L. Kalustian

SIMPLE NOTE

**

Editura Eminescu

L. Kalustian

SIMPLE NOTE

II

Coperta de
Constantin Gheorghiu-Enescu

L. Kalustian

SIMPLE NOTE

II

Editura Eminescu
București, 1982

DEZIDERATE

Am prieteni mulți și-i socotesc printre aceștia pe toți lectorii mei care săptămînă de săptămînă mă urmăresc cu statornicie, dar în cazul de față mă refer, în mod special, la aceia dintre ei — tineri cu grafia fermă și entuziasme virginale, sau bătrîni așezînd cuvintele pe hîrtie cu literele unei mîini tremurînde — care își asumă gingașa îndatorire, în emoționante epistole, să-mi comunice satisfacția lor și îndemnul încurajator de a continua în strădaniile mele să reactualizez figuri și întîmplări de altădată peste care s-au așternut lutul uitărilor și grosul și vînătul mușchi al timpului dus. Și le mărturisesc tuturora calda mea recunoștință.

Dar... Dar îi aud și pe aceia, cîțiva, — derizorii ca număr — care după ce îmi parcurg textele mîrîie. Și ecouri'e lor, vrînd-nevrînd, ajung pînă la mine. Dealtfel, îi presimt și îi și simt ; iar pînă la urmă, parcă mi-ar face indirect amabile sugestii și mi-ar da cordiale sfaturi.

Imputarea lor : mă dedic excesiv trecutului.

Poate. Oricum, le mulțumesc pentru grija ce mi-o poartă și că nu le sînt indiferent, ca, spre pildă, o baie călduță care nu face nici bine nici rău și am sentimentul că toate purced dintr-un gînd curat de amiciție. Atîta doar că omit în obiecțiunile lor tablele unor legi de aramă.

Trecutul face parte din existența mea și îl duc cu mine prezent — așa cum a fost — în zumzetele și foșnetele lui,

în articulațiile și desfășurările pe care le-a avut, cu împrejurări de viață care nu pot fi șterse sau răstălmăcite, cu oameni și locuri — ce nu suportă escamotarea —, care finalmente nu sînt decît istorie, și istoria trebuie scrisă cu o unică și elementară condiție : să fii paznic credincios al adevărului și să faci din el ritualitate. Să nu-l ascunzi. Niciodată. Și, mai cu seamă, să nu-l falsifici. Niciodată. Să lăsăm altora voluptatea de a fabula în istorie și noi s-o scriem pe a noastră așa cum s-a derulat, modestă și aprigă, nedreaptă de cele mai multe ori si smerită.

În ce mă privește, aparțin unei generații care a crescut în cultul istoriei, iar neamul acesta — dincolo de toate invaziile și de toate asupririle, de toate viscolirile și cumpenele destinului care ne-au încercat de-a lungul secolelor — are o conștiință a istoriei, aș zice, în biologia sa, care nu s-a sleit și nu s-a alterat transmisă din buni și străbuni, pe care o găsim nepieritoare în cîntecele de leagăn poporane, în doinele și baladele anonime de pe toate pămînturile noastre, ca să ne dea o geografie a spiritualității și a etnicității lui și mai apoi în toată literatura cultă de dinaintea lui Eminescu, la Eminescu și de după Eminescu, pe care așa de superb l-a definit Nicolae Iorga : *expresia integrală a sufletului românesc.*

Cred că e clar pentru orice om de bună-credință și că sîntem bine înțeleși.

Noi n-am împiedicat pe nimeni să-și scrie letopisețul și n-am ridicat armiile decît ca să ne apărăm vetrele și datinile, steagul și drepturile. Noi n-am trucat istoria ca să facă frumos, util și justificativ cîteodată pentru delirante revendicări — fiindcă n-am crezut într-o istorie de circumstanță, ci numai în circumstanțele istoriei, pe care le aflăm consemnate cu onestitate de simțire și de cuget de la cro-

nicari pînă la Xenopol, Pârvan și Iorga — și am fost străini de preocupările de a rîvni la bunurile altora și de orice idee de hegemonie. Și ne-am plîns aici, în locurile astea, și lacrimile sporadicelor bucurii și pe acelea ale obidelor, ale aleanului și ale nădejdii.

Sperînd din nou că sîntem pe deplin și cu limpiditate pricepuți, mă adresez cu aceste puține vorbe prietenilor dragi — care vor să-mi reproșeze că insist prea mult asupra trecutului — rugîndu-i să primească în replică și nevinovatul meu deziderat: *Lăsați-ne să ne scriem istoria.* Așa cum o știm. Așa cum a fost. Așa cum am viețuit-o.

IMPRESII IEȘENE

Treburi profesionale m-au dus din nou în Iașiul iubirilor mele dintotdeauna, al amintirilor și al reconfortărilor sufletești, în Iașiul unde fiecare loc și fiece piatră stau parcă să-ți depună o mărturie sau să-ți spună o poveste domoală, în prea grăbitul și forfotitorul timp pe care-l trăim. Și așezarea lui, de un farmec și de o frumusețe tulburătoare, privită de sus — cînd avionul coboară din înălțimi ca să-și pregătească aterizarea, sau de pe terasa civilizatului hotel „Unirea" rotind ochii de jur împrejur — poate rivaliza cu cele mai superbe priveliști, nu numai de la noi ci și de aiurea, de oriunde.

Cei străvechi — se vede — n-au fost lipsiți, cum s-ar putea crede, de-o orientare urbanistică și de simțul esteticii fixînd acolo, pentru de-a pururi, capitala Moldovei noastre. Și într-o dimineață inundată de albăstrimi și de aur, tihnită și oxigenată, pe care o adulmecam cu prietenii mei în plămînii noștri lacomi de puritați și de miresme și saturați pînă la zbîrcire de bucureștinizarea tuturor poluărilor, am pornit să vizităm cimitirul *Eternitatea.* Nu-l mai văzusem din 1936 și am făcut-o — de ce n-aș recunoaște ? — și cu un interes. Voiam să aflu, dintr-o eventuală inscripție pe lespede ori din îndătinata însemnare de pe crucea de la căpătîi, datele de naștere și de moarte ale profesorului Axinte Frunză, despre care scrisesem și care fusese o figură

a Iaşiului de altădată. Nu i-am descoperit mormîntul în cele cîteva ore de căutări, avînd ca ghid pe eminentul profesor şi pasionatul de fapta bună Constantin Botez, care n-are nici un grad de rudenie cu vreunul din cei cinci Botezi de la „Viaţa Românească", — şi care, băcăoan de origine, e de mai bine de trei decenii ieşean prin adopţiune. Şi-a luat în orice caz sarcina, sensibil şi comprehensiv cum este, să-mi rezolve curiozitatea şi-i mulţumesc anticipativ cu recunoştinţă.

Dealtfel cimitirul *Eternitatea* întins, după cîte mi s-a spus, de către cei ce ştiu, pe douăzeci şi şapte de hectare, ca să-l cercetezi cu de-amănuntul ai nevoie de vreme îndelungată şi eu o aveam măsurată şi împărţită. Şi mă întreb de ce nu ispiteşte pe nimeni să-i dedice o monografie, fiindcă doarme acolo, înecată în bălării şi — cînd plouă — într-un glod diluvian o istorie compactă a spiritului şi a evoluţiei moderne româneşti şi nu pot să nu-mi strig indignarea pentru cîtă vitregie şi nepăsare arătăm atîtor înaintaşi de merite şi de cinstire. Ştiu că un simplu administrator — oricîtă bunăvoinţă ar avea şi oricît ar osteni cu precarele şi redusele mijloace de care dispune — nu poate face nimic. După umila mea părere ar trebui ca cimitirul acesta, care e un Pantheon naţional să fie trecut în grija şi în buna gospodărire a Muzeului judeţean al Iaşiului sau al Comitetului de cultură şi de artă ori al Filialei de ştiinţe istorice, ca să-l salvăm de paragină şi de distrugerile rău-făcătorilor — fiindcă avem şi din aceştia — aşa cum mi-a spus profesorul Constantin Botez, că a găsit abandonată, într-una din străzile din apropiere, greaua placă de bronz, scoasă de la mormîntul lui Rudolf Şuţu, gazetarul de la *Evenimentul* şi istoricul, cel care ne-a lăsat *Iaşii de odinioară* şi utila lucrare : *Despre librarii şi librăriile vechi din Iaşi.*

Cimitirul *Eternitatea* de la Iași e un monument istoric ; și este elementar să fie tratat și menajat ca atare. Însemn aici spre edificare cîteva nume întîlnite la întîmplare, din cei ce nu mai știu să ceară nimic, ca să ne facă dificultăți : Ion Creangă, Mihail Kogălniceanu, Delavrancea, Vasile Conta și Ana Conta-Kernbach, Vasile Adamachi, Dimitrie Anghel, Pompiliu Eliade, Aristizza Romanescu și Aglaia Pruteanu, Al. Philippide, filologul, Petre Poni, Gh. Topîrceanu și Otilia Cazimir, Mihai Codreanu, Petre Andrei, Orest Tafrali și în fine Victor Place, filo-românul, consul al Franței și unionistul, prieten cu domnitorul Alexandru Cuza, care-și duce somnul de veci în pămîntul nostru cu întreaga lui familie și închei cu cele două parcele rezervate eroilor francezi și români, care-au căzut în primul război mondial, jertfiți întru împlinirea visului României întregite.

Asta e, în cîteva vorbe, *Eternitatea* de la Iași. Și nădăjduiesc că glasul de alarmă, sugrumat de tristețe și de durere, pe care-l dau, va fi auzit cît mai grabnic de toți factorii în drept să hotărască.

ETERNITATEA LUI CREANGĂ

S-ar mai putea spune, oare, ceva care nu s-a spus pînă acuma despre Ion Creangă și opera lui? Sigur — nu. Viața îi este cunoscută în amănunțime, în toate drumurile, năzuințele și poticnirile ei și i-a fost studiată în scurgerea vremii, restrînsa și nepieritoarea sa creație scriitoricească, sub variate aspecte, de către marile spirite ale literaturii și ale sensibilităților românești și n-a fost ocolită sau neglijată de cercetători și exegeți străini, pasionați să ne afle rîvnele, zămislirile, miracolele. Fiindcă Creangă, unic în felul lui și peste toate, ține de un miracol; și, cred, că după cărturarii, îndeobște omologați, care au fost spătarul Nicolae Milescu, stolnicul Constantin Cantacuzino, domnitorul Dimitrie Cantemir și — mai tîrziu — Nicolae Iorga, hîtrul humulestean, produsul absolut al ruralității noastre, este acela care a făcut să lumineze spre universal o lucarnă a României moderne. Și, dacă ar fi să bibliografiem cît s-a scris despre opera lui Creangă la noi și aiurea, ar însuma, neîndoios, înzecit numărul paginilor rămase de la el.

Nu e puțin și consider, în deplină cunoștință de cauză, subiectul epuizat, ca să mai fie loc de vreo interpretare inedită sau de o observație iscată din profunzimile minții care să stîrnească un interes ori o curiozitate, meritînd osteneala de a le încredința tiparului.

Ci vreau să însemn aici, în puține vorbe, o obișnuită întîmplare de viață doar, pe care am trăit-o — martor năucit — și care dincolo de cele mai pătrunzătoare și subtile exegeze, dincolo de analizele și de judecățile cele mai strălucite și mai seducătoare, mi-au dat dimensiunea și sensul eternității lui Creangă.

Ultimul meu popas la Iași de la jumătatea lui iulie. Vizitam cimitirul *Eternitatea*, cotropit parcă de toată liniștea și de toate tihnele unui început de lume; și am ajuns la mormîntul lui Creangă, iar peste cîteva clipe dintr-o alee lăturalnică apare o femeie tînără ținînd într-o mînă mîna unui copil pe care-l însoțea, iar în cealaltă cîțiva trandafiri albi și o lumînare.

Mama și copilul. Și nu literaturizez. Mama, zveltă și frumoasă, băiețelul, blond, vioi, cu ochii lui albaștri și puri, mirați parcă de ceea ce vedea. N-avea încă cinci ani. Și am aflat povestea întreagă. Mamă-sa îi citise *Capra cu trei iezi* de nouă ori. Îi citise și *Harap Alb* și *Punguța cu doi bani*, dar *Capra cu trei iezi* era aceea care îl fermecase și vroia să știe cine a „făcut-o". Mamă-sa i-a dat toate explicațiile pe care le va fi înțeles sau nu — cert că i-a depășit capacitatea de înțelegere —, el însă nu-i mai dădea pace, să-l ducă să-i vadă mormîntul, și așa se găsea pentru întîia dată într-un cimitir.

L-am săltat peste grilajul de fier care împrejmuie lespedea și soclul cu bustul, i-a urmat și mama, a făcut observația că I. Creangă e bătrîn ca și bunelul și bunelul de ce nu „tace" nici o poveste, mamă-sa i-a întins trandafirii pe care i-a pus pe lespede, i-a dat apoi și lumînarea aprinsă ajutîndu-l să i-o fixeze la căpătîi și deodată o avalanșă de întrebări cutremurătoare, de care numai inocența e capabilă:

— Şi el e singur, mama, aici ? Şi nu-i frig înăuntru ? Şi cînd îi e foame, cine-i dă să mănînce, mama ?

Am tăcut. Şi am plecat fiecare pe drumuri opuse, ca să mă simt şi astăzi descumpănit, îngîndurat şi învăluit într-o serafică umilinţă, că n-am fost în stare să-i dau un răspuns la înălţimea nevinovăţiei lui şi să mă consoleze eternitatea palpabilă a lui Creangă şi să-l asigur, cu întîrziere, pe puiul de moldovan anonim, că născînd şi crescînd aici asemenea odrasle, niciodată cel ce a „făcut" *Capra cu trei iezi* nu va fi „singur", nu-i va fi „frig" şi nu va cunoaşte „foamea".

DELAVRANCEA ÎȘI AMINTEA...

Îmi previn lectorii : nu va fi vorba aici de o interpretare legată de dramaturgia sau nuvelistica lui Barbu Delavrancea, despre care cred că de-a lungul vremii s-a spus totul, ca să nu mai fie cu putință de adăugat ceva nou și esențial, nici cu privire la locul — îndeobște știut — pe care-l ocupă în istoriografia literară cu numele său nepieritor, dăltuit parcă într-o eternă și enormă camee ; nici de Delavrancea strălucitul gazetar și sensibilul cronicar de artă, prestigiosul jurist ori excepționalul vorbitor, pe care Titu Maiorescu îl proclamase *cel mai mare orator al epocii* — și, neîndoios, că Titu Maiorescu era perfect în temă și, deci, în măsură să aibă o opinie în domeniul cuvîntului rostit — nici de demnitarul politic care a lăsat pilduitoare urme pe unde a trecut și, cu atît mai puțin, de impetuosul și freneticul patriot captat cu întreaga-i ființă în furtunile luptelor pentru cauza națională și vizionar frenetic al marei Uniri nu voi pomeni. Toate aceste haruri și dăruiri, toate aceste osteneli, visuri și idealuri — care alcătuiau armonios fascinanta și neliniștita lui individualitate, pusă întotdeauna în slujba colectivității și a jinduirilor românești — sînt unanim cunoscute, ca să se mai impună, cumva, necesitatea vreunei sublinieri.

Ci mă voi opri exclusiv asupra omului, cu structura și reacțiile lui, cu economia și disponibilitățile sufletești și de simțiri — în lumina unui document inedit pînă acum — care

ne va face să înțelegem mai lesne multe din cele ce au fost și care completează fericit imaginea și sensibilitatea clasicului nostru Barbu Delavrancea.

Era în 1917, la Iași, în plinul celui dintîi război mondial. Armatele invadatoare se opriseră în fața liniilor de rezistență de la Mărășești, pe care le țineam cu grele jertfe, și care au acoperit de glorie, în devălmășie, vieți și morminte. În situația dată, Ionel I. C. Brătianu, la 10 iulie, ca să modifice coloratura pur liberală a cabinetului care declarase în 1916 războiul împotriva puterilor Centrale, procedează la o remaniere și introduce în guvern pe Take Ionescu ca vicepreședinte al Consiliului, pe Barbu Delavrancea ca ministru al Industriei și Comerțului, pe Nicolae Titulescu ministru de Finanțe, iar zece zile mai tîrziu, adică la 20 iulie 1917, titularizează la Departamentul Războiului pe generalul de divizie Const. Iancovescu, unde deținea interimatul Vintilă I. C. Brătianu. Și precizez, pentru cei care nu sînt informați, că Barbu Delavrancea devenise ministru pentru a doua și ultima oară (el mai ocupase demnitatea de ministru al Lucrărilor Publice în 1910, în guvernul conservator prezidat de Petre P. Carp), iar Nicolae Titulescu debutează cu această ocazie ca demnitar politic.

Formațiunea ministerială a lui Ionel I. C. Brătianu, astfel remaniată, dăinuie pînă la 29 ianuarie 1918, cînd e înlocuită de primul și foarte scurtul guvern, de sub șefia generalului Al. Averescu.

Nu mai evoc atmosfera morală și socială a capitalei Moldovei din 1917, bîntuită de molimi și confruntată de foamete și de lipsuri, la care s-a adaos și vrăjmășia firii, cu o lungă, exasperantă și chinuitoare iarnă. Și se apropiau tradiționalele sărbători ca să sporească parcă tristețea și amarul ; iar în circumstanțele astea, profesorul și geologul Ion Simionescu

— care era secretarul general al Ministerului de Culte și Instrucțiune Publică, a cărui conducere o avea I. G. Duca — are inițiativa, de comun acord cu șeful său ierarhic, să vină în ajutorul celor nevoiași și îndeosebi al copiilor. Dar fondurile, ca să-i îndestuleze cît de cît, erau pe sfîrșite la Ministerul școalelor și Ion Simionescu care nu era obișnuit să încrucișeze brațele și să nu escaladeze obstacolele, cînd își propunea să împlinească ceva, s-a adresat tuturor departamentelor, care au răspuns pozitiv, cu o generoasă comprehensiune — o știu de la el personal — și a reușit în felul acesta să aducă în adăposturile atîtor familii condamnate la o existență larvară și cenușie stropul de albastru al mulțumirii și al speranțelor. De-atunci datează documentul la care m-am referit, cu rîndurile lui Delavrancea, pe care le transcriu aidoma, respectîndu-i și sublinierile din text:

Scumpe Domnule Simionescu,

Nu era nevoie de o pleduarie pentru copilași sărmani, — afară numai de a-i vedea frumusețea ei și nobilele sentimente ale sufletului Dtale. Vom face ce vom putea. Pentru copii : cel puțin 200 de costume gratuite, *îmbrăcăminte și încălțăminte. Pentru dascăli :* le vom da încetul cu încetul ce putem. *M-ai convins de la primele cuvinte, iubite colege. Mi-ai adus aminte cum era, odinioară, școlarul Barbu Ștefan Plugarul. L-am văzut și i-am văzut pe cei de astăzi.*

Bieții copii ! Și cînd mă gîndesc ce nedrepți sînt oamenii care au și cer întruna... și fac gălăgie... și strigă !

Îți strîng mîna cu dragoste, Barbu Delavrancea

15.XII.1917. — Iași

Epistola e limpede prin conținut, ca să nu mai solicite explicații. Cîteva vorbe, însă, voi spune în marginea ei,

care mi se impun ca o concluzie și care n-aș vrea să scape cititorului zorit.

Delavrancea, așadar, își amintea... Își amintea de copilăria lui înnegurată, care n-a putut să fie un răsfăț, de obîrșia lui modestă, pe care nu și-o vroia uitată sau disimulată, de „școlarul Barbu Ștefan Plugarul".

E întîia dată cînd îi întîlnesc numele adevărat, atestat de propria sa grafie. Și replica lui promptă îmi arată *omenia* pe care s-a mișcat în toate actele vieții și am priceput mai bine prietenia cu Nicolae Grigorescu, cu Gherea și Caragiale, cu Vlahuță și Duiliu Zamfirescu, înrudiți cu toții în mentalitate ca și în resurse psihice și că, poate, pînă la urmă, dincolo de reverberațiile spiritului, oricît de fermecătoare vor fi fost și peste vraja călimării și ispitele artei, i-au strîns laolaltă și i-au păstrat solidari, aceeași plasmă umană și aceeași substanță etică.

SEMN DE LA TITU MAIORESCU

Sînt doar cîteva șiruri, scrise grăbit cu creionul, de acela pe care Vasile Bogrea, cu puterea lui de sinteză și scînteietoarea lui inteligență, îl va defini atît de frumos și atît de adevărat: *părintele gustului și gestului estetic la români*, — fără o însemnătate primordială, o recunosc, dar îndeajuns ca să-mi confirme încă o dată că orice „ieri" poate fi o matrice care germinează istorie, așa cum de-a lungul tuturor generațiilor, fiecare „azi" a fost o luptă și fiece „mîine" o speranță.

Și din lianele timpului se însuflețesc amintiri. Am de mai bine de jumătate de veac petecul acesta de hîrtie cu grafia lui Titu Maiorescu, dăruit de George I. Stratulat, un obișnuit al șuetelor de la „Capșa" la început și de la „Corso" mai apoi, deștept, cultivat, spiritual, chipeș ca înfățișare, apropiat, agreabil și boem, cu o variată și colorată încărcătură de viață, prezent zilnic la masa unde ne strîngeam.

Se născuse în 1891 și era magistrat. Dar unul din magistrații care aplica paragrafele Codurilor, judecate, ca să spun așa, cu inima. În tinerețea lui fusese mușcat de șarpele Poeziei și își publicase strofele — fără vîlvă și fără ecouri — în „Revista Idealistă", în „Flacăra" lui Const. Banu și, după primul război mondial, în „Sburătorul" lui Eugen Lovinescu, ca să păstreze pînă la urmă o constantă iubire pentru tagmă și numeroasele amiciții mai vechi și mai noi din lumea

călimării. Devenise bibliofil — amator de ediții princeps românești — și pasionat strîngător de documente privind literatura noastră și mă întreb ce vor fi devenit toate, cînd el își isprăvește existența, mi se pare, după 1960. I-a fost prieten lui Petre Locusteanu (1883—1919) cu toate că îi separau ca vîrstă opt ani și de la el am aflat întîia oară, în detalii, drama conjugală și împrejurările care l-au împins să-și curme zilele, cînd nu împlinise încă 36 de ani. Ah, marii umoriști — naturi fragile — care nu găsesc în rîs sau zîmbet terapeutica să se salveze din încercuirile dezamăgirilor și tristeților, decît prin întunecata soluție a streangului ori a glonțului! (Și fiindcă l-am pomenit pe Petre Locusteanu, care a fost sufletul excelentei reviste „Flacăra" ca și al ziarului „România" de la Iași din 1917, alături de Delavrancea, de Octavian Goga și de Mihail Sadoveanu, mi se impune nedumerirea de ce pînă acum — lăsînd totuși niște urme meritorii în literatura noastră, cum ar fi în teatru farsele „Funcționarul de la Domenii" și „Nevasta lui Cerceluș", ca volumul de schițe umoristice „Sîntem nebuni", ca studiul și antologia „Umorul românesc", ca să nu mai vorbesc de celelalte cărți, sau de portretele, de cronicile dramatice și de publicistica lui, care ar reînvia epoca în toată atmosfera ei — nici o editură nu s-a gîndit să-l restituie circuitului cunoașterii?) E păcat și, deopotrivă, nedrept. Și cu asta mă întorc la rîndurile lui Titu Maiorescu pe care le reproduc cuvînt cu cuvînt:

„Joi, 8½ ore seara,

Dlui. C. C. Arion.

Vin de la Rege, care Te roagă și Te însărcinează să vorbești mîine în numele Maiestăților Lor la înmormîntarea

lui I. Kalinderu ; îţi trimite alăturatele notiţe şi-ţi aminteşte că ai fost secretarul lui la Berlin cînd cu chestia Strousberg. Al Dtale totdeauna devotat, T. Maiorescu".

Biletul nu e datat. Nu mi-a fost însă prea greu s-o fac, orientîndu-mă după evenimentul consemnat în gazetele vremii. Este din 12 decembrie 1913 şi la funeraliile lui Ioan Kalinderu, în adevăr, seria cuvîntărilor a fost deschisă de C. C. Arion. Dar cîte nume au căzut atîtea lămuriri trebuiesc aduse, ca cititorul de azi — au trecut de atunci 67 de ani — să ştie cine erau cei de care e vorba, ce rosturi au avut şi, cum se spunea odată, ce hram au purtat.

La data aceea, Titu Maiorescu — începînd de la 28 martie 1912 pînă la 3 ianuarie 1914 — era prim-ministru şi ministru de Externe, iar C. C. Arion fusese în aceeaşi perioadă ministru de Interne şi interimar la Culte şi Instrucţiunea Publică, de unde va trece la Agricultură şi Domenii, înlocuind pe Nicolae Filipescu demisionat, departamentele deţinute de el fiind ocupate de Take Ionescu la Interne şi de Const. G. Dissescu la Culte şi Instrucţiunea Publică.

S-o iau însă sistematic : C. C. Arion (1856—1923), profesor universitar de Drept comercial şi maritim, publicist, membru onorar al Academiei, om de cultură şi orator de talent a fost ministru în guvernele conservatoare din 1900 şi 1910 prezidate de P. P. Carp, în acela dintre 1912 şi sfîrşitul lui 1913, de sub conducerea lui Titu Maiorescu la care m-am referit şi, în fine, în 1918 — ultima oară — în ministerul format de Al. Marghiloman, unde a fost titular la Externe şi mai apoi vicepreşedinte al Cabinetului.

„Chestia Strousberg" — pe numele lui întreg Bethel-Henry Strousberg (1823—1884) — pe care o aminteşte Titu

Maiorescu, a constituit în cel din urmă pătrar al secolului trecut o sursă inepuizabilă de dispute politice și de agitații publice, din care nu lipseau nici acuzațiile compromițătoare, nici grelele invective.

Strousberg, neamț de origine, înființase la Berlin în 1861, cointeresînd financiari și bănci din Anglia, cea mai mare întreprindere de construcții de cale ferată. Doi ani mai tîrziu, în baza unei convenții încheiate cu guvernele de la Viena și Budapesta, pornește asemenea lucrări pe teritoriul împărăției habsburgice ; iar în 1870 vine la București cu propunerea să i se dea concesiunea de a construi și de a exploata, pe un termen limitat, o linie ferată între București și Vîrciorova și o alta între București și Iași. În contractări similare dar de amplori se angajează și în Rusia țaristă unde falimentează ; între 1881 și 1882 la masa datornicilor este chemat și statul nostru. Jurist de mîna întîia și bun și dibaci negociator, Ioan Kalinderu, la capătul unor lungi și dificile tratative, ca șef al delegației române, reușește să obțină la o sumă forfetară răscumpărarea căilor ferate construite de Strousberg și anularea contractului de exploatare care era încă în vigoare pe mulți ani. Și cîteva deslușiri în legătură cu Ioan Kalinderu (1840—1913) : din părinți înstăriți, și-a făcut studiile juridice și doctoratul la Paris ca dealtfel și fratele său mai mare, Nicolae, reputatul medic numit de lume „Doctorul Minune" care în războiul din 1877—78 a funcționat ca director general al ambulanțelor din T. Măgurele.

Întors în țară intră în magistratură și a înaintat pînă la gradul de consilier de Casație. Părăsește însă cariera judecătorească și devine administratorul Domeniilor Coroanei. Om de gust sigur, cu intuiția valorilor plastice, el va fi întemeietorul colecției lui Carol I și achizitorul celor mai pre-

ţioase tablouri, participînd la vînzări, care se organizau, ca şi acum, în străinătate. Lui Ioan Kalinderu se datora prezenţa pînzelor semnate El Greco, Rembrandt, Van Dyck, Tizian, Rubens şi Velasquez — ca să mă limitez doar la titani — în sălile palatului din Calea Victoriei, de la Cotroceni şi de la Peleş. Şi multe din ele însuşite de Carol II — fără nici un drept — după abdicarea din 6 septembrie 1940, vor apărea mai tîrziu, în licitaţii publice, la Londra, la Paris şi la New York, ca să trăiască în opulenţă şi răsfăţ Elena Lupescu şi Urdăreanul ei.

Ioan Kalinderu a mai fost preşedintele „Comisiunii Monumentelor Istorice", vicepreşedinte al „Societăţii Române de Geografie", preşedinte al Academiei şi membru al Curţii Permanente de Arbitraj de la Haga.

Lăsat executor testamentar de Ioan Otetelişanu şi de soţia acestuia, Elena, a transferat întreaga lor avere Academiei ca să ridice din veniturile ei Institutul de Fete din Măgurele — o şcoală model — unde director de studii între 1894 şi 1908 a fost Ioan Slavici. Şi tot printr-o prevedere testamentară a hotărît ca locuinţa sa după moarte să fie transformată în muzeu, unde în afară de pictură şi de sculptură, mii de obiecte de artă de varii dimensiuni, din antichitate, din perioada clasică şi din cea modernă — toate colecţionate de el — să fie expuse cercetării publice. Custode al muzeului a fost ani în şir pictorul Jean Al. Steriade. Casa mai dăinuie încă, intactă pe mica stradă „Dr. Vasile Sion" care leagă Ştirbey Vodă cu 13 Decembrie (fostă Cîmpineanu), spre una din intrările în Cişmigiu. Dar nu mai e muzeu, ci sală de expoziţii a Institutului de Arte Plastice. Nu e rău, îmi zic, fiindcă am văzut şi schimbări de destinaţie grotești, ca bunăoară casa lui Const. Stere de la Bucov, despre

care am scris încă anul trecut în „Flacăra", unde sfîrîie, dominator, grătarul cu fleici și mititei. Și așa, pornind de la sugerările celor cîtorva linii ale lui Titu Maiorescu, am făcut o excursie în trecut, cu duși și vechi oameni și cu uitate întîmplări de altădată.

C. STERE — OMUL DIN FURTUNI

Mărturisesc că nu mă gîndisem deloc să scriu acum despre Constantin Stere ; şi nu pentru că n-aş fi avut ce să spun — îl cunoscusem doar şi-l cunoscusem foarte bine — ci, mai degrabă, fiindcă nu puteam să înlătur sentimentul care mă stăpînea, că îmi asum o sarcină prea grea — cu mult prea grea — să evoc o personalitate atît de complexă, un destin atît de dramatic şi atît de singular, o existenţă atît de zbuciumată şi aşa de urgisită, cu atîtea complicaţii şi implicaţii în meandrele ei. Dar, mai mulţi lectori — care au urmărit în „Flacăra" ciclul *Clocotitorul Paul Bujor* — mi-au pus prin epistole sau telefonic varii întrebări, unele mai candide ca altele, solicitîndu-mi lămuriri şi dîndu-mi îndemnul să-l prezint, aşa cum a fost ; şi mi-am zis şi eu ca în străvechile texte : dacă cititorul vrea, facă-se voia cititorului...

Cu precizarea prealabilă, în ce mă priveşte, că eram foarte mulţumit că putusem să parcurg cu satisfacţii mentale densul şi admirabilul studiu *Poporanismul* al lui Z. Ornea, elaborat temeinic, cu pasiune şi cu rigoare, ca să rămînă unul de referinţă, ca şi mai în urmă, masivul volum *Scrieri* îngrijit tot de Z. Ornea, care strînge între coperţile sale o parte din eseurile şi publicistica lui Constantin Stere, — apărute în 1972 şi 1979, după o lungă şi stranie tăcere. Şi cu asta să pornesc la drum, ca să-l adun din toate furtunile şi risipirile lui — şi afirm de la început — că după ştiinţa

mea n-a existat niciodată, nu numai la noi, dar nicăieri altundeva, un „caz" similar cu acela al lui Constantin Stere.

În răstimpul dintre prima și cea de a doua conflagrație mondială s-a încercat să se stabilească filiații, pe de o parte, între mai vechea afacere Dreyfus sau exemplul lui Joseph Caillaux, de după aceea — amîndouă din Franța — și așa-zisul „caz" Stere, pe de alta.

Nici o asemănare și nici o contingență. Mă explic mai cu seamă pentru cei tineri, care s-ar putea să nu știe despre ce este vorba.

Dreyfus, ca și Caillaux, au compărut în fața tribunalelor de judecată. Și au fost condamnați. Pe drept sau pe nedrept, este o altă poveste. Lui Alfred Dreyfus (1859—1935), evreu de obîrșie, ofițer de carieră în armata franceză, i s-a înscenat cu dibăcie și calcul un monstruos proces de spionaj în favoarea Germaniei, care în 1894 s-a soldat cu o sentință de ispășire. După cinci ani de detenție, adică în 1899, a fost grațiat de restul pedepsei, la capătul unei violente campanii și a unor confruntări politice, antisemite și religioase purtată între 1897 și 1899, care despicase Franța în două tabere distincte, egal de înverșunate : dreyfusarzi și anti-dreyfusarzi. Adversarii lui, aristocrați, regaliști, clerici, mari burghezi, demagogi de la dreapta politicii și din extrema dreaptă, erau grupați în liga Patriei franceze, iar partizanii lui, de la anonimul de pe stradă, pînă la vîrfurile spirituale și intelectuale ale Franței, în aceea a Drepturilor Omului. Și de atunci datează acidul rechizitoriu „J'accuse" emoționant și astăzi dacă-l citești, pe care l-a scris Emile Zola, pledînd pentru nevinovăția lui Dreyfus.

Revizuit procesul și desprămîndu-se toată urzeala de neadevăruri pe care se eșafodase imaginara „crimă", s-a văzut pînă la urmă că omul fusese obiectul unei absurde injustiții

a justiției, mînată și ea de alte interese, ascultînd de alte injoncțiuni, care o înstrăinau de la rosturile ei esențiale de lumină și de dreptate, iar în 1906, după ani de perseverență și suferinți morale, Alfred Dreyfus obține, în fine, reabilitarea.

Să ne edificăm acuma și asupra lui Joseph Caillaux (1863—1944), fost prim-ministru în 1911, socotit ca o somitate în problemele financiare și economice.

În 1916, deci doi ani de la începerea ostilităților, care istoviseră Franța și din punct de vedere material și — mai ales — din cel uman, în eroice eforturi de apărare care se duceau exclusiv pe teritoriul francez și cărora vroia să le pună capăt, devine partizanul concesiilor în Maroc în favoarea Germaniei — văzînd în asta o posibilă soluție a păcii — și angajează, pe linie politică, unele comunicări cu cercuri berlineze, evident fără rezultate, fiindcă în momentul acela sufla vîntul în pînzele succesului armatelor germane. După înfrîngerea lor și încheierea păcii, în 1920, este dat în judecată, învinuit de legături cu inamicul și condamnat. Probabil că momentul politic al Franței avea nevoie de o „victimă" cu orice preț și sorții au căzut pe Caillaux, căruia nimeni nu-i putea pune la îndoială sau în discuție patriotismul ; iar în 1924, după patru ani totuși de închisoare, este amnistiat, revine imediat în viața publică, se realege deputat în fieful lui electoral, e numit din nou ministru și ajunge chiar vicepreședinte al Consiliului.

Dar astea s-au întîmplat în Franța.

La noi, Stere, în virtutea unui mandat de arestare emis în decembrie 1918 de Curtea Marțială — instanță militară excepțională și în genere instrument docil la dispoziția guvernelor — a fost ridicat și depus la penitenciarul Văcărești pentru ca, după trei săptămîni de deținere fără instrucție,

fără audieri de martori, fără interogatorii, fără dovezi materiale și fără un dosar acuzativ alcătuit, să fie eliberat. Și de aici încolo, începe cu desfrînare să curgă veninul și calomnia și Stere va fi stigmatizat „trădător" pînă va închide ochii de orice nătîng cerebral, de orice gîngav al ideii, de orice mediocritate stearpă, ca și de orice adversar pătimaș sau interesat din jungla vieții publice autohtone, exceptînd bineînțeles — din aceste infinite categorii penibile și deplorabile — pe Nicolae Iorga, care-i devenise un adversar ireductibil, după ce cu ani în urmă se prețuiau și se respectau reciproc, dar care, fugos și lesne inflamabil cum era, n-a văzut „cazul" Stere în adîncimi și în disperatele lui articulații sufletești și de cuget, tratîndu-l întotdeauna din punct de vedere conjunctural politic, ca să care apa cu prestigiul lui — fără să vrea — la moara unde se măcina neghina oprobriului, a infamiei și a invectivei.

Dau, spre pildă, ce a putut tipări, a doua zi după deces, rechinul de presă Stelian Popescu, în ziarul său „Universul" nr. 176 cu data de duminecă 28 iunie 1936 la rubrica „Ultime informațiuni", unde, între alte știri scurte, cu deplasări de miniștri în provincie și cu întoarceri în Capitală, se anunța sec și textual: „Trădătorul C. Stere în vîrstă de 71 ani a încetat din viață aseară la ora 8 la moșia sa din Bucov (Prahova)".

Era „trădător" Constantin Stere și nu era Stelian Popescu — retrogradul, bicisnicul și venalul Stelian Popescu — căruia i-am publicat un an mai tîrziu — adică în 1937, în campania dusă împotriva lui la „Lumea Românească", facsimilate integral, scrisorile adresate de la Iași asociatului său Virgil Dărăscu rămas în București, prin care îl sfătuia să vîndă cît mai urgent cu putință generalului Mackensen

comandantul trupelor de ocupație, ziarul cu toate acareturile și instalațiile lui.

Ilustrez și afirmația pe care am făcut-o cu privire la relațiile mai de demult Iorga—Stere.

În timpul răscoalelor din 1907, Const. Stere fusese numit prefect al județului Iași — și a fost prefect mai puțin de o lună — reușind să potolească spiritele incendiate fără să facă o victimă. Trei oameni au fost atunci catalogați și atacați fără scrupule de cercurile reacționare că sînt autorii morali ai sîngeroaselor întîmplări și instigatorii țărănimii: Spiru Haret, Nicolae Iorga și C. Stere.

Într-o epistolă datată 20 martie 1907, pe care o găsesc în *Amintiri* de la „Viața Românească" a lui M. Sevastos, ediția a II-a din anul 1966, Nicolae Iorga îi scrie următoarele șiruri vibrante și cititorul va reține și oferta de tovărășie pe care i-o propune pentru viitoare lupte și acțiuni politice:

„Dragă domnule Stere, toată viața dumitale vei avea mulțumirea că ai scăpat viața multor oameni și că ai putut face puțină dreptate în această țară a celor mai mari nedreptăți. Dacă ar fi fost ca dumneata și mulți alți prefecți! Aici, în Muntenia, e grozav. Cea mai grozavă teroare militară se desfășoară cinic. In Adevărul *un inginer de la Căile Ferate, întors de la înmormîntarea tatălui său împușcat, arată ce neomenii păgîne s-au săvîrșit după răscoale sau și fără răscoale de reprezentanții în uniformă ai celei mai triste clase dominante. Sînt vremuri de cumplită reacțiune. Și sîntem osîndiți a vedea cum limba ceasornicului politic bate între autoritarismul fariseic al lui Mitiță Sturdza și încăpățînatul reacționarism al lui P. P. Carp.*

Nu cred să rămîi mult timp acolo unde te-aș dori cît mai îndelungat. N-ai grijă, vor veni în curînd Camerele intruvabile și legi ideale... („Camerele intruvabile" sînt o aluzie la prorogarea deschiderii Parlamentului ca și la vacanțele intempestive luate în plină sesiune, care se practică de unele guverne, ca să evite stînjenitoare dezbateri pentru ele, de la tribuna Adunării Deputaților, *n.n.*). *E greu pînă începe urgia egoismului cinic de clasă. Atunci ce vei face? Vei răbda, vei tăcea? Nu cred, după inima ce-ți cunosc. Vei rupe cu partidul exploatatorilor fără milă. Și vom putea face ceva, noi de noi, atunci cînd toți oamenii cu milă de popor și cu sete de dreptate vom sta umăr la umăr. Să ajungem ziua aceea! Pînă atunci, îți mulțumesc pentru încrederea ce mi-ai arătat și te rog a crede că de azi înainte — de la ce se petrece de azi înainte — nu putem fi decît frați de luptă, pentru binele adevăratului popor românesc. Prietenul dumitale, N. Iorga.*"

E clar — nu-i așa? Și în clipa asta nu știu de ce se reîmprospătează o formulare foarte frumoasă — poate și adevărată — pe care o reținem dintr-o discuție, vizitîndu-l odată la Bucov: „Trecutul se conservă de multe ori mai viu și mai întreg în memoria unor oameni, decît în arhive".

Constantin Stere a venit pe lume la 14 noiembrie 1865, în satul Cerepcău din județul Soroca; așa situează toată istoriografia noastră locul nașterii, dacă nu cumva, printr-o preluare necontrolată de la cercetător la cercetător, s-a menținut involuntar o eroare inițială sau dacă prin arondări administrative ori fuzionări și contopiri de unități sătești mai mici nu și-a schimbat denumirea. Fiindcă în celebrele lui cuvîntări prilejuite de validarea alegerii de la Soroca, rostite în ședințele Camerei din 4, 5 și 9 martie 1921 — care vor

rămîne, peste obiectul lor, o tulburătoare pagină de elocinţă parlamentară şi un impresionant document autobiografic — tipărite în acelaşi an într-o broşură intitulată *Un caz de conştiinţă*, şi reproduse apoi în 1930 la anexele volumului *Partidul naţional-ţărănesc* şi *„cazul Stere"*, — el însuşi spune limpede : „În satul meu natal Horodiştea unde şi acum la biserică se păstrează inscripţia despre botezul meu" şi e de presupus că Stere, ca orice om, era în măsură să ştie matricea de unde venise.

Lucrul desigur n-are prea mare însemnătate, e de verificat pe viitor iar aici n-am voit să semnalez decît contradicţia dintre versiuni, una acreditată şi alta emanînd chiar de la acela pus în cauză. Get-beget român, pe amîndouă braţele, cu înrudiri numeroase dincolo şi dincoace de Prut, cu părinţi bogaţi care i-ar fi putut asigura o viaţă confortabilă de studii şi de plăceri în Occident, el va opta pentru Liceul din Chişinău pe care îl va isprăvi la Odessa unde se va înscrie la Facultatea de ştiinţe juridice. Şi-a ales specialitatea căreia avea să i se dedice, iar Parcele i-au trasat drumul pe care va umbla ; şi acolo zarurile destinului vor fi aruncate pentru toate zilele lui.

Nu ştiu cîte cursuri a audiat şi dacă s-a prezentat sau nu la vreun examen. Probabil că nu. Şi cu regularitate încerc o nevindecabilă părere de rău care mă tachinează, nu de acum, ci de pe cînd devenisem matur, că tînăr fiind la 19, 20 şi 22 de ani, posedat de fantezia magnificei noastre profesii şi de voluptatea comentariului, mă lăsam sedus cu precădere de actual şi de eveniment şi n-am pus cuvenitele întrebări trecutului — decît incidental — atîtor respectabile figuri hărăzite istoriei, cu care am venit în atingere, nebănuind că vreodată îmi vor ridica nedumeriri de detalii şi necesităţi de precizări biografice. Cert este că la Odessa, cînd

împlinise sau nu încă 21 de ani, a fost atras de cercurile narodnice, poate în 1885 sau chiar în 1884, ca să-l îmbrace pe acest sorocit al răzvrătirilor și al nonconformismului în zalele revoluționarului pe care nu le va mai lepăda pînă la încenușarea lui. Și în aceeași perioadă a Odessei va trebui așezată — mai plauzibil după 14 noiembrie 1886, cînd va fi major — căsătoria lui cea dintîi cu Maria Grosu ; fructul copt al unei idile din adolescență, înfiripată pe băncile școlii de la Chișinău — dacă nu alte legi din imperiul țarist, pe care nu le cunosc fixau altă limită — mai scăzută — majoratului, sau dacă nu cumva întemeierea căminului s-a efectuat cu dispensă de vîrstă, solicitată prin acordul părintesc. Sînt multe amănunte cu aparență secundară pe care aș fi vrut să le știu cu exactitate și spre regretul meu nu le știu, ca să pot înlătura freamătul ipotezelor.

Fericirea însă care i s-ar fi putut atribui, ca și aceea a tuturor oamenilor, nu ține la drumuri lungi. Și Stere, prins din ce în ce mai adînc în activitatea și acțiunile narodnicilor, este foarte curînd arestat, ia cunoștință întîia oară cu regimul penitenciar în temnița de la Chișinău, și apoi transferat din închisoare în închisoare — și erau destule și a fost găzduit în cele mai multe dintre ele — ajunge în Siberia, condamnat la un exil care va dura șase ani.

Foamea lui spirituală, acolo în Siberia țaristă — această uzină de odinioară care a fabricat eroi și apostoli, mucenici și mitologii — va fi îndestulată ; acolo va cunoaște pe conducătorii mișcărilor politice, sociale și naționale angajați într-o încleștare pe viață și pe moarte, cu opresiunea, cu despotismul și cu exploatarea țarismului. Și cînd în unul din discursurile din 1921, pe care le-am menționat, rostite în Parlament la validarea alegerii de la Soroca, adresîndu-se majorității turbulente — care voia să-l împiedice să se facă

auzit — a spus cu vocea lui gravă : „Dacă eram mînat de ambiții nu aveam nevoie să apuc calea revoluției și să-mi petrec tinerețea în pușcării și în exil. Odată ce am plecat însă pe acea cale, nu uitați că am fost în același timp în Siberia cu cei doi șefi de stat : cu Pilsudski și cu Lenin“, — iar toată Camera ostilă, înfiorată o clipă de drama omului, a încremenit în tăcere ; acolo, între adepți ai nihilismului și apologeții anarhiei, între dialecticieni ai marxismului și stegari ai libertăților, între vizionari sociali și teoreticieni ai drepturilor naționale, între habotnicii visători de lumi necunoscute și vestitori de nebănuite orînduiri, și-a decantat ideile, și-a limpezit idealurile, și-a făurit crezurile și s-a cristalizat marea lui individualitate, ca să-i capete alte contururi aspirațiile și să-i dea elanuri și zboruri gîndirii spre noi zenituri ; acolo, intrat cu catehismul narodnicilor de la Odessa în minte și în suflet i s-a forjat conștiința și și-a clădit structura umană ca să iasă cu sacra evanghelie — căreia îi va rămîne credincios toată existența — a revoluționarului și a reformatorului ; acolo își afla matricea îndîrjirile, asprimile, duritatea și revoltele lui, cuirasa neînfricării cu care avea să înfrunte viscolele și uraganele vieții, care au format admirația generației noastre — ca înaintea unui miracol al firii — și să ne devină, cînd nu mai era, în încercări, în cumpene și în solitudine, izvor de apă vie și arhetip, întinzînd către umbra lui, ca spre o tămăduire, istovitele mîini să-i mîngîiem aducerea-aminte și canonul ; și acolo în Siberia suferințelor, a nedreptăților și a umilințelor — să nu le uite niciodată — soața lui, venită să-și caute soțul, îi va naște cel dintîi fiu, pe Roman C. Stere, sub privirile poate împăienjenite de aburii emoției ale tatălui osîndit surghiunului. Și nu vi se pare, chiar și pînă aici, că

am regăsit parcă adusă din neanturi o pierdută fișă de la Iasnaia Poliana, a unui proiectat erou de roman tolstoian ?

Am făcut remarca, pornind să-l evoc, gîndindu-mă doar la aspectul juridic al „cazului" Stere, că nu are similitudini cu al nici unuia de niciunde ; nici omul, însă, venit la noi nu avea vreo asemuire cu ceea ce era aici, în lumea politică și culturală a țării vechi — abstracție făcînd pentru Dobrogeanu-Gherea, cu care va stabili relații apropiate și cu discipolii și admiratorii căruia va lega prietenii durabile, dar care nu aducea, ca Stere, vulcanicul și neastîmpăratul temperament de baricadă — și nimeni nu putea să se înfățișeze biografic cu încărcătura de viață pe care o acumulase și cu vijelioasa experiență prin care, atît de tînăr, trecuse.

Era, neîndoielnic, cu totul unică ivirea lui și unică a rămas pînă la sfîrșit și în desfășurarea și în consecințele ei. Și am mai spus că era român neaoș atît pe linie maternă, cît și pe aceea paternă, numai că etnicitatea lui, dincolo de registrele de stare civilă și eventualul pretext de reverii idilice și festive, devenise pentru el act de conștiință, vreri neobosite, steag și crez de luptă împotriva țarismului inchizitor. Dar în economia sa organică, datorită ambianței în care a văzut lumina zilei, a mediului în care s-a dezvoltat, a școlilor pe care le-a urmat, a prizonieratului siberian și a culturii la care se adăpase, era slav. Și era slav prin reacții și patos și sentimentalism — toate cu vizibila amprentă a secolului al nouăsprezecelea rusesc — în egală măsură, ca și prin etos și epos ; și lîngă el sau în preajma lui — pentru cîte îndurase — te simțeai ozonificat, sporit în puteri, călit să pleci la orice bătălie și să cucerești orice redută. Și totdeauna, vorbind cu el, sau ascultîndu-l, și urmărindu-i reflexele și gesturile, dar mai cu seamă masca lui bărbătească și frumoasă,

cu mobilităţile, expresivitatea şi mimica ei de actor, sortit parcă să interpreteze marile roluri din dramele ibseniene, îl vedeam într-o lungă blană şi căciulă de samur, îngîndurat, într-un fund de sanie, care aluneca în goană, trasă de falnici şi negri armăsari, pe vaste întinderi albe de neisprăvite ninsori, zorit să ajungă undeva, ca un sol al speranţelor, al dreptăţii şi al vieţii.

Aşa, cu nimbul acesta nou pentru noi şi strălucitor va trece Prutul la începutul anului 1893 — după propria lui mărturie — ca să se stabilească în Iaşiul patriarhal al azimilor intelectuale şi al măreţiilor istorice.

Un capitol se sfîrşise ca să înceapă altul ; în alte condiţii, cu alt context şi climat, firește, fără însă să-l oblige să-şi sacrifice credo-ul sau măcar să-l amendeze. Se orientează repede şi concomitent cu înscrierea la Facultatea de drept şi cu frecventarea cercurilor socialiste ieşene — unde îl va întîmpina o atmosferă caldă şi afectuoasă după care tînjea, propice controverselor teoretice, dar tributară încă perioadei romantice a marxismului la noi, dacă ne gîndim la acţiune, — îşi porneşte activitatea publicistică nesemnînd sau semnînd cu pseudonim la *Evenimentul* din Iaşi şi la *Adevărul* din Bucureşti, la *Evenimentul Literar* şi la *Lumea Nouă* cînd doctrina narodnicilor cu care venise începe să se numească poporanism.

(Pentru a înlătura orice posibile confuzii care ar încurca lucrurile, ca şi poate unele erori de tipar care s-au strecurat în privinţa datelor la destui cercetători, să mi se îngăduie să deschid această paranteză cu precizările trebuitoare :

Evenimentul — ziar zilnic, Iaşi, director politic G. A. Scorţescu, apare la 3 februarie 1893 pînă la 23 ianuarie 1900, cînd fuzionează cu ziarul „Opinia“ ;

Adevărul — cotidian, București, director Al. V. Beldiman, își începe apariția la 15 august 1888, iar de la 24 februarie 1898, după decesul lui Beldiman, devine director Const. Mille ;

Evenimentul Literar — săptămînal, Iași, 20 decembrie 1893 pînă la 11 iulie 1894 ; cu numărul din 2 mai 1894 se face mențiunea pe frontispiciu, ca director, Sofia Nădejde, iar de la 18 iulie 1894 își mută redacția la București și continuă de-sine-stătător pînă la 24 octombrie 1894, cînd se contopește cu suplimentul literar al gazetei „Lumea Nouă" ;

Lumea Nouă — organ zilnic al social-democrației române, București, 2 noiembrie 1894 pînă la 17 noiembrie 1898 ; de la 22 noiembrie 1898 se transformă din cotidian în hebdomadar cu specificarea în subtitlu : „Gazetă săptămînală a partidului muncitorilor din România".

„Lumea Nouă" ca și „Neamul Românesc" al lui Nicolae Iorga și ca și „Viața Românească" după aceea, au fost socotite tipărituri incendiare ale iredentei românești și prohibite de către autoritățile maghiare să pătrundă în Transilvania, ca și în celelalte teritorii subjugate. Și cu asta închid paranteza.)

Să ne situăm acum fugitiv în momentul acela și să vedem care era geografia politică a țării mici și unde, — în cadrul cărei organizații existente atunci — putea să încapă structura lui explozivă cu mistuitoarele-i țeluri, fără să strice tihne, fără să stinghereacă conforturi și saturații și fără să deranjeze interese ? Cu siguranță nicăieri. Social-democrația în formele ei incipiente era departe, foarte departe, de actul guvernării, cum a și rămas pînă la urmă ; iar puterea, propriu-zis, era confiscată, după sistemul rotativei, între conservatori și naționali-liberali — cele două partide, unul al latifundiarilor, celălalt al burgheziei — care printr-un

acord tacit, ratificat de factorul constituțional, se succedau alternativ la cîrma statului.

La atît se rezuma peisajul politic al României. Mental și sentimental era, incontestabil, alături de social-democrați — unde formal n-a fost înscris niciodată — fără însă nici o perspectivă de împlinire ; conservatorii, cum era și normal, nu puteau intra în preocupările lui și se eliminau din oficiu ; iar liberalii — considerați încă „roșii" de adversarii lor, cu toată constanta și lunga guvernare de 12 ani a lui Ion C. Brătianu, care îngrășase și îngroșase partidul, în dauna supleței revoluționare — erau totuși singurii care mai puteau da iluzia că sînt disponibili să reînvie spiritul lui Mihail Kogălniceanu, al lui C. A. Rosetti și al lui Ion C. Brătianu din tinerețea sa și chiar de mai tîrziu. Acolo, era cel puțin un drum bătut și se mai conserva, sărbătoresc, o tradiție revendicată. Și împrejurările au făcut ca Ionel I. C. Brătianu — și el recent debutant în viața publică —, mai mare ca vîrstă decît Stere cu un singur an doar (primul pasionat de istorie, celălalt aducînd proaspete miresmele ei) să-l cunoască în 1896 la Iași și, cu darul pe care-l avea de a intui în ascunsul cărbune uman caratele incandescente și substanțele care definesc valoarea oamenilor, să-l descopere, să-l încălzească, să-l cultive și să-l apropie, ademeniți parcă unul de altul, ca de o vrajă irezistibilă. Aici stă originea aderării lui Stere la liberali ; iar între 1898 și 1899, imediat după terminarea studiilor, să fie numit prim-ajutor de primar al Iașiului și apoi, în 1901, ales — pentru întîia dată — deputat.

Cuvîntul lui însă va atîrna greu în organismul politic din care făcea parte abia după începutul anului 1909, cînd Ionel I. C. Brătianu preia de la bătrînul, închircitul și epuizatul Dimitrie Sturdza șefia ; socotindu-l prieten și sfătuitor,

cu o absolută încredere în judecăţile lui, îl va consulta în toate situaţiile dificile şi majore care se puneau ţării, guvernului şi partidului pînă la izbucnirea primului război mondial. Şi dacă acest predestinat glorios al tuturor înfrîngerilor s-ar fi încadrat la socialişti — cum nu se va încadra — unde entuziasmul pentru înălţarea altei lumi şi văpăile tiradelor retorice îi ţineau poate fierbinţi elanurile şi aspiraţiile, ar fi rămas un poet cu lavaliera timpului, în căutarea unei metafore zguduitoare ; înregimentîndu-se la liberali, a devenit un dezamăgit.

În 1897 îşi ia licenţa şi-şi tipăreşte teza cu titlul *Evoluţia individualităţii şi noţiunea de persoană în drept* pe care o subintitulează : „Studiu sociologic şi juridic" şi o găsesc între cărţile mele cu o dedicaţie semnată C. Stere care sună aşa : „D-lui Voişel în semn de stimă, 2 noiembrie 1897". Numele nu-mi spunea nimic ; nu-l auzisem niciodată, nu căzusem asupra lui în nici o publicaţie a vremii din atîtea pe care le foiletasem şi, curios să ştiu pe cine îl asigură Stere de „stima lui", am purces să investighez în enciclopedii mai vechi şi mai noi — cîte sînt — am cercetat şi fişierele bibliotecilor publice din Bucureşti şi am scris şi cîtorva prieteni de la Iaşi, dînd de numele şi de eventualele lui rosturi, să mă lămuresc. Rezultatele sînt nule. Nimeni n-a putut să-mi furnizeze nici un indiciu, cît de vag. Numai la Academie am dat de o urmă, una singură, şi o transcriu cu savoarea limbii de atunci : „Facultatea juridică de Iassi *Despre mandat în dreptul roman şi dreptul civil român*, teză pentru licenţă susţinută de Ioan D. Voişel, bacalaureat în litere şi sciinţi, înaintea comisiunii esamenatrice compusă din D-nii Preşedinte : Georgie A. Urechea, Decan ; membri : Petru Suciu, Alexandru I. Ghiorghiu, Iacob Negruzzi, Valerian

Ursian, profesori. Iassy, Tipografia Onicescu, Strada Mare, 1882."

Își luase licența cu 15 ani înaintea lui Stere. Cine va fi fost, ce activități a desfășurat și cînd a murit las altor cercetători poate mai norocoși decît mine să le afle, dacă vreodată va fi de trebuință. Și după această digresiune revin la teza lui Constantin Stere din 1897. Ea e închinată „D-nei Maria C. Stere", prima lui soție, iar pe pagina următoare, iscălit C. G. Stere, sînt tipărite aceste rînduri justificative, din care se vede patetismul slavului: „Poate vei găsi că e un sentimentalism de rău gust și nelalocul lui de a-ți afișa astfel numele în public. Dar pentru o viață întreagă de suferinți și chinuri, jertfită mie, acesta este singurul omagiu ce ți-l pot aduce. Cînd tînără, aproape copilă, te-ai despărțit de ai tăi și ai plecat din tihnitul Chișinău, spre a căuta sub un cer străin și dușmănos, pe țărmurile Oceanului Înghețat, pe un osîndit, pe un izgonit din viața civilizată, vechiul tovarăș al jocurilor din copilărie, — atunci n-ai putut nădăjdui că vor veni zile mai fericite. Acum, cînd se pare că vîntul soartei începe să bată în altă parte, primește fără a te supăra această dedicație".

Iar în prefața care deschide lucrarea între altele spune: „De asemenea trebuie să cer scuze, dacă stilul pe alocurea se va părea cam greoi și fraza necorectă. Născut și crescut într-o provincie românească subjugată, — am fost nevoit în cei 3—4 ani să mă pun la nivelul tuturor progreselor realizate de atunci în limba noastră literară. Oricîtă bunăvoință și muncă aș pune n-am putut încă reuși." (Dealtfel ideea din 1897 privind politica sistematică de deznaționalizare și de rusificare practicată de țarism, împotriva minorității moldovenești va fi reluată de C. Stere și în volumul *Preludii: par-*

tidul național-țărănesc și „cazul Stere" din 1930, adică după treizeci și trei de ani cînd va declara în stilul lui răspicat: „Oricît de mare a fost influența, în formarea mentalității bucovinene, a birocratismului austriac, sau pentru psihologia ardelenească, a oligarhiei ungurești, — și Ardealul și Bucovina au avut mereu contactul cu Regatul. Viața lor intelectuală se dezvoltă sub înrîurirea culturii generale, a științei și a literaturii naționale așa cum s-au închegat ele în Regat. Înainte de a intra în țară, în 1893, cu toate sforțările, eu n-am reușit să iau cunoștință decît de patru tipărituri românești: *Doinele și Lăcrămioarele* de Vasile Alecsandri (cu litere chirilice), o conferință de Titu Maiorescu asupra influenței ardelene în literatură, un curs de istorie pentru clasele primare de A. D. Xenopol și altul de istorie literară de Pop. În ce mă privește, înainte de a trece Prutul, la vîrsta de aproape 28 de ani, n-am întîlnit decît un singur «intelectual» român, un subprefect din Moldova, cu numele de Duca, venit la Chișinău în căutarea unei moșteniri imaginare. Pentru contactul cu masele populare cerut de datoria de revoluționar, s-au dovedit neîndestulătoare sumanul și opincile, pentru că de la primii pași de coborîre «în popor» am descoperit că mai mult decît genul de viață și ierarhia socială ne despart limba și forma exterioară de cultură."

Și cu asta mă întorc la prefața studiului de licență, de unde citez: „Deși român de origine și cu multe legături de înrudire prin toată țara, n-am cunoscut-o deloc, n-am fost niciodată în ea; și după atîtea lovituri crude ale soartei și deziluzii, mă temeam că voi fi primit cu răceală și neîncredere. Dar de la cei dintîi pași făcuți pe pămîntul românesc, după primirea călduroasă și frățească pe care mi-au făcut-o cu toții, m-am convins că m-am înșelat; am simțit

cu toată firea mea că sînt în ţara mea, între fraţi", — ca să încheie cu un program, căruia îi va rămîne fidel fără nici o derogare sau oscilaţie, aproape patru decenii : „Cu teza de faţă părăsesc băncile şcoalei şi intru pe arena vieţii. Din nou întreagă mi se impune datoria de a lucra după măsura modestelor mele puteri, la binele şi propăşirea neamului meu oropsit şi după măsura priceperii mele, la realizarea marilor idei de Dreptate, Libertate şi Frăţie. Nu cunosc încă bine condiţiile reale ale ţării ; cu toată rezerva pe care mi-am impus-o din această cauză, am putut să greşesc şi, cu siguranţă, voi mai greşi încă mult. Dar de un lucru pot asigura, că totdeauna am fost şi voi fi de bună credinţă, năzuind numai către Adevăr şi Dreptate". Şi Stere şi-a ţinut ireproşabil legămîntul, cu toate ticăloşiile care l-au împroşcat fără domoliri sau armistiţii ; fiindcă el a fost, neîndoielnic, omul cel mai atacat, cel mai hulit, şi cel mai statornic expus vindictei publice, din viaţa politică şi culturală a ţării.

Ce nu i s-a iertat, în fond, lui Constantin Stere ? Ce imputări i se puteau aduce ? De ce coaliţia aceasta, a negrelor şi coclitelor uri, împotrivă-i ? De ce şuvoiul de calomnii şi de insulte, cu care a fost gratificat de-a lungul vieţii, ca şi după consumarea ei ? Ce supăra la el, ca şi la alţii — puţinii pe care i-am avut — plămădiţi din aceeaşi pastă a rectitudinii şi a intransigenţelor ?

Răspund.

Irita şi incomoda la Stere valoarea lui umană, morală şi spirituală ; irita şi incomoda la Stere cugetul lui de reformator şi de revoluţionar, ca şi temperamentul de luptător neînfricat, purtînd bătăliile în care se avînta pînă la ultimele lor consecinţe ; irita şi incomoda, la Stere, refuzul constant de a se tîrgui cu convingerile şi ideile pentru care milita şi

de a nu accepta, sub nici o formă, devieri, concesii sau tranzacţii, impasibil la ameninţări şi dispreţuitor la ispite ; irita şi incomoda, la Stere, incapacitatea lui organică de a tripota cu noţiunile de Adevăr şi de Dreptate care sintetizau pentru el regula sacră şi inviolabilă a existenţei ; şi irita şi incomoda, la Stere, sensul inferiorităţii absolute pe care-l căpătau toţi trepăduşii congestivi ai vieţii politice româneşti, obişnuiţi să-i arunce în nesăbuinţa lor precipitată şi în furiile lor impotente, calificativul de denigrare : „trădător".

Şi să-mi fie îngăduit să recurg, din nou, la magistralele şi emoţionantele cuvîntări rostite în Parlament, în martie 1921, cu ocazia validării alegerii de la Soroca — şi o fac mai mult pentru tineretul nostru, ce nu cunoaşte faptele capabile să-l facă înţeles în sedimentările şi construcţia sa psiho-mentală, ca şi în atitudinea din perioada neutralităţii şi din timpul primului război mondial — unde Stere se mărturiseşte cu gravitatea şi patetismul care îi erau specifice : „Puteam eu tăcea împotriva conştiinţei şi judecăţii mele ? Puteam eu, care din adolescenţă m-am ridicat împotriva jugului ţarist, care am trăit pentru un singur vis şi de al cărui nume au fost legate atîtea nădejdi mute, puteam eu să plec capul în faţa Rusiei ţariste, chiar atunci cînd lumea întreagă se închina înaintea ei ? Nu ! Şi acuma, după ce am fost tîrît în noroi, călcat în picioare de fiecare declamator de bîlci, după ce am băut pînă în fund paharul umilinţei, puteţi să mă trimiteţi la eşafod, puteţi să mă sfîşiaţi în bucăţi, dar sînt mîndru că am avut tăria sufletească de a trece peste toate, de a mă expune batjocurii şi urii obşteşti, de a rupe vechile prietenii, de a suferi ca numele meu cinstit să devină un cuvînt de ocară, fiindcă prin mine grăiau toate generaţiile stinse în robie şi nemîngîiere, memoria fraţilor de luptă pieriţi în furci şi în ocnele uitate ale Siberiei.

Am avut și eu un frate mai mic decît mine, al cărui mormînt fără cruce nici astăzi nu știu unde se află. Pomenesc pentru prima oară, în public, despre această năpraznică moarte timpurie, — acum cînd s-a prăbușit în pulbere puterea și slava țarilor și cînd prin jertfa adusă cred că am ispășit toate păcatele mele omenești și pot să aduc pe sicriul acesta tăinuit o cunună a ținuturilor liberate de jug. Nu puteam tăcea și pleca fruntea, nici pentru cei vii, pentru toți aceia în a căror inimă și în ceasul acela de groază licărea, totuși, flacăra plăpîndă a nădejdiei".

Am ajuns, astfel, ca să zic așa, la nodul gordian al „cazului Stere" ; și sar peste o parte din munca lui care e știută, aceea de profesor și de rector al Universității din Iași, de întemeietor al „Vieții Românești" și de prefect, pentru cîteva săptămîni, care n-a făcut nici o victimă, în vremea răscoalelor țărănești din 1907 — de care m-am mai ocupat și cu alte prilejuri — ca să-i judecăm împreună opțiunea incriminată și să vedem, în cadrul chiar al acestor fragmente sumare de realități care i-au indicat căile tumultuosului și încercatului său destin, luptele, năzuințele și suferințele, dacă Stere putea să fie altfel decît cum a fost.

Întreb : poate fi vreodată concepută convietuirea pașnică între opresat și opresor, între exploatat și exploatator ? Poate fi găsit un *modus-vivendi* între temnicier și întemnițat, între gîtuitor și gîtuit, între cel cu mîinile în cătușe și lanțuri la picioare și celălalt care rupe nagaicele — fără nici un risc — pe spinarea ta și a neamului care te investise mesager și port-drapel ?

Putea o individualitate puternică, stîncoasă, combativă ca a lui Stere, să facă abstracție de componentele biografiei sale ? Putea s-o radieze și s-o uite, putea să-și renege trecutul și

rostul, jertfele şi ulcerările ? Dacă ar fi făcut-o — să spunem — printr-un uluitor şi imposibil proces de depersonalizare, ar fi fost un supra-om ; şi el nu era decît un om — de excepţie, desigur — dar finalmente un om. Şi dacă ar fi ajuns la soluţia aceasta — nu prin depersonalizare, ceea ce ţine mai curînd de patologie — ci deliberat, lucid şi calculat, ar fi fost efectiv dezonorat, fiindcă s-ar fi trădat pe sine însuşi şi atunci, pe bună dreptate, ar fi meritat din plin epitetul de „trădător" sau, în cel mai fericit caz, pe acela de oportunist ; şi el nu era disponibil, prin toată substanţa lui etică, nici pentru una, nici pentru alta.

Stere nu putea fi alături de ţarismul despotic şi spoliator ; şi Stere vedea venind revoluţia — cum a şi venit — şi răsturnarea ţarismului, fiindcă revoluţiile nu se nasc niciodată acolo unde cîrmuiesc Dreptatea şi Binele, Libertatea şi Adevărul şi era în măsură să ştie, ca nimeni altcineva de la noi, cum stau lucrurile în împărăţia pravoslavnică.

Atingînd însă în prezentarea mea punctul acesta, mi se impune necesitatea unei precizări care va face imposibile confuziile şi va asigura în condiţii mai lesnicioase înţelegerea întregului proces şi anume, că tot ceea ce am arătat pînă aici, încercînd să înfăţişez „cazul Stere", se mărgineşte mai cu seamă la preocuparea de a-i schiţa imaginea şi aşezările lăuntrice, formaţiunea şi încărcătura de cumplite experienţe şi de profunde cunoaşteri — ca lectorul neiniţiat să stăpînească măcar elementele esenţiale ale temei — după cum poziţia adoptată de el, adică acţiunile întreprinse şi luptele purtate de Stere, unde îşi află sorgintea veninoasa calomnie şi fumisteria, şantajul moral şi stigmatul, se limitează exclusiv — deocamdată — la cei doi ani premergători intervenţiei noastre militare, din răstimpul neutralităţii de la

1914 la 1916 cînd ţara era bîntuită de neistovita agitaţie a celor două tabere antagoniste, la fel de înfierbîntate şi de îndîrjite : partizanii Antantei şi aceia ai Puterilor Centrale.

Evident, ar fi fost multe fapte, din cele ce s-au consumat, de reîmprospătat şi ar fi fost destule de spus ce nu sînt încă ştiute — care ar defini pe de o parte profiluri şi caractere, moravuri şi năravuri, o faună luxuriantă de tipologie umană, iar pe de altă parte ar reda, vii şi expresive, culorile epocii — dar pentru asta mi-ar trebui întinderea unui volum compact ca să-i etalez viforoasa biografie pe toate complexităţile variatelor planuri şi în toate incidenţele şi sensurile ei.

Nu asta, însă, mi-a fost intenţia. Ci, doar, ca să spulber legenda unei infamii, care ar mai putea subzista, dacă un cititor întîmplător ar cădea peste vechi tipărituri — periodice sau broşuri — unde posedaţii relei şi strîmbelor credinţi, habotnicii minciunii şi logoreicii demagogiei, virtuoşi ai patimei şi strategi ai perfidiilor, direct sau prin interpuşi, voluntari ori simbriaţi, au purces să-şi expectoreze toxinele şi invidiile, cupiditatea şi nesăbuinţele, dezmăţul, libertinajul, statornica şi vînăta ură — unicul sentiment, dealtfel, notabil şi pozitiv — care va indica întotdeauna cu elocvenţă, deosebirile de valoare morală şi spirituală şi distanţele astrale dintre detractorii organizaţi cu toptanul şi cel atacat, singularizat şi olimpian, gazdă docilă de diatribe, de pietre şi de huliri. Şi Stere, cu onestitatea şi loialitatea lui exemplare, va recunoaşte că şi unii şi alţii au putut să greşească, unii cu greşeli de calcul şi de premize, alţii de răspundere şi de pregătire, *„dar împotriva greşelilor noastre ale tuturora ţara a ieşit întregită"*. O va spune deschis în aceleaşi discursuri din Parlament, de la validarea alegerii de la Soroca din 1921, care o dată vor

trebui retipărite într-un tiraj de masă, pentru că în ansamblul lor, în afara splendidei elocințe, a explicațiilor date și a argumentelor aduse, ele constituie o zguduitoare confesiune a unei meniri care se împletește cu menirile neamului și totodată ar putea să fie considerate ca un pilduitor breviar de înalt și sănătos patriotism. Să-l ascultăm însă pe Stere, scos din vălmășagul și vacarmul dezbaterii de acum exact șase decenii din intoleranta Cameră a guvernului prezidat de generalul Al. Averescu și, îl reproduc cuvînt cu cuvînt: „Voiam să vorbesc, voiam să fac dovada, voiam să dau plenitudinea dovezilor pe care ați văzut cît de greu mi-a fost să le produc aici și cum am fost împiedicat la fiecare pas cu invective și întreruperi. Am dorit să pot vorbi în sfîrșit și pentru un motiv pe care trebuie să-l înțelegeți. Aproape un sfert de veac am fost profesor la universitate, unde generații de studenți au trecut în fața mea și poate mulți au crezut în mine și le datoram acestora un răspuns. Am fost 16 ani de-a rîndul conducătorul celei mai răspîndite reviste din România și poate, mulți din cititorii ei au crezut în mine și au avut și ei nevoie de un răspuns. Am stat decenii în fruntea mișcării democratice din țara aceasta și aveam dreptul să vorbesc..."

Și în momentul acela, de pe băncile opoziției și în aplauze îndelungate, se produc două întreruperi ca două sublinieri tăioase, care socotesc că merită să fie rememorate: aceea a vechiului democrat Vasile P. Sasu care rostește indignat: *„Aceasta îți este vina cea mare!"* și aceea a poetului Ion Buzdugan: *„Și aceasta nu ți-o iartă ciocoimea de aici!"*, — ca după asta Stere să-și reia firul gîndurilor: „...și mai cred că aveam dreptul să vorbesc fiindcă sînt tată de familie și am doi băieți mari care au intrat în oștire fără să aștepte

vîrsta legiuită ; şi aceştia — şi ei — aveau dreptul să audă cuvîntul de apărare al tatălui lor. Şi aveam de asemeni dreptul să stabilesc adevărul pentru posteritate. Mi s-a refuzat totul ! Vă întreb ce om poate fi tratat astfel, fie şi cel mai odios criminal ?"

Şi fiindcă nu vreau să las nici o clipă impresia unei incapacităţi de obiectivare din pricina fascinaţiei şi magiei, aş zice, pe care Stere a exercitat-o asupra generaţiei mele — cu toată integrala lui dreptate — voi însemna aici o ipostază ciudată în care s-a pus fără vrere şi o eroare pe care a săvîrşit-o — amîndouă rodul temperamentului său de răzvrătit — şi nu ştiu dacă, în grăitele lui justificări, nu cumva s-a referit la ele. Citez : „Credinţa pe care am avut-o numai în glasul conştiinţei şi al judecăţii mele a putut să mă ducă la un moment dat la un fanatism care trece peste limitele iertate. Educaţiunea mea revoluţionară, tot trecutul meu, au sădit poate în sufletul meu mai puţin respect pentru forme, decît acela care vi se pare necesar."

Care i-a fost strania postură, rezultată din antiţarismul său profesat cu îndărătnicie şi ireductibilitate, ca să-şi trăiască parcă visul şi iluminările ca un vizionar ? Stere, reformatorul şi progresistul social, revoluţionarul şi luptătorul politic, se situase în stadiul acela — firește pentru alte temeiuri şi cu alte îndreptăţiri — pe aceeaşi linie directoare ca şi conservatorii P. P. Carp, Titu Maiorescu şi Al. Marghiloman, cu ideologia cărora n-avea nici o tangenţă şi nu i se puteau atribui filiaţiuni nici de spirit, nici de programe şi mai puţin, bineînţeles, de aspiraţii şi pe care niciodată nimeni n-a cutezat să-i ofenseze aruncîndu-le apostrofa „trădător". Şi s-au găsit — paradoxal — pe aceeaşi baricadă, militînd întru acelaşi scop al intrării în război alături de Puterile Cen-

trale. Asta în toată perioada neutralității noastre ; iar cînd zarurile au fost aruncate și drumul fusese ales, — și P. P. Carp și Titu Maiorescu și Al. Marghiloman au tăcut ; Stere — sub impulsurile firii lui vulcanice și combative — nu. Acesta i-a fost neiertatul păcat în care căzuse : a continuat să lupte de unul singur, apărîndu-și crezurile și steagul pe care le voia neîntinate, cu disperări și fervori sporite, intuind revoluția și vestind prăbușirea țarismului, ca să se justifice cu hotărîre dar și cu claritate : „Și dacă intențiunile mele au fost sincere, pot spune cu un mare scriitor și un mare cugetător francez : *«omul care vorbește sincer, chiar atunci cînd vorbește singur împotriva tuturor, vorbește pentru toți»*, fiindcă numai din ciocnirea părerilor sincere poate răsări adevărul."

Și Stere scoate la București „Lumina", iar activitatea lui de ziarist va fi aceea care i se va reproșa.

Dar cînd apare cotidianul „Lumina" ? Cel dintîi număr al ziarului iese la 1 septembrie 1917 și își încetează existența la 12 noiembrie 1918 — ambele date, atît ale nașterii ca și ale decesului, sînt după vechiul stil calendaristic — și dacă vom face o socoteală elementară, constatăm că viața gazetei a durat mai puțin decît cincisprezece luni.

Să încercăm însă, în prealabil, un popas în epocă și să vedem care erau circumstanțele politice și militare, cînd Stere se hotărăște să scoată la București „Lumina" ; și să recunoaștem, de la început, că informațiile și previziunile lui, argumentele și judecățile care alcătuiau osatura atitudinii sale inflexibile, din toată perioada neutralității, se adeveriseră integral.

Țarismul absolutist — cu practicile tradiționale de despotism și de opresiune — fusese lapidat și lichidat la 15 martie 1917; Lenin se întoarce din exilul elvețian în aprilie 1917 — ca să ia în mîinile lui frînele revoluției și să-i asigure izbîndirile — și publică celebrele *„Teze din aprilie"*, în care enunță ideea republicii sovietelor ca formă de stat a dictaturii proletariatului; scurtul guvern provizoriu prezidat de Kerenski venit în iulie 1917, pendulînd între neputință și incomprehensiune, între tirade retorice și false triade — și nu era greu de observat pentru cine nu era străin de realitățile de acolo, că nu va putea împiedica iureșul revoluționar al insurecției armate — va fi răsturnat la 6 octombrie 1917. Și de aici înainte, practic, puterea era asumată și controlată de Soviete.

Acesta era contextul politic — cu succedări schimbătoare și vertiginoase de evenimente — și să aruncăm acum o privire grăbită și asupra situației frontului românesc din momentul acela: 1 septembrie 1917, cînd se ivește „Lumina" în capitala țării stăpînită de trupele lui Mackensen.

Cele două mari confruntări purtate singuri — fiindcă ostașii Țarului prinși în mrejele întîmplărilor și prefacerilor ce se derulau acasă, nu mai luptau — se consumaseră: — bătălia de la Mărăști dintre 22 iulie și 1 august 1917, condusă de generalul Al. Averescu și unde s-au acoperit de glorie generalul Al. Mărgineanu (1871—1930) dimpreună cu divizia a II-a pe care o comanda și aceea de la Mărășești, care a început la 24 iulie și s-a terminat la 21 august 1917 — cea mai crîncenă dintre toate susținute de armatele noastre în primul război mondial — și în care au dat succesiv strălucite exemple de comportament și de eroism, generalul

de artilerie Const. Cristescu (1866—1922), fiul de țărani din Catane-Argeș și generalul Eremia Grigorescu (1863—1919) și el de obîrșie rurală, din Tîrgul Bujor al Galațiului.

Și transcriu un pasaj din „Cuvîntul către cititori" al lui Stere, cînd „Lumina", sub cenzura ocupanților, pornește la drum : „Dacă în aceste împrejurări nu întotdeauna voi putea așterne pe hîrtie întreg gîndul meu, nu există însă forță pe pămînt care să mă poată sili să spun un singur cuvînt care să nu fie expresiunea credinței mele. Trecutul meu poate fi o chezășie : dacă la vîrsta de 17 ani, am îndrăznit să mă ridic împotriva atotputerniciei Țarilor, iar în anii aceștia de psihoză națională nu m-am sfiit să țiu piept rătăcirilor opiniei publice, tot așa și acum pun condeiul meu numai în serviciul neamului, după cum cugetul meu mă va lumina : poate nu-mi va fi dat să spun *TOT* ce cred, dar, desigur, că nu voi spune *NIMIC* ce n-ar izvorî numai din convingerea mea adîncă".

Stere și-a respectat cu strictețe făgăduiala. Și-n răstimpul a mai mult de jumătate de secol, am parcurs în trei rînduri, în perioade și la vîrste diferite, colecția „Luminei", să-mi dau seama dacă ceva din conținutul articolelor scrise și tipărite acolo ar justifica pejorativul *Omul Luminei* cu care a fost gratificat permanent de gălăgioasa sarabandă a vătășeilor noștri politici și dacă invectiva de „trădător" are o cît de ștearsă și vagă îndreptățire și de fiecare dată căpătam sensurile îngroșate și revoltătoare ale infamiilor și ale calomniei, — un adevărat complot împotriva unei valori morale și a unei conștiințe umane, cinstite și împătimite, pentru drepturile naționale și dreptatea celor exploatați și obidiți. Stere a rămas statornic pe crezurile, pe lupta și pe dezideratele lui. De aceea, va și declara în apărarea sa din Parlament : „Pentru mine era clar că guvernul Kerenski nu

poate trăi. Şi cum am scris înainte că Rusia va fi înfrîntă şi în Rusia va izbucni revoluţia, tot aşa în primele numere ale *Luminei* am scris că în locul lui Kerenski va veni guvernul bolşevic. Eram însă guvernaţi de aceiaşi oameni care ignorau înainte de război că Rusia ţaristă era ameninţată de prăbuşire şi se afla în ajunul revoluţiei. Eram guvernaţi de aceiaşi oameni care închideau ochii asupra evidenţei. Şi atunci mi-am spus că nu pot tăcea. Şi vă spun şi astăzi : de ştiam că numele meu va fi blestemat zece generaţii, pînă ce istoria imparţială îşi va spune cuvîntul, de ştiam chiar că am să duc în mormînt taina zbuciumului meu sufletesc, nu puteam tăcea. Şi mi-am spus încă : acum cel puţin, după ce am dat atîtea dovezi că ştiu ce se petrece în Rusia, că cunosc toate condiţiunile vieţii ei politice şi sociale, am să fiu în sfîrşit crezut şi din această cauză mereu reproduceam articolele mele vechi, care cuprindeau atîtea prevederi realizate". Şi în încheierea aceluiaşi discurs, cu patosul care îi era organic, dar şi cu o undă de tristeţe parcă, se va spovedi : „Ca orice om, am păcatele şi greşelile mele. Dar cînd îmi examinez conştiinţa şi îmi scrutez intenţiile şi cînd mă gîndesc la şirul lung de jertfe şi de lupte, la toate umilinţele şi suferinţele care mi-au fost sortite să le trăiesc în cei 35 de ani încadraţi între temniţa rusească din Chişinău şi puşcăria românească din Văcăreşti — nu mi-i ruşine de trecutul meu şi nu mă căiesc ! Şi dacă-mi este îngăduit să am o ambiţie, aş dori numai ca pe mormîntul meu să fie aşezate alături, ca simbol al credinţei către acelaşi ideal, două pietre — una românească şi una rusească — luate din zidurile puşcăriilor mele. Şi dacă vă iartă conştiinţa, vă rog să-mi scrieţi pe acele pietre şi votul care m-ar exclude din acest Parlament".

Faptul însă care mi se impune ca o obligaţie să-l relev aici — pentru că cititorul de azi n-are cum să-l mai ştie —

e că invalidarea alegerii de la Soroca din 1921, care-l desemnase deputat cu aproape unanimitatea sufragiilor și care a făcut obiectul obositoarelor dezbateri întinse pe trei zile, se ceruse, nu pe neregularități de procedură, care intrau desigur în competența Parlamentului, ci pe temeiul aceloraşi gratuite acuze, care priveau atitudinea lui din timpul neutralității și al războiului, excedînd întru totul dreptul Adunării. Și exceda cu atît mai vîrtos, cu cît, în 1919, la cele dintîi alegeri de după Unirea tuturor provinciilor românești eliberate. care au dat primul Parlament al Patriei întregite, Stere se alesese ca deputat al Județului Cetatea Albă și nimeni nu s-a gîndit să ceară invalidarea lui. Nu era, așadar, „trădător" în 1919 și devenise „trădător" în 1921, ceea ce este edificator și pentru postura penibilă a detractorilor și pentru economia lor etică, dar și pentru moravurile vieții noastre publice. Și majoritățile averescane, cu toată ostilitatea care i-o arătase în zilele acelea și cu toate hărțuielile la care a fost supus în cursul cuvîntărilor, nu și-au luat răspunderea unei flagrante și absurde injustiții și au validat alegerea.

Ce a putut însă precumpăni în decizia majorităților parlamentare averescane — care îi mărturisise cu generozitate, în zilele înfierbîntate de dramatism din 4, 5 și 9 martie 1921, sentimentele acerbe de adversiune — să-și schimbe radical atitudinea și pînă la urmă, să nu eșueze în bancrute morale și în oprobriu istoric și să valideze alegerea de la Soroca ? Și ce resurecții s-au produs — ca într-un liniștitor proces parcă de flux și de reflux, în care marea își depune impuritățile pe țărmuri — ca să treacă de la dușmănia spumegîndă, la votul absolvitor ?

Vor fi fost mai multe. Dar cred cu fermitate în două elemente majore, care s-au impus în conjunctura respectivă, hotărîtor : primul de psihologie individuală, fiindcă fiecare

deputat în parte — scos din spiritul de turmă, oricît de precar şi de rudimentar ar fi fost el structurat lăuntric şi rămas numai cu conştiinţa lui, — ştia pertinamente că Stere e inocent, că totul nu-i decît o neagră cabală şi fabulaţie şi nici unul dintre ei, în fond, nu era dispus să-şi asume — omeneşte vorbind — consecinţele poverilor unei mişelii deliberate ; cel de-al doilea motiv e de ordin politic : dacă alegerea ar fi fost invalidată şi alta, după legiuitele prevederi, trebuia să se desfăşoare, Stere ar fi candidat din nou şi din nou s-ar fi ales, prin vrerea statornică a sorocenilor care s-ar fi rostit mai îndîrjit, apărîndu-şi opţiunea şi sufragiul, ceea ce ar fi pus, deopotrivă, în dificultăţi şi Parlamentul şi guvernul.

Acolo, Stere, peste calomniile şi cleveteala bucureşteană, era considerat ca un simbol şi ca o efigie, prin toată lupta sa răzvrătitoare, prin tot trecutul lui integru şi nepătat, de patriot înfocat şi oriunde ar fi candidat, s-ar fi ales — cum s-a întîmplat în decursul vremii fără nici o singură excepţie — atunci cînd corpul electoral era convocat să-şi spună cuvîntul, dar mai ales în cele două judeţe, care pur şi simplu îl idolatrizau : Soroca şi Cetatea-Albă.

Şi cînd s-a pus problema în Cameră că acţiunile unui om politic trebuie să aibă o sancţiune, după ce mai înainte Stere demonstrase cu strălucire cît de utilă a fost ţinuta sa idealurilor de unitate naţională, va riposta, ca să demaşte şi şantajul exercitat fără încetare : „Desigur. Dar ce sancţiune şi sancţiunea cui ? A Curţilor marţiale ? Sancţiunea unei Curţi care din ordin deschide sau mai bine zis întredeschide abia o acţiune pentru ca peste trei săptămîni să mă libereze şi să lase această acţiune adormită doi ani de zile, pînă la noi ordine, cu care am fost ameninţat în timpul campaniei electorale ?

Adevărata sancțiune pentru atitudinea mea politică a și fost dată de țara mea, atunci cînd în unanimitate am fost ales președinte al Sfatului Țării, în momentul solemn cînd ea nesocotită și uitată de toți își îndrepta brațele spre patria-mumă în vremuri cînd și aceasta zăcea umilită și călcată în picioare.

Această sancțiune a fost dată și atunci cînd am fost ales în lipsă și împotriva guvernului din București, ca deputat al Cetății-Albe, precum ea e dată și acum din nou de unanimitatea județului Soroca. Și acum veți hotărî dacă eu am loc în Camera, pe ale cărei bănci stau acei luptători ardeleni, care m-au găsit alături de ei, în toate momentele grele ale vieții lor naționale și căutau la mine sfat și sprijin și care pe vremuri mi-au dat acea ramură de lauri în argint, depusă la Universitatea din Iași din partea comitetului partidului național, ca recunoștință pentru serviciile aduse cauzei naționale românești din Ardeal. Veți hotărî dacă am eu loc în Camera în care au pătruns în sfîrșit și aleșii Basarabiei ; veți hotărî dacă pot intra în Camera unde au reușit să se constituie într-un partid puternic țărăniștii în ale căror discursuri auziți — poate chiar fără voia lor — reflexul scrierilor și cuvîntărilor mele de altădată, fiindcă istoria va spune că eu sînt teoreticianul care a formulat doctrina din care s-a născut ideea însăși a partidului țărănist. Dacă pot eu intra în Camera chemată să înfăptuiască definitiv reforma agrară și să organizeze sufragiul universal pentru care am dus o luptă crîncenă o viață întreagă și am dus această luptă și împotriva multora din aceia care astăzi jură în numele acestor reforme.

Ideile pentru care am luptat eu triumfă, — adversarii lor cei mai aprigi de odinioară își fac panaș din ele și apar înainte ca triumfători, iar eu sînt învinsul. Este și natural :

învinsul e inițiatorul care înfruntă prejudecățile și ideile moștenite ; triumfătorii se recrutează dintre aceia care știu să-și plece capul după vînt și să urle cu lupii. Nu le rîvnesc cununa !"

După eliberarea provinciilor și încorporarea lor prin obștească dorință și autodeterminare, la vechea matcă, cea dintîi la 9 aprilie 1918, a doua în noiembrie 1918 și, în fine, consfințirea unirii cu Transilvania, Crișana și Banatul la 1 decembrie 1918, care a dat întrupare României întregite, Stere a început să fie preocupat să dea unității geografice o coeziune sufletească și o omogenitate politică.

Și e de la sine înțeles că nici coeziunea sufletească și nici omogenitatea politică nu se puteau realiza bătînd din palme și că amîndouă erau deziderate care solicitau, deopotrivă, durată și strădanii, răbdare, tenacitate și sacrificii. Stere — ca în toate actele lui legate de cauza națională — nu s-a dat în lături, deși întrevedea obstacolele și știa la ce anevoioasă și lungă cale de străbătut se angajează.

Armonia psihică a noilor provincii cu țara veche era, neîndoios, mai dificil de atins — incomparabil mai dificil — între cele trei ramuri așa de deosebite ca spirit, reacții și comportament, ale aceluiași arbore valah, care în pofida stăpînirilor străine — țaristă și habsburgico-maghiară — izbutiseră doar să-și salveze etnicitatea, visurile de taină și dorul nestins.

Mai rămînea, ca o speranță, ceal'altă ipoteză, a sudurii politice și a unității ei, cu alte cuvinte, închegarea unui organism de guvernămînt puternic, cu aceleași mobiluri de luptă și de ample reforme, pe același fond doctrinar democratic, care să consfințească maselor libertăți și drepturi ina-

lienabile şi, astfel, prin consecinţe şi printr-o absolută cinste şi sinceritate, clar şi palpabil demonstrată, să se ajungă, în timp, la nivelarea jinduită a întregii obşti româneşti şi să facă uitate particularităţile şi mentalitatea cu care erau tributari sistemelor administrate în teritoriile, în sfîrşit, eliberate. Şi Stere porneşte să-şi găsească tovarăşi de idealuri şi de muncă. Dar cu cine se putea însoţi ? Şi care erau, atunci, după cel dintîi război mondial, forţele politice către care să-şi îndrepte gîndul şi să-şi întindă mîinile ?

Partidul liberal — intact în componenţa lui — de care se rupsese pentru motivele cunoscute, ieşea din joc şi din preocupări. Conservatorii, pulverizaţi în toate enclavele lor — carpişti, maiorescieni, marghilomanişti şi takişti — lichidaţi de evenimente şi de decese, nu mai existau ca entitate politică, iar ceea ce mai era eventual disponibil din fostele cadre, se orientase în grabă către alte facţiuni şi îndeosebi către „Liga Poporului" a generalului Al. Averescu, — fenomen de masă tranzitoriu, născut în tranşee din mitul gloriosului comandant de armate, repede uzat, fără o ideologie şi fără nici o perspectivă de durabilitate şi de viitor. Singurul organism politic cu care putea avea o înrudire şi o tangenţă era Partidul Ţărănesc întemeiat de Ion Mihalache, dr. N. Lupu şi Grigore Iunian.

„Nu puteam avea nădejdea — va spune Stere — decît în sprijinul tinerii democraţii româneşti, care după război s-a afirmat spontan, adesea haotic, dar cu multă vigoare. M-am hotărît cu sprijinul d-lui Pantelimon Halippa să stăruim pentru fuziunea partidului ţărănesc basarabean cu cel din vechea ţară. Am crezut de datoria mea să lupt pentru a înzestra România întregită cu un partid unitar, care să-i dea o formidabilă forţă politică în serviciul democraţiei şi al uni-

tăţii naţionale. Şi am reuşit să determin partidul basarabean să meargă pe calea pe care îl îndemnam. Efectul fuziunii a fost fulgerător şi impresionant. De la primii săi paşi, noul partid s-a afirmat ca o forţă politică impunătoare". Şi tot Stere va fi acela care mai tîrziu va fi desemnat — avînd în vedere vechile lui legături cu fruntaşii politici ardeleni — să poarte şi să desăvîrşească tratativele de fuzionare cu partidul naţional din Transilvania, din care s-a ivit apoi Partidul Naţional-Ţărănesc. Dealtfel, la 4 aprilie 1930, cînd demisionează din Partidul Naţional-Ţărănesc — şi voi evoca circumstanţele — la capătul unor pasionante şi răscolitoare dezbateri politice, în scrisoarea adresată lui Iuliu Maniu care era şi preşedintele partidului şi prim-ministru, va preciza : „Sînt unul din creatorii Partidului Naţional-Ţărănesc, atît prin faptul că fuziunea Partidului Ţărănesc Basarabean cu Partidul Ţărănesc din Regat, ca şi fuziunea ulterioară a acestuia cu Partidul Naţional — ceea ce a determinat însăşi structura partidului nostru — se datoresc în mare parte iniţiativei şi acţiunii mele, cît şi prin măsura în care am participat la elaborarea programului partidului, la stabilirea condiţiilor de fuziune şi la redactarea altor acte însemnate, care au fixat ideologia partidului şi caracterul său naţional şi social".

Şi să-mi fie permisă aici o reminiscenţă care ne va retrimite în epocă : am trăit în cariera mea de gazetar mai multe sciziuni politice ; n-am înregistrat-o pe viu pe aceea din Partidul Naţional Transilvănean a lui Vasile Goldiş, Octavian Goga, Ion Lupaş, Octavian Tăzlăoanu, Const. Bucşan, Dr. Petru Groza, care au aderat la guvernul Averescu, cu toate că o cunosc bine în amănunţime ; dar am fost martor al plecării dr-lui Nicolae Lupu de la naţional-ţărănişti şi al reîntoarcerii lui ; al lui Grigore Iunian şi al lui Al. Vaida-Voievod, şi, în fine, scindarea lui Gheorghe I. Brătianu din

Partidul Liberal. Nici una — dar absolut nici una — din ele n-a afectat şi n-a frămîntat opinia publică din ţară ca demisia lui Stere. Şi cred că vîlva şi discuţiile stîrnite l-au determinat pe Stere să pună mîna pe condei şi să publice ciclul de articole din „Adevărul", pe care apoi le va reuni în volumul scos în 1930, cu titlul : *Preludii : Partidul Naţional-Ţărănesc şi „Cazul Stere"* şi care, pe copertă, poartă un motto care obligă la meditaţie, scos din „Republica" lui Platon şi care parcă îi rezumă existenţa : „Omul drept nu ascultă decît glasul conştiinţei sale şi nu caută pentru faptele sale justificare în părerile altora. El poate trece ca cel mai scelerat dintre oameni, încît conştiinţa lui să fie supusă celor mai aspre încercări, dar ea nu poate fi clătinată nici prin infamia ce se aruncă asupra lui, nici prin relele tratări ; ci, pînă la moarte, el va păşi neclintit pe cărările luminate de conştiinţa lui, cu toate că semenii îl vor socoti ca un om rău şi nemernic. El va fi bătut cu vergi, torturat, pus în fiare, i se vor arde ochii cu fierul roşu ; în sfîrşit, după ce-l vor face să sufere toate relele, îl vor răstigni pe cruce, ca să înţeleagă că nu trebuie să fii om drept, ci numai să pari altora, urmînd cărări bătute. Dar conştiinţa, Demonul său, nu-i îngăduie ca judecăţii sale proprii să-i fie substituită judecata altora, — fie chiar a lumii întregi".

Cartea e închinată copiilor săi şi-i reproduc pentru frumuseţea lor gîndurile sfîşietoare cuprinse în dedicaţie : „Veşnic prins în vîrtejul luptelor înverşunate, nu mi-a fost dat să am cu voi contactul firesc între părinţi şi copii. Desigur, adesea, nici nu aţi putut înţelege pe *Demonul* care m-a mînat pe căi vijelioase. Dar hula şi prigoana împotriva părinţilor se răsfrînge, după legea de făţărnicie şi laşitate a turmei omeneşti şi asupra generaţiilor nevinovate. Chiar acela dintre voi, pentru care multă vreme încă înţelesul cărţii de faţă

va rămîne nepătruns — dar pe care povara numelui ce-l poartă l-a dăruit totuşi cu cununa precoce a durerii nedrepte — cînd va ajunge la judecata matură, de mult numai în paginile acestea va putea veni în contact cu sufletul care le-a trăit. Nu vă cer iertare, pentru că aţi suferit fără vină. Dar aş dori, ca atunci cînd veţi lua în mînă cartea aceasta, să nu aruncaţi numai o privire fugară pe cuvîntul marelui atenian de pe frontispiciul ei. Şi dacă mintea voastră se va înălţa pînă la gîndirea care l-a inspirat, veţi înţelege şi pe *Demonul* care de milenii frămîntă inimile fruntaşilor omenirii, dîndu-le puterea neînvinsă de a trece, din generaţie în generaţie, facla credinţei în misiunea genului uman, spre a lumina — în bezna urilor nestinse încă din caverne — calea acestui glob de tină. Şi veţi binecuvînta suferinţele pe care vi le-am pricinuit în neştire. În nădejdea aceasta, vă închin spovedania de revoltă şi durere ce urmează, — şi sînt mîndru de singura moştenire pe care astfel v-o pot lăsa".

Reîmprospătez împrejurările în care C. Stere a fost silit să se despartă de Partidul Naţional-Ţărănesc, sortit parcă mereu nedreptăţii şi înfrîngerilor ; şi o fac, deopotrivă, pentru generaţiile tinere care n-au cum să le mai ştie, ca şi pentru supravieţuitorii — din ce în ce mai rari — contemporani cu evenimentele şi interesaţi de ele, dar care în scurgerea unei depăşite jumătăţi de secol, au avut destul timp să se veştejească în memorie şi să se estompeze ca exactitate.

Cîrmuiau, pornind din noiembrie 1928 — pentru întîia dată — naţional-ţărăniştii, rezultaţi din fuziunea de la 1921, a partidului ţărănesc basarabean cu cel ţărănesc din vechiul regat şi apoi cea a acestuia, din octombrie 1926, cu partidul naţional din Transilvania, la capătul unor lupte înverşunate din opoziţie, care-l consolidase ca unitate şi îl impusese în prim-planul vieţii noastre publice ca popularitate, cum nu

cunoscuse pînă atunci nici o altă înjghebare de guvernămînt din istoria politică a țării. Și nu e prea dificil de imaginat — chiar pentru aceia care nu sînt familiarizați cu rosturile politice — cît de multiple și de complexe probleme se puneau în situația existentă, cît de grele și neprevăzute obstacole se iveau la tot pasul, după un război care secătuise toate resursele Europei și ale noastre în mod special, care aveam de închegat un Stat cu noile provincii eliberate, în care se ciocneau interese și particularități, dreptele revendicări ale maselor pe de o parte și pe de alta refractarismul și tergiversările acelora care dețineau puterea. Destul să arătăm că după Unire, adică după 1919, într-o perioadă care ar fi trebuit să fie de structurare și de construcție, ceea ce ar fi implicat stabilitate și continuitate, s-au perindat la conducerea României întregite o serie de echipe ministeriale, cele mai multe cu o viață efemeră, circumstanțiale, eteroclite în componența lor, cu sensuri limitate, dar dependente, în genere, liberalilor și inspirate de ei, cum au fost, în ordine: aceea a generalului C. Coandă, de o lună, a lui Ionel I. C. Brătianu, cu o durată de mai puțin de un an, a generalului Artur Văitoianu, de două luni, a lui Al. Vaida-Voievod, care dăinuie între 1 decembrie 1919 și 13 martie 1920, cînd vine prim-ministru generalul Averescu, care guvernează pînă la 17 decembrie 1921, înlocuit de cabinetul de o lună a lui Take Ionescu, după care urmează iarăși Ionel I. C. Brătianu, de la 19 ianuarie 1922 — acoperind acuma o legislatură întreagă de patru ani — pînă la 30 martie 1926, cînd e chemat din nou generalul Al. Averescu — răsturnat intempestiv la 4 iunie 1927 — și după un intermezzo de 17 zile, girat de o combinație amalgamată, pusă sub bagheta lui Barbu Știrbey, la 22 iunie 1927 revine Ionel I. C. Brătianu, care decedează în același an în noiembrie și-i succede la președin-

ția Consiliului de miniștri și implicit la aceea a Partidului Liberal, fratele său Vintilă I. C. Brătianu, care rămîne la guvern un an încheiat, adică pînă la 10 noiembrie 1928, cînd puterea e încredințată Partidului Național-Țărănesc. Și dacă încercăm o socoteală care e obligatorie pentru alegația făcută mai înainte, constatăm că din 1919 pînă în 1928 am avut 11 formațiuni ministeriale cu 8 diverși prim-miniștri și că din cei nouă ani de zvîrcoliri și de confruntări, de dibuiri și de așteptate cristalizări, mai mult de șase ani hățurile Statului le-au ținut în mîini, efectiv și oficial, liberalii. Trebuie să mai notez aici că, peste toate acestea, care configurau imaginea social-politică a țării, se mai adăugau și neîncetatele convulsiuni determinate de agitația din ce în ce mai crescîndă în jurul întoarcerii prințului Carol din exil și a anulării actului de la 4 ianuarie 1926 care, ca o consecință a legăturii sale cu Elena Lupescu, statornicea decăderea irevocabilă din drepturile de moștenitor al tronului. (Lămuresc, pentru o mai deplină înțelegere a lucrurilor, că la data respectivă, adică în noiembrie 1928, cînd național-țărăniștii sînt investiți cu responsabilitățile guvernării, regele Ferdinand murise și el cu cîteva luni înaintea lui Ionel I. C. Brătianu, că urmase ca rege Mihai, minor, și că pînă la majoratul lui — conform cu prevederile constituționale — prerogativele regale erau asumate de o Regență alcătuită din președintele Înaltei Curți de Casație, care era Gheorghe Buzdugan, om de o aspră integritate etică, de capul bisericii care era patriarhul Miron Cristea și de prințul Nicolae ca reprezentant al Casei Regale. Și a funcționat în această compoziție din 1927, de la moartea regelui Ferdinand și pînă în octombrie 1929, cînd decedează Gheorghe Buzdugan — pivotul de garanții morale și de absolută onestitate de cuget al Regenței — al cărui loc va fi luat de magistratul C. Sărățeanu, devenit și

președinte al Înaltei Curți de Casație și în forma aceasta Regența își va continua atribuțiile pînă la 8 iunie 1930, cînd va începe, istoricește, trista și cenușia, haotica și tenebroasa decadă Carol II, pe care am trăit-o în toate funestele jocuri și uneltiri, în toate carențele și bancrutele ei și pe care odată mă simt obligat să o încredințez tiparului așa cum a fost; dar ea constituie, cum se zice, o altă istorie.)

Și, în ambianța asta, creionată rezumativ, ajungem la festivalul de la Operă din seara de 27 martie 1930, organizat să sărbătorească Unirea Basarabiei.

Invitații oficiale, cadru solemn. Stere, aflat la Bucov, cu un doliu în familie, e insistent solicitat de guvern și de parlamentarii basarabeni să nu absenteze, ca să nu dea loc la insinuări și interpretări tendențioase și, în cele din urmă, acceptă. În numele guvernului fusese desemnat să vorbească profesorul Nicolae Costăchescu, care era ministru al Școalelor și care, cînd rostește, între alte nume de luptători, pe acela al lui Constantin Stere, în aplauzele participanților, ca fost președinte al Sfatului Țării, dintr-o lojă, trei foști comandanți militari pensionați, dintre care doi — sigur — erau senatori de drept, generalul Gh. Mărdărescu și generalul Nicolae Petalla, iar al treilea, dacă nu mă înșel, generalul Gorschi, s-au ridicat ostentativ și au părăsit locurile și sala, ca să rămînă loja goală. Moment penibil, peste care profesorul Nicolae Costăchescu a trecut în vorbirea lui mai departe, cu ușurință și calm, ca să nu-l facă observat. Dar ziarele de-a doua zi au înregistrat incidentul și rumoarea sălii, au început comentariile, generalul Henri Cihoski, ministru de război în guvernul Maniu își înaintează demisia, se vor ivi presupuneri și se vor ridica probleme, se va naște întrebarea de cine au fost instigați generalii pensionari să aibă ieșirea asta inscuzabilă, vor fi acuzați liberalii că au re-

gizat toată manevra ca să creeze impasuri guvernului şi de aici înainte se va consuma ultimul act al dramei politice a lui Constantin Stere.

Nu-mi dau seama dacă gestul celor trei ostaşi a fost premeditat sau spontan, dacă au făcut sau nu cu bună-ştiinţă sau prin sugerări lăturalnice — cum se credea în epocă — jocul liberalilor ori al altor cercuri şi coterii ascunse, dar aflu într-un carnet de-al meu, notată o mărturisire a lui I. Gh. Duca, ce poartă şi data de 11 septembrie 1931.

Îl frecventam din cînd în cînd — şi totodată cu o febrilă pasiune — şi mă dusesem la el împreună cu vechiul şi bătrînul ziarist Ghiţă Hîrsu, fiul scriitoarei Lia Hîrsu şi, acolo, în modesta sa locuinţă din strada Cometa care acuma se numeşte „Căderea Bastiliei", lîngă Academia Comercială, am găsit pe Mihail Berceanu, pe George Fotino şi pe Costel Tătăranu, iar Duca ne-a spus venind vorba de Stere : *„Dacă Stere n-ar fi avut atitudinea pe care a avut-o ca să-l depărteze de noi şi să strice marea prietenie cu Ionel Brătianu, pe el l-ar fi indicat Brătianu ca succesor la şefia partidului"*.

Nu ştiu ce s-ar fi întîmplat pînă la sfîrşit — în ipoteza pusă de Duca — fiindcă în domeniul acesta al succesiunilor la conducerea unui organism de guvernămînt intervin întotdeauna atîtea dispute intestine şi atîtea veleităţi, încep să scînteieze atîtea calcule şi ambiţii refulate ale grupurilor şi ale bisericuţelor, încît niciodată aproape nu poţi avea certitudinea că se va respecta voinţa testatorului — dar, oricum, afirmaţia pornea de la preşedintele în funcţie al liberalilor, care era în măsură să cunoască multe din gîndurile intime ale răposatului său şef şi care, în momentul acela — cînd drumurile lor erau iremediabil despărţite — îi era lui Stere un adversar ireductibil. Şi am socotit util s-o amintesc, ca să exemplific exact rolul şi locul ce le dobîndise în ierarhia

partidului C. Stere, cum era considerat de corifeii lui şi de ce autoritate se bucura ; iar la proxima vizită făcută la Bucov, relatîndu-i declaraţia lui Duca, fără să se arate cîtuşi de puţin surprins, Stere mi-a dat un răspuns în stilul lui : „Da, aşa se spunea ! De aceea, se vede, că ziarele liberale şi liberaloide mă atacă atît de furibund şi cu atîta exemplară consecvenţă... Dar nu regret nimic şi mă bucur că am găsit în mine, în clipe de grea cumpănă, resursele morale să sacrific prietenii şi situaţii, înfruntînd hula publică şi denigrările, ca să-mi salvez ideile care mi-au călăuzit lupta de-o viaţă întreagă şi că n-am înşelat năzuinţele după care tînjeau cele trei milioane de moldoveni".

Şi cu asta revin la consecinţele festivalului de la Operă, din seara de 27 martie 1930.

Demisionînd din guvernul prezidat de Iuliu Maniu, în locul generalului H. Cihoski a fost numit ministru de război generalul Nicolae Condeescu şi se putea crede că lucrurile vor intra într-un făgaş normal. N-a fost însă aşa. Fiindcă şi pentru partid şi pentru guvern s-a ridicat chestiunea ce atitudine vor adopta faţă de Stere şi de „cazul" lui şi s-au emis diverse soluţii, unele mai inacceptabile decît altele pentru C. Stere — precizez că discuţiile s-au purtat în biroul partidului — la capătul cărora Stere înţelesese că n-avea altă ieşire decît să părăsească partidul. „Aveţi la dispoziţie — a spus Stere — demisia mea".

— Nu ! Nu se poate să-ţi dai demisia, a replicat Al.Vaida-Voievod. Ce-ar face atunci basarabenii ? Dumneata să nu-ţi dai demisia, dar să faci pe supăratul şi să pleci la Bucov.

La care Stere a ripostat cu promptitudine :

— Eu n-am nevoie să fac pe supăratul, pentru că sînt realmente mai mult decît supărat, sînt adînc indignat.

Am dat un eşantion — de amăruie savoare — din multiplele formule care au intrat atunci în discuţie şi pe care Stere, atît prin judecăţile cît şi prin temperamentul lui, nu putea decît să le respingă. Şi nu am intenţia să refac acum, cu toată fierbintea zvîrcolire a circumstanţelor, filmul de lung metraj care se află etalat pe pagini întregi în ziarele vremii şi care a dus la ruptura lui Constantin Stere de Partidul Naţional-Ţărănesc. O voi face, poate, — dacă zeii vor fi toleranţi cu mine — într-un alt capitol, dintr-o altă carte. Practic însă, cariera lui politică se va sfîrşi. Şi, dincolo de întemeierea Partidului Ţărănesc radical împreună cu Grigore Iunian, care şi el se va despărţi, doi ani mai tîrziu, de naţional-ţărănişti, „omul din furtuni" se va întoarce la călimară, ca să redevină scriitorul C. Stere, care ne-a lăsat pateticul roman autobiografic *În preajma revoluţiei.*

„Cazul Stere" se încheie prin deces, dar urgisirea, vindicta şi ura îi vor însoţi şi umbra cînd nu va mai exista şi poate că aici stă, în fond, ratificarea dreptăţii lui şi adevăratele dimensiuni ale covîrşitoarei sale personalităţi.

„CLOCOTITORUL PAUL BUJOR" — CONTRIBUȚII LA ISTORICUL «VIEȚII ROMÂNEȘTI»

În martie 1906, cînd de sub teascurile tiparniței „Dacia" de la Iași, iese cel dintîi număr din „Viața Românească", pe copertă, alături de Const. Stere figurează ca director și Paul Bujor ; și figurează pînă în martie 1907, adică un an întreg, aducîndu-și prestigiul semnăturii sub varii contribuții. Pentru ca din aprilie 1907, în locul lui, lîngă Const. Stere să se ivească numele doctorului Ion Cantacuzino ; iar conducerea aceasta nouă — Stere — Cantacuzino — să fie menționată și menținută constant pînă în martie 1915 inclusiv — deci timp de opt ani — cînd d-rul Ion Cantacuzino, antantofil credincios, neconvenindu-i atitudinea progermană pe care începuse s-o dea publicației Const. Stere, părăsește codirectoratul și de aici înainte pînă în august 1916 — data intrării României în război și a suspendării „Vieții Românești" de către guvernul liberal — revista nu mai indică sub frontispiciul ei numele directorilor. Simultan cu Ion Cantacuzino va dispărea și Const. Stere.

Așadar, în anul 1907 — cu nr. 4 din aprilie — se produce înlocuirea lui Paul Bujor cu Ion Cantacuzino, iar în capul rubricii *Miscellanea* „Viața Românească" publică aceste rînduri explicative : „În dorința noastră de a concentra în jurul steagului «Vieții Românești» cît mai multe forțe științifice și literare, sîntem fericiți de a putea anunța cititorilor că începînd chiar cu numărul de față savantul nostru

amic dr. Ion Cantacuzino, profesor la Universitatea din București, a binevoit să iee asupră-și direcția părții științifice a revistei noastre. Bineînțeles, amicul nostru prof. Paul Bujor rămîne în comitetul de redacție al «Vieții Românești» și va continua prețioasa d-sale colaborare apreciată de cititorii noștri". Și în cuprinsul aceluiași număr care vestește schimbarea sa în tandemul directorial prin Ion Cantacuzino — cu care dealtfel era prieten încă din vremea studiilor de la Paris și cu care va rămîne în strînse, calde și neschimbătoare relații pînă la săvîrșirea acestuia din viață în 1934 — îi mai întîlnim iscălitura pentru ultima oară în josul unei schițe intitulată *Măcar o lacrimă*, care ocupă o singură pagină, în care descrie succint, sugestiv și dramatic o scenă din represiunea răscoalelor ce avuseseră loc înainte doar cu o lună, anticipînd parcă, prin manieră și substanță, literatura „genului scurt".

Cu asta legăturile lui Paul Bujor cu „Viața Românească" încetează — și pentru totdeauna.

Dar ce a putut provoca această sciziune? Care au fost cauzele care au fisurat gruparea atît de armonios și entuziast închegată de remarcabile individualități ce se mișcaseră, fiecare unde trăise și unde se formase, la aceeași temperatură intelectuală, frămîntate de o problematică identică socială, culturală, artistică, estetică și chiar politică, militînd pentru aceleași vreri și uniți întru aceleași idealuri?

Să nu ne grăbim cu răspunsul. Destul să arătăm deocamdată că și în epocă și după aceea peste ani, din cînd în cînd, chestiunea în sine a mai format obiect de discuții, și dincolo de polemici care se voiau lămuritoare, era încă un confortabil foaier pentru șoșoteli cu tîlc, pentru șoapte piezișe și insinuări veninoase, ca să sporească doar confuziile și să mistifice realitatea. Astfel că ipoteze s-au pus nenumă-

rate ; presupuneri de asemenea s-au făcut. Nici una însă din ele nu ne-au dat senzaţia că pipăim adevărul, care e pecetluit undeva, ermetic şi irecuperabil, în morminte risipite sau în uitate urne funerare, ca să devină numai amintire toţi aceia care au fost părtaşi şi interpreţi în piesa jucată. Şi ne revine rolul — epigoni de călimară întîrziaţi — să desluşim lucrurile şi să le punem pe un drum neted, scoase din mărăcinişul zvonurilor, în lumina documentelor care acum, în vremurile noastre, ni se oferă, ca să glăsuiască.

S-a afirmat bunăoară — şi mă opresc numai la versiunile care au avut consistenţă şi s-au conservat pînă azi — că Stere fiind la data aceea liberal, prieten şi apreciat într-un chip cu totul particular de Ion I. C. Brătianu, care va prelua curînd, mai precis spus la 11 ianuarie 1909, de la bolnavul Dimitrie Sturdza şefia partidului — căuta să înfeudeze revista intereselor organizaţiei politice din care făcea parte. Fals şi nedrept. N-o încercase nici pînă atunci şi nici după plecarea lui Paul Bujor. Am cercetat cu atenţie colecţia „Vieţii Româneşti" pe anii 1906—1907 şi din nici un rînd al nici unui material nu rezultă tendinţa oricît de vagă, sau perfid ascunsă, că s-ar tinde către o orientare *liberală* sau *liberaloidă*. Revista, aşa cum a fost concepută şi fundamentată ideologic, se păstra cu strictеţe *poporanistă*. Ridic totuşi, înainte de a trece mai departe, cîteva întrebări : nu ştia Paul Bujor în 1906, cînd apare „Viaţa Românească", şi cînd a acceptat codirecţia ei circumscrisă printr-o prealabilă înţelegere de a se ocupa şi de a răspunde numai de partea ştiinţifică a publicaţiei, că Stere era membru, şi încă marcant al partidului liberal ? Nu ştia că înlăuntrul lui avea un cuvînt care întotdeauna era ascultat de Ion I. C. Brătianu ? Şi putea să fie străin de faptul că în 1901 Const. Stere pe toată legislatura fusese deputat, ales pe lista liberală ? Ştia,

desigur, cum știa toată lumea de la noi, dar mai ales cum știa orice ieșean. Așa că nu era un element nou pentru el, care să-l afle atunci și să-l determine la decizia despărțirii.

S-a mai spus iarăși că retragerea din gruparea „Vieții Românești" ar fi fost cauzată de atacurile lui G. Ibrăileanu împotriva lui Dobrogeanu-Gherea pentru care Paul Bujor avea o stimă, o prețuire și o dragoste fără limite, ceea ce este riguros adevărat. Mai mult chiar, adăugăm noi, poate că i se simțea tributar sentimental cu o adîncă și inuzabilă recunoștință și nu uita că fusese în fond nașul său literar, fiindcă în 1894 îi publicase în cel de-al doilea caiet din *Literatură și Știință* — și Gherea n-a scos decît două — nuvela lui de debut „Mi-a cîntat cucu-n față" retipărită apoi de-sine-stătătoare în biblioteca „Lumea" abia în 1910.

Să-mi fie permisă aici o digresiune, care va jalona mai exact fizionomia lui Paul Bujor ca și disponibilitățile morale și de sensibilitate, transcriind o mărturisire peste care dau într-o broșură plină de date și de amănunte legate de existența sa, scrisă de universitara Olga C. Necrasov care a avut sub ochi, în manuscris inedit, o autobiografie intitulată : „Din viața mea de pînă acum" pusă la dispoziție după deces de văduva profesorului, Agripina Bujor. Broșura a fost scoasă la Editura medicală în 1955 și ea, între altele, după ce se arată că susținîndu-și teza de doctorat în 1891 cu un strălucit succes — fiind distins pentru importantele rezultate obținute cu premiul „Davy" acordat de Facultatea de științe a Universității din Geneva — se întoarce în țară împreună cu D. Voinov care, isprăvindu-și și el studiile la Paris, trecea prin Geneva. Și Olga C. Necrasov citează după manuscrisul lui Paul Bujor : „Voinov s-a dus la el acasă la Focșani, iar eu am rămas trei zile la Gherea — zile pe care nu le voi uita niciodată."

Nu încape nici o îndoială cît de catifelate îi erau simţămintele pe care le nutrea pentru Dobrogeanu-Gherea, fascinant ca om şi ca vibraţii sufleteşti, după atestările tuturor acelora care l-au cunoscut şi şi l-au apropiat. Dar pretextul invocat adesea nu stă în picioare. Se îngrijeşte să-l respingă tot colecţia „Vieţii Româneşti", care pe toată perioada codirectoratului Stere—Bujor nu înregistrează nici o polemică şi nici un atac împotriva lui Gherea şi a „gherismului", exceptînd cronica lui G. Ibrăileanu din nr. 7 al anului 1906 la studiul lui Dobrogeanu-Gherea „Din ideile fundamentale ale socialismului ştiinţific", o cronică urbană, respectuoasă şi academică, aş zice, aşa cum stă întotdeauna bine oricărei dezbateri situate pe terenul ideilor şi al problemelor şi nu pe interese, pe sterile vanităţi, pe patimă şi invectivă. Polemica propriu-zis cu socialismul va începe peste aproape un an, odată cu apariţia din august 1907 a „Viitorului social", care declanşează focul împotriva poporanismului, cînd Paul Bujor nu mai făcea parte din gruparea „Vieţii Româneşti" şi cînd Stere începe publicarea lungului său eseu doctrinar: „Social-democratism sau poporanism ?"

Gura lumii însă — cum spune vechea vorbă — e slobodă şi ea a mai pus în circulaţie legende care mai subzistă şi astăzi, că dezbinarea dintre directori s-ar datora nemulţumirii lui Paul Bujor, stîrnită de atitudinea „Vieţii Româneşti" faţă de răscoalele ţărăneşti. Or, în acelaşi nr. 4 din aprilie 1907, unde se tipăreşte anunţul redacţional cu preluarea directoratului ştiinţific de către dr. Ion Cantacuzino şi unde Paul Bujor semnează schiţa „Măcar o lacrimă", Constantin Stere la „Cronica internă" sub titlul *După răscoale*, iscălind cu iniţialele redacţiei „V. R.", face un amplu comentariu în care încearcă să stabilească responsabilităţi, să puncteze îndatoriri şi să precizeze poziţiile, luînd răspicat apărarea

țărănimii cum era, dealtfel, și de așteptat de la teoreticianul poporanismului. Și opresc aici șirul motivărilor ipotetice care s-au dat cu bună sau rea credință, ca să las să grăiască documentele.

Găsesc în „Echinox", revistă studențească de cultură care apare la Cluj, în nr. 12 anul II din decembrie 1970, un schimb de scrisori, ce se publică pentru întîia oară, între Const. Stere și Dimitrie Voinov, pe care îl fac cunoscut Radu Iftimovici și Mircea Curticeanu. Interesant întru totul, dialogul epistolar se poartă între 16 decembrie 1906 și 26 februarie 1907 — invit cititorul să rețină datele — și în întregimea lui e legat de propunerea lui Stere ca Dimitrie Voinov să preia direcția științifică a revistei, lucru care pînă la urmă nu s-a mai realizat. Faptele însă rămîn fapte și sînt indiscutabile. Iată ce scrie Stere în prima epistolă : „Iubite prietene, aștept răspunsul... Rog spune-i cuconiței că-i sărut mîna și am nădejde că nu te va lăsa în pace pînă nu ne vei răspunde. Al d-tale, C. Stere."

Scrisoarea are și un post scriptum, care sună așa : „De la Proca *avem* promisiunea de articol, încît veți putea ușor să vă înțelegeți pentru a ne da o *parte științifică*, cum trebuie să fie în mijlocul acestor saturnalii de obscurantism prin care trecem. Strîngere de mînă".

Interpretînd textul, semnalez că Voinov cunoștea, mai înainte de 16 decembrie 1906 — e limpede, nu ? — oferta lui Stere, din moment ce acesta afirmă : „Aștept răspunsul !"... și că asupra chestiunii era pusă în cunoștință și soția savantului. Iată acum și un crîmpei din replica lui D. Voinov din 29 decembrie 1906 :

„Dragă Stere, iartă-mă că am întîrziat cu răspunsul meu ; am lipsit cîteva zile din București și am nevoie de mai multe

zile ca să mă gîndesc. Primesc să iau direcția părții științifice a Revistei în condițiunile următoare : poziția mea față de Bujor să fie lămurită. Cu Bujor sînt prieten din tinerețe și nu vreau să-l jignesc trecîndu-mi-se direcția. Țin, deci, foarte mult, să știu ce spune și dînsul în această chestie."

Urmează apoi alte două condiții care n-au contingență strictă cu necesitatea temei noastre și am apreciat prisoselnică reproducerea lor.

Într-o altă scrisoare, din același dialog, ca să îndepărteze unele aprehensiuni de ordin politic pe care Voinov le pune pe tapet, Stere precizează, fără ezitări, cu gînduri deschise :

„*Direcția de pînă acum (a «Vieții Românești»*, n.n.) *izvorăște din convingeri adînci pe care le apăram încă acum 13 ani cînd scoteam «Evenimentul Literar» la Iași. Și revista noastră o socot de atîta însemnătate pentru îndrumarea științifică și culturală a țării, întrucît de s-ar întîmpla, de pildă, ca direcția actuală a revistei să nu fie compatibilă cu situația mea în partidul liberal, nici un moment n-aș sta pe gînduri să* sacrific pe acesta din urmă. (Sublinierea este a lui Stere, n.n.) *Înțelegi că, pentru un politician adevărat, aceasta ar fi un sacrificiu imens*".

Din asigurarea olografă, pe care Stere o dă lui Voinov, se vede cu claritate, pe lîngă cele ce am arătat mai sus, cît de scrupulos preocupat era să delimiteze calitatea lui de membru al Partidului Liberal, de țelurile și militantismul „Vieții Românești", ca să se spulbere și acuza — mereu repetata acuză — că țintește să „înfeudeze" revista organizației politice unde era înscris. Dar cîteva observații — și pînă aici — mi se impun cu stringență. Întîi, că procesul Stere-Bujor era mai vechi. Cu mult mai vechi. Hotărîrea de a nu mai putea continua conlucrarea lui cu Bujor era luată. Și asta-l îm-

pinge, cu cîteva luni înaintea răscoalelor, să-i propună lui Voinov să preia direcția științifică — ceea ce nu-i va reuși — cum va izbuti s-o facă după răscoale, cu dr. Ion Cantacuzino. Deci, nu se mai poate pune în discuție că sîmburele zîzaniei și temeiul despărțirii de Bujor s-ar afla în imputările acestuia aduse „Vieții Românești" — respectiv lui Stere — că n-ar fi avut, față cu istoricele întîmplări, o manifestare dîrză și hotărîtă, ceea ce, și fără scrisoarea lui Stere către Voinov, era evidențiat cu tărie. Și, cu atît mai vîrtos, după ea. Ceea ce, însă, mi se pare curios, — și semnalez faptul în treacăt — e că, atît Bujor, sortit să plece, cît și Voinov cu care a ratat tratativele, ca și drul Ion Cantacuzino care va veni, cîteșitrei erau socialiști și au rămas socialiști și după ce „generoșii" părăsiseră partidul ca să treacă la liberali. Vroia Stere, cu orice preț, să-și asocieze în direcție un socialist, sau în selecțiile lui precumpăneau exclusiv valorile individuale și coincidența — o simplă coincidență — făcea ca toți trei să aparțină partidului socialist ? Și încă o relevare, ca să zic așa, cu specific etico-estetic. Cît de superbă și de reconfortantă se profilează, peste vremuri și vreme, grija lui Voinov pentru amicul lui, punînd ca o condiție primordială: „Poziția mea față de Bujor să fie lămurită. Cu Bujor sînt prieten din tinerețe și nu vreau să-l jignesc trecîndu-mi-se direcția. Țin, deci, foarte mult, să știu ce spune dînsul în această chestie."

...Timpuri desuete, cînd noțiunile, ferite de labilități, închideau în ele niște certitudini incoruptibile ; și cît de mult am evoluat, și cît de departe am ajuns, ca între patriarhala birjă și jinduita mașină, atîtea cutume să se degradeze și să se piardă și între viteza supersonică și plimbările omului pe lună — ca să răpească poeților cîntecul și îndrăgostiților nostalgia — atîtea reguli din ordinea morală care dădeau o noblețe și o

solaritate existenței umane, să se pulverizeze ! Și după fugara adiere cu melancolii, să trecem la explorarea documentelor.

Totul părea să intre într-un făgaș firesc. Numai că Paul Bujor, ulcerat probabil de noua situație, a înlocuirii lui oficiale, publică mai întîi în ziarul „Opinia" de la Iași și mai apoi, la cîteva zile interval, în „Adevărul" de la București, o scrisoare cu același conținut în care atacă și pe Const. Stere și pe componenții redacției. O redau integral din „Adevărul" cu nr. 6362 din 11 mai 1907 :

„Domnule director, binevoiți vă rog a da loc în stimatul Dv. ziar întîmpinării următoare : De cînd m-am retras din direcția revistei «Viața Românească», mai mulți prieteni ai mei și cititori ai acestei reviste m-au întrebat unii verbal, alții prin scrisori, care e cauza adevărată a retragerii mele. Curiozitatea omenească e mare. Presupunerile greșite exprimate în unele scrisori mă silesc să restabilesc, prin publicitate, faptele în adevărata lor lumină. Asupra considerațiilor de ordin politic despre care se vorbește în unele scrisori, considerații care ar fi determinat pe fostul meu coleg de direcție d. Stere, să facă concentrarea anunțată în ultimul număr al revistei, asociindu-și ca colaborator la direcție pe d. dr. I. Cantacuzino nu voi zice nimic deoarece combinațiile politice ale d-lui Stere mi-au fost totdeauna pe cît de indiferente pe atît de străine. Aceste combinații n-au fost cunoscute și idealizate decît de un mic grup de profesori de liceu, membri în comitetul de redacție, adorabili robi ai d-lui Stere. Trebuie să se știe că chiar de la înființarea revistei eu nu voiam să iau direcția științifică. De ce ? Prevedeam chiar de la început că în contactul d-lui Stere și al devotaților d-sale nu voi găsi acea atmosferă caldă, priel-

nică unei munci sincere. În urma insistenței lor repetate am primit, sperînd că prin sinceritatea și munca mea voi reuși să încălzesc, cît de puțin măcar, atmosfera rece pe care o simțeam în jurul foștilor mei colegi de redacție. Timp de un an am căutat să armonizez sufletul și gîndurile mele cu ale lor, numai în scopul ca revista să nu devieze de la calea sinceră democratică. *Toate sforțările mele curate în acest sens au fost însă zadarnice. Simțindu-mă din ce în ce mai izolat de restul colaboratorilor mei de redacție nu mai rămînea altceva de făcut decît să mă retrag. Ceea ce am și făcut, anunțînd de aceasta pe d. Stere prin o scrisoare datată de la 13 aprilie. Am mai făcut o ultimă concesie pornită din bunătate : aceea ca retragerea mea să nu aibă nici aerul unei mîhniri. Aceasta am făcut-o mai mult în interesul demnității unei reviste la care colaborasem și eu timp de un an. Incidentul s-ar fi oprit aici și retragerea mea ar fi rămas poate liniștită și necomentată, dacă n-aș fi fost surprins în mod cu totul neplăcut, de felul cum s-a anunțat, la rubrica «Miscellanea», retragerea mea. Dar la urma urmei aș fi trecut și peste lipsa de bună cuviință a acelei notițe dacă întrebările repetate ale prietenilor mei și ale cititorilor revistei nu m-ar fi forțat să o comentez acum. Această notiță am găsit-o și eu pe cît de falsă pe atît de răutăcioasă la adresa mea. Și iată de ce : după cum mă înțelesesem și cu d. Stere și cu secretarul de redacție* (G. Ibrăileanu, n.n.) *retragerea mea trebuia să fie motivată* prin concentrarea a cît mai multe forțe democratice, *în jurul steagului revistei iar nu a cît mai multe forțe literare și științifice după cum s-a zis*".

(Argumentarea lui Paul Bujor e în egală măsură factice și facilă și, judecînd-o, se întoarce ca un bumerang împotriva lui. Sînt uluit că s-a oprit asupra ei și uluiala îmi spo-

reşte cînd „Viaţa Românească", în replica servită, n-a speculat-o. Bujor mărturiseşte negru pe alb : „După cum mă înţelesesem şi cu d. Stere şi cu secretarul de redacţie..." — e indubitabil vasăzică, înţelegerea care a existat între ei, în înlocuirea lui — pentru ca în completarea frazei să adauge : „Retragerea mea trebuia să fie motivată *prin concentrarea a cît mai multe forţe democratice* — şi apăsarea subliniată e a lui Bujor — în jurul steagului revistei, iar nu a cît mai multe forţe literare şi ştiinţifice, după cum s-a zis."

Lăsînd la o parte inconsistenţa cu care vrea să-şi îndreptăţească intervenţia din „Opinia" şi din „Adevărul" — ostentativ acidulată şi tăioasă — cred că formula preconizată iniţial despre care spune că l-a nemulţumit era total în dezavantajul lui şi dacă s-ar fi utilizat era un fals. Şi o nedreptate. Nu era oare Paul Bujor un democrat ? Şi putea el să fie în componenţa grupării un obstacol pentru împlinirea credinţelor democratice ale publicaţiei ? Cert, dimpotrivă. Dacă Paul Bujor ar fi fost un reacţionar sau măcar un închistat şi fanatic conservator şi n-ar fi fost cunoscut ca socialist care-şi dăruise idealurile de viaţă şi de luptă, progresu'ui social şi democraţiei, atunci motivarea s-ar fi impus cu necesitate logică şi obligatorie ; dar în situaţia unanim ştiută a da o asemenea explicaţie echivala cu o neonestă dezavuare, cu o perfidă desolidarizare şi cu o gratuită denigrare, care n-au intrat niciodată în practicile şi spiritul de la „Viaţa Românească" ; după cum şi justificarea care s-a dat şi care nu-i place lui Bujor mi se pare mai mult decît fragilă : *pur formală*. Fiindcă nu văd întrucît ar fi putut împiedica prezenţa lui Paul Bujor în codirectoratul revistei „concentrarea forţelor literare şi ştiinţifice" şi ar fi asigurat-o mai bine Ion Cantacuzino, absent în general într-o activitate de natura asta. Argumentul la care s-a oprit „Viaţa Românească"

e derizoriu. Şi amîndouă — şi cel care nu s-a tipărit, pe care îl impută Paul Bujor, şi acela care a fost folosit, nu fac decît să alunece peste adevăr şi să-l ascundă. Primul ar fi fost pentru un om de convingeri ferme, cum era cazul în speţă, ofensator, iar cel de-al doilea, ca să se spună ceva şters şi îmbrobodit la întîmplare, îmi pare căutat şi oricum inexact. Şi Paul Bujor în continuare adaugă : *„Se vede că ideea democraţiei pe care s-au stabilit la început bazele revistei a început să supere serios gîndurile d-lui Stere. Tot în acest număr din aprilie, la rubrica «Cronica internă», pagina 146, d. Stere parcă se teme cînd zice : Să fim democraţi*, dacă este nevoie de acest cuvînt ! *Aşa e. Cineva nu poate fi azi ministeriabil dacă e sincer democrat.*"

(Paul Bujor care, deşi mai mare decît el a supravieţuit lui Stere încă şaisprezece ani, a avut destul timp să reflecteze cît de ministeriabil fusese Const. Stere care n-a ajuns niciodată ministru, cu toate că ar fi putut să fie. *N. n.*)

„Mai departe. Gentilii mei tovarăşi n-au găsit de cuviinţă să pună în acea notiţă măcar un cuvînt de recunoştinţă faţă de un om care timp de un an şi-a dat numele şi munca lui fără nici un gînd de profit moral sau material. Foştii mei tovarăşi să nu surîdă de această pretenţie naivă a mea. Am glumit sau mai bine zis am voit să le arăt că la toate m-aş fi aşteptat de la ei, dar la o gingăşie de sentimente niciodată. De aceea pentru a termina mă văd silit să anunţ pe prietenii mei şi pe cititorii acestei reviste că m-am retras din comitetul de redacţie bucuros că am scăpat cu totul de o atmosferă de nesinceritate care mă înăbuşea".

(Stranie reacţie : timp de un an nu l-a înăbuşit „atmosfera de nesinceritate" şi a început să o simtă „înăbuşitoare" odată cu numărul în care nu mai face cuplu în directorat cu

Const. Stere. Şi mai e nevoie oare să amintim că toţi aceia care au trecut pe la „Viaţa Românească" şi au trăit în zumzetul redacţiei, au evocat întotdeauna, prin scris sau oral, cu nostalgii farmecul indelebil care domnea acolo şi care — fără nici o excepţie — făcea caracteristica şi unitatea grupării ? Paul Bujor însă era supărat. Foarte şi dureros supărat. (*N.n.*)

...*„Desigur adevărata mulţumire sufletească nu voi mai găsi-o decît tot în munca de laborator, singura senină şi întăritoare. Iar dacă vreodată va trebui să mă mai manifestez, apoi desigur nu voi mai face-o decît într-o grupare sincer democratică înjghebată de oameni cu care voi avea în adevăr legături strînse de idei şi sentimente şi care nu vor fi infectaţi (vă rog să mi se menţină expresia) de boala politicianismului de azi. Paul Bujor"*

Riposta vine imediat şi la aceeaşi rubrică „Miscellanea" în nr. 9, din mai 1907 se publică sub titlul *Retragerea d-lui P. Bujor* următoarele : „Retrăgîndu-se din direcţia ştiinţifică a revistei noastre, după ce aceasta a fost încredinţată profesorului dr. I. Cantacuzino, d. P. Bujor consimţise, cum am spus, să rămînă în comitetul nostru de redacţie. Această schimbare nu atingea şi nu putea să atingă întru nimic direcţia generală a «Vieţii Româneşti» întrucît aceasta cade exclusiv în sarcina d-lui C. Stere şi întrucît în cele 15 numere apărute pînă acum ale «Vieţii Româneşti» nici un rînd n-a fost scris de d. P. Bujor în chestii sociale, economice sau politice. Cititorii care ne-au urmărit pot prin ei înşişi să-şi dea seama de direcţia acestei reviste care, vădit, nu poate să fie judecată decît din *cuprinsul* ei şi nu după şoapte sau insinuări străine de literatură. Unsprezece zile după apariţia numărului Vieţii Româneşti în care se anunţa atît retragerea

d-lui Bujor din direcția științifică a revistei cît și rămînerea sa între colaboratori, confirmată prin publicarea chiar în acel număr a unei schițe a domniei sale, d. P. Bujor se răzgîndește și se retrage cu desăvîrșire de la «Viața Românească», dar, de data aceasta, se crede obligat să publice prin ziarele... democratice «Opinia» și «Adevărul» motivele acestei retrageri. Întrucît aceste motive sînt străine și literaturii și cuprinsului revistei noastre ne dispensăm de orice răspuns. Nu ne credem în drept de a da acest răspuns nici măcar pentru faptul că scrisoarea d-lui Bujor a servit de pretext unor suburbani ai literaturii, care numai cu această ocazie au binevoit să-și aducă aminte de revista noastră, spre a repeta din nou vechile insinuări că «Viața Românească» ar fi un organ de partid și ar fi chiar susținută materialicește de un partid politic. La prima insinuare răspunde cuprinsul revistei și numele colaboratorilor ei și n-avem nimic de adăugat. În ce privește a doua insinuare pentru oamenii cinstiți ajunge declarația noastră pe care am făcut-o cînd am intrat în al doilea an de existență iar pentru ceilalți ținem la dispoziție atît registrele noastre cît și registrele tipografiei Iliescu. Comentariile provocate de scrisoarea d-lui Bujor poate că i-au deschis ochii asupra tovărășiei în care se află. Iar de nu... îl privește pe domnia sa. Noi nu vom uita, nici în urma acestei scrisori, anul acela de colaborare în jurul steagului «Vieții Românești»".

Lectorii vor fi remarcat firește — fără a le mai atrage luarea aminte — parcurgînd atît răspunsul „Vieții Românești", dar mai ales filipica pătimașă și violentă a lui Paul Bujor, că nu se face uz nici într-o formă, oricît de estompat aluzivă, și nici într-un loc, de nici una dintre „acuzațiile" care s-au colportat. Nici un cuvînt despre „înfeudarea re-

vistei" la liberali, nici un cuvînt despre atacurile împotriva lui Gherea și, mai cu deosebire, insist, nici unul în legătură cu răscoalele țărănești, versiune care, cînd și cînd, se mai consideră și astăzi că ar sta la obîrșia neînțelegerilor dintre Stere și Bujor. Și pentru opinia publică lucrurile s-au isprăvit aici. Nu însă și pentru Paul Bujor, care în corespondență cu prieteni mai răbufnește epistolar, și ceea ce n-a riscat să spună public, fiindcă realitățile l-ar fi dezmințit, o face confidențial acoperit de responsabilități. Astfel aflu din lucrarea lui Radu Iftimovici dedicată vieții și activității lui Dimitrie Voinov și care a apărut în 1971 la „Editura Științifică" o scrisoare a lui Paul Bujor din 9 mai 1907, către savantul bucureștean pe care o transcriu aidoma :

„Dragă Voinov, îți scriu mai cu seamă că prietenul Simionescu (profesorul Ion Simionescu, *n.n.*) *mi-a adus vești de la tine spunîndu-mi cît suferi și tu din cauza ticăloșiilor petrecute la noi în ultimul timp... și eu am devenit foarte nervos și am slăbit din cauza insomniilor căpătate tot de pe vremea ticăloșiilor săvîrșite mai deunăzi de politicienii noștri. Ca bun prieten ai voi să afli și tu de la Simionescu cauza retragerii mele de la «Viața Românească». Simionescu nu ți-a putut spune nimic deoarece nu știa încă nimic în această privință. O bună parte din motivele retragerii mele le vei vedea poate în «Adevărul». Am trimis acolo o întîmpinare în acest sens. Cred că o va publica în numărul de azi sau de mîine, joi,* (atacul lui Bujor, cum s-a văzut, apăruse la 11 mai, 1907, adică la două zile după datarea epistolei către Voinov, *n.n.*) *dar trebuie să-ți spun și ție că chiar de la înființarea revistei eu nu voiam să iau direcția științifică. Prevedeam chiar de la început că nu o să mă pot înțelege cu Stere... După cum vei fi observat și tu, din tactică politică, ei au*

evitat să discute, așa cum trebuia, chestiunea răscoalelor țărănești. Și o revistă poporanistă și democratică (?) era obligată s-o facă. Aveai dreptate cînd ai refuzat colaborarea pe care ți-o cerusem la început. (Probabil că Bujor, prieten cu Voinov, cînd preia la apariția «Vieții Românești» conducerea laturii științifice îl solicitase să-și asigure colaborarea lui și acesta nu acceptase, cum avea după un an să nu primească nici oferta lui Stere ca să-l înlocuiască pe Bujor. *N.n.*) *Luarea direcției de către Cantacuzino nu m-a mîhnit decît din punctul de vedere că i s-ar putea întîmpla și lui aceleași neplăceri ca și mie — și ar fi păcat, că și el e un om sincer și curat. Aceasta va fi desigur ultima mea experiență. Și, cum am mai spus, dacă vreodată va trebui să mă mai manifestez, apoi, desigur nu voi mai face-o decît într-o grupare sincer democratică, înghebată de oameni cu care voi avea într-adevăr legături strînse de idei și de sentimente și care nu vor fi infectați de boala politicianismului de azi.* (Este frapant că atît în rîndurile către Voinov, cît și în întîmpinarea din „Adevărul", scrise aproape concomitent, se desprind aceeași stare psihică, aceleași critici și aproape exact același vocabular. *N. n.*) *Stere s-a remarcat aici ca tipul perfectului politician. Să-i fie de bine! Nu i-am invidiat niciodată calitățile. Simionescu îmi vorbea de ideea înființării unei gazete zilnice de propagandă și de luptă, cu totul aparte de spiritul politicianismului actual. Ah, ce bine ar fi! În tine ar fi nădejdea mai mare, ca să vedem realizată această pornire...*"

Mai încolo ceva, cînd voi da textul scrisorii adresate la 12 august 1907 de la Agapia lui Ion Simionescu — inedită pînă acum —, adică după cinci luni de la ruptura produsă, are din nou o ieșire similară contra lui Stere, ceea ce ilustrează că rana pricinuită, departe de a se cicatriza, continua

să sîngereze. Și e, consider, oportun momentul să precizez că am cercetat cu o vie curiozitate cele trei masive volume „Scrisori către Ibrăileanu" ieșite succesiv în 1966, în 1971 și 1973, în speranța că voi obține din prețiosul și bogatul lor conținut un indiciu care să mă pună pe un drum al limpezirilor și al edificărilor. N-am găsit însă nimic, cu toate că în nota asupra ediției se face arătarea că între cele peste 1 500 de scrisori care alcătuiesc fondul Ibrăileanu de la „Biblioteca Mihai Eminescu" din Iași, sînt între atîtea altele și epistole ale lui Paul Bujor. Dar în nici unul din volumele apărute pînă în prezent nu se tipărește nici una cu proveniență Bujor. Am dat doar peste două, una a lui Stere — care ar putea isca o deducție — și alta în strînsă corelație cu preocupările ce le avem, a medicului A. Steuerman-Rodion, poet, prozator, traducător și ziarist, prieten cu Ibrăileanu, socialist, prenumărîndu-se și el printre colaboratorii de la „Evenimentul literar" și de la „Lumea Nouă" și care, întorcîndu-se de pe front la Iași, se sinucide în septembrie 1918.

Șirurile lui Stere, care se află la Chișinău, sînt din 19 ianuarie 1906 și din ele transpare că Ibrăileanu entuziast și nerăbdător se și apucase să întocmească publicația, dar parcă se ostenește să și înfrîngă ezitările și scepticismul lui Stere care îi răspunde : *„Nu știu dacă va mai putea încăpea încă o revistă, dar... 1) Amîndouă titlurile sînt deopotrivă de bune ; 2) Sînt atît de preocupat, că nici nu pot visa la articole-program mai ales acum ; 3) Desigur vei putea scrie un bun program, n-ai nevoie să-l trimiți aici, va fi bine și neiscălit (dealtfel duminică sau luni sper să fiu la Iași). Am răspuns la toate ale d-tale. Acum de ale mele. Dacă veți avea o «cronică internă» să fiți foarte precauți în ce privește pe Cantacuzinești (adică persoane), revista purtînd*

numele meu, pentru moment *nu-mi convine,* (*am un plan*). *Iată un răspuns imediat. Al d-tale C. Stere*"

De la început Stere fixează o linie : să nu fie atacaţi Cantacuzineştii. Nu cumva încă din pornire îl stăpînea ideea să şi-l asocieze în directorat pe dr. Ion Cantacuzino şi gîndul va căpăta împlinire numai după un an ?

E simplă presupunere. Şi fac loc rîndurilor lui Steuerman-Rodion de la Iaşi din 12 mai 1907 :

„Dragă Ibrăilene, ca o urmare la convorbirea noastră de azi dimineaţă (afacerea Bujor-Stere) *îţi trimet cu titlu de curiozitate un document. E un articol care n-a apărut în «Opinia» de azi şi care-şi are istoricul său despre care nu-ţi pot scrie decît atît : fusese scris mult mai violent, de cum îl vezi aici ; în fine, deşi cenzurat, a fost scos în ultimul moment şi înlocuit. Nu-ţi pot da numele autorului, nici nu-mi vei pretinde aceasta. Te poate interesa numai pentru a-ţi da mai bine seama că scrisoarea lui Bujor a fost o lovitură care a impresionat şi o chestiune care poate încă nu e închisă. În genere vorbind, atmosfera «Opiniei», cea politică şi cea intelectuală, vă sînt favorabile şi eu personal, vezi, sînt franc, mă lupt între vechea simpatie pentru mediul vostru şi între teama ce-mi inspiră politica voastră... Amicul meu care a scris articolaşul şi-a atins indirect şi în parte scopul : acei contra cărora se îndreaptă — îl pot citi. Cunosc prea bine corectitudinea dumitale ca să-ţi mai recomand discreţie cu privire la cele de mai sus, deşi în fond, nu are vreo deosebită importanţă şi postul meu... gratuit la «Opinia» nu e în primejdie prin aceasta... Cu veche prietenie dr. A. Steuerman.*"

Astea sînt, pînă una alta, strînse laolaltă piesele care alcătuiesc cazul Stere-Bujor. Şi să încercăm cu ele la îndemînă să tragem unele încheieri.

Cred cu obstinare — şi o declar fără ezitări — că nu deosebiri de ideologie, nu conflicte teoretice, nici imputări de atitudine (am văzut aceasta parcurgînd compactul material documentar) au impus ireparabilul divorţ. Ci, mai repede, le-au făcut existenţa imposibilă asemănările temperamentale, identităţile de structură, afinităţile de stil, comune amîndorura, de a reacţiona mai frust şi mai direct, mai păduret şi mai violent, ca să confirme parcă încă o dată vechea zicală, că două săbii nu încap în aceeaşi teacă.

Nici Stere nu era un concesiv şi nici Bujor. Tranşant şi unul şi celălalt, improprii organic maleabilităţilor, fără să ierte şi fără să uite, ambii erau în stare să-şi apere cu intransigenţă pînă şi erorile, la fel de impulsivi şi de bătăioşi, gata să se încaiere la orice rezistenţă ; şi aici, repet, trebuie situată sorgintea separării drumurilor şi a antagonismului : într-un exces de potrivire a firii lor.

Pun faţă-n faţă două opinii. În scrisoarea pomenită mai sus, trimeasă de la Agapia lui Ion Simionescu, Bujor îl execută pe Stere cu drasticitate : „Pe unii îi umileşte cu morga lui autocratică şi ciocoiască, pe alţii îi ademeneşte cu lustrul democraţiei..."

E adevărat : Bujor o face la cald, adică în august 1907 şi doar sub forma unor gînduri intime încredinţate unui prieten ; Stere însă, peste mai bine de un sfert de secol, cînd în 1933 îşi publică evocarea *Cum am devenit director al «Vieţii Româneşti»*, notează : „În curînd însă irascibilul şi veşnic clocotitorul Paul Bujor, nu-mi mai aduc aminte pentru ce motiv, s-a retras."

Şi dacă, pentru Bujor, Stere „umilea cu morga lui autocratică şi ciocoiască", pentru Stere, Bujor era „irascibilul şi veşnicul clocotitor".

Atît unul cît şi altul vin cu obiecţiuni de caracterizare şi de comportament, ceea ce îmi îndrituieşte şi îmi întăreşte concluzia. Dar Stere „nu-şi mai aduce aminte" motivul pentru care Paul Bujor s-a retras.

Puerilă şi hazlie scuză ! Întîi fiindcă Stere era dotat cu o memorie prodigioasă ; şi apoi pentru că în 1933 vieţuiau aproape toţi alcătuitorii grupului de la „Viaţa Românească" şi în primul rînd Ibrăileanu, care i-ar fi putut aminti cu promptitudine ; cum şi Paul Bujor, pus în cauză public, se recuză — prin tăcere — s-o facă. Se scursese prea multă vreme, apăruseră alte condiţii de viaţă, mai tensionate, care modificaseră substanţial ritmurile şi preocupările, lumea era confruntată de multiple, împovărătoare şi grave dificultăţi şi, desigur, nu-l mai pasiona nici pe el şi nu mai putea să suscite vreun interes ca să repună în dezbatere o problemă, în fond, minoră şi personală, peste care se aşezase molozul dărămăturilor unui pătrar de veac, vînzolit şi furtunos.

Dar din dosarul pricinii nu poate lipsi fila cu epistola de la Agapia care, cum am mai spus, e necunoscută pînă acum. Ea, am arătat-o, are ca destinatar pe Ion Simionescu şi e datată 12 august 1907. Voi reproduce deocamdată numai pasagiile care vin în atingere cu subiectul nostru ; şi să-l lăsăm pe Paul Bujor să se desfăşoare :

„Dacă marele partid liberal va scălda-o la toamnă cu reformele lui vom intra mai mulţi în luptă. Genialul Stere nu se va mai plînge atunci că noi stăm în papuci, că nu facem politică. Ne vom încălţa cu botfori ţapeni, ferecaţi cu pinteni. Dacă nu i-o conveni politica ce-o vom face-o noi,

asta e altă chestie ; noi îi vom îndeplini dorința : ca și oamenii cinstiți să facă politică.

Aud că el pregătește un mare articol-program care va apărea în «Viața românească». Îl aștept cu nerăbdare. Sînt sigur că va fi mai mult un articol-program oportunist. Oportunismul e brățara de aur a politicianilor desăvîrșiți. Pentru un crîmpei de îndeplinire a principiilor el dă cel puțin un minister."

Paul Bujor n-a fost informat exact. Stere lucra la amplul lui eseu *Social-democratism sau poporanism?* care a ocupat paginile revistei mai multe numere succesive. Cît despre insinuarea de „oportunism" — chiar dacă toxina e picurată într-o scrisoare intimă, adresată unui prieten — și-a luat sarcina s-o dezmintă toată exemplara lui comportare de o viață întreagă, — și nici unul din puzderia de dușmani întunecați de patimă și însălbăticiți de ură, pe care i-a avut, n-a cutezat să-i aducă vreodată această stupidă obiecțiune ; iar în ce privește acuza de a fi „ministru" cu orice preț, Paul Bujor va fi putut să mediteze cît de drept a fost, după declarația făcută de Stere în Parlament în 1921, cînd toți cei puși în cauză erau de față : „Am venit în țară și aici am făcut cariera mea politică fără să trec prin filiera obișnuită a oamenilor noștri de Stat. Nu am fost nimic și aș fi putut să fiu totul. Mi s-a oferit ministerul înaintea d-lui Alexandru Constantinescu, înaintea d-lui Duca, înaintea d-lui Victor Antonescu, înaintea d-lui Mârzescu, înaintea multor corifei din panteonul nostru politic. Și eu nu am primit niciodată nimic".

„E adorabil genialul Stere cînd se plînge că și-a sacrificat averea pentru realizarea ideilor lui cînd știut este că avutul și l-a cheltuit pentru gusturi'e și apucăturile lui ciocoiești.

Sînt extrem de interesante exemplarele astea de autocratism și ciocoism pînă-n unghii cu aparențe însă de democratism. Și cetățeanul Stere e unul din aceste rare exemplare. Desigur, de aceea e și bine prețuit de cei slabi de înger și de cei interesați. Robii lui, Ibrăileanu, Botez etc., precum și politicianii coreligionari ne-ar putea spune mai mult în această privință. Pe unii îi umilește cu morga lui autocratică și ciocoiască, pe alții îi ademenește cu lustrul democrației..."

Am copiat cu fidelitate diatriba și nu sînt de acord cu Paul Bujor ; iar opiniile lui vor fi considerate arbitrare și vindicative de toți cîți vom mai fi care l-am știut pe Const. Stere. În ce mă privește am cunoscut un alt Stere : un Stere lipsit de trufii și veleități, lîngă care căpătai sentimentul certitudinii că începi să înveți și să știi ceva, fără „morgă", fără „autocratisme", și fără „ciocoisme", un Stere care-și făurise un crez de aramă din democrație, din libertate și din drepturi, care-și plătise năzuințele cum nu plătise nici unul din toți aceia care populau viața pub'ică a țării, în sfîrșit, un Stere hăituit cu înverșunare, care avea neîndoios conștiința valorii lui, demn, onest, rectilin, patetic, impresionant uneori și impresionabil altă dată, dar întotdeauna captivant și tulburător. Pentru toate acestea înmănuncheate și pentru neîncovoierile cu care și-a dus crucea înfrîngerilor, generația mea l-a venerat și l-a iubit.

Și voi mai adăuga niște linii în legătură cu cooptarea în sine a dr. Ion Cantacuzino la direcția revistei. Nu am la îndemînă și nici nu știu dacă mai există un bilanț financiar al „Vieții Românești" după un an de apariție. Neîndoios însă că nu era excedentar și nici măcar echilibrat. Dealtfel, într-o epistolă a lui Iancu Botez din 2 august 1906 — căruia i se destinase și administrația „Vieții Românești" —, peste care dau în cel de-al doilea volum *Scrisori către Ibrăileanu*, se

arată în cifre deficitul după șase numere apărute, dar optimist contabilicește și dezvoltînd, cum am spune astăzi, „un plan de perspectivă" lasă să se întrevadă că pînă la sfîrșitul anului, în anume condiții, s-ar putea ameliora situația, s-ar birui impasul și s-ar obține pînă la urmă beneficii. Greu de admis ; iar din experiența profesională pe care o am, sînt în măsură să cunosc exact lucrurile și pentru presa zilnică și pentru periodice, dintr-o vreme mult mai propice acestui comerț — dar și atunci dificil și incert — decît cînd își croiește calea vestita tribună ieșeană. De bună seamă, succesul moral al „Vieții Românești" a fost excepțional și nimeni, nici chiar dușmanii ei nu l-au contestat. Dar succesul moral e una și în genere cu cît e mai mare îl complică și îl apasă pe cel material, — fiindcă obligă. Și Stere nu cu greșeală calculase (și poate de aceea îl previne pe Ibrăileanu încă înainte de apariția revistei) să nu fie atacați Cantacuzineștii — că prezența dr. Ion Cantacuzino pe frontispiciul „Vieții Românești", bogat și generos, disponibil totdeauna sacrificiilor băneștí pentru actele de cultură ca și pentru cele științifice, era o garanție că o punea la adăpost de pacostea grijilor financiare atît de hărțuitoare și de plicticoase într-o întreprindere ca aceasta. Filonul dr. Ion Cantacuzino trebuia captat și încorporat ariei „Vieții Românești" și pentru prestigiul lui științific și pentru autoritatea lui etică și pentru rarele lui înzestrări de om, cît și pentru resursele de care dispunea. Cu toate că aceleași nevoi revin și confruntă și mai tîrziu sub chiar directoratul Stere-Cantacuzino și sînt specificate de Mihai Carp — care și el s-a ocupat de administrația publicației — într-o misivă din același volum al doilea *Scrisori către Ibrăileanu* cu data de 29 august 1909 în termenii următori : „Am împrumutat 1 500 lei și i-am cheltuit mai curînd decît erau cele mai pesimiste așteptări

ale mele... Ceilalți colaboratori de pe numerele 6 și 7 tot nu-s achitați... Să mai împrumut iar bani ? Îs procentele așa de mari încît parcă ți-i și ciudă ! Am mai făcut un apel către abonați, după cum probabil ai văzut ; poate în urma lui să mai putem achita din colaboratori..."

Responsabilitățile de finanțare erau asumate de grupul constitutiv. O spune Stere limpede într-una din scrisorile în care poartă dialogul cu Dimitrie Voinov :

„eu nu sînt proprietarul revistei deși în chestie de direcție am mîna cu desăvîrșire liberă, ci vreo 14 băieți (Ibrăileanu, frații Botez, M. Carp, D.D. Pătrășcanu etc.) care au făcut, mai ales la început, mari sacrificii bănești și muncesc ca niște robi pentru bucătăria revistei, — Bujor nu e dintre coproprietari fiindcă nu vroia să facă nici un sacrificiu..."

Și ceva mai departe adaugă : *„...în chestiunea de proprietate nu te vei încurca, pierderile sînt foarte posibile, iar cîștigurile problematice, deci e mai bine să rămînă băieții între ei ; fiind cu toții colegi de școală, «froasările» în aceste chestii delicate se vor dezlega mai ușor..."*

Și dacă în grupul constitutiv din 1906 Paul Bujor nu e socotit proprietar pe temeiurile arătate de Stere, nici dr-ul Ion Cantacuzino nu figurează printre semnatarii actului de asociațiune intervenit la 5 octombrie 1907 după ce preluase codirectoratul de mai bine de o jumătate de an ; iar cei „14 băieți" pe care Stere îi declară proprietari în 1906 fără să nominalizeze decît cinci, în 1907 devin proprietari prin statornicire juridică doar șapte și îi dau în ordinea semnăturilor: C. Stere, I. Botez, M. Carp, G. Kernbach, G. Ibrăileanu, dr. N. Quinez, C. Botez.

Constat însă — și vă rog să fiu absolvit de păcat — că pornind să dezleg niște noduri mai vechi din sforile timpului,

am întîrziat după cuvenitele reguli să prezint datele biografice ale lui Paul Bujor indispensabile întîmplătorului lector.

De obîrşie rurală, se naşte la 20 iulie 1862 în Tîrgul Bereşti din judeţul Galaţi şi decedează la 15 iunie 1952 nonagenar. Din grupul de amici pe care i-a avut era cel mai mare şi le-a supravieţuit: Ion Cantacuzino (1863—1934), Const. Stere (1865—1936), Dimitrie Voinov (1867—1951), Emil Racoviţă (1868—1947); şi a fost prieten statornic fără nici o eclipsă strecurată în raporturile lor cu Al. Vlahuţă, care venise pe lume cu patru ani înaintea lui şi prin care va cunoaşte peste ani şi se va apropia de Caragiale, Delavrancea, Coşbuc şi Nicolae Grigorescu.

Şcoala primară şi liceul şi le-a făcut la Bîrlad şi din aceeaşi autobiografie *Din viaţa mea de pînă acum* preiau, după Olga C. Necrasov, citatul exact: „Cînd eram în cursul superior de liceu am legat o strînsă prietenie cu poetul de mai tîrziu Alexandru Vlahuţă, prietenie ce a devenit din ce în ce mai strînsă pînă la moartea lui în 1919. Viaţa noastră de elevi de liceu săraci a fost chinuită din punct de vedere material. Eram însă mulţumiţi sufleteşte prin curajul ce ne făceam reciproc, prin citirea poeziilor iubitului nostru poet Eminescu care apăreau atunci în «Convorbiri literare» şi prin frumoasele noastre planuri de muncă. În ultimul an de liceu am fost clasificat întîiul."

Studiile universitare şi le face la Bucureşti, iar specializarea şi doctoratul — după un popas la Paris, mult prea scump pentru slabele lui subsidii şi ameţitor ca ispitiri şi tentacole pentru un tînăr de 25 de ani — le va împlini în odihnitoarea şi sobra Elveţie, la Geneva, unde patru ani neîntrerupţi, între 1887 şi 1891, va lucra sub privegherea celebrului profesor şi savant C. Vogt. Întors în ţară în 1891, e numit asistent la catedra de fiziologie animală de la Univer-

sitatea din București și apoi va funcționa ca șef de lucrări la catedra de morfologie și zoologie din cadrul aceleiași Universități. Cinci ani — din 1891 pînă în 1896 — va lucra în Capitală și aici, îndemnat de Gherea și de prietenul său Vlahuță regăsit, va fi un asiduu frecventator al cercurilor socialiste și al clubului din Piața Amzei, cum dealtfel în aceeași ambianță a trăit la Paris, ca și la Geneva, unde îl va cunoaște pe G. Plehanov refugiat acolo de prigonirile țarismului ; pentru ca în vara lui 1896, după un concurs la care a ieșit primul, să fie numit titular al catedrei de morfologie animală de la Universitatea din Iași. De aici înainte, cum va observa Olga C. Necrasov, — „Paul Bujor își va consacra viața din ce în ce mai mult muncii sale profesionale, cursurilor și lucrărilor practice cu studenții pe care îi va îndruma pe calea concepțiilor progresiste, formării de cadre tinere de biologi cercetători, care vor alcătui școala ieșeană a lui Paul Bujor" — școală, adăugăm noi, cu un atît de mare prestigiu și în țară și în străinătate prin temeinicia științifică și prin seriozitatea cercetărilor și descoperirilor. Și opresc aici acest *curriculum vitae* care nădăjduiesc că e destul de sugestiv ca să lase o imagine rotundă despre cel ce a fost biologul și omul Paul Bujor, fiul de țărani săraci pornit din Tîrgul Berești al Galațiului.

Dar vreau să mai însemn cîteva rînduri privind beletristica lui, care îi va întregi portretul.

La insistențele stăruitoare ale profesorului și academicianului Ion Simionescu, care după cum se știe avea un cuvînt precumpănitor în conducerea editurii „Cartea Românească", Paul Bujor a tipărit în toamna lui 1938 un volum de evocări și reminiscențe intitulat *Amintiri de A. Vlahuță și I.L. Caragiale*. (Mărturisesc că n-am înțeles niciodată de ce „amintiri de" și nu „amintiri despre" fiindcă sînt ale lui, *despre ei*, nu

ale lor. Asta însă e secundar, cu toate că bizareria se păstrează și în titlurile capitolelor : „Cîteva însemnări de G. Coșbuc" și „Cîteva însemnări de pictorul N. Grigorescu", care după Vlahuță și Caragiale închid cartea.)

Destul că ele sînt interesante și frumoase. Regretabil că nu le-a continuat și cu ei și cu încă alții mai ales.

Un alt volum de nuvele și schițe cu titlul *Îndurare !* iese tot la „Cartea Românească" imediat după cel dintîi, în ianuarie 1939. Toate sînt cu tematică țărănească, iar în cuvîntul introductiv Paul Bujor, pe lîngă altele, spune : „Dacă am cedat dorinței unor prieteni redînd la lumină zbuciumul unor vieți trăite în bezna satelor noastre înainte de marele nostru război, am făcut-o pentru tinerii scriitori doritori să se intereseze mai departe de viața țăranului nostru care, cu toată simplitatea ei mai mult aparentă, prezintă un izvor nesecat de inspirații fecunde..."

În anii noștri, în „Editura pentru literatură și artă", se retipărește o culegere din nuvelele și schițele cuprinse în volumul de la „Cartea Românească". Atît. Sînt convins că Paul Bujor, absorbit de problemele științifice, nu mai avea răgazul să se ocupe de creația literară în măsura în care ar fi dorit-o, deși un scriitor fecund n-a fost ; totuși, după cele ce cunosc, avea încă multe lucruri în manuscris, cum avea și o bogată corespondență cu personalități de valoare românești și de peste hotare. Ce vor fi devenit toate acestea ? Să sperăm că undeva, poate, se vor găsi odată salvate. Dacă nu cumva și ele vor fi împărtășit soarta nemiloasă a bibliotecii lui, care s-a pierdut în circumstanțele din 1944, ale frontului. Și cu acestea considerînd isprăvite contribuțiile la istoricul „Vieții Românești", să facem împreună lectura epistolelor către Ion Simionescu, cincisprezece doar la număr, dintre

anii 1901 și 1942, atîtea cîte le avem, din cîte vor fi fost, precizînd că ele se reproduc în ordinea datelor și că am intervenit cu lămuririle de rigoare acolo unde mi s-au părut necesare :

(1)

Banyuls-sur-Mer, le 7 Fevrier 1901

UNIVERSITE DE PARIS
LABORATOIRE ARAGO
à
Banyuls-sur-Mer
(Pyrénées Orientales)

Iubite D-le Simionescu,

Nu știu, zău, cum te-aș ruga mai frumușel să mă ierți că nu ți-am dat mai curînd semne de viață. — Crede-mă am fost și sînt așa de ocupat și absorbit de lucru aici că abia, în cursul zilei, am timp să mînînc. Sara lucrez în Biblioteca Laboratorului pînă pe la 10 sau 11 oare cînd adorm adesea de oboseală, de o oboseală însă plăcută. A face o colecție de animale marine e foarte obositor. Trebuie să știi și D-ta că nu e de ajuns de a pune animalele în spirt și de a le astupa ; multe din ele trebuiesc mai întăi adormite încet, încet și în urmă ucise cu foarte mare precauțiune, căci altfel se contractă și nu mai sînt bune de nimic. Sînt animale a căror preparație cere o supraveghere de două sau trei zile.

În același timp cu colecția am început și o lucrare asupra anatomiei și histologiei unui alcyour (celenterat) puțin studiat. — Ți-l recomand : Veretillum cynomorium Pally, *o bestie foarte elegantă. — Ocupîndu-mă la început cu examinarea elementelor lui sexuale, care mă interesau, avui ocazia*

să-l observ mai de aproape și văzui că prezintă și alte părți tot așa de interesante de studiat din punct de vedere anatomic și histologic.

Sînt foarte mulțumit că am venit aici. Instalație admirabilă. Tot ce trebuie pentru lucru. O bibliotecă aproape completă. — Sala de aquarii e admirabil instalată ; afară de aceasta, bazinuri și aquarii speciale pentru cei care fac cercetări originale. — Stațiunea posedă două mari bărci cu pînză, altele mai mici și un vapor Rolland *pentru excursii'e în largul mării. Cu* Rolland *se poate traversa întreaga Mediterană. — Pînă acum am ieșit de două ori cu* Rolland. *S-a pescuit cu năvodul cel mare la largul mării și s-au prins cantități enorm de mari de animale variate. Mare parte din ele mi s-au oferit mie pentru colecție. La finele lui februar o să începem campanii mai dese, fiindcă atunci vin și animalele pelagice. — Fauna e foarte bogată și variată. Am ocazia să-mi completez și cursul asupra unor tipuri de animale, pe care nu le văzusem încă.*

Toate aceste înlesniri pentru lucru se dau gratis, mai mult. Mi s-a oferit și odaie de dormit gratis, bine mobilată și foarte curată. Mare parte din instalația Stațiunei e făcută cu banii proprii ai profesorului de Lacaze. (Henri de Lacaze-Duthiers, 1821—1901 ; zoolog francez de reputație mondială, născut la Montpezat. *N. n.*)

Bătrînul Lacaze a sacrificat în adevăr toată viața lui progresului științelor naturale. Nefiind niciodată însurat, tot avutul lui, surplusul lui de cîștig, l-a sacrificat pentru Laboratorul de zoologie maritimă din Banyuls și Roscoff. Mobilierul întreg din cele 12 camere de dormit e cumpărat de el. Numai francezii sînt capabili de o astfel de ospitalitate.

În adevăr, dragă Simionescu, e o adevărată plăcere de a lucra în un astfel de Laborator, unde ai totul la dispoziție

și unde domnește armonia, sinceritatea și libertatea de lucru și de vorbă, perfecte.

Pe lîngă toate astea avem și o localitate admirabilă. Clima dulce. Situație pitorească.

Închipuiește-ți un golf mic intrat între munți. Aproape în fundul golfului și la poalele muntelui satul Banyuls (4500 locuitori) iar în fața satului Stațiunea zoologică. După obiceiul nostru, al naturaliștilor, să figurez prin o schiță situația.

(Urmează o schiță în tuș și creioane colorate sub care scrie :) *Banyuls sur Mer, văzut de la fereastra cabinetului meu de lucru. Ei, ce zici, de așa desen ?*

De cîteva zile avem iarăși un timp superb — și vederi frumoase. Privind pe fereastra cabinetului meu de lucru iată ce văd în momentul de față la oara 1 după prînz : Vîrful muntelui „Albinele" *(vezi fig.) e acoperit cu o mantie ușoară de ninsoare (lucrul acesta fiind rar văzut la Banyuls, constituie o frumusețe) ; mijlocul și poalele muntelui verzui, despădurite. La poalele muntelui aproape lipit de munte e satul Banyuls înconjurat înspre munți cu vii și grădiniți de portocali și măslini. Totul scăldat în razele dulci și extraordinar de luminoase ale soarelui. În față, puțin spre dreapta, marea întinsă în care se oglindește, după cum zic poeții, cerul azuriu. E cald și bine ca primăvara.*

Cînd sînt prea obosit de lucru, ies un moment pe terasa Laboratorului să mă încălzesc și îndulcesc la soare ca șopîrlele. — Îmi amintește frumoasa noastră primăvară. — N-am nevoie nici de pardesiu. În odaia mea de dormit n-am nici sobă, nici cheminée.

Pînă acum am fost aproape singur aici. Zilele acestea a sosit Dl. G. Pruvot, noul director al Stațiunei (George Pruvot,

1852—1924, biolog și oceanograf francez. *N. n.*) *iar mîine va sosi și prietenul meu, E. Racovitza, noul sub-director al Stațiunei.*

Trebuie să știi că avem și zile displăcute, cînd suflă vîntul de nord. El aduce un frig supărător, mai supărător decît crivățul nostru. Cîteodată e așa de puternic că răstoarnă vagoanele de pe șine și nu poți merge în contra lui.

Dar ia să lăsăm la o parte toate aceste istorisiri despre Banyuls și să vorbim ceva mai important, despre concursul ce zici că s-a fixat pe la începutul lui Februar. Sabba Ștefănescu a renunțat? (Sabba Ștefănescu, 1857—1931, geolog și paleontolog, profesor universitar la București, academician. *N. n.*) *Bine a făcut. Cum? S-a fixat un concurs? Ce fel de concurs? Nu se face recomandarea ca în rîndul trecut? Mai sînt concurenți? Regret din suflet că nu sînt și eu în țară. Nu pot fi decît pentru recomandarea D-tale, căci sînt acum deplin convins de meritul și serviciul ce vei aduce Universității noastre. Sînt sigur că vei fi recomandat D-ta. Dacă e concurs, cam cine o să fie în comitet? Și unde va fi concursul? Te rog răspunde-mi* imediat și detailat *asupra acestei chestii. Căci țin să-mi exprim și eu dorința în această privință înaintea membrilor acelei comisii, măcar înaintea a unora din ei. — Și aceasta nu o voi face decît din spiritul de dreptate și de convingere intimă ce am căpătat asupra meritului și dreptului D-tale.*

Te rog dar nu neglija și răspunde-mi imediat tot ce știi în această privință. Acum văd că am făcut rău de nu ți-am răspuns mai curînd. — Nu știu cum, dar credeam că concursul, despre care îmi scriai în carta postală, e pe la finele lui Februar. Văd acum însă că m-am înșălat — citesc: „pe la începutul lui Februar". *Cred să am timp să aflu și eu*

ultimele știri și hotărîri de aranjarea concursului. Te mai rog dar încă o dată să mă ierți că am întîrziat să-ți răspund.

Eu sper să mai stau aici pînă la vacanța paștelui, cînd voi pleca iar la Paris, unde voi sta două săptămîni. De la Paris voi merge la Roscoff, ceala'tă Staţiune zoologică maritimă a Franței. — La Roscoff voi continua lucrările începute aici. Voi adăuga tipuri noi de animale la colecția ce fac, tipuri care nu există la Banyuls.

De pensionatul Humpel ești mulțumit ? Cred că da. Fetițele acele mi-au făcut foarte bună impresie : deștepte și ascultătoare. Voi aduce și pentru pensionat o colecție de animale marine. Nu pot însă să o trimit înainte de paști. — Expediția o voi face odată cu cîteva zile înainte de plecarea mea de aici.

Înainte de a termina, dragă Simionescu, te rog să faci cursul la Humpel așa ca să poți termina toată materia : anatomie, fiziologie și clasificația animală și vegetală.

Nu termin însă scrisoarea înainte de a trimite fratelui și bunului coleg, V. Buțureanu, toată dragostea, prietenia și stima mea. (Vasile C. Buțureanu, născut la Dorohoi în 1858 sau 1860, decedat în 1940 ; mineralog și petrograf, profesor universitar la Iași, unul dintre promotorii școlii românești de mineralogie, care a studiat formațiile cristaline și feloniene din Carpații Orientali, descoperind minereuri de mangan. *N. n.) Spune-i, te rog, să mă ierte și el dacă nu i-am scris. Cînd voi fi mai liber, îi voi scrie. — În același timp cu scrisoarea aceasta ți-am expediat și o cartă postală cu o vedere din Perpignan orașul cel mai aproape de Banyuls (o oară de drum de fer). Aceasta ca să-ți mărești colecția, cum zici.*

Iată, dragă Simionescu, tot ce aveam să-ți spun pentru moment.

Așteptînd răspunsul D-tale, te rog să primești sincerele mele sentimente de dragoste și prietenie.

P. Bujor

Sincere salutări și prietenului Constantineanu.

(Ion C. Constantineanu, 1899—1931, doctor în științele naturale de la universitatea din Halle ; profesor universitar la Iași. *N. n.*)

La Societatea Zoologică din Franța am făcut cînd eram la Paris o comunicare și asupra lucrărilor regretatului nostru Constantinescu. Ele au fost foarte bine primite.

Te rog să-mi ierți scrisul. N-am timp să mai revăd. O închid așa fiindcă curierul așteaptă jos să o ducă la poștă. Curierul face onoarea asta stațiunei. Vine în fiecare zi fix la 2 oare ca să ia scrisorile noastre și să le ducă direct la tren.

Salutări B. P.

(2)

Dragă Simionescu,

Nu credeam că alegerea conspirată de noi, să dea loc la atîta zarvă.

Te asigur că hotărîrea luată în urmă de mine n-a fost deloc nici tactică politică nici intenția de a menaja pe babalîci, ci pur și simplu dorința de a avea liniștea sufletească la care țin foarte mult. M-ar fi plictisit, cum ți-am mai spus, atitudinea, supărătoare poate, a colegilor care ar fi aspirat la decanat.

Stăruința și tactul ce ați desfășurat la a doua alegere îmi probează că voi sînteți mai hotărîți decît mine pentru distrugerea regimului babalîcesc.

Dar dacă sînt mai mulţumit de ceva din toată această afacere, apoi e de dragostea ce mi-aţi arătat cu ocazia aceasta.

După cît văd din scrisoarea D-tale, luni a trebuit să se facă o nouă alegere. Ah! luptă grozavă dar! — Nu ştiu rezultatul. Dacă voi căpăta o majoritate mai prezentabilă, desigur nu voi demisiona, deoarece sper că voi face ceva sau mai bine zis vom face ceva.

Dacă s-a isprăvit această alegere şi dacă ai un moment liber, anunţă-mă şi pe mine de rezultat.

Ieri s-a expediat, sub ochii mei, mandatul facultăţii noastre de ştiinţe. Desigur că o fi şi sosit deja.

La Geologie am dat Era quaternară (chestii de programa liceului).

La Zoologie Viermii cestozi (chestii de licenţă).

La Botanică s-a ales din 10 chestiuni (chestii de licenţă).

Sînt mulţumit că am obţinut de la Minister aparate de gimnastică pentru Societatea noastră. Sper să obţin şi suma necesară pentru tirul elevilor de liceu şi Şc. Normală „Vasile Lupu".

Examenul merge foarte încet, deoarece Vlădescu e nesuferit cu absenţele lui. (Mihai C. Vlădescu, 1865—1946, naturalist, fost decan al Facultăţii de ştiinţe şi rector al Universităţii din Bucureşti, fost ministru. *N. n.*)

Mă mir de ce nu-şi dă demisia din Comisie, dacă nu poate să fie exact. Dacă nu va fi mai exact voi interveni la Minister.

Azi, e timp frumos aici. Mi-e dor de Iaşi şi de toţi cei cari îmi sînt dragi acolo. Zilele acestea o să circul şi prin culisele politice. Sînt foarte interesante de aflat toate micile cancanuri şi meschinării politice. Interesant de studiat psihologia mulţumiţilor şi nemulţumiţilor din un partid.

Mrazec m-a prins aci ; mă roagă să iau parte, ca reprezentant al facultății de Științe din Iași, la serbarea lui Gr. Ștefănescu. (Grigore Ștefănescu, 1838—1911, profesor de mineralogie și geologie la Facultatea de științe din București, decan al ei în mai multe rînduri și rector al Universității. *N. n.*)

Apelul îl am aproape făcut în minte. Zilele acestea îl voi așterne pe hîrtie. Voi lucra și pentru aderări.

În curînd îți voi scrie mai detaliat în această privință.

Pînă atunci, te rog să primești toată dragostea și devotamentul unui bun prietin.

P. Bujor

Omagii respectuoase D-nei Simionescu. Sărutări prietinilor conspiratori.

(3)

Paris, 26 August 1901

Dragă Simionescu,

...Și așa ! D-ta, un „suplinitor", te-ai pus în conflict cu doi „titulari" : Cuza, un tînăr „titular", țîcnit, și Xenopolu, un vechi „titular și decan", ramolit.

Am fost și eu curios să citesc acel articol al tînărului „titular" țîcnit : pe al D-tale îl cunoșteam deja și-l împărtășeam.

La librarul meu, Schulz, de aci din Paris, am găsit numerile cu articolul „titularului" și răspunsul D-tale.

Articolul „titularului" l-am găsit tras de păr și obraznic ca toate articolele lui. Cauza e că i s-a permis prea mult acelui tînăr „titular" țîcnit să se preîmble în țara românească ca într-un sat fără cîini. Prea își ia în serios rolul de orga-

nizator și de regenerator (sic) al țărei românești. Va trebui însă pus la rezon o dată și sper că nu tîrziu se va întîmpla aceasta.

Răspunsul D-tale e foarte fin, demn și cuminte.

De cîtăva vreme, vei fi observat și D-ta, suflă în țara noastră un vînt urît de reacțiune, în contra căruia va trebui de luptat. Cînd voi fi și eu în țară, vom vorbi și cu Găvănescu despre aceasta și vom vedea ce e de făcut.

Incidentul acesta nu mă mîhnește mai deloc, căci sigur că, în fața oamenilor serioși și înțălepți, D-ta ai dreptate.

Ceea ce mă mîhnește mai mult, cel puțin pentru moment, e nesiguranța obținerii catedrei.

Cînd voi sosi în țară, peste 10 sau 12 zile, sper să mă duc și pe la București ca să văd mai de aproape cum stau lucrurile. Nădăjduiesc iarăși să conving și să readuc pe Gr. Ștefănescu și pe Haret la sentimente de dreptate.

Hotărîrea de a te prezenta și la examenul de capacitate e foarte înțeleaptă.

Ai găsit bogățiile căutate la Cîrligi? Desigur ai fost pe moșia lui G. Zarifopol pe care-l cunosc foarte bine.

Dar Păvălucă Zarifopol e în țară? Îl cunoști? Dacă îl vezi, spune-i sărutări din partea mea și să nu plece din țară pînă nu mă voi întoarce și eu, căci tare doresc să-l văd și să-i cer iertare că nu i-am răspuns la scrisoarea lui.

(E vorba de Paul Zarifopol, criticul și esteticianul, ginerele lui Dobrogeanu-Gherea, care locuia atunci la Berlin. *N. n.*)

De Găvănescu nu mai știu nimic decît vestea însurătoarei despre care îmi scrii. Un om de onoare și cu un suflet ca al lui nu putea face altfel.

E deja în Iași sau în altă parte?

Doritor să te văd cît mai curînd bine și mai vesel, te rog să primești sincere îmbrățișări.

Din ce în ce mă simt și eu mai tare gîndindu-mă că de-acum înainte voi cîștiga în D-ta un bun și sincer prietin.

La revedere

P. Bujor
Hôtel du Globe
Rue des Ecoles 50

(4)

Dragă Simionescu,

Scrisoarea D-tale mi-a făcut foarte mare plăcere, mai cu samă cînd îmi scrii de acele momente de mare mulțumire sufletească, ce ți-a procurat călătoria cu pluta pe Bistrița. Acea mulțumire sufletească am simțit-o și eu, acum patru ani, cînd am făcut același drum cu prietinul meu Kilimoglu. (Necunoscut ca date biografice. Îl găsesc într-o fotografie de grup reprezentînd redacția „Vieții Românești" reprodusă în albumul omagial închinat lui Mihail Sadoveanu scris în 1956. *N. n.*)

Eu plec azi, joi, pentru județele R. Sărat, Buzău și Ialomița, unde desigur o să mă prăjesc vreo două săptămîni. Regret că nu mai pot sta în Iași ca să ne întîlnim. Trebuie să plec căci mîne, Vineri, vine în jud. R. Sărat și Vlăhuță pentru o zi. Vom fi împreună la o moșie a unui prietin al nostru. După ce Vlăhuță va pleca la București, eu voi începe excursiile.

Peste două săptămîni, vin iară la Iași ca să las materialul recoltat și în urmă plec pentru Constanța. Zici că poate

să vii și D-ta la Constanța. Cît aș fi de mulțumit să fim împreună acolo!

Am fost vreo două zile la Agapia, unde am sărbătorit Centenarul tatălui lui Vlăhuță.

De prin stepele Județelor R. Sărat, Buzău și Ialomița îți voi mai scrie.

Omagii respectuoase D-nei Simionescu.

Sănătate și prietinie

P. Bujor

Iași, 24 iulie 1902

Apropos: Dacă nu ți-a dat bilet pentru toată țara, vina e a D-tale iar nu că „nu ești de ai noștri". La Ministerul instrucțiuni și la lucrările publice am văzut raportul D-tale, în el ai făcut greșeala de a indica anume județele ce voiai să vizitezi. Așa că ei ți-au dat biletul conform cererii D-tale, după cum sînt și obligați. Trebuiai să zici pentru toată țara, cum am zis eu, și desigur îți acorda.

Haret a fost foarte dispus să-ți acorde și dacă a întîrziat e că a fost făcută rău adresa ministerului către lucrările publice: nu menționase că ești funcționar al statului, așa că ducîndu-mă eu, s-a făcut din nou adresa și a aprobat lucrările publice; dealtfel, trebuia să aprobe, căci ce li pasă celor de la lucrări publice și C.F.R., deoarece Ministerul Instrucției le plătește. Așadar vezi cum stau lucrurile. N-a fost prin urmare nevoie de nici o intervenire de favoare din partea mea sau a altuia, căci după cum zisei, Haret aprobase imediat cererea D-tale. Dar așa e cînd omul n-are noroc. Lasă, poate vei avea noroc în altele.

Iaca eu stau în Iași de 4 zile și mă prăjesc, așteptînd o cuconiță nostimă, ce am cunoscut-o la București. Azi îmi scrie că a fost silită să ia drumul spre mînăstirea Neamțu-

lui prin Bacău—Roman în loc de Iași—Pașcani și că acolo la Neamț e mai bine de drăgostit — dar îi foarte mulțumesc!

Vezi dar, eu am noroc la Bilet dar n-am la dragoste! — Așa e!...

P. B.

(5)

Dragă Simionescu,

Craiul din povești se află la Roscoff de-o săptămînă. Carta poștală l-a găsit. N-am stat la Paris decît două săptămîni. Căldurile insuportabile m-au gonit de acolo. Aci, la Roscoff, e răcoare; aș putea zice prea răcoare chiar. Marea e splendidă cu fluxul și refluxul ei. Ieri a fost maximul fluxului și al refluxului din luna aceasta.

Laboratorul e populat cu tot felul de naturaliști. Lucrez și eu în răgaz. Fac cîteva experiențe asupra digestiei și excreției la Temicieri și viermi.

Borcea e și el aici. (Ion Borcea, 1879—1936, naturalist, profesor universitar la Iași și fondatorul stațiunii zoologice marine de la Agigea. Moare în urma unei septicemii provocată de înțepătura unei vietăți marine în timpul unor cercetări științifice. A studiat cu precădere peștii și biocenozele din Marea Neagră și a fost fondatorul școlii românești de oceanologie. *N. n.*) *A prezentat deja teza lui care a fost admisă. O va susține în luna noiembrie, așa că prin decembrie sau ianuarie va veni și el în țară. Inutil să-ți spun că e un băiat excelent. E foarte bine văzut de toți profesorii lui. În special Delage, care e în acest moment și el la Roscoff, mi-a vorbit făcîndu-i elogii.* (Yves Delage, 1854—1920, emi-

nent zoolog francez, remarcabil profesor, autor de lucrări de biologie, îndeosebi asupra partenogenezei experimentale. *N. n.*) *Căpătîndu-l la Iași, ceea ce sper, vom face o bună achiziție.*

I-am spus să prepare și el ceva pentru volumul lui Poni și mi-a promis ceva asupra locului în clasificație a Selacienilor de care se ocupă.

La Roscoff voi mai sta încă trei săptămîni cel mult. De aici mă voi duce din nou la Paris, unde voi mai sta vreo zece zile și de acolo la Iașul nostru, pe care, zău, îl doresc.

Dar D-ta? Ai fost în excursie? Ar fi bine să-ți iei măcar două, trei săptămîni de vacanție, căci, slavă domnului, ai lucrat de ajuns în cursul anului.

Sper însă că te va convinge mai bine M-me Simionescu.

Dar cu fondul Poni? Parcă te văd într-o zi radios, cînd îți cade suta, iar o serie de zile întunecat, cînd aștepți... Cînd vei scăpa, o să ți se pară că te-ai renăscut, cum spuneai.

O mică rugăminte:

De la Iași mi s-a scris că mi-a sosit un pachet cu cărți și că n-are cine să-l scoată de la poștă. Te rog, dragă Simionescu, dacă nu te deranjează, spune-i lui Ion să-l scoată. Cred că o fi venit din Dobrogea unde plecase cu Scriban și Macovei. (Ioan I. Scriban, 1879—1937, zoolog, profesor universitar la Iași și la Cluj și Gheorghe Macovei, 1880—1969, geolog, profesor universitar și academician. *N. n.*)

Dacă e nevoie de cîțiva franci, dă-i, te rog, D-ta și ți-i voi înapoia cînd voi veni în Iași.

Dacă ai timp liber și ceva nou să-mi spui, te rog scrie-mi aci, la Roscoff.

Dorind să ne vedem bine și sănătoși, te rog să primești toată dragostea și devotamentul unui bun prietin.

Omagii respectuoase D-nei Simionescu. Sărutări fetiții.
P. Bujor

Roscoff, 6/VIII 905.

(6)

Dragă Simionescu,

Ne-am pusnicit de tot. De aici, din Agapia, îți scriu peste deal la Borca, să te întreb de sănătate și de cum ți-e inima. Și întrebarea asta nu ți-o fac așa, de formă, ci împins în adevăr de dorul ce m-a cuprins de D-ta. Că stînd aici la aer curat și la liniște neturburată de răutatea omenească, mi-am cernut prin minte și prin inimă prietinii, trăind cu ei o clipă și prețuindu-i. Și, din multișoarele figuri evocate, trei s-au desprins în adevăr luminoase: a lui Vlăhuță, a D-tale și a lui Kilimoglu. De-aceea demeaza aceasta mă desfătez și eu, stînd de vorbă cu voi. Lui Vlăhuță i-am scris deja; acum îți scriu D-tale și pe urmă lui Kilimoglu.

Din prietinie mi-am făcut un cult pe care îl voi practica păn-la moarte, cu toate deziluziile ce am încercat păn-acum. Că nimic nu se capătă fără chin. Și chinul deziluziei îți dă în mod admirabil putința de a cerne bine și prietiniile.

Îți scriu în sunetul clopotelor mînăstirei care plîng sosirea Mitropolitului. Că — se zice — fiecare sosire a Mitropolitului aici e un minus de vreo 500 de lei din casa bietelor nenorocite de maice.

După 21 de zile de ședere la Băile Oglinzi, am venit aci, la Agapia, unde cred că voi sta păn-la finele lui August. Am lucrat puțin, dar de cheltuit știu că am cheltuit mult.

Vestea amnistiei nenorociților țărani care au stat pân-acum închiși m-a bucurat mult. Frica, săraca, păzește bostănăria. Săceratul e în toiul lui.

Cît am stat pe aici am putut să citesc și să meditez și eu asupra chestiei țărănești care ne doare pe toți. Am făcut și cîteva anchete pe la satele învecinate. Dacă marele partid liberal va scălda-o la toamnă cu reformele lui, vom intra mai mulți în luptă. Genialul Stere nu se va mai plînge atunci că noi stăm în papuci — că nu facem politică. Ne vom încălța cu botfori țapeni, ferecați cu pinteni. Dacă nu i-o conveni politica ce vom face-o noi, asta e altă chestie; noi îi vom împlini dorința: ca și oamenii cinstiți să facă politică.

Aud că el pregătește un mare articol-program care va apărea în „Viața Românească". Îl aștept cu nerăbdare. Sînt sigur că va fi mai mult un articol program-oportunist. Oportunismul e brățara de aur a politicianilor desăvîrșiți. Pentru un crîmpei de îndeplinire a principiilor, el dă cel puțin un minister.

E adorabil genialul Stere cînd se plînge că și-a sacrificat averea pentru realizarea ideilor lui, cînd știut e că avutul și l-a cheltuit pentru gusturile și apucăturile lui ciocoiești. Sînt extrem de interesante exemplarele astea de autocratism și ciocoism, pînă-n unghii, cu aparențe însă de democratism. Și cetățeanul Stere e unul din aceste rare exemplare. Desigur, de aceea e și bine prețuit, bineînțeles de cei slabi de înger și de cei interesați. — Robii lui, Ibrăileanu, Botez etc. precum și politicianii coreligionari ni-ar putea spune mai mult în această privință. (Aluzia lui Paul Bujor poate, tot atît de bine, să privească și pe Iancu Botez, dar și pe Octav Botez — fără nici o înrudire între ei, — dar amîndoi prenumerîndu-se în rosturile „Vieții Românești", încă de la

apariție. *N. n.*) *Pe unii îi umilește cu morga lui autocratică și ciocoiască, pe alții îi ademenește cu lustrul democrației.*

Te miri poate de atîta răutate din partea mea. Să mă judec: din fire, sînt blajin și bun păn-la prostie. Și dacă acum arăt răutate, apoi desigur e că am dreptate. Mă opresc aici, păstrîndu-mi, cu plăcere, răutatea și pentru mai tîrziu.

De vreo două zile a plecat de aici și Smelț. Ce drăguț băiet și fire aleasă.

Dacă vrai, dă-mi te rog un semn de viață.

Pănă atunci primește, te rog, atît D-ta cît și M-me Simionescu, toată dragostea și devotamentul unui bun prietin.

P. Bujor

Mînăstirea Agapia, 12/VIII 907

(7)

Dragă Simionescu,

Îți mulțumesc că ori de unde ești nu uiți să mă faci și pe mine să trăiesc o clipă din viața D-tale prin descripțiile atît de plastice și de sugestive pe care mi le comunici. Mă faci să văd Dobrogea bogată în senzații variate și puternice, bogată în hrană, dar locuită de o lume străină de simțirile și de aspirațiile noastre; lume care trăiește împrăștiată pe acele cîmpii întinse ca vitele la păscut vara pe vîrf de munte — la hrană. — Un înflăcărat patriot ar privi — nu fără oarecare mîndrie — Dobrogea ca pe-o provincie căzută sub ocrotirea noastră. Dar, vai! — cîtă indiferență și cîtă neglijență din partea Metropolei ocrotitoare față de bucata aceea de pămînt căzută sub aripa noastră. Și poate de aceea te simți acolo așa de izolat, așa de străin.

Ori poate greşesc. O fire aleasă şi puternică nu se simte niciodată izolată. Ea îşi creează imediat şi oriunde o lume întreagă de simţiri ca aceea pe care mi-o descrii acum, lume în care să fie fericită, complet fericită... şi dacă mai e un „dacă aş avea alăturea şi pe femeea mea" acesta e pornit din dorinţa arzătoare a firei de artist de a-şi putea împărtăşi simţirea lui şi fiinţei la care el ţine mai mult pe lume. Sensibilul Guyot, acel copil răsfăţat al poeziei şi al filosofiei, avea dreptate să zică: „Quand je vois le beau, je voudrais être deux" (Cînd văd frumosul, aş vrea să fiu în doi. *N. n.*).

Iaşul pare încă tot în vacanţă. Timpul e foarte frumos. Zilele frumoase de toamnă şi culesul viilor în toiul lor. Numai atîta că noi, sărmanii, plătim poama tot 40 de bani kilogramul.

Azi am vorbit cu Poni în chestia reformelor agrare. Mi-a detailat tot modul lui de a vedea în această chestie, mod care se reduce în definitiv la o înţăleaptă modificare a legei tocmelilor agricole şi din care să rezulte un echilibru mai drept între muncă şi proprietatea funciară. Probabil cam acesta trebuie să fie şi modul de a vedea al majorităţii guvernului liberal. Dar, ştiu eu, după cum îi obiectam şi lui Poni, dacă va satisface ideea care a intrat în capul ţăranului: că el are nevoie de pămînt?

Şi eu sînt în contra ideei de a i se da pămînt tot după aceiaşi noimă după care i s-a dat la 64; căci peste 10 sau 20 de ani se va reîncepe aceeaşi istorie.

Cercetările făcute în cursul vacanţei acesteia mă întăresc în convingerea că lucrarea moşiilor în devălmăşie de către ţărani ar fi soluţia cea mai bună şi li-ar potoli şi setea de pămînt, chiar dacă pe unele locuri acea sete ar fi cu totul

arzătoare. Modul acesta de lucrare al pămîntului ar trebui însă să fie ajutat puternic de cooperativele de producere și de distribuție a tuturor produselor muncii lor. Dar, mă opresc cu considerații de aceste politico-sociale ca să nu-ți tulbur liniștea cît vei mai sta pe-acolo.

Haret a trimis Decanatului o adresă prin care ne anunță că Obregea e detașat (Anastasie Alex Obregia, 1865—1937, profesor de chimie organică la Facultatea de științe din Iași. *N.n.*), *în tot cursul anului viitor, la București ca să organizeze acolo cursul de chimie tehnologică. Obregea — ca totdeauna — nu s-a hotărît încă. Dar se fac mari sforțări la București ca să-l ademenească. Același cîntec de armonie (? !) între universitățile surori!*

În curînd va fi alegerea de Rector. Ca balon de încercare am propus lui Poni să primească el Rectoratul. Mi-a răspuns hotărît că nu poate. Poni e același. Apropos de Congresul Petrolului s-a simțit foarte mult lipsa lui Istrati și mai ales a lui Poni de la Congres. (Constantin I. Istrati, 1850—1918, savant și academician. Unul din principalii fondatori ai școlii românești de chimie. A făcut serioase cercetări asupra bogățiilor naturale ale țării și pentru marile lui merite a fost cooptat membru în numeroase societăți științifice internaționale. *N. n.*) *A fost o greșeală de neiertat din partea celor de la București neglijînd parcă ostentativ pe profesorii specialiști de la Universitatea noastră. În comitet n-a fost nici Poni, nici D-ta, nici Obregea. Poni e vădit afectat de aceasta; cu toate că el zice că nu ține seama de această lipsă de atenție. Dar văd că iar te amărăsc cu mizeriile colegilor de la București și nu te las să trăiești acolo, cum zici, „cîteva momente de liniște, cînd nici politica, nici scoala, nici colegii etc." nu te turbură.*

Dorind să ne vedem cît mai curînd sănătoşi şi voioşi, îţi trimit salutări colegiale.

P. Bujor

Iaşi, 12 Sept. 907

(8)

Dragă Simionescu,

Iată-mă, în fine, sosit şi în bella Napoli, pe unde acum două luni ai vagabondat şi D-ta. E în adevăr încîntătoare toată coasta aceasta a Italiei ; poate mai încîntătoare chiar decît coasta de Azur a Franţei.

Şi în Staţiunea zoologică ca şi în casa în care locuiesc sînt instalat aşa cum doream. Mereu cu marea în faţa mea, cu infinitatea ei de aspecte şi insula Capri care se ridică din mare ca un mormînt uriaş învăluit într-un giulgiu străveziu de atmosferă — motive nesfîrşite de contemplare şi de gîndire.

Ieri, am făcut, cu vaporul Staţiunei, o excursie admirabilă la insula Ischia, cale de două ore de Napoli. S-au făcut şi mici dragaje. Ce privelişti uimitoare pe toată coasta dinspre Posilipo şi printre insulele vulcanice din acea parte. Am dejunat în insula Ischia pe marginea unui golf format din un vechi crater vulcanic. Şi eram învăluiţi de atîta lumină şi de atîta căldură plăcută încît, după masă, fără să ne dăm seama, am izbucnit cu toţii într-un cor — imnul american — pe care l-am cîntat şi eu, luîndu-mă, fără să vreau, după zoologii americani care erau în majoritate.

După dejun, s-a vizitat o frumoasă clădire situată pe un cap înalt de stîncă care aparţine tot Staţiunei Zoologice

și unde personalul atașat la Stațiunea din Napoli vine să se repauzeze, cînd e prea obosit de lucru. Clădirea are trei terase, una deasupra alteia și pe fiecare ți se dezvăluie privelişti nouă şi care mai de care mai încîntătoare. Aci, știu, în adevăr, și naturaliștii să trăiască. Nevasta mea, care n-a cunoscut pînă acum astfel de excursii așa de prietinoase — aproape studențești — a rămas uimită. I s-a părut excursia de ieri un vis.

În curînd va sosi aci și prietinul nostru, Vlăhuță, cu nevasta. Îl așteptăm nerăbdători ca să putem vizita împreună, prin urmare mai plăcut, Pompei, Capri și alte împrejurimi. În fine, ce să mai zic. Mă simt în adevăr fericit. Și cît îmi pare de bine acum c-am venit aici.

Dar văd că Napoli mă face să uit frumusețile artistice pe care le-am văzut, aproape ca la cinematograf, în Veneția, Florența și Roma.

În timpul voiajului nostru de la Fiume și păn-la Napoli, natura singură — cerul, marea, munții și cîmpiile Italiei pe care le cunoșteam deja în parte, m-au impresionat de data asta extraordinar de puternic. Aș putea zice așa de puternic, încît mi-au întunecat, în bună parte, impresiile ce mi le procura acea bogăție artistică îngrămădită cu profuziune în Muzeele din Florența, Roma și Veneția. Zău, prea multă artă deodată! Căpătasem o adevărată indigestie. Mă îndopam în goană cu pictură și cu sculptură, cum îndopi curcanul la îngrășat de lăsata secului. Indigestia era dar inevitabilă. De aceea te rog să nu mă acuzi dacă aprecierile de mai jos nu vor fi tocmai... cum să zic... nepotrivite.

Madonele lui Raffaelli de căutam să le contemplu mai mult, mă oboseau. Doar adorata lui, Fornarina, m-a mișcat ceva. Mult mai mult m-a mișcat „Flora" lui Titiano — vo-

luptatea păgînă. Eram atras de multe ori ca într-o mreajă fermecată de pînzele lui Rubens din care se degajă o exuberanţă de viaţă şi de mişcare fără seamăn.

Nu ştiu cum, dar picturile din vremea lui Raffaelli şi a elevilor lui prea se aseamănă unele cu altele şi prea au aerul de biserică. *Sînt monotone pentru mine. Şi poate şi de aceea nu mă mai atrag fiindcă de mult am pierdut deja acea pietate religioasă în care am copilărit.*

E adevărat că arta e dusă la ultima perfecţie. Figurele pare că se desprind de pe pînză şi gata parcă să vorbească; dar... subiectele aceleaşi şi aceleaşi. Monotonie.

Şi caut să-mi explic cauzele acestei monotonii şi ale acestei perfecţii artistice ceva mai ştiinţific, istoriceşte.

Creştinismul înflorea uimitor de repede iar lumea nu era frămîntată pe acele vremi de gîndurile şi aspiraţiile de azi. Pe atunci domnea liniştea claselor sociale, linişte bazată pe autoritatea, aproape divină, a celor de sus asupra celor de jos. — Cei de sus se războiau cavalereşte, poetizau totul, pe cînd cei de jos — servii — munceau, fără să se gîndească măcar că au dreptul de a rîvni la ceva mai bun pe lume. Aşa se explică şi putinţa de a se fi clădit acele palate şi domuri zdrobitoare prin măreţia lor. Dacă azi Italia s-ar încumeta să construiască un nou Dom ca cel din Florenţa, ar trebui să-şi cheltuiască timp de zeci de ani o mare parte din venitul întregei ţări şi nu i-ar rămînea nimic pentru fabrica Krupp de care are mai mare nevoie azi. — Azi viaţa e grea, lucrătorul are alte aspiraţii; nu mai voeşte să lucreze în condiţiile sclavului de altădată. De aceea azi nu se mai pot face decît palate de carton, comparate cu cele vechi — palate de speculă şi uimitor de repede — un inginer american se încumetează azi să facă un palat într-o lună.

Şi tot aşa va fi şi de aici înainte cîtă vreme nu se va restabili iarăşi o armonie, o pace, între clasele sociale sub o formă sau sub alta. — Cînd lupta pentru existenţă se va îndulci, cînd armonia între clasele sociale se va restabili aşa cum o cer cei interesaţi azi în numele dreptăţii şi al adevărului, atunci, desigur, omenirea va avea o a doua renaştere artistică, mai strălucitoare decît aceea pe care o admirăm azi în operile lui Raffaelli, Michelangello etc. Şi eu am convingerea adîncă că această a doua renaştere se va înfăptui.

Sîntem încă în perioada de criză. Formule vechi au dispărut deja şi cele nouă nu sînt încă stabilite aşa ca să aducem liniştea sufletească a omenirei. De aci nemulţumiri, de aci şi critici de aceste indigeste, ca ale mele, asupra unor titani ai artei trecute.

Şi cînd pe fereastră privesc acum cerul albastru şi luciul nesfîrşit al mării zic că tot acestea sînt mai frumoase şi mai nepieritoare.

Cu toată dragostea unui bun şi devotat prietin

P. Bujor

Omagii respectuoase D-nei Simionescu.
Dacă ai un moment liber, nu mă uita.

P. B.

Napoli, 27. IV. 908

(9)

Dragă Simionescu,

Deoarece şi D-ta te delectezi acum în răcoarea şi frumuseţa munţilor noştri, îţi scriu fără teamă că mă vei

invidia. Iată deja trei săptămîni de cînd mă delectez și eu în centrul frumoasei și răcoroasei Schwizere. Desigur, Interlakenul e una din stațiile cele mai plăcute dintre numeroasele și plăcutele stațiuni ale Schwizerei. Pe lîngă răcoarea și frumusețea munților mai e și răcoarea și frumusețea lacurilor de Brieuz și de Thun care-l prind la mijloc ca pe un copil alintat. Ș-apoi ce curățănie și ordine pretutindeni! Odăile de prin otele sînt ca niște bomboniere. Mi se pare că ploșnițele sau alte insecte parazite nu sînt cunoscute pe aici nici de zoologi.

Dar ceea ce e mai atrăgător aici e ușurința mare cu care se pot face excursiile cele mai îndepărtate. Trenul, care merge înspre Jungfrau, te duce ca pe palmă păn-la înălțimi de aproape 2500 de metri, lăsîndu-te frumușel în mijlocul mărei de ghiață unde, în iulie, ai senzația frigului de iarnă. Și ce vedere grandioasă îți desfășură înaintea ochilor toate vîrfurile munților învecinați, veșnic întroieniți! De la Eismeer pănă la vîrful lui Jungfrau linia nu e încă gata. După cum vezi, faimoasa fecioară și-a pierdut din virginitatea ei. Se speră că peste un an sau doi, ea va fi complet deflorată.

Nu știu dacă ai primit două ilustrate trimise de pe acolo.

În partea opusă muntelui Jungfrau o altă excursie în funicular pe Harder la 1500 m. Odată acolo sus, se pot face excursii de 3—5 oare pe toată creasta muntelui cu vederi încîntătoare și variate pe lacul de Brieuz și de Thun.

Pretutindeni te simți în plină civilizație; pretutindeni oteluri, drumuri și cărări admirabile cu tăbliță indicatoare, bănci pentru repaus etc. Poți merge ceasuri întregi fără călăuză și fără nici o teamă. Așa că toată atenția nu ți-e concentrată decît în admirarea frumuseților naturei. Dar... se vede că omul așa e făcut: mai vra și iar mai vra senzații

tot mai variate. De aceea poate și eu mă văd hotărît deja să zbor în altă parte. Mîne plec dar în regiunea lacului de Geneva. Mi-e dor să revăd acele locuri și în special seninul și veselul oraș Geneva, de care mi se leagă amintiri așa de plăcute. Voi avea și plăcuta ocazie de a întîlni acolo și pe prietinul meu, Lt. Colonel Sc. Panaitescu, care e în toiul Congresului de Geografie. (Generalul de divizie Scarlat Panaitescu, 1865—1938, fost conferențiar de cartografie, topografie și geodezie la Facultățile de științe și agronomie din Iași, profesor la Școala de război. Membru corespondent al Academiei Române. *N. n.*) *Voi mai găsi desigur și cîțiva din vechii mei prietini, camarazi de studiu. Sper să vizitez aproape toate localitățile care înfloresc grandiosul lac de Leman. Și după 8 zile de pribegie prin acele locuri, mă îndrept înspre Paris, labirintul fermecător. Cu toată căldura ce prevăd că voi găsi acolo, totuși sînt perfect convins că voi fi archi-mulțumit. Că orice s-ar zice, într-un oraș ca Parisul, într-o clipă adesea trăiești o viață întreagă. Că oricît ar fi de fermecătoare priveliștea ce mi-ar putea da singurătatea naturei, totuși ea e covîrșită de priveliștea zguduitoare ce ni dă acel ocean de capete gînditoare și de suflete zbuciumate care roiesc — în orașele mari — în jurul acelei chinuitoare enigme „fericirea omenirei". Și cum zici și D-ta „o clipă din viață, iar fericirea nu e obișnuită cu zile lungi". E adevărat că cele 2 luni pe care le voi petrece la Paris vor fi ca o clipă. Și clipa trecută mă voi trezi iar la Iași, dar clipe de acestea îmi vor rămîne pentru multă vreme luminoase încă.*

...Și fiindcă în scrisorile noastre trecute mai totdeauna am atins în treacăt enigma chinuitoare a fericirii, țineam să-mi dau și eu părerea, continuînd puțin firul ideilor ce mi-au sugerat diferitele senzații primite de cînd am plecat din

țară. Mi se pare că ziceam, în una din scrisorile mele, că nu m-am simțit așa de fericit, admirînd operile marilor maiștri italieni din muzeele din Florența și Roma, că n-am fost așa de puternic impresionat după cît mă așteptam în urma celor citite despre ei. Deși ca execuție operile acelor maiștri sînt duse păn-la ultima perfecție, totuși ele mi s-au părut monotone din cauza subiectelor tratate, subiecte care nici nu puteau fi altele decît acele, deoarece ele oglindesc viața lumei civilizate din acele timpuri. — Dar nu e mai puțin adevărat că m-ar fi impresionat și pe mine puternic acele opere dacă aș fi fost și eu un profund cunoscător al acelei epoce, cunoscător pînă într-atîta încît să mi se pară că și eu trăiesc — azi chiar — în acea epocă, să mă identific cu acea epocă; cum sînt mulți istorici cari, aprofundînd studiul unei epoce trecute, li se pare că trăiesc în ea, ba chiar voiesc să trăiască în ea. Iorga — într-o conferință ținută la Craiova — nu susținea că noi ar trebui să trăim viața de acum o sută de ani!

Mai ziceam apoi că azi e aproape imposibil să se mai facă opere așa de desăvîrșite ca execuție și palate și domuri grandioase pentru că azi condițiile economice sînt cu totul altele. Și-mi pare bine că ceea ce ziceam atunci a căpătat o confirmare strălucită, după mărturisirea prietinului Vlăhuță. Așa, Vlăhuță în timpul vizitării muzeelor din Florența a avut ocazia să discute artă cu un cerc de pictori inteligenți și din cei mai renumiți azi în Italia. Unul din ei, în urma unei discuții înflăcărate, a esclamat către Vlăhuță: „Ah, mio caro signor, allora si lavorava per la fama, oggi si lavora per la fame!" (atunci se lucra pentru faimă, azi se lucrează pentru foame!). Exclamația a izbucnit în urma observației lui Vlăhuță: „că de ce azi nu se mai produc

opere de artă așa de desăvîrșite ca acele din epoca Renașterei".

Mai ziceam iarăși că eu simt și pricep mai bine operile maiștrilor moderni căci în ele găsesc o părticică și din durerile și din aspirațiile mele. De aceea, chiar un tablou ca al lui Băncilă — de exemplu 1907 *— deși de necomparat ca execuție cu tablourile marilor maeștri, m-a mișcat mai mult. Puterea ideei ce voiește să reprezinte un astfel de tablou iartă întrucîtva slăbiciunea execuției. Iar dacă ideea care mi-e scumpă e redată și puternic de frumos ca execuție, atunci opera e desăvîrșită, impresia e zguduitoare. Din fericire avem și opere de acestea: acelea ale lui Vereschaghin înaintea căror te închini și D-ta, după cum îmi spuneai odinioară.* (Vasili Vereșceaghin, 1842—1904, pictor rus care a imortalizat în pînzele lui cruzimile războiului. *N. n.*)

Dar ia să venim la enigma fericirei. D-ta te simțeai fericit cînd admirai operile marilor maiștri italieni din epoca Renașterei; și te cred. Desigur, ai avut ocazia să-ți apropiezi mai mult decît mine cunoștințele asupra acelei epoce. Eu, pe motivele expuse mai sus, mă simt fericit, admirînd operile maiștrilor moderni. Dar mai ziceam că mă simt mult mai fericit cînd pot prinde și simți o manifestare a naturei însăși; de aceea ziceam că contemplarea golfului de Neapoli și al cerului albastru care se oglindea în el m-a făcut să uit toate picturile și sculpturile văzute în galeriile din Veneția, Florența și Roma. Că oricît ar fi de bine prinse pe pînză sau în piatră manifestările naturei, ele rămîn tot copii și de cele mai multe ori, sarbede. — Cînd te vei sui pe Ceahlău, vei avea ocazia — sau poate deja ai avut-o — să întîlnești o fată frumoasă — da frumoasă! — îmbrăcată în pitorescul nostru costum național; și dacă din întîmplare vei zări-o pe coasta muntelui, așa încît corpul ei zvelt să se proiecteze pe

fondul albastru al cerului, vei avea, în adevăr, priveliştea cea mai fermecătoare pe care nici un tablou de al lui Raffaelli nu ţi-o poate da. Şi nu ştiu dacă în momentul acela nu vei spune că o ţărăncuţă de a lui Grigorescu valorează tot aşa de mult ca o madonă de a lui Raffaelli.

Astfel fiind, dacă îmi îngăduieşti, eu aş stabili trei gradaţii în atingerea acestei himere — fericirea.

1) Socot fericit pe acela care în adevăr poate fi impresionat puternic de operile marilor maiştri care ni-au redat frumuseţile naturei în mod desăvîrşit.

2) Socot mai fericit pe acela care poate el însuşi prinde şi simţi acele frumuseţi contemplînd natura însăşi.

3) Dar mai fericit e omul acela care, închis în cei 4 pereţi ai unei chilii goale, are destulă putere să-şi făurească din amintirile vieţii lui trăite cele mai puternice şi mai variate senzaţii artistice. La acest grad, desigur, n-au ajuns decît geniile şi asceţii. Desigur, Goethe s-a simţit cel mai fericit atunci cînd, închis între cei 4 pereţi ai cabinetului lui de lucru, şi cînd evocîndu-şi puternic toate amintirile vieţii lui trăite, cu toate durerile şi aspiraţiile ei, a făurit opera Faust. *Desigur iarăşi că pustnicii găsesc maximul de fericire în izolarea lor extremă. Genialul Beethoven se zice că era surd către sfîrşitul vieţii lui şi cu toate acestea nimeni ca el pînă acum n-a prins şi redat mai puternic armonia sunetelor. Din noianul de sunete, unele barbare, altele armonice pe care natura i le-a dat altă dată, el — în noaptea completă a sunetului — a făurit acele armonii zguduitor de grandioase. Şi desigur că el a simţit maximul de fericire în acele momente.*

Dar la urma urmei fericirea rămîne tot o himeră arzătoare, căci iar mă refer la D-ta: „ea nu e obişnuită cu zile

lungi". Peste tot și peste toate, vorba lui Eminescu, se așterne o mînă de țărînă.

Dar... păn-o veni și ceasul acela al mînei de țărînă, vezi, eu „proletarul" duc pentru moment viața burghezului bogat fără să fi ajuns încă la gradul de fericire al burghezului desăvîrșit, cu capital la Casa de economii și cu acțiuni de valoare sunătoare. Oh, fericire, izvor nesecat de amăgiri!

Cînd voi fi la Paris îți voi scrie și de acolo, comunicîndu-ți și adresa mea de acolo. Doritor să ne vedem la Paris, după cum zici, te rog să primești toată dragostea unui bun prietin.

P. Bujor

Interlaken, 27/VII 908.

(10)

Iași, 6/19 decembrie 1910

UNIVERSITATEA DIN IAȘI
LABORATORUL DE MORFOLOGIE
Cabinetul Directorului

Dragă Simionescu,

Văd că ești amărît. Sper însă că scrisoarea asta te va liniști, pentru că în ea nu-ți voi spune decît ceea ce e adevărat asupra incidentului de care îmi scrii. Deși cunoșteam deja acest incident, am crezut mai bine să tac, ca să nu-ți turbur liniștea cu povestirea unor fapte cărora eu nu le-am dat mare importanță. Dar, fiindcă-mi ceri să-ți vorbesc despre ele, mă execut.

Înainte de toate, trebuie să te încredințez că nu ai nici un dușman neștiut printre colegi.

Cum îți spuneam și altă dată verbal, dacă îți mai aduci aminte: poate din cauza glumelor D-tale caustice, să fie cîțiva colegi cari să nu te simpatizeze pentru că, sau într-adins sau în glumă, i-ai cîrîit, vorba românului. Și dacă aceia s-au simțit poate jigniți e că nu te cunoșteau îndeajuns.

Iată un exemplu dacă vrei: mi-aduc aminte că puțin după plecarea D-tale în străinătate, Scriban îmi spunea foarte afectat că, plîngîndu-se D-tale de greutățile vieții lui, i-ai fi răspuns: „Ce te mai plîngi; ai acum 300 de lei pe lună și să zici boda-proste că-i ai și pe aceștia". Desigur, D-ta ai zis în glumă, dar vezi, el a rămas jignit, după cît mi-a spus, interpretînd răspunsul D-tale ca și cum ai crede că această leafă ar fi o pomană pentru el.

Vezi, aceștia sînt dușmanii, prin urmare dușmani știuți; cu toate că la drept vorbind nu i-ai putea numi dușmani ci mai degrabă înăspriți, aigris (acriți, n. n.), cum zice francezul și aceasta din cauza D-tale și-a nervozității lor.

Iată acum cum s-au petrecut lucrurile cu ocazia incidentului despre care îmi scrii.

Scriban, înăspritul, *a crezut de cuviință să ceară locul de la Seminar pe motivul pe care îl menționezi și D-ta în scrisoare. Eu n-am știut nimic despre aceasta. Aflînd de la alții, l-am întrebat dacă e adevărat. Mi-a răspuns că da. I-am spus că dacă legal are dreptate, după cum susținea, colegiul a procedat foarte rău. Că trebuia, cum zici și D-ta, să te întrebe mai întîi. M-am supărat chiar pe el timp de cîteva zile. La fapta asta a lui, după cît am aflat, n-a fost îndemnat de nimeni. Și dacă D-ta ai știi cine l-a îndemnat, căci văd că insiști asupra acestui lucru, te rog spune-mi și mie ca să lămuresc lucrurile.*

Mai departe. Ionescu a fost numit suplinitorul D-tale la Seminar. Scriban, interesîndu-se de modul cum Ionescu face lecţiile, ar fi aflat că spune neexactităţi în acele lecţii cum d. ex. că steaua de mare are cîte un anus în fiecare vîrf de braţ etc. Şi atunci atît eu cît şi Borcea am atras atenţia lui Mănescu asupra acestui fapt. De atunci, nu mai ştiu nimic asupra acestui incident.

Astfel stau dar lucrurile. Nu e dar nici un coleg care să te duşmănească şi dacă scrisorile primite de la acele două persoane te-au alarmat, e că acele persoane au exagerat incidentul.

Acum să-mi dai voie, dragă Simionescu, să-ţi spun şi greşeala D-tale, căci, vezi, sînt cu totul franc în ceea ce-ţi spun. Ai făcut rău de ai recomandat pe Ionescu ca suplinitorul D-tale la Seminar, cînd ştiai că sînt alţi naturalişti, incomparabili superiori lui, şi care ar fi putut face lecţiile mult mai bine la Seminar. Erau Borcea, Rusu şi Scriban, toţi doctori şi cu altă autoritate faţă de elevi şi mai cu seamă faţă de practicanţi. Toţi aceştia s-ar fi oferit, bucuroşi, să te suplinească. Aveau ocazia să se manifeste şi ei şi să-şi arate în acelaşi timp şi recunoştinţa lor faţă de D-ta, fostul lor profesor. Şi nu te-ai fi simţit deloc obligat faţă de ei. Pe cînd acum, ei consideră recomandarea lui Ionescu ca o lipsă de atenţie şi de consideraţie din partea D-tale pentru ei.

Cred că n-ai dreptate cînd zici: „am recomandat pe Ionescu căci nu aveam pe nimeni altul". Şi Borcea şi Rusu şi Scriban ar fi primit bucuroşi propunerea D-tale de suplinire, dacă li-ai fi făcut-o. S-ar fi evitat astfel şi situaţia

penibilă cu Ionescu pe care colegii lui de bancă îl cred mai slab decît ei să le dee certificat de capacitate la Seminar.

Astfel sînt dar lucrurile adevărate, după mine. Şi dacă n-ar fi prietinia care mă leagă de D-ta, desigur că nu ţi le-aş fi spus. E perfect adevărat : Scriban a făcut o greşeală de neiertat pe care i-am reproşat-o deja îndeajuns ; dar nu poţi să nu recunoşti că şi D-ta ai o mică parte din această greşeală. (Cînd Mănescu a primit adresa de la Minister prin care i se făcea cunoscut că Scriban cere suplinirea, m-a întrebat şi pe mine ce zic şi eu i-am răspuns că nu aprob procedura lui Scriban şi apoi Mănescu a pus rezoluţia cuvenită pe raportul Ministerului.) Nimeni însă n-a lucrat din duşmănie. Te rog să crezi că nici un fel de maşinărie tăinuită, după cum zici, nu se urzeşte în contra D-tale. La dracu ! ar trebui să dezesperăm de tot şi de toate. Da, a fost ceva în aer ; dar numai simple enervări trecătoare şi nicidecum duşmănii. Te rog dar să nu mai fii deloc neliniştit. Petrece-ţi acolo concediul cît vei putea mai mult şi mai plăcut. Cînd te vei întoarce aci, toate le vei găsi cum le-ai lăsat. Mă vei găsi chiar şi pe mine, căci m-am hotărît să nu mai plec la 1 iunie, cu tot binele pentru care mă fericeşti, de a nu avea nici seminar şi de a avea suplinitori cît vreau.

Ceea ce-mi spui relativ la suplinirea D-tale prin Macovei că s-ar fi colportat, îţi mărturisesc sincer că nu ştiu nimic.

Ştiam că la plecarea D-tale era vorba să te suplinească Borcea. I-am spus şi lui ceea ce-mi scrii şi el mi-a spus că-ţi va scrie.

Dorind să ne vedem sănătoşi şi voioşi, rămîn al D-tale, nu numai cu vechea dar şi cu actuala, adică toată prietinia.

P. Bujor

(11)

Iași, 5 ianuar 1911

UNIVERSITATEA DIN IAȘI
LABORATORUL DE MORFOLOGIE
Cabinetul Directorului

Dragă Simionescu,

Informațiile ce-mi trimiți asupra lefurilor personalului de Laboratoare din Franța sînt foarte interesante. Voi căuta să le utilizez într-un mic entre-fileu.

Pe Poni nu l-am mai văzut de astă-vară. Ar fi bine dacă Carp s-ar ține de promisiune, făcînd ceva și pentru Universitatea noastră; dar mă îndoiesc mult. Desigur și promisiunea lui va fi tot promisiune de politician, făcută în ajunul alegerilor. (Petre P. Carp, 1837—1918, era, în 1911, președinte de consiliu al guvernului conservator și ministru al finanțelor. *N. n.*)

Aci, în Iași, e o zăpăceală politică completă: Junimiștii se bat cu Greceniștii de la funcții. (Greceniștii erau partizanii politici ai lui Dimitrie A. Greceanu, membru însemnat al partidului conservator, fost ministru și demnitar politic de mai multe ori, aparținînd grupării conservatoare, ca și junimiștii, dar fiecare reprezentînd, în cadrul aceluiași partid, cîte o bisericuță. În anul 1911, de cînd este epistola, Dimitrie A. Greceanu era primar al Iașului, deci cu mai multe posibilități să-și satisfacă partizanii și să-și asigure succesul electoral. *N. n.*) *Liberalii au hotărît să lupte la alegeri alături cu Conservatorii-democrați. La alegerea de senator de la Universitate, cartelații vor susține candidatura lui Xenopol. Profesorii universitari sînt acum mai mult ca altădată pasionați de politică. Vezi dar că n-o să putem niciodată scoate Universitatea din ghiarele politicei. Carpiștii susțin candida-*

tura lui Bogdan care pe lîngă rectorat mai voește să înghită și senatoria ; numai de nu s-o înece. (George Bogdan, 1859—1930, profesor la Facultatea de medicină din Iași, decan al ei în două rînduri și rector al Universității din capitala Moldovei. *N. n.*)

De data asta, alegerile vor fi extrem de zgomotoase și pasionante. Te fericesc că nu ești aci să le mai vezi.

În momentul cînd îți scriu (oara 9 sara) e întrunire și la Clubul liberal pentru fixarea candidaturilor de deputați și senatori. Eu, ca totdeauna, nu mă interesez deloc de ce se petrece pe acolo.

Din ce în ce mă conving mai mult că numai votul universal ne va scăpa de mocirla în care ne tîrăsc politicianii de azi.

Mi se spune de către un om de toată încrederea și care e candidat la Colegiul I că sînt alegători (la acest colegiu) cari își vînd votul pentru 50—100 de lei! Candidatul e îngrijat probabil căci trebuie să deburseze 3000—3900 lei pentru vreo 40 de voturi de care va avea nevoie!

Iată imaculații alegători de la Colegiul I. Cenzitarii, cari au cu ce trăi și un prisos, pe lîngă aceștia mai pune și secăturile de intelectuali — diplomații — care pentru un directorat de liceu sau pentru... da să-i dau dracului că m-am săturat să mă mai ocup de ei.

Fii fericit acolo, dragă prietine. Petrece frumos și plăcut timpul în orașul acela cel mai drag mie. Te rog nici un jurnal românesc să nu mai citești, cît vei sta acolo.

Poimîine e ziua D-tale. Te rog să primești urări de fericire și mulțumire pentru D-ta și pentru toată familia D-tale. Și cum zici, Anul nou să fie cu bine și cu sănătate și pentru D-ta.

P. Bujor

(12)

Dragă Simionescu,

De trei săptămîni sîntem în Paris. Dacă știam că o să dăm aici peste călduri așa de mari, mai stăteam prin Schwitzera. Parizienii spun că de multă vreme n-au fost aici călduri așa de mari. Totuși, sîntem mulțumiți că putem profita de atracțiile Parisului.

Peste zece zile, plecăm în țară prin Berlin, unde o să ne oprim vreo 4 sau 5 zile ca să vedem pe Caragiale care ne așteaptă.

Parisul e, desigur, tot cum l-ai lăsat. O singură schimbare însă: dispariția faimosului tablou „Joconda" de la Muzeul Luvru, pe care l-ați admirat și Dv.

Poliția și întreaga administrație a artelor frumoase din Paris par a fi pierdut speranța de a-l mai găsi. Desigur tabloul trebuie să steie acum ascuns în camera vreunui maniac sau în galeria vreunui miliardar american.

Ca amintire, îți trimit și D-tale o fotografie.

Dacă lumea artistică din Paris e dezolată din cauza acestei dispariții, în schimb lumea bulevardelor mari glumește ca totdeauna, după cum știi și D-ta. Pe bulevarde circulă la chanson: La Joconde en ballade. L'as-tu vue la Joconde? (șansoneta: Gioconda hoinărește. Ai văzut-o pe Gioconda? *N. n.*).

Distracția noastră de căpetenie e tot teatrul. Alaltăseară am ascultat Werther *la Opera Comică. În sunetul melodiilor armonioase, ne-am desfătat în romantismul nemuritorului Goethe.*

Aud că în Iași bîntuie frigurile tifoide.

Numai o revoltă sufletească mare, urmată de o acțiune energică a populației, ar mai putea aduce vreo îndreptare

a stării igienice deplorabile în care trăim acolo. Ar trebui sparte cu pietre geamurile Primăriei şi capetele tuturor politicienilor.

Aci, în Paris, n-am putut vedea pe nimeni din cei care îi cunosc. Toţi lipsesc din Paris din cauza căldurilor. Racovitză nu se întoarce de la Banyuls decît la finele lui septembrie.

Doritori să ne vedem sănătoşi şi voioşi, vă trimitem salutările noastre cele mai prietenoase.

P. Bujor
Hôtel de l'Univers
Gay-Lussac 9

Paris, 6 Sept. 911

(13)

Iaşi, 25 noiembrie 1914

UNIVERSITATEA DIN IAŞI
LABORATORUL DE MORFOLOGIE

Dragă Simionescu,

Chiar azi, Pascu, directorul Bibliotecei, a înaintat Ministerului recomandarea D-rei Nicodim ca bibliotecară în locul unui tînăr — Pascu — de la matematici, care şi-a dat demisia din acest post, pentru că a obţinut bursa Academiei pentru doctoratul în matematici.

Locul acesta trebuie, după regulamentul bibliotecei, să fie ocupat de cineva de la facultatea noastră de ştiinţe. Noi, cei de la ştiinţe, am recomandat pe D-ra Nicodim în vedere că e titrată şi că n-are absolut nici un mijloc de existenţă. Trăieşte într-o mizerie de nedescris, după cît aflu.

Știu că a făcut o greșeală de neiertat, iscălind acel protest; am dojenit-o și eu și și-a cerut iertare recunoscînd greșeala făcută mai mult fiind că a fost antrenată de celelalte candidate.

Dacă ai fost poate și D-ta un moment supărat, te rog să ierți și să-i aprobi numirea. Vei face astfel, dragă Simionescu, o faptă în adevăr umanitară.

Recomandarea s-a făcut dar cu consimțămîntul întregii facultăți precum și a comisiei bibliotecei. Dîndu-i acest loc, am scăpa și noi de plîngerile ei — justificate în adevăr din cauza mizeriei în care se găsește.

Am primit telegrama în privința concursului de Slavistică. După îndemnul lui Bărbulescu, eu am scris ieri și Ministrului rugîndu-l să nu amîne concursul; nu știu însă ce va mai face. (Ilie Bărbulescu, 1873—1945, filolog și slavist, profesor universitar la Iași, membru al Academiei Române. *N. n.*)

Sîmbătă dimineața voi veni și eu la București.

Doritor să ne vedem, te rog, dragă Simionescu, să primești pe lîngă mulțumiri și toată dragostea mea prietinească.

P. Bujor

(14)

Iași, 7 februarie 1930

UNIVERSITATEA DIN IAȘI
LABORATORUL DE MORFOLOGIE

Dragă Simionescu,

Mă miră mult că n-ai primit lucrarea mea asupra lacului Tekirghiol. Eu știu că, atunci cînd a apărut, am trimis-o tuturor colegilor și printre celor dintăi ți-am trimis-o și

D-tale. Desigur, trebuie să se fi rătăcit printre alte cărți din Laboratorul D-tale sau a luat-o cineva fără să știi. În orice caz, scuză-mă, te rog, și primește acum exemplarul ce ți-am expediat odată cu scrisoarea asta.

Și-acum, relativ la premiu:

E adevărat, sînt și eu vinovat că nu m-am gîndit mai dinainte. Și asta nu pentru că totdeauna am arătat dispreț pentru așa ceva, după cum zici, ci din cauza unei jene în a căuta onoruri.

Și fiindcă acum, grație D-tale, discuția asupra acestei chestiuni e deschisă, iată, mi-ai dat curaj să-ți spun în scris ceea ce totdeauna m-am jenat să-ți spun prin grai: În momentele acele plăcute, cînd stăteam de vorbă ceasuri întregi în Laboratorul D-tale, îmi trecea din cînd în cînd prin gînd ideea să-ți spun dorința ce aș fi avut și eu să fiu în Academie alături de D-ta și de ceilalți prietini ai noștri — Mrazec, Cantacuzino, Antipa, Racovitza, Voinov; dorință întemeiată pe convingerea că am contribuit și eu la propășirea culturei în țara noastră. O jenă neînțeleasă însă îmi lua curajul să-ți spun această dorință. Și dacă și acum n-aș fi fost strîmtorat bănește, după cum știi, nu știu, zău, dacă m-aș fi gîndit la premiul pentru care te-am rugat. — E adevărat că pînă acum n-am produs atît cît aș fi putut produce pentru a năzui la onoruri; dar poate și cei cari m-au cunoscut de-aproape ar fi putut să mă facă să produc mai mult, dacă ar fi dat mai multă atenție puținului cît l-am produs. — Sper însă că... de ce să mai vorbesc acum! Încheiu aci, dragă Simionescu, mulțumit tare mult sufletește că în D-ta simt, cu adevărat, pe bunul prietin, pentru că D-ta ești singurul căruia și mai înainte și acum i-am destăinuit gîndurile mele cele mai intime. Mă simt tare izolat de cînd ai plecat de aci. De colegii cei-

lalți ce să mai vorbesc. Prietinie desăvîrșită nu e posibilă decît între naturi afective.

Cum ți-am scris și în scrisoarea precedentă, am primit banii prin Banca „Moldova" și nu știu cum să-ți mulțumesc mai bine pentru toată grija și osteneala ce ți-am dat.

Dacă vezi că punerea la prémiu a lucrării mele întîmpină cît de cît mici dificultăți sau obiecțiuni, te rog nu insista mult. Lasă pentru anul viitor.

Sărutări de mîini D-nei Simionescu iar D-tale toată dragostea mea prietinească

P. Bujor

P.S. Dacă crezi că mai e nevoie de încă două-trei exemplare din lucrarea mea, spune-mi prin o carte poștală. De mult li-am trimis și lui Cantacuzino, Racovitza, Antipa, Mrazec.

P. B.

(15)

Iași, 24 Oct. 1942

Dragă Simionescu,

Cu recomandarea la fosta D-tale catedră de Geologie pe care ai ilustrat-o atîția ani s-a făcut o mare și urîtă nedreptate, ca să nu zic mai rău.

Filipescu îți va spune tot ce s-a întîmplat că pe mine, îți mărturisesc sincer, mă scîrbește numai cît mă gîndesc, dar încă să mai scriu.

Ce m-a surprins mai mult și m-a îndurerat în același timp a fost atitudinea lui Botez căruia i-ai scris și l-am rugat și eu. N-a ținut socoteală de cuvîntul D-tale autorizat.

S-a lăsat ademenit — nu știu cu ce — de Atanasiu care și-a întins sforăria și intrigile de la București pînă aici.

Filipescu e curajos. El va lupta și la Concurs și sînt sigur că va fi superior și la Concurs. Trebuie veghiat însă că dacă Macovei sau altcineva din București va fi numit în comisiunea de concurs să li atragi atenția, în special lui Macovei, care pare că și el s-ar lăsa încurcat în sforile lui Atanasiu. Eu mă interesez de Filipescu împins numai de sentimentul de dreptate. El e superior, desigur, celuilalt candidat, siguranță căpătată de mine prin recomandarea D-tale și a lui Mrazec, cei mai autorizați geologi din țara noastră. Și cu această ocazie, te rog fii așa de drăguț și dă ordin să se trimită măcar vreo 20 exemplare din „Îndurare" și din „Amintiri" la Librăria Ligei Culturale de aci, Str. Lăpușneanu Iași. *La nici o librărie din Iași nu se mai găsesc, și cîțiva cunoscuți și necunoscuți le-au căutat pe la librăriile de aici și m-au întrebat și pe mine.*

Omagii respectuoase D-nei Simionescu iar D-tale toată dragostea mea prietinească.

P. Bujor

P.S. Soții Myller au găsit un motiv foarte original pentru a-și susține votul (D-na) și abținerea Dl: „Să introducem în facultate și un boier". *Păcat că nu i-a trecut în minte și lui Petrovici ca să-l pună în lege.*

P. B.

NICOLAE IORGA, GAZETĂRIA ŞI CALUL

Nedesluşită şi bizară taină şi memoria asta !
O porţi în tine, ermetic oblonită, uitată, cu tot ceea ce a înregistrat, ca pe o bandă de celuloid, care nu se va isprăvi decît simultan cu sorocul zilelor tale şi, deodată, fără să vrei şi cînd nu te aştepţi, dau buzna vechi amintiri şi asociaţii de idei, vii şi proaspete, după lungul lor somn de decenii, ca să ai sentimentul că toate s-au petrecut parcă ieri. Şi e destul ca un deget nevăzut să atingă o clapă din sensibila ei claviatură, ca să te proiecteze în perplexitate şi să-ţi sporească misterul structurii umane.

Am pomenit, deseori şi mai înainte şi acuma, despre grandiosul şi fără de pereche gazetar Nicolae Iorga. Niciodată însă, n-am reprodus un articol de-al lui, ca să-mi ilustrez afirmaţia şi credinţa, socotindu-l inutil şi poate că am greşit, din moment ce mai mulţi cititori din generaţia tînără, în mai multe rînduri, m-au solicitat s-o fac ; şi a sosit, în sfîrşit, scadenţa să le împlinesc dorinţa.

Meritul nu-mi aparţine. Ci revine, în totalitate, tinerilor mei confraţi Oprea Georgescu, Ovidiu Ioaniţoaia, Tudor Octavian, Răzvan Bărbulescu şi D. Constantinescu, închinători, în două pagini din *Flacăra*, cu nr. 46, ai acestei podoabe a omului şi a vieţii, care este calul şi, într-o strictă dependenţă cu el, problemele lui. Şi două reminiscenţe, dincolo de dragostea pe care am avut-o din copilărie pentru

orice pasăre și pentru orice animal, s-au însuflețit brusc, așa cum au fost.

Mă întorsesem recent dintr-un lung exil impus de seismele istoriei. Era în 1955, în primăvară, și un prieten bun, venind să mă vadă, mi-a pus întrebarea, ce anume m-a impresionat cel mai mult redevenind un om ca atîția alți oameni. Mă întorsesem și străbătusem după aceea mai multe sute de kilometri cu trenul, într-o parte și alta a țării, ca să-mi recapăt conștiința că hotărăsc singur ce vreau să fac și i-am răspuns prompt, fără nici o ezitare : dispariția calului din peisajul românesc.

Cealaltă aducere aminte înviată datează din 1929. Scriam la „Curentul". Patronul ziarului, care se distinsese prin acte de bravură în luptele din cel dintîi război mondial, ne-a povestit într-o seară de obișnuită șuetă în redacție că la Iași, unde se îngrămădiseră toate suferințele și speranțele neamului, Nicolae Iorga a scris un emoționant articol *Căluții noștri*, care era o pagină antologică inubliabilă. El a apărut în „Neamul Românesc" la 8 martie 1917, cînd nu se profila încă victoria și-l transcriu din volumul al treilea intitulat *Războiul nostru în note zilnice*, primul înglobînd activitatea sa ziaristică din perioada neutralității, iar celelalte două pe aceea din 1916, pînă inclusiv la sfîrșitul lui martie 1917. Dar să-l lăsăm pe Nicolae Iorga să ne grăiască :

„Sub ferestile mele trece, zguduindu-le, încă un greoi șir de căruțe încărcate cu merinde și muniții. Și acei care le duc înainte, încet, răbdător și sigur, nu sînt cai mari normanzi, coborîți ca de pe un basorelief antic, nici frumoși cai boierești care zac demult prin rîpe, ci ei, căluții noștri. I-am văzut o viață întreagă la toate. Dacă e vorba de un drum lung, ei îl fac. Dacă e vorba de o povară grea, ei o ridică. Uneori, prin anume ținuturi, ca în Roman, dacă e de ridicat

brazda însăși, ei o clintesc, — greaua brazdă a pămîntului, care nu dă degeaba. Sprinteni, i-am văzut la munte ducînd pe spinare călăreți care păreau coborîți din vechi icoane de ștafete grăbite ale Voievozilor descălecători și apărători ai țării. În 1913 au străbătut pînă-n funduri de Balcani pămîntul dușman și s-au întors înapoi, pe cînd tovarășii cei mari, cu care nu erau deprinși, au rămas pradă ciorilor. Acuma, au cutreierat toată țara, găsind-o pretutindeni aceiași, tot așa de frumoasă și tot așa de aspră pentru ostenelile lor; ba au dat o raită și prin Ardeal, unde sînt și cai săsești și ungurești, înalți și făloși, care nu fac însă atîta ispravă.

Nu caută zările cu ochii de flacări căluții noștri; le stă privirea pironită la pămînt, la dragul pămînt de care ei se pot despărți tot așa de puțin ca și copacul pădurii și iarba cîmpului, totdeauna acolo. Merg lin și necurmat, ca pentru o nesfîrșire de muncă și de răbdare, într-o supunere necontenită și fără revoltă, orice s-ar întîmpla. Se vede bine că nu așteaptă nimic, nici hrană din belșug și aleasă, nici acoperiș deasupra lor, nici măcar o apărare împotriva crivățului sălbatec care-i bate în coastele, cu părul puțin și aspru, ros încă de atîtea streanguri care la dînșii țin așa de adesea locul hamurilor de piele. Stau sîngerați și flămînzi în pustiul vînzolit de vifor și — durează. A doua zi, abia dezmorțiți, vor ciuli urechile a voie bună și, moțăind din coama lor revărsată pe frunte, vor lua-o înainte, pînă cînd trebuie, pînă la capăt, pînă la moarte...

Nu cer măcar cinstea marilor atacuri care umple de glorie pe cal, ca și pe călăreț. Li s-a luat rostul acesta pe care-l aveau din bătrîni. Și, totuși, cînd trece pe lîngă el calul deștept și supus, minunat de potrivit pentru luptă, al Cazacului, ei se înfioară în umilința lor, ca la atingerea cu un

frate mai fericit. Căci făptura lor îi arată a fi de la o mamă.

El, căluțul nostru, face parte din sufletul însuși al acestei țări. Ostașul care ia de la dînsul hrana și glontele și-l simte tovarăș din vremi fără fund, fiu al aceluiași pămînt și păstrător al aceleiași moșteniri de sfîntă răbdare prin care și unul și altul pot trăi. Și, uneori, cînd și unul și altul stau tot așa de puțin apărați, înaintea asprimilor iernii, omul va fi simțind că au fost vremuri cînd și-n marile încleștări ale bătăliilor era nedespărțit de acest suflet prieten, care cunoaște țara tot așa de bine și e tot așa de gata a se jertfi, pentru dînsa, fără vreo răsplată.

Sub ferestile ce se zguduie trec căluții noștri trăgînd convoaiele grele. Trec cu ochii în pămînt, moțăind, ca pentru o cale nesfîrșită. Trec în suferința lor zilnică înspre biruință, fără să-i socoată, cu nerăbdarea celor ce-i privesc disprețuitori în orașe, depărtarea. Pare că știu și ei că undeva, la capătul încercărilor care le mai trebuie încă, ne așteaptă Biruința".

Și dacă rîndurile de mai sus ne vor arăta întreaga capacitate de vibrație a lui Iorga pentru tot ceea ce era românesc, nu vreau să-mi privez lectorii de plăcerea de a-i cunoaște gîndurile pe care le-a dăruit hîrtiei în 1934, la moartea lui Hindenburg, după un an de la înscăunarea lui Hitler la putere și cu cinci ani înainte de a declanșa dementul măcel, gînduri care-i vor defini strălucit forța lui de intuiție ca și darul de a profetiza :

„Greoiul soldat aproape nonagenar, care figura ca președinte al Statului cîrmuit, reformat și însîngerat de Hitler, s-a stins după ani întregi, în care a dovedit cîtă deosebire este între un mare general care distruge pe dușmani și între

un om politic care zi de zi se lasă distrus de un rival, fie el chiar ieşit din fundul unei aventuri cutezătoare.

Alegerea lui Hindenburg, care a emoţionat atunci aşa de puternic lumea întreagă, era în legătură nu cu talentele de alt ordin ale mareşalului, ci cu o speranţă, cu o iluzie a poporului german : aceea că s-ar putea dărîma tratatele dezonorante şi mutilatoare, că Germania, cu acest învingător în frunte, ar putea fi din nou ce a fost. Şi aşteptarea era zadarnică : fostul supus al Maiestăţii Sale celui de al doilea Wilhelm a fost mai paşnic decît orice burghez aşezat, pe baza insignificanţei sale, în Scaunul confecţionat de ideologia, astăzi complet nimicită de la Weimar. Atunci, în chip firesc, acelaşi popor german, stăpînit de aceiaşi chinuitoare obsesie, s-a adresat aiurea. Cineva a cutezat să afirme că această operă o va face el, care e în stare să aşeze Germania, răzbunată, în fruntea lumii întregi. Şi atunci acei care vroiseră pe Hindenburg preşedinte l-au ridicat pe Hitler ca «prinţ» al naţiei. Bătrînul a tăcut. Poate şi el credea că acest nou venit va săvîrşi minunea de care el însuşi, care ştia ce este războiul, s-a simţit de la început, incapabil. Va fi avut el în clipa cînd închidea ochii viziunea Rinului trecut, a Poloniei invadate, a Vienei anexate sub conducerea lui Adolf I, devenit Împăratul «Reichului al III-lea» pe care el l-a creat ? Ori poate a binecuvîntat pe Dumnezeu că-l ia înaintea catastrofei pe care o pregăteşte acesta ?"

Aşa a fost gazetarul Nicolae Iorga : totdeauna aplecat cu urechea parcă să asculte ornicul inimii româneşti şi cînd trebuia, al lumii, ca să le fie amîndurora uluitorul cronicar şi cutremurătorul oracol.

N. IORGA: „ISTORIA ROMÂNILOR PRIN CĂLĂTORI"

Coincidența face ca în acest capricios noiembrie, pîclos și zgribulit uneori, tandru și senin altădată, cînd se împlinesc 41 de ani de la năpraznicul său final, Nicolae Iorga — peste vreme — să poposească din nou lîngă noi, în spiritul și trudele lui, care nu se vor istovi niciodată, cu tulburătoarea lucrare *Istoria românilor prin călători*. E prezentă, într-o ținută grafică de excepție, în toate librăriile din țară și din București, ori poate, fără voia mea spun un neadevăr, — fiindcă în ultimele trei zile n-am mai avut răgazul să calc librăriile din Capitală — și e posibil ca ea, fără să constituie o surpriză pentru nimeni, să se fi și epuizat.

Meritul de a pune la îndemîna cititorului de azi — după mai mult de jumătate de veac — o operă de mari rezonanțe și cu adînci semnificații istorice în privința vieții noastre naționale și sociale, de unde decurg drepturile sacre și inalienabile ale pămînturilor acestora, răbojul urgisirilor și jertfelor românești de-a lungul secolelor, ca și lentele evoluții spre un mai bine și un mai drept, mereu rîvnite, de la o generație la alta și de la un stadiu de cultură și de civilizație la altul — toate fundamentate pe mărturii străine scrise — revine în întregime *Editurii Eminescu*, iar asumarea grelei răspunderi și a unei munci încordate de a ne da această exemplară ediție îi aparține lui Adrian Anghelescu, care, pe cît e de tînăr, n-ai fi înclinat să-i acorzi atîta maturitate în

judecăți, atîta stăruință în cercetări și izvodiri și atîta cunoaștere și caldă vibrație pentru trecut, cîte dovedesc amplul și avizatul studiu introductiv cu care se inaugurează somptuosul volum, ca și lămuririle din notele explicative de la capătul cărții. Dar cine a ținut în mînă pe *G. M. Cantacuzino* ieșit tot din sîrguința și dragostea lui sau opul de eseistică intitulat *Creație și viață*, se va duce către semnătura lui Adrian Anghelescu fără ezitări și scutit de riscurile dezamăgirii, ca la o întîlnire certă și dorită, cu probitatea și sensibilitatea, cu lucrul temeinic făcut și onest gîndit, în stare să îndestuleze, etic și estetic totdeauna, orice exigență.

Și însemn aici un sentiment personal, pe care nu mă pot abține să nu-l mărturisesc : retipărirea *Istoriei românilor prin călători* — abstracție făcînd de bucuria pe care ți-o dă orice act de cultură — m-a melancolizat. Îi cunosc bine gigantesca și fără de asemănare a lui bibliografie (nu numai la noi, dar nicăieri în lume, ceea ce l-a determinat pe un impetuos jurnalist de altădată să-i spună direct, flatîndu-l desigur, că dacă peste două sute de ani, cineva va vedea într-o vastă încăpere toate tipăriturile care-i poartă numele, nu va putea crede că aparțin unuia și aceluiași scriitor, ci că este vorba de un editor) și nu mi-a lipsit din rafturile întinse pe toată lungimea a doi pereți nimic esențial din fabuloasa lui operă.

Ceea ce însă am iubit cu precădere, cu statornicie și cu fervoare, au fost cîteva și, între ele, *Istoria românilor prin călători*, care mi-a dat, de cînd aveam 20 și 21 de ani, pasiunea nevindecabilă a escalelor în dusul timp, apoi *Cărți reprezentative în viața omenirii*, care sînt o largă fereastră spre cultura universală — și pe care o sugerez retipăririi —,

Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea, marmorean închegată și superb scrisă, *Oameni care au fost* ce țin de forța lui de evocare și în ultimă analiză de gazetărie, ca și celelalte pagini de ziaristică, adunate între coperți, unde este, în momente cruciale, unic în capacitatea de sinteză și grandios și emoționant în modalitatea de exprimare. Și vreau, de asemenea, să reîmprospătez, cu prilejul acesta, cîteva amănunte mai puțin știute de publicul larg, și anume că în construcția edificiului care este *Istoria românilor prin călători*, Nicolae Iorga a utilizat toate lucrările tipărite ale tuturor acelora care ne-au vizitat, din străvechimile noastre pînă după războiul Independenței. N-am făcut socoteala lor, dar cifra este enormă. Pe toți îi trece în revistă și îi rezumă. Curios mi se pare că n-a fost ispitit să ne dea o traducere integrală a nici uneia din cărțile folosite — firește, separat de lucrarea lui — și sînt destule care îndreptățeau osteneala. O singură excepție face, ca să zic așa, anticipativ, adică înainte de a se apuca de *Istoria românilor prin călători*.

În 1914 nu va traduce, ci va reedita *în italienește*, cartea lui Anton-Maria Del Chiaro Fiorentino, care trăise la noi șase ani, care fusese angajat ca secretar al lui Constantin Brâncoveanu și care slujise după aceea și pe Ștefan Cantacuzino și pe Nicolae Mavrocordat. Cartea îi apăruse în Italia la 1718 și este intitulată *Storia delle moderne Rivoluzione della Valachia*. Ea a fost transpusă în graiul nostru, după textul reimprimat de Nicolae Iorga, de către un comerciant din Iași, autodidact, pe care l-am cunoscut, pe care-l chema S. Cris-Cristian și care stăpînea curent limba italiană. Lucrarea e intitulată *Revoluțiile Valahiei*, a ieșit în editura „Viața Românească" în 1929 și are o prezentare a lui N. Iorga, din care citez: „Ca unuia care am reeditat textul italian al lui Del Chiaro în 1914, traducătorul îmi

cere cîteva rînduri de introducere. Sînt bucuros să le dau d-lui Cristian, care fără a fi un profesor și un erudit, a pus atîta muncă și atîta dragoste, adaog și o oarecare jertfă bănească, în cartea pe care o oferă publicului românesc".

Sfîrșind aici, felicit încă o dată Editura Eminescu și pe Adrian Anghelescu pentru frumosul și sărbătorescul dar pe care ni l-au făcut și includ în gîndul de mulțumire și de recunoștință și pe Maria Cordoneanu, lectoră de carte și Gheorghe Popovici, tehnoredactor, care se străduiesc cu un entuziasm neostenit, de la o carte la alta, să se depășească.

ION AGÂRBICEANU

Mi-a fost drag ca exemplar uman — și-i conserv în memorie imaginea și amintirea, fixate parcă în ramele unui halo neperisabil — feciorul de pădurar din Cenadele Albei, devenit prelatul și scriitorul Ion Agârbiceanu (1882—1963) și l-am prețuit, l-am venerat și, de ce n-aș mărturisi, l-am și invidiat pentru cîtă nesecătuită bunătate a inimii risipea — niciodată și în nici o împrejurare dezmințită — pentru căldura și înțelegerea care le dăruia semenilor, ca și pentru modestia și sfielile lui. Și într-o decadă întreagă, începînd din 1929 și sfîrșind în 1940, ori de cîte ori interese profesionale sau pur și simplu plăceri personale mă duceau spre Cluj, o țintă principală și reconfortantă rămînea întotdeauna să-i calc pragul și să-l ostenesc cu nesfîrșitele mele interogări, cărora se supunea blajin și parcă îndatorat. Era în comportament, ca și în economia lui sufletească, un om, în toată puterea cuvîntului, de excepție, care naviga armonios între etic și estetic.

Ca scriitor, Ion Agârbiceanu nu mai trebuie prezentat : e un clasic. Și se știe că a fost extrem de prodigios, asemănîndu-se în această privință cu Mihail Sadoveanu. Nu am la îndemînă bibliografia întregii lui opere ; cred însă că depășește cincizeci de titluri, dintre care cele mai multe s-au tras în repetate ediții, ca să îndestuleze numerosul său contingent de lectori.

După primul război mondial fusese ales membru al Academiei Române, iar în 1927 e încununat cu Premiul Național pentru literatură.

Critica și istoricii de specialitate, de la Nicolae Iorga la Eugen Lovinescu, de la Mihail Dragomirescu la Gheorghe Adamescu și de la G. Călinescu la Perpessicius i-au apreciat zămislirile pozitiv și i-au relevat meritele, așa cum se cuvenea, unui creator de frumos.

Ion Agârbiceanu a fost considerat un continuator al bunei tradiții a prozei ardelenești, mai apropiat de Slavici de dinaintea lui și fără să atingă vigoarea lui Liviu Rebreanu, care vine după el. A debutat cu versuri la „Unirea" de la Blaj în 1900, iscălind *Alfius* și a optat repede pentru proză scriind povestiri, nuvele și romane — Iorga va spune despre romanul *Legea trupului* că este „cu totul remarcabil" și Duiliu Zamfirescu, judecîndu-i într-o cronică opera, îl va așeza alături de danezul Andersen — iar în publicațiile epocii îi întîlnim semnătura cu regularitate la *Luceafărul*, la *Tribuna* și la *Transilvania* în Ardeal, la *Semănătorul*, *Viața Românească* și *Ramuri* în țara veche, ca să nu le numesc decît pe cele mai prestigioase.

Cu toate aceste opinii și cu toată iubirea pe care am purtat-o omului, trebuie să recunosc că Ion Agârbiceanu n-a fost unul dintre scriitorii preferați ai generației mele. Nu ne acoperea gustul, cu literatura lui calmă și educativă, omenoasă și moralizatoare, care-i fundamentează narațiunile — vreau să spun că fructele creației și le-a cules din ceea ce ochiul a surprins pe șesuri sau la munte și mintea a cumpănit, fără să fie ispitit să-și arunce privirile în fîntîni — și de aceea leatul meu s-a închinat altor idoli. Dar cine vrea să cunoască viața satului și a orașului ardelenesc, cu nevoile și aspirațiile lor, cu lumea anonimă, amestecată și necăjită

din vremea subjugării austro-maghiare, ca și articulațiile societății românești cu elanurile și iluziile ei, de după Unirea cea mare, să se aplece cu încredere și o va afla, ca într-o cronică, în paginile — în miile de pagini — ce ni le-a lăsat hărnicia de spirit și conștiința de român a lui Ion Agârbiceanu.

Vreau, de asemenea, să mai arăt, pentru cei ce nu știu, că el a fost primul director al ziarului „Patria" de la Cluj, pe care l-a condus între 1919 și 1927, apoi al revistei „Transilvania" de la 1928 pînă inclusiv în 1930, că a mai deținut funcția de secretar la secțiunile științifico-literare ale societății „Astra", cum și demnitatea de președinte al Sindicatului ziariștilor din Transilvania.

Gîndurile astea toate, așa sumar cum le-am însăilat, mi-au fost stîrnite de o uitată epistolă de-a lui, peste care dau întîmplător, adresată lui Ion Simionescu, al cărui cuvînt decisiv, în conducerea institutului poligrafic și editorial al „Cărții Românești", era notoriu.

Scrisoarea e din 26 iunie 1936 și o reproduc textual, în redusele ei linii :

Stimate Domnule Profesor,

Deși am intervenit și în alte rînduri rugîndu-vă să-mi recomandați cînd un volum, cînd altul, pentru a fi editate de „Cartea Românească", mă văd din nou silit să vă incomodez cu aceiași rugăminte. Am lăsat la aprecierea direcțiunii „Cărții Românești" un volum „Zbucium", cuprinzînd 4 nuvele mari, alese de mine din ce am mai bun needitat în volum.

Vă rog binevoiți a-l sprijini să vadă lumina zilei la „Cartea Românească". Ar fi și o încercare de reabilitare a nuvelei, în potopul de romane care, la noi, se scriu c-o ușu-

rință uimitoare, de toată lumea. Cu mulțumiri și deosebită stimă, Ion Agârbiceanu.

Și sfîrșind aici, precizez că feciorul de pădurar din Cenadele Albei, Ion Agârbiceanu, — care, în anul acesta, în 19 septembrie ar fi împlinit un secol de la naștere — și-a întemeiat o căsnicie pilduitoare, că a avut, după știința mea, patru copii, trei băieți și o fată, din care doi nu mai trăiesc, bunul meu prieten Ion Agârbiceanu, căruia noi îi spuneam „Puiu", fizicianul și profesorul universitar, care a condus cercetările pentru înfăptuirea primului laser românesc, și medicul Tudor Agârbiceanu, specialistul în reumatologie. Nu știu ce a devenit al treilea dintre frați, Nicolae Agârbiceanu, muzicologul și compozitorul, care înainte de ultimul război s-a stabilit la Paris, unde începuse să se afirme și care scrisese excelente partituri cu lied-uri, cu muzică de cameră, simfonică și dramatică, și nici sora lor care, într-o vreme, eram informat că viețuia la Cluj. Și încerc o nevindecabilă melancolie, cugetînd la satul nostru — care a fost matricea sănătoasă și fertilă a tuturor valorilor românești — care în acest final de mileniu e absorbit, treptat-treptat, de oraș, care-i devorează cu lăcomie patriarhalitatea și poezia, ca să-l „civilizeze", cu orice preț.

HANDICAPAŢII

Cu ultima filă a calendarului s-a încheiat *Anul handicapaţilor*, cum a fost decretat la scară mondială 1981, de solidaritatea întru morală şi sensibilitate, întru altruism şi emoţie, a oamenilor de pretutindeni, dincolo de credinţe, de rasă şi de culoare, ca să ne demonstreze cu oportunitate, în peisajul internaţional crispat şi plumburiu, că sîntem totuşi, cu toţii, o singură familie, identici în structură, în înclinări şi reacţii umane. Şi e reconfortant să ştii din nou, în acest apropiat final de mileniu, materialist în afara limitelor oricăror egoisme şi ferocităţi, convulsionat de ură şi de nesăbuinţă, de şantaj şi de crimă, că aceiaşi oameni — ca şi acelaşi pămînt care ne dă şi grîul şi neghina, violeta ca şi ciulinul — se pot dărui cu o mirifică generozitate actului de absolută gratuitate şi să ridice sus, în azururi şi soare, stindardele grijii şi iubirii pentru semeni de-ai noştri, loviţi de aripa de fier a nenorocului, ca să fie refuzaţi vieţii normale, cu o înverşunată ostilitate şi să se deosebească iremediabil de noi.

Nu am la îndemînă încă un bilanţ al rezultatelor cu care s-a soldat *Anul handicapaţilor*, dar am convingerea — peste alinările aduse şi peste sufragiul unanim al vibraţiilor şi duioşiilor mărturisite — că el a fost în esenţa lui o strălucită şi tonică biruinţă a omului împotriva negrului val al neomeniei ; şi mergînd cu raţionamentul mai departe adaug că într-o planetă dominată şi degradată etic şi estetic

de o inflație a tuturor speciilor de delicte — cu atîtea execrabile comportări și consecințe pe care orice conștiință lucidă le va execra întotdeauna — lecția servită poate fi un bun prilej de meditație și pentru protagoniștii violenței și pentru logofeții pistoalelor — dacă mai păstrează în ei resursele unei înfiorări — să-i întoarcă din întunericul grotelor spre șoselele luminii.

Și însemn aici, ca să le împărtășesc cititorilor mei, o tristețe și două bucurii pe care le-am reținut parcurgînd presa străină.

Încep cu tristețea. Profesorul doctor Jérôme Lejeune — o somitate științifică — declară că în Franța, la fiecare douăzeci de minute se naște un handicapat. Nu e locul să discut cauzele acestor atît de frecvente anomalii, nici speranțele deschise de investigări și tratamente că vor fi înlăturate, dar notez că, viețuind în era statisticilor și a calculatoarelor electronice, cifra nu e susceptibilă de controverse — mai ales venind de la cine vine — și ea impresionează desigur neplăcut și descumpănește. Și trec la cele două bucurii: prima este că Elizabeth Taylor, cunoscuta vedetă a peliculei, donează în fiece an pentru handicapați 250 000 de dolari și gestul, incontestabil, emoționează; următoarea are tangență cu noi și satisfacția e, implicit, dublă: într-un număr mai vechi, care-mi cade cu întîrziere sub ochi, din prestigioasa revistă franceză de specialitate *Monnaies et Médailles* se reproduce o mînă sculptată în lemn, selectată în cadrul unui concurs, ca să ilustreze *Anul handicapaților*. Mîna, lucrată în lemn de măslin, nu-și pierde expresivitatea nici în fotocopie, e tulburătoare și vie și parcă vrea să ne țină un limbaj mut al suferinței, rezultat dintr-o sugerare de condamnată resemnare și de timide implorări. Autorul ei este Nicolae Agârbiceanu, fiul clasicului prozator Ion Agârbiceanu, singurul în

viață din cei trei băieți ce i-a avut, toți trei excepțional dotați în profesiunile alese, și pe care — evocînd scriitorul acum cîtva timp — i-am pomenit în treacăt.

Pe Nicolae Agârbiceanu îl știam că trăiește în Franța și credeam în steaua lui de muzician : absolvise cu brio celebrul conservator de la Paris *Schola cantorum* obținînd patru diplome, una de aur la compoziție și trei de argint la armonie, contrapunct și dirijat. Aflu acum că e stabilit la Châlons-sur-Marne și că a devenit — probabil fără să abandoneze muzica — și un sculptor cunoscut și apreciat.

Astea îmi sînt, una peste alta deocamdată, mulțumirile pe care mi le-a adus *Anul handicapaților*, — al tuturor handicapaților prin naștere sau dobîndire. Și gîndurile îmi fug, peste voia mea, către paginile de istorie, de la cele străvechi pînă la cele mai recente, în care abundă atîția handicapați — nu fizici, ci psihici și mentali — care au îmbrîncit periodic omenirea în războaie și dezastre, în pîrjoliri și hecatombe, în pustiiri și morminte și ridic, ca și altă dată, întrebarea dramatică și naivă, într-o oră care mi se pare de cumpănă : cum se pot apăra în viitor umanitatea și civilizația de primejdia handicapaților lăuntrici, a estropiaților cu sacerdotale cocoașe cerebrale și sufletești, ca să nu se mai repete niciodată ceea ce a fost cu putință de atîtea ori ?

SUBIECTIVISM ŞI OBIECTIVITATE

În ultimul număr din „Contemporanul", cu data de 29 mai 1981, Teodor Vârgolici — această exemplară conştiinţă a muncii şi a probităţii intelectuale, a desăvîrşitei onestităţi de gîndire şi a unei sensibilităţi umane cu totul particulară care-i caracterizează individualitatea — consacră o casetă elogioasă cărţii *Simple note* şi sînt profund emoţionat şi recunoscător citindu-i cuvintele de laudă şi de apreciere adresate puţinătăţii şi ostenelilor mele. Şi îi rămîn îndatorat şi de prilejul ce mi-l dă să aduc unele precizări — cu care nu vreau să mă explic, ci să mă fac doar mai lesne priceput — şi adaug că dacă n-ar fi fost Teodor Vârgolici, pe care-l asigur de vechea mea stimă, aş fi preferat să tac, să-mi văd mai departe de alte preocupări şi nevoi şi să nu mai zgîndăr lăuntricele ulcerări ale intempestivelor dezamăgiri, fiindcă în genere evit pe cît îmi este cu putinţă să vorbesc despre mine, cum îmi displace total să fiu văzut de prieteni şi de cunoscuţi pe un pat de suferinţă — care e o stare de umilinţă şi de inferioritate — şi-mi regăsesc mai uşor echilibrul, împăcarea, resemnările şi pînă la urmă chiar terapeutica, într-o netulburată şi certă solitudine.

Dar Teodor Vârgolici îşi termină cronica pe care mi-o face — repet, nemeritat de laudativă — cu o obiecţiune. Citez: „Într-un singur loc mi se pare că L. Kalustian s-a lăsat condus de resentimente subiective, absolutizînd unele ră-

bufniri personale, mai puţin controlate, din *Jurnalul* lui Gala Galaction. După părerea mea — spune în continuare Teodor Vârgolici — semnalarea obiectivă a unor gînduri intime eronate, chiar reprobabile ale scriitorului, nu justifică acuza violentă la adresa întregii personalităţi".

Imputarea e provocată de rîndurile incluse în *Simple note I*, intitulate *Lilialul Gala Galaction*; şi o declar fără reticenţe că îl înţeleg pe Teodor Vârgolici şi, din punctul lui de vedere, îi dau integral dreptate: l-a iubit pe Gala Galaction şi ca om şi ca scriitor, cum l-au iubit şi l-au adorat toţi cei ce l-au cunoscut, iar ca îngrijitor al ediţiei *Jurnalului*, mă satisface pe deplin afirmaţia lui Teodor Vârgolici cu privire la „gîndurile intime eronate, chiar reprobabile ale scriitorului", fiindcă despre asta a fost vorba şi nu de intenţia de a aduce „acuza violentă la adresa întregii personalităţi", care este altă problemă.

Am făcut doar o netă disociere între Gala Galaction aşa cum îl ştiam, fermecător şi omenos, comprehensiv şi săritor, blînd, cald şi alinător, şi acela relevat de *Jurnalul* lui, iar contrastul incredibil dintre unul şi celălalt m-a răvăşit ca un uragan şi mi-a spulberat toate aşezările interioare.

Am avut cu Gala Galaction — şi am mărturisit-o — strînse, temeinice şi neîntrerupte legături şi mă făleam cu preţuirea lui. Şi iată că găsesc, ca să înlătur toate nedumeririle, între hîrtii de altădată, rîndurile acestea atestatoare, dintre multele epistole pe care le-am avut şi care, nu ştiu ce vor fi devenit, pe care mi le adresează la 18 iulie 1939. Le transcriu integral cu sublinierile lui:

Scumpe Kalustian.

Tînărul Calagiu — care mi se pare că are ceva talent literar — o duce foarte prost...

Pînă cînd să ne convingem de dreptul lui de a trăi din literatură, trebuie să mai treacă vreo zece ani...

Ce face pînă atunci ?...

Dragul meu, dacă poţi să-i dai un locşor de corector, faci un lucru bun.

Scrie-i numele în carnetul tău şi menţionează : Se ocupă de el Gala Galaction — *adică eu, cel ce-ţi strîng mîinile frăţeşte.*

Gala Galaction

Dar s-a pus ipoteza subiectivismului meu şi din nou Teodor Vârgolici are dreptate. Orice sentiment însă este prin natura lui o realitate subiectivă. Mi-am ţipat deziluzia pe care mi-a dat-o lectura *Jurnalului* ca să-mi salvez subiectivitatea, adică sentimentul de dragoste pentru Gala Galaction, pe care nu-l voiam nici modificat, nici pierdut. Şi n-am reuşit. M-am desprins o clipă de subiectivitatea mea, ca să mă obiectivez, şi am trăit încă o dată dureros, ca o operaţie pe viu, inuzabilul şi sănătosul conţinut al sentenţei lui Saccas Ammonios, întemeietorul şcolii neoplatonice de la Alexandria, din secolul III al erei noastre : *Amicus Plato, sed magis amica veritas,* adică : „Mi-e prieten Platon, dar şi mai bun prieten mi-e adevărul", — şi pot să spun, punînd punct aici, că dintotdeauna am crezut că atunci cînd încetează să mai vieze adevărul — la individ ca şi la colectivitate — începe amurgirea, debandada şi disoluţia.

I. AL. BRĂTESCU-VOINEȘTI EPISTOLIER

Voi da mai jos cele șase scrisori ce le posed, care se publică pentru întîia oară, ale clasicului nostru prozator I. Al. Brătescu-Voinești (1868—1946), care îl reprezintă și ca om și ca scriitor, așa cum îl știam toți aceia care l-au cunoscut îndeaproape, abstracție făcînd de tardiva și neașteptata sa evoluție din amurgirile vieții, pe care cu siguranță că va fi regretat-o și el, așa cum ne-a surprins și pe noi și am regretat-o. Și o fac pentru un îndoit temei : unul estetico-moral, de frumusețe, de gîndire și de sensibilitate, ce se degajează din cuprinsul lor și altul ca să servească istoricilor noștri literari, pentru că, în genere, am întîlnit puține — ca să nu spun foarte puține — mărturii cu caracter particular, pornind de la el, care să-i definească atît de bine alcătuirea psihică și mentală, ca și creația sa scriitoricească.

Scrisorile sînt adresate profesorului Ion Simionescu, la Iași, una în 1912, trei în 1921, a cincea în 1926 și, în fine, cea din urmă în 1938 la București, unde încă din 1929 se stabilise și cu locuința, odată cu chemarea de a ocupa catedra universitară de paleontologie. Și cu asta, să-l citim pe I. Al. Brătescu-Voinești epistolier :

Prea stimate Domnule Profesor,

Iertați-mi, vă rog, întîrzierea răspunsului meu, la buna și atît de măgulitoarea dumneavoastră scrisoare. L-am întîr-

ziat înadins, sperînd că în cîteva zile aș putea trimite odată cu dînsul și lucrarea ce-mi cereți. Acum însă, văd bine că o mai îndelungată întîrziere ar fi pur și simplu o necuviință.

Îmi pare foarte rău că nu sînt în măsură să fac acea lucrare. Negreșit, pe de o parte, pentru că nu mă socotesc competent ; pe de altă parte, pentru că mă găsesc înhămat la o lucrare literară mai mare, de la care nu m-aș putea sustrage, fără a-mi pricinui o perturbare sufletească pe care aș dori să mi-o evit.

Să nădăjduim că ticăloasa depreciere a preocupărilor științifice, ce cu atîta temei constatați că există în țara noastră, va fi trecătoare.

În dezvoltarea unui popor, lucrul se petrece ca în dezvoltarea unui individ. Trebuie să înceapă cineva întîi să silabisească și să scrie linii oblice, paralele, ovale, înainte de a învăța mai departe. Poezioarele, articolele de gazetă sînt prima hrană intelectuală pentru un popor care se găsește la începutul culturii sale. E firesc să fie așa. Așa procedează natura : copilul nu poate mînca fructele cele mai delicioase de cum se naște ; începe întîi cu lapte.

Ei ! Dacă ar ști ignorantul fericirea pe care o pricinuiește înțelegerea și cunoașterea lucrurilor ; dacă ar ști că dintre toate apoftegmele spuse despre fericire cel mai adevărat este : „Felix qui potuit rerum cognoscere causas !" (citatul, în traducere „Fericit cel care a putut pătrunde cauzele lucrurilor !" e din *Georgicele* lui Virgiliu, *n.n.*) *ar rezulta și pentru el și pentru omenire un mare prisos de bine. Dar el nu știe...*

Să sperăm, pentru urmași de urmașii urmașilor noștri, vremuri mai bune, să ne vedem de treabă și să zicem : „și

nu mă duce, Doamne, în ispita pe care mi-o întinde priveliștea prosperității celor care azi nu fac *nimic, iar mîine nu vor* însemna *nimic*".

Cu expresiunea perfectei mele stime, Ioan Al. Brătescu-Voinești

1912, ianuarie 9, Tîrgoviște

Iubite și stimate domnule Simionescu,

Într-una din ședințele Consiliului de administrație al „Cărții Românești" s-a hotărît editarea, sau mai bine zis, facerea unui dicționar etimologic al limbii românești în genul Micului dicționar enciclopedic al lui Larousse și, în acest scop, s-a luat hotărîrea ca aducerea la îndeplinire a acestui plan să fie condusă de un comitet compus din dumneata, Adamescu și eu.

Consultîndu-mă cu Adamescu, ne-am gîndit că, înainte de a intra în lucru, să cercetăm dacă nu cumva există vreun om care de la sine să fi întreprins alcătuirea unui asemenea dicționar. Știm că dumneata lucrezi la un dicționar științific și va rămîne să fixezi dumneata și măsura și condițiunile în care vei admite ca dicționarul „Cărții Românești" să se folosească de opera dumitale. Scopul acestor rînduri nu este ca să-ți cer un răspuns în această privință. Despre aceasta vom vorbi cînd vei veni în București și, tot atunci, vom vorbi și despre toată chestiunea dicționarului. Pînă atunci însă, Adamescu și cu mine, te rugăm să te informezi dacă este adevărat că dl. Scriban lucrează la un dicționar al limbii române. Fără a ne descoperi, fără a ne angaja, am dori să

știm dacă lucrul este adevărat și, în cazul acesta, pînă unde a ajuns cu lucrarea.

Dacă ar fi așa, Societatea ar putea intra în tratative cu dînsul și mai degrabă, decît în cazul luării lucrului de-a capul, și ar putea împlini planul editării acestui dicționar.

Ce mai faci? Ce lucruri bune și frumoase mai plănuiește minunatul poet didactic, a cărui muncă contribuie la consolidarea României-Mari, de mii și mii de ori mai mult și mai cu folos, decît frămîntarea sterilă și gălăgioasă a ambelor corpuri legiuitoare?

Cu expresiunea celei mai sincere admirații și iubiri, Brătescu-Voinești.

București, 23/3, 1921.

Iubite dommule Simionescu,

Am primit scrisoarea dumitale, însoțită de cele trei pagini extrase din dicționarul d-lui Scriban. După cum vei fi simțit și dumneata, unora din cuvinte d-sa le dă proporții prea mari, — sau mai bine zis, proporția dată unora din cuvinte, de exemplu cuvîntului boier *e prea mare pentru dicționarul pe care vrea să-l editeze „Cartea Românească".*

Pe de altă parte, acel dicționar va trebui să cuprindă și o parte istorică și geografică pur românească, ale cărei proporții rămîne să le stabilim împreună cu dumneata, cînd vei fi aici.

Te rugăm frumos ca pînă atunci să întreții relațiunile începute cu dl. Scriban și, dacă ar fi cu putință, să-l decizi ca în timpul cînd vei fi dumneata în București și după ce vom fi vorbit și stabilit ceva mai precis asupra dicționarului, să vină și domnia-sa încoa, pentru a hotărî într-un fel.

Pînă atunci, urîndu-ţi sărbători fericite şi rugîndu-te să săruţi frumos mîna doamnei Simionescu, te rog să primeşti expresia dragostei şi admiraţiunii mele. Brătescu-Voineşti.

22.4.1921, Bucureşti

Aduc precizarea, în legătură cu obiectul acestei epistole, că *Dicţionarul Enciclopedic Ilustrat* — aşa este intitulat — va ieşi la „Cartea Românească" după un deceniu, adică abia în 1931 şi va fi semnat de Aurel I. Candrea (1872—1950) şi de Gheorghe Adamescu (1869—1942).
Este şi astăzi un util şi riguros instrument de lucru.
În ceea ce priveşte pe Scriban, la care se referă Brătescu-Voineşti, s-a înţeles că este vorba de profesorul şi lingvistul August Scriban (1872—1950) care şi-a tipărit *Dicţionarul Limbii Româneşti*, la care a trudit o viaţă întreagă, mult mai tîrziu şi care a devenit o raritate. (*N. n.*)

Iubite domnule Simionescu,

Eşti, mi se pare, în curent cu faptul că, din pricina unor notiţe, apărute în Lamura *pe luna aprilie, notiţe în oarecare măsură neplăcute pentru Ministerul Instrucţiei, — ne-am atras dizgraţia Ministrului; care nu direct, prin vreo adresă, ci indirect, ne-a trimis veste despre hotărîrea de a desfiinţa obligativitatea abonamentului corpului învăţătoresc. Am aflat despre această hotărîre din diferite surse, dintre care una nu mai lăsa nici o urmă de îndoială că lucrul este exact, anume Alteţa Sa Principele Carol a venit într-o zi la Cameră şi ne-a adus-o, aducîndu-ne în acelaşi timp propunerea următoare: instituţia „Fundaţiunea Principele Carol" are înscrisă în programul său de activitate, printre alte puncte, şi întemeierea unei reviste în genul* Lamurei.

Cum întemeierea de la început a unei reviste este un lucru greu, cum pe de altă parte el apreciază foarte mult Lamura *și ar dori să-i acorde tot sprijinul și s-o apere de orice neplăceri, ar dori să știe dacă am primi să facem parte din Fundație, păstrîndu-ne individualitatea integrală, fără nici o știrbire.* Lamura *ar continua și în viitor să fie condusă, administrată, cu bugetul ei aparte, ca și pînă acum; dar ar fi revista Fundațiunei, păstrîndu-și titlul și numele actual. Avantagii: scutire de timbre și de mărci postale, ocrotire împotriva oricăror amenințări, de oriunde ar veni și nici o altă obligațiune decît de a continua să apărem ca revista Fundației.*

Noi, cei de aici, întrunindu-ne, am găsit că propunerea este măgulitoare și acceptabilă; nu am vrut însă s-o traducem în fapt, pînă a cunoaște și părerea dumitale, cel mai asiduu și mai apreciat colaborator al Lamurei *și membru în comitetul ei de conducere.*

Uitam să-ți spun că la împlinirea a doi ani de activitate, am fost la Ministru de i-am mulțumit pentru sprijinul ce a dat pentru întemeierea revistei, arătîndu-i cu condescendență și situațiunea ei morală și materială. Din convorbirea noastră, m-am convins încă o dată că în adevăr ar avea intenții de amestecare directă la conducerea revistei sau în caz de refuz din partea noastră, desființarea obligativității abonamentului. (Titular al departamentului era profesorul și filosoful Petre P. Negulescu [1872—1951] care făcea parte din guvernul prezidat de generalul Al. Averescu. *N. n.*)

Înțelegi că aceste intențiuni ar pieri îndată ce prințul Carol i-ar face cunoscut că revista face parte din Fundațiunea sa și ar cere să se mențină abonamentele.

Situațiunea materială a Lamurei *este cît se poate de înfloritoare. Avem o sumă de aproape 700 000 lei depuși. Intrăm în anul al 3-lea cu un însemnat fond de rezervă.*

Așteptăm răspunsul dumitale și pînă atunci și totdeauna cu expresiunea dragostei și stimei mele.

1921, oct. 26, București. *Brătescu-Voinești.*

Cîteva deslușiri, mai ales pentru cei tineri, se impun; și încerc să prezint publicația, așa cum a fost, cu gîndul că poate odată cineva va fi tentat să o bibliografieze, fiindcă stă închisă acolo, în uitatele ei pagini, o adevărată arhivă documentară care nu poate lăsa indiferent nici pe istoricul literar, nici pe eventualul cercetător dornic să cunoască epoca, mișcarea ideilor, evoluția socială.

Lamura a apărut lunar în București începînd din octombrie 1919, sub auspiciile Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice, concepută ca un periodic de culturalizare — avînd același format ca „Viața Românească" — și subintitulată: „Revistă de cultură, literatură, artă, știință".

Primele două numere menționează ca director pe Al. Vlahuță, care decedează la 19 noiembrie 1919, urmîndu-i la direcție I. Al. Brătescu-Voinești. Dealtfel, cu un an înainte, adică în 1918, scoseseră împreună cotidianul *Dacia*.

Pornind cu al treilea număr, din decembrie 1919 și pînă la sfîrșitul lui 1922, figurează pe copertă ca director I. Al. Brătescu-Voinești, după care revista este condusă de un comitet redacțional. Pe toată această perioadă, secretar de redacție a fost Gh. D. Mugur, iar după 1925 i se adaugă, în același post, și Apostol D. Culea.

În numărul dublu din octombrie-noiembrie 1921, care se deschide cu articolul „Către cititori", semnat de Brătescu-Voinești, se anunță: *Cu numărul următor, „Lamura" devine*

revista Fundațiunii Culturale Principele Carol și va apare sub această egidă, pînă în aprilie-mai 1928, cînd instituția își schimbă denumirea în „Fundația Regele Mihai".

Coroborînd, așadar, data scrisorii din 26 octombrie 1921, cu numărul dublu care iese în noiembrie din același an, se vede că lucrurile au evoluat rapid și toți au fost de acord ca publicația să scape de tutela Ministerului Instrucțiunii. Curios mi se pare că timp de mai bine de doi ani, adică după decăderea lui Carol — prin actul de la 4 ianuarie 1926 — din drepturile de moștenitor al tronului, Fundația i-a păstrat încă numele.

În 1922, comitetul de conducere este alcătuit din: I. Al. Brătescu-Voinești, Al. Busuioceanu, Nichifor Crainic, Apostol D. Culea, Petre Ghițescu, Gh. D. Mugur, Dimitrie Pompei, I. D. Rădulescu-Pogoneanu, I. D. Ștefănescu, V. Voiculescu și Ion Simionescu. Doi ani mai tîrziu, adică în 1924, intră în comitet Ion Nisipeanu și Isabela Sadoveanu.

Cu numărul 1 din anul IX din ianuarie 1928, *Lamura* va trece — e ultimul an de apariție — sub direcția lui Ion Simionescu.

Între colaboratorii ei frecvenți sau sporadici pe toată întinderea unei decade, s-au prenumărat: Mihai Sadoveanu, Tudor Arghezi, Cezar Petrescu, Gala Galaction, I. Al. Brătescu-Voinești, Lucian Blaga, Ion Pillat, Gib I. Mihăescu, Isabela Sadoveanu, Emanoil Bucuța, Al. Busuioceanu, I. D. Rădulescu-Pogoneanu, Aron Cotruș, Ion Buzdugan, Al. Bădăuță, Mihail Sorbul, Victor Ion Popa, V. Voiculescu, Nichifor Crainic, Al. Lascarov-Moldovanu, Apostol D. Culea, Tiberiu Crudu, I. Nisipeanu, M. Lungeanu, Gh. Ionescu-Sisești, Tudor Pamfile și, Zaharia Stancu, la începuturile lui. Și cu asta sper că am dat lectorului de azi o imagine a *Lamurei* de după primul război mondial.

Iubite coleg și prieten,

Da, o primesc. Neavînd nimic în vedere pentru nici una din zilele dintre 5 și 15 martie, voi putea veni la Iași; dar numai cu condițiunea ca pînă atunci, dumneata să obții de la Doamna Simionescu iertarea mea pentru necuviința de a nu fi răspuns invitației și scrisoarei dumisale.

Oricare ar fi vremea, de-ar ploua cu găleata, de-ar ninge învîrtind, de-ar crăpa pietrele de ger, voi fi la Iași în ziua ce veți fixa și pe care mi-o veți hotărî. Dar pînă atunci, sper să ne mai vedem: pasiunea dumitale pentru politică, marea dragoste și mai ales stimă ce porți pentru dezbaterile parlamentare, te vor îndemna să urci dealul Mitropoliei.

Cu respectuoase sărutări de mîini Doamnei și cu o strîngere de mînă în care pun toate alesele sentimente ce-ți port.

Brătescu-Voinești.

22 februarie, 1926, București.

Dragă prietene,

Departe de București, la Gura Zlata, în poalele Retezatului, pe malul Rîului-Mare, într-o grădină frumoasă, o căsuță cu patru odăițe și cu o prispă în care te urci pe patru trepte. Pe o măsuță din această prispă un radio Ingelen, *cumpărat de la „Cartea Românească". E o seară minunată. De mai bine de un ceas, în curte, în fața scării, așezați pe scaune făcute din căpățîie de bușteni, paznicul cu soția lui și cinci lucrători dulgheri ascultă, cum ascult și eu, fragmente din opera* Louise. (Dramă lirică pe libretul și muzica lui Gustave Charpentier, cunoscutul compozitor francez care a decedat în 1956 în vîrstă de 96 de ani. *N.n.*) *Și iată că spicheriță anunță: „domnul profesor universitar, Ion Simionescu, va vorbi despre grădinile submarine".*

A! Dac-ai fi putut fi aici, ai fi văzut încordata atenţiune cu care oamenii ăştia simpli îţi sorbeau cuvintele şi ai fi auzit cum, cînd ai sfîrşit, unul din ei, luîndu-mi parcă cuvîntul din gură, a zis: „Ce? S-a isprăvit? Păcat!"

Minunat lucru e ştiinţa şi mai minunat încă, atunci cînd ţi-e împărtăşită de un artist; căci, — iartă-mă că-ţi violez modestia — dumneata eşti un om de ştiinţă, dublat de un artist desăvîrşit.

Dumnezeu să-ţi dea viaţă lungă, cît mai lungă şi să-ţi păstreze toată fermecătoarea dumitale tinereţe sufletească.

O respectuoasă sărutare de mînă Doamnei; iar dumitale, dragă prietene, o strînsă îmbrăţişare, pornită dintr-o caldă afecţiune şi o mare consideraţie, cu prisosinţă meritate.

Brătescu-Voineşti.

Miercuri 6 iulie, 1938
Gura Zlata. Comuna Clopotiva, Judeţul Hunedoara.

Acestea au fost scrisorile lui Brătescu-Voineşti şi am convingerea — cu notele ce le-am intercalat, între paranteze, în textul lor, ori la sfîrşitul cîte uneia din epistole, acolo unde ele mi s-au impus cu necesitate — că am înlăturat orice posibile nedumeriri majore ale cititorului şi că, în linii esenţiale, e edificat în ambele sensuri: şi a conţinutului lor şi a scopului. Şi, ca să mă încumet să le comentez într-un fel, să le semnalez, hai să zic, claritatea de gîndire sau frumuseţea de exprimare — pe care cei ce le-au parcurs le vor fi înregistrat şi apreciat singuri — mi-ar da deopotrivă şi sentimentul inutilului şi, pînă la urmă, chiar pe acela — mult mai incomod — că săvîrşesc o impietate.

Aş vrea doar să atrag atenţia asupra unui detaliu aparent fără însemnătate, care poate să fi fost nesesizat şi care

relevă pe de o parte comportamentul unor oameni de altădată, moravurile și stilul raporturilor dintre ei — fructe ale unei pedagogii supravegheate care nu se mai poartă — iar pe de alta, preocuparea de a păzi cu strictețe o regulă estetică, în metamorfozele firești, spre durabilele legături de prietenie.

Prima scrisoare, din 1912, Brătescu-Voinești și-o începe protocolar și ceremonios: „Prea stimate Domnule Simionescu"; în cea de a doua utilizează formula: „Iubite și stimate Domnule Simionescu"; în penultima, cînd amîndoi erau academicieni, i se adresează: „Iubite coleg și prieten", iar în ultima, din 1938 — după mai bine de un pătrar de veac de strînse și adîncite relații — îl va numi, în fine, degajat și direct: „Dragă prietene".

Vremuri duse, rizibile și demodate — bune pentru o literatură de evocare molcomă — cînd noțiunile își păstrau intact conținutul, cînd ceea ce era „bineînțeles" se înțelegea realmente bine, cînd amiciții se întemeiau pe actul de gratuitate absolută și pe o stare de spirit, cu care te întîlneai mereu pe aceeași lungime de undă, cu aceleași delicii ale lucidității și ale limpezimilor sufletești și nu la capătul unui întunecat maraton de vodcă, de sticle de bere sau baterii la gheață, care a înlocuit solaritatea umană și certitudinile reciprocităților cu ignobilul avorton pe care m-am obișnuit să-l numesc „prietenia cu sens unic", născută interesat, din pîndă și calcul — hrănită cu negrul lapte secretat de invidii și de ură — și care n-a adus, în cazul cel mai fericit, decît contrarietatea și dezamăgirea, dacă nu s-a cristalizat cumva gîndul deliberat odios, al mișeliilor.

L-am cunoscut bine pe Brătescu-Voinești; și am avut, în juneție, destui ani, în care-l vedeam zi de zi — deci, sînt în măsură să afirm, în deplină cunoștință de cauză, că, în-

diferent de vîrstă și de rosturile pe care le aveai, nu „tutuia" pe nimeni și nu l-am auzit spunînd niciodată unui subaltern — de la cel mai important pînă la oamenii de serviciu — altfel decît „dumneata". Manifesta un respect pentru orice semen de al său și practica, exemplar, o politeţe îndatoritoare, în toate împrejurările, cu toţi oamenii. Și mai e nevoie, oare, să arăt că era dotat cu o foarte pătrunzătoare și suculentă inteligenţă, alimentată de o adîncită cultură clasică greco-latină, că avea un ascuţit simţ al observaţiei — care cred că stă la temelia creaţiei lui scriitoriceşti — că era, prin structură, un sociabil care cultiva un umor reconfortant, că era un „șuetar" de mîna întîia și un povestitor oral de excepţie ?

Destul să amintesc că în pauzele ce se luau la Cameră, în cursul unei şedinţe, făceam roată în jurul lui, la bufet sau pe culoare, deputaţi și ziariști, să-l ascultăm istorisind și, în tinereţea mea, am aflat multe de la el din cele ce fuseseră, pe care nu le știam ; și pentru astea toate, l-am stimat și l-am admirat, dincolo și peste duioasa și educativa lui literatură de care nu mă ocup, fiindcă e așezată așa cum trebuie, în pervazul tuturor istoriilor noastre literare. Și consider aici încheiat pe *Brătescu-Voinești epistolier.*

Dar nu vreau să ratez prilejul ce mi se oferă de a mărturisi și de a rectifica o eroare pe care am săvîrșit-o altădată, în legătură cu el și care m-a sîcîit îndeajuns din punctul de vedere al acurateţii și al conștiinţei profesionale.

În 1975, în volumul meu *Facsimile*, prezentîndu-l pe eminentul profesor și intransigentul om de caracter care a fost bizantinologul Nicolae Bănescu, am reprodus, în fotocopie, o scrisoare ce îi fusese trimeasă de Brătescu-Voinești, care purta data de 29 martie 1910 și care era scrisă

pe o hîrtie de corespondență cu antetul : *Adunarea deputaților*, cum sînt, dealtfel, și două din cele șase, către Ion Simionescu.

Automat, din memorie, l-am văzut pe Brătescu-Voinești la Cameră, așa cum era, găsindu-l acolo și cu locuința care îi adăpostea familia și fără să ezit, în lămuririle date, am caligrafiat negru pe alb, pentru tipar : „La data aceea, adică în 1910, Nicolae Bănescu era profesor la gimnaziul «Cantemir» din București, iar Brătescu-Voinești slujbaș la Camera deputaților".

Nu-l puteam disocia pe Brătescu-Voinești de ideea că a fost o viață întreagă salariatul Camerei. Or, afirmația s-a dovedit inexactă. În 1910, Brătescu-Voinești era deputat — pentru prima și singura oară — ales pe lista Partidului Liberal.

M-a făcut atent asupra faptului, delicatul și subtilul meu prieten Costel Dobrescu — ginerele bătrînu'ui luptător transilvănean Ștefan Cicio-Pop — și el slujbaș al Parlamentului și apropiat colaborator al lui Brătescu-Voinești, care va deveni, după aceea, funcționar la Cameră, unde ocupă pe rînd postul de director al Cancelariei și mai apoi pe acela de secretar-general, amîndouă cu caracter exclusiv administrativ. Și făcînd *mea maxima culpa*, îi mulțumesc lui Costel Dobrescu că m-a pus pe drumul cel bun, confirmîndu-mi încă o dată frumoasa vorbă a lui Nicolae Iorga, că mereu învățăm cîte ceva ca să învețe și alții, în speță, că în meseria noastră, oricît de prodigioasă și de fidelă ți-ar fi memoria, nu trebuie să te bizui numai pe ea, ci să bați întotdeauna căile verificărilor, ca să nu se furișeze greșeala — perfida greșeală — și să fii împăcat, atunci cînd ți-ai isprăvit travaliul, cu ostenelile tale.

CONTROVERSATUL CAMIL PETRESCU

Am dat de curînd, umblînd în dosare cu hîrtii vechi, de o scrisoare a lui Camil Petrescu — din multele pe care le-am avut de la el, ca și de la alții, pierdute fără urme în vîrtejurile Istoriei — ce mi-o adresează, nu mai știu cu exactitate cînd, fiindcă ea nu e datată. Orientîndu-ne însă după conținut pot să-i situez perioada, care e, începînd din iunie 1938, întregul an 1939 și pînă în septembrie 1940, răstimp în care a apărut ziarul „România".

Dau mai jos textul ei :

Iubite prietene,

Îți mulțumesc foarte mult pentru admirabila notă de duminică (a fost hotărîtoare pentru rețeta din acea seară).

Acuma aș dori să-ți recomand călduros pe dra Elvira Deleanu pentru un post de secretară care se pare că e vacant la „România". Este extrem de pricepută și mi-a fost de mare folos la lucrarea mea despre Husserl. Știe franțuzește, nemțește și chiar destul englezește. Mi-a pus ordine în bibliotecă, de asemeni alcătuindu-mi un excelent fișier. E o foarte bună dactilografă.

Acum ar vrea să-și părăsească vechiul post, fiindcă sediul întreprinderii la care lucra se mută din București.

Nu știu cine decide la „România" dar știu că în orice caz cuvîntul dtale are multă greutate. Crede-mă că în această

recomandație nu intră nici un fel de complezență. Am și eu interes ca dra Deleanu să rămîie în București ca să mă ajute la lucrările mele și cred că „România" ar face un foarte bun angajament.

Cu mulțumiri și călduroase salutări, Camil Petrescu

Acestea sînt rîndurile lui Camil Petrescu, suficient de clare, ca să mai aibe nevoie de vreo explicație suplimentară. Și multe și uitate reminiscențe au înviat legate de amiciția noastră pe o distanță efectivă de mai bine de un pătrar de veac, exceptînd pauzele pe care mi le-au impus circumstanțe de care nici unul dintre noi nu eram vinovați. Toate — absolut toate — privesc omul și structura lui. Cînd îmi voi scrie memoriile — dacă le voi scrie — le voi povesti în amănunt.

Era Camil Petrescu în chimia lui organică și în reacțiile lui, un amestec de ciudățenie și de copilărie, care uneori putea să te distreze și alte ori să te surprindă și să te indigneze ; era complexat și mefient ; și dacă cineva m-ar întreba ce cred despre el ca exemplar uman, dacă adică era un om bun sau rău, n-aș putea răspunde cu conștiința împăcată nici într-un fel, fiindcă absorbit și dominat de egolatria și de egoismul lui, nu mai avea răgazul să fie, ca om, nici rău nici bun. Era preocupat exclusiv de el și de opera lui. Și-mi reamintesc că la declanșarea ultimului război mondial, panicat și înspăimîntat pînă la absurd cum era, vedea tot continentul încenușat, că nimeni nu va mai ști vreodată că a existat un Camil Petrescu și zămislirile lui și atunci s-a hotărît să-și trimită cărțile la Biblioteca Vaticanului — care considera el că va fi unicul adăpost sigur rămas nevătămat în acest purgatoriu.

Am avut cu Camil Petrescu, — imprevizibil în atitudinile lui — și urbane polemici sportive, cînd la ziarul „*Gazeta*", scos de Ion Pas și D. Ciacîru făcea o cronică sportivă și preconiza naționalizarea echipei reprezentative de fotbal a țării, adică să-i scoatem din lot pe Zombori, pe Baratki, pe Cotormani, pe Bodola, pe Dobai, pe Moravetz și să punem în locul lor jucători cu „escu" în coadă ; sau după ce s-a produs agresiunea lui Mussolini împotriva Etiopiei, dînd lecții de strategie la București, generalilor italieni, cum să lichideze mai repede armatele abisiniene, care-și apărau cu dîrzenie patria și independența.

Așa era Camil Petrescu. Și e straniu cum a putut să eșueze în non-sens și de multe ori în ridicol, Camil Petrescu de la „Săptămîna muncii intelectuale și artistice", de la „Cetatea literară" și chiar de la „Universul literar", pe care l-a făcut lizibil, ca să nu mai vorbesc de poet și de romancier, dar mai ales de eseist, care s-a ostenit să fie un ferment de intelectualitate. De aceea păstrez ideea că de aici, din alcătuirea lui interioară — melanj de bizarerii și de infantilism —, îi vine toată controversarea dintre fanaticii „camilofili" și ireductibilii „camilofobi", și cît a trăit și în postumitate.

În ce mă privește, la ziarele unde am lucrat, în virtutea prieteniei noastre, i-am satisfăcut întotdeauna setea și foamea lui publicitară, cu toate că nu le-am înțeles niciodată.

TUDOR ARGHEZI — CALIGRAFUL FAMILIEI

Mi-au căzut sub ochi — cu pasiunea care m-a dominat de tînăr pentru document — multe scrisori emanînd de la Tudor Arghezi, cu varii teme și adrese diferite, independent dacă solicita ceva sau mulțumea cuiva, dacă era o simplă felicitare uzuală sau un răspuns — presupunînd că îl implica — unui admirator care îi închidea într-un plic bucuria mărturisită pentru o tabletă, sau înfiorările trăite pentru cel mai proaspăt poem citit. Fiindcă Tudor Arghezi, dincolo de impresiile unora, de judecățile și prefigurările altora, era prin excelență tipul uman sociabil, care respecta cu strictețe legile politeții și care știa să nu facă simțite cu interlocutorii lui — oricine erau și orice reprezentau — nici distanțele de intelect și de talent, nici acelea de prestigiu și de reputație, și îmi reamintesc mai cu seamă vremile cînd eram la începuturile noastre și băteam la ușa lui, ca să-l auzim și să-l adulmecăm, — la ușa zeului tutelar al generației mele. Și m-am gîndit deseori dacă această corespondență risipită — toată purtînd sigiliul specific arghezian — s-ar putea printr-un miracol strînge laolaltă, ar da cu certitudine un încîntător și catifelat epistolier care ar completa fericit de cele mai multe ori imaginea poetului și cîteodată, poate — cînd se întîlnea cu suficiența și cu ipocrizia, cu prețiozitatea și cu insolența — pe aceea acidulată a pamfletarului.

Arghezi era și din punctul acesta de privire inimitabil; și e de la sine înțeles că sarcina de „caligraf al familiei" nu putea să revină decît inegalabilului „potrivitor de cuvinte".

Reproduc în cele ce urmează două scrisori — ce se fac astfel cunoscute pentru întîia oară — amîndouă din 1929, adresate cărturarului Ion Simionescu și soției sale Matilda, oameni excepționali ca sensibilitate și comportament, totdeauna cu grijă și atenție pentru slujitorii științei, ai spiritului și ai frumosului.

Iată textul lor :

București, luni 23 decembrie 1929

Doamna și Domnul Profesor Simionescu sînt rugați să primească mulțămiri uimite pentru darurile de Crăciun trimise copiilor noștri, Mițu și Barutu, care încă nu le-au văzut, din pricină că în bunăvoința și extrem de gingașa Domniei Voastre intențiune, trebuie să se amestece mîine seară și un unchiaș cu barba albă, numit Moș Crăciun.

Vă rugăm să ne permiteți, acum, cînd v-ați stabilit în București (În 1929 Ion Simionescu este transferat de la Iași la Universitatea din Capitală și împreună cu toată familia s-a mutat la București. *N.n.*), *să vi-i aducem într-o zi de program mai puțin rigid în îndatoririle noastre de căsnicie cu copiii, să vă sărute mîinile. Constatați vă rugăm că plăcuta emoție ce ne-ați pricinuit-o ne face condeiul să se bîlbîie.*

E inutil să vă spunem de cîte ori am vorbit în neștiut de Dv. cu sentimentul de mare frăgezime cu care ați rămas amîndoi din fragilul contact cu Dv.

Primiți vă rugăm urările noastre de sărbători și expresia unui grai mut de recunoștință suavă — și altă dată ne vom permite să vă trimitem și cartea noastră al cărei conținut nu

voim să micşoreze acum parfumul unui mugure copilăresc Devotaţi, Paraskiva şi Tudor Arghezi."

Cea de-a doua nu are decît cîteva şiruri şi e scrisă pe o hîrtie, cu antetul „*Bilete de papagal*, Foaie zilnică, Director : T. Arghezi, Bucureşti" :

„*Stimată Doamnă Simionescu, vă rugăm să binevoiţi a primi chiar cu întîrziere, de ziua Sfîntului Ioan şi a D-lui Profesor Simionescu cele mai bune urări ale copiilor noştri, Miţura şi Iosif, care nu v-au uitat şi a părinţilor lor care vă păstrează un sentiment de fragedă amintire şi de gratitudine duioasă. Ani mulţi şi tinereţă multă, Paraskiva şi T. Arghezi, 42 Bulevardul Elisabeta — Bucureşti*"

Acesta era stilul în care Tudor Arghezi îşi purta corespondenţa. Şi, sfîrşind aici, o amintire personală — fără nici o legătură cu „caligraful familiei", dar contingentă omului, se cere povestită.

Era în vara anului 1931. Mă dusesem să-l văd şi am stat mai mult să-l ascult. Şi cînd să plec Arghezi îşi exprimă dorinţa să ieşim împreună, că toată ziua a stat şi a lucrat şi n-a făcut nici o mişcare ; şi am străbătut de la locuinţa lui tot bulevardul pînă în Calea Victoriei. Era cald şi cînd am ajuns în apropiere de Capşa l-am îmbiat să intrăm acolo să luăm un mazagrin sau o îngheţată. La cofetărie, nu la cafenea, fiindcă ştiam că Arghezi nu frecventa cafeneaua. Şi nici localurile în general. Ducea o viaţă aproape integral cazanieră.

S-a învoit. Şi am intrat în cofetărie. Bătrînul ospătar Niculae, care ne servea în cafenea, m-a văzut şi se apropie de masa noastră ca să-mi comunice că a întrebat de mine regretatul meu prieten Aurel Buteanu, gazetarul ardelean ajuns după aceea directorul ziarului „Patria" de la Cluj. Şi peste

cîteva clipe m-am trezit cu el în cofetărie. I l-am prezentat, după cuviinţă, lui Arghezi. Aurel Buteanu îi strînge mîna pe care i-o întinsese cordial Arghezi şi-i spune : „Sînt fericit, domnule Arghezi, de a vă cunoaşte personal ; dealtfel, acum cîteva seri v-am văzut înconjurat la Gambrinus de mai multă lume la aceeaşi masă". (*Gambrinus era un restaurant-berărie vizavi de intrarea la birourile direcţiei fostului Teatru Naţional, pe actuala stradă „13 Decembrie". N.n.*) Şi Arghezi, vizibil amuzat, răspunde : „Imposibil, domnule Buteanu, eu n-am mai intrat la Gambrinus de douăzeci de ani. Dar nu-ţi fac nici o imputare, ai putut să mă confunzi uşor, fiindcă de la Găieşti încoace eu semăn cu toţi". Şi m-am gîndit întotdeauna cum ar fi reacţionat într-o situaţie similară, irascibilii şi orgolioşii prin definiţie, hachiţosul Ion Barbu, complexatul Camil Petrescu, sau înfumuratul pînă la ridicol Alexandru Theodor Stamatiad?

BACOVIENII

Straniu și cu totul singular „cazul" lui George Bacovia în literatura noastră ! Și am lăsat înadins să treacă evocarea amintirii lui, la un secol de la naștere — cu răsfățul frăgezimilor de gînduri plebiscitar al obștei scriitoricești pentru om și operă — ca să însemn aici adevărul că generația mea i-a iubit cu fervoare și statornicie poemele (întotdeauna cu genele umezite de o lacrimă), o altfel de iubire decît pentru Arghezi, pentru Blaga și pentru Barbu și întru totul a'ta decît aceea pentru Octavian Goga, — rapsod al suferințelor și vrerilor colective, orchestrator al tuturor năzuințelor și visărilor românești, de șoaptă și de candelă.

Cred că niciodată, nicăieri și nici într-o limbă, un poet nu s-a servit de un lexic atît de elementar și de limitat — dar stors de toată substanța lui — ca George Bacovia și să ne dea cu el, pe aceleași teme și ele reduse, o atît de nemărginită și neperisabilă poezie, cu o atît de obsesivă și inimitabilă atmosferă contagioasă.

Bacovia a făurit din dezolări și din tristețe, din resemnări și din însingurări — din tot cenușiul existenței — din deprimanta cocleală a toamnelor putrede și din monotonia larvară a tîrgului de provincie, fără îmbobocirea nici unei speranțe, cu vegetările-i plate și egale și cu vegetația lui tincturată de palori, de destrămări și de maladii, care-ți lasă sentimentul amurgirilor și al decesului, — un ceremonial unic și

un metal prețios, care sînt numai ale lui, etalon bacovian, pe care timpul nu-l oxidează și moda nu-l devalorizează.

L-am asemuit mental întotdeauna cu Mallarmé fără să fie între ei — e de la sine înțeles —, nici o apropiere posibilă și nici o înrudire de creație sau de spirit; și l-am asemuit pentru o îndoită coincidență: și de la unul, ca și de la celălalt, ne-a rămas o operă restrînsă și, în al doilea rînd, pentru că albului major din poezia lui Mallarmé, ca într-o replică necăutată și neurmărită, el aduce în strofele lui negrul major, sau, cum spune însuși Bacovia, „noian de negru". Și mai cred, exceptîndu-l pe Eminescu, că nici un alt poet n-a influențat, așa de vizibil, atîția ostenitori întru stihuire, ca George Bacovia.

Nu vor fi fost poeți mari, nu vor fi deschis monade noi pe cerul poeziei, dar sînt, incontestabil, sensibilități care merită să scuturăm de pe umbrele lor colbul uitării și să le înviem o clipă cîntecul pierdut.

Sînt bacovienii. Și toți nu mai sînt; iar centenarul Bacovia mi i-a reîmprospătat în memorie.

Am fost prieten cu ei și unul cîte unul s-au dus în celălalt tărîm. Îi numesc cu numele lor „însemnat" pe cîte o carte: D. N. Teodorescu, N. Milcu, Dem. Bassarabeanu, Alexandru Călinescu și Pavel Nedelcu, amîndoi aceștia din urmă concetățeni de-ai mei. Și încep prezentîndu-l pe D. N. Teodorescu, dorohoian de origină, născut în 1895 și decedat în 1969, cel mai în vîrstă dintre toți și care le-a supraviețuit tuturor acestora. Se afirmase în revista „Flacăra" a lui Const. Banu, cînd abia împlinise 19 ani, în 1914, și a fost după aceea unul din colaboratorii permanenți de la „Adevărul literar", „Versuri și proză", „Sinteza" și „Îndreptar". Fusese, mi se pare, multă vreme, slujbaș la Ministerul Comunicațiilor, și a lăsat tipărite trei plachete de versuri: *Nopțile*, Iași,

1917, cu ilustrațiile lui Aurel Dragoș (așadar, debutează editorial cu un an după George Bacovia), apoi *Foi galbene*, București, 1921 și *Strofe pentru suflet*, București, 1928. De asemenea, proză sub trei tit'uri : *Radeș* în 1926, *Corăbii de hîrtie* în 1934 și *Călărețul colorat* în 1935.

Citez, spre exemplificare, din volumul *Strofe pentru suflet :*

Clipește felinarul și se stinge,
Pierzîndu-se în noaptea de afară,
Nu-i nici un tren să fluiere la gară,
Și ninge... ninge... ninge... ninge... ninge...

Altă strofă :

Prin noaptea asta trec... și noaptea trece
Pe-alei, printre copaci și peste mine...
Un nor dezmiardă fața lunii pline
Și totul tace... și-i tîrziu... și-i rece...

Și încă una :

Nori negri năvălesc pe cer
Așa cum nu am mai văzut,
Nu-i nici o clipă de pierdut,
Zorește-te corăbier.

Cu'eg mai departe :

Pe suflet întunericul m-apasă
Și-mi trag pe ochi truditele pleoape,
Și-aud mereu, aud tot mai aproape
Aud cum noaptea-mi bîjbîie prin casă.

În sfîrșit, ultimele două catrene, din două poeme diferite, îmbibate de bacovianism :

Și-n noaptea asta lungă și pustie
Nici lilieci spre mine nu se-ndreaptă,
Dar sufletu-mi tresare și așteaptă
Căci sufletul tău trebuie să vie...

Stau lîngă tine și nimic nu văd,
Stau lîngă tine și nimic n-aud
Stau lîngă tine pînă-n suflet ud, —
Și plouă... plouă... plouă a prăpăd.

Acesta a fost bacovianul D. N. Teodorescu, cu care am pornit prezentarea „bacovienilor", omițînd să dau amănuntul — nelipsit de interes — că era realmente dotat și pentru desen și că am văzut la el multe blocnotesuri cu crochiuri de peisaj bucureștean ori de capete din fauna „Capșei" de odinioară, admirabil realizate, în creion și peniță, care trădau nu mîna dibuitoare a amatorului, ci aceea sigură a unui meșter rutinat. Și cu asta trec la alți bacovieni, pe care îi continui cu doi olteni : Nicolae Milcu și Dem. Bassarabeanu, ambii craioveni de obîrșie, primul născut la 23 septembrie 1903 și — măcinat de tuberculoză — se stinge în 1933, la 21 septembrie, cu două zile înainte de a împlini 30 de ani ; al doilea a venit pe lume la 24 septembrie 1900 și a încetat din viață în 1968.

În periodicele literare de pe vremuri, ca „Adevărul Literar" și „Universul literar", „Convorbiri literare" și „Gîndirea", „Ramuri", „Năzuința" și „Flamura" — toate trei de la Craiova — „Cele trei Crișuri" și „Cetatea Literară", „Datina" de la Turnu Severin și „Biletele de papagal", la „Ar-

hivele Olteniei" şi la „Sburătorul", ca să numesc doar cîteva dintre ele, cititorii de atunci s-au întîlnit deseori cu semnătura lui Nicolae Milcu şi au preţuit-o pentru toate suferinţele şi melancoliile nevindecabile din stihurile lui.

Ne-au rămas de la el două plachete de versuri : *Grădina de sidef* (1926) şi *Fluierul lui Marsyas* (1927) şi o cărticică postumă cu o culegere din aceste două plachete, intitulată *Versuri*, scoasă în colecţia „Pămînt şi suflet oltenesc" de la Craiova în 1934.

A scris şi teatru. *Floarea lui Sînzien*, poem dramatic în trei părţi, publicat parţial în 1926 la „Universul Literar" şi *Scufiţa roşie*, poem în versuri pentru copii, ambele apărute în colaborare, aceasta din urmă jucată la Teatrul Naţional din Craiova şi fiind tipărită la „Cartea Românească" din Bucureşti în 1937. Şi am mai găsit, în masiva şi excelenta lucrare a lui Florea Firan, *De la Macedonski la Arghezi* apărută în 1975 în editura craioveană „Scrisul Românesc", că se mai găsesc în manuscris de la Nicolae Milcu încă trei piese : *Amantul de gips sau Sindrofia morţilor*, *Chip cioplit* şi *Licheaua* ; de asemenea, un caiet de poeme *Soare stins* şi un volum de proză, *Cartea cu chipuri*. Nu le ştiu şi nu-i cunosc teatrul, dar aveam ideea că i s-a jucat la Naţionalul din Bucureşti *Chip cioplit*, dramă în trei acte.

Redau şi din Nicolae Milcu, pentru ilustrarea temei, cîteva strofe :

O şoaptă, ca o notă, s-a stins acum în sală.
S-a-nchis o uşă cinic. Petală cu petală
S-a scuturat o floare... Şi-un crin captiv, în glastră,
În urma ta priveşte, afară, pe fereastră.

Fotoliile scunde au amuțit de dor.
Pe pian s-a rupt o coardă, vibrînd, pe-o mandolină
Și, în decor fantastic și vechi de lună plină
O umbră violetă adoarme pe covor.

▪

Covor de frunze moarte pe morminte,
Plopi triști (în zări coloane lungi de fum).
Și liniște...

▪

M-a fulgerat prin lespezi un fior.
Am vrut să plîng și să te chem, să strig!
Și-am înțeles că nu mai vii de-acuma...
În noaptea asta-n raclă mi-a fost frig.

▪

În stradă a murit un om.
Și vom muri și noi ca el curînd.
Ascult în gînd tristețea picurînd
Cum cad uscate roadele din pom.

▪

Și într-o carte plînge-o floare.
Mai vine, — nu mai vine oare?
La cîrciuma din strada mea,
Așteaptă-un dric.... Dricarul, — bea.

Cu Dem. Bassarabeanu viața i-a fost mai haină și parcă întotdeauna i-a întors spatele cu dispreț și ostentație. A colaborat și el — după debutul de la „România nouă literară" — la „Flacăra", „Adevărul literar", „Universul literar", „Convorbiri literare", „Bilete de papagal", „Cele trei Crișuri", „Familia", „Gîndul nostru" de la Iași, „Ramuri",

„Minerva"„ „Flamura", „Năzuința" și „Făclia" din Craiova și a tipărit trei broșurele sărăcăcioase, care numără laolaltă, 38 de poeme : *Frumoasele* (1927), *Versuri* (1934) în seria „Pămînt și suflet oltenesc" și *13 poezii* (1939) în colecția „Caravana". A mai publicat și un studiu cu titlul *Poezia lui Stamatiad.*

Și reproduc din el, în același scop :

Și mă bate ploaia și mă bate vîntul
Și mă-mbracă noaptea-n vălul ei cernit
Vîntul și cu ploaia își îngînă cîntul
Trist ca și prohodul celor ce-au murit.

*

Fum și scrum. Un pahar
Plin și gol — și atît !
Solitar... solitar,
Plumb în piept, streang de gît ?

*

E seară, e frig și mi-e teamă,
În mine e spaimă, e teamă
De ceva știut — neștiut —
În gîndul durut.

*

Această toamnă, — nu știu cum îmi pare
Mai tristă, mai bolnavă ca oricare.

*

Alcoolizatul creer halucina bizar
Fantome diafane dansau un dans macabru —
Era o atmosferă de straniu-funerar
Miresme de tămîie, lumini de candelabru.

Închei și pe Dem. Bassarabeanu cu următorul catren :

Prin negrele taverne, amanți de un minut
Și-amante de o clipă, își vor ucide splinul
Împărtășind același morbid și trist sărut
Mai șters decît uitarea, mai trist decît destinul.

Isprăvind, așadar, cu cei doi „bacovieni" din Oltenia, Nicolae Milcu și Dem. Bassarabeanu, poposesc lîngă amintirea celorlalți doi din tîrgul meu de baștină, moldovenii Pavel Nedelcu și Alexandru Călinescu.

Eram, pot zice, de aceeași vîrstă — diferențele de o lună-două în minus, sau de-un an în plus, nu se mai observă în adolescență — eram legați de aceleași preocupări și visuri, dar drumurile vieții ne vor despărți curînd : eu venind, foarte tînăr, la București, ca să intru în presă, ei rămînînd la Focșani, logodiți cu melancoliile și cîntăreți de monotonii, de pulverizări și de plictis provincial. Ori de cîte ori, însă, ceva îi aducea în Capitală — și de regulă soseau împreună — nu ocoleau redacțiile unde lucram, ca să tăifăsuim ore rotunjite și să le ascult păsurile și mîhnirile, resemnările, ca și modestele lor aspirații sau nevoi, abia ghicite, între sfieli și fîstîceală.

Amîndoi erau ftizici și în deosebire de Alexandru Călinescu (1907—1937), sobru și cumpănit, dar zorit să mîntuie cît mai grabnic cu trudele pămînteşti, Pavel Nedelcu, născut în 28 noiembrie 1908, eșuase la patima băuturii, ca să anihileze parcă toată știința și recomandările medicale, să-și ducă mai departe, disprețuitor și dezinvolt, aceeași existență de zile negre și de nopți albe și să dăinuiască totuși dispărutului său frate de cîntec și de iluzii, mai bine de un pătrar de secol.

Cînd şi unde moare Pavel Nedelcu, nimeni nu ştie.

Prietenul lui statornic de mai tîrziu, sensibilul poet şi sîrguinciosul traducător Ion Larian Postolache, care în excelenta publicaţie a liceului „Unirea" din Focşani *Revista Noastră* îi face o tandră prezentare în 1976 — după cum mai înainte, în acelaşi an şi în aceleaşi pagini i-o făcuse şi lui Alexandru Călinescu — mărturiseşte că toate investigaţiile întreprinse n-au dus la nici o elucidare şi că e deopotrivă posibil să fi încetat din viaţă la Iaşi, la „Socola", unde fusese într-o vreme spitalizat, sau că ieşind de acolo a decedat la Focşani şi că a fost înhumat într-unul din cimitirele oraşului, într-o groapă comună. Oricum, Pavel Nedelcu n-are un mormînt identificat, iar în ceea ce priveşte finalul fizic, cred că trebuie situat între anii 1953—1956.

Destin precar şi ostil, pierdut în anonimat.

Debutase făgăduitor în 1926 la *Falanga* lui Mihail Dragomirescu, unde sporadic va mai fi întîlnit şi după aceea, iar zămislirile lui poetice pot fi aflate risipite în diversele reviste ale timpului : *Abecedar*, *Adevărul literar*, *Azi*, *Bilete de papagal*, *Braşovul literar*, *Curentul literar*, *Curierul Moldovei*, *Expres-Ismail*, *Frize*, *Iconar*, *Ora*, *Orientări*, *Orizontul*, *Pagini basarabene*, *Pe drumuri noi*, *Pleiada*, *Pan*, *Provincia literară*, *Prepoem*, *Ritmuri*, *România literară*, *Răsăritul*, *Spada*, *Teleormanul*, *Ţara Şipeniţului*, *Universul literar*, *Universul Copiilor* şi *Olimpo* care se tipărea la Salonic, precum şi la ziarele *Atacul* de la Focşani şi *Rampa* din Bucureşti.

A făcut în asociaţie cu Alexandru Călinescu să apară la Focşani revista literară lunară *13*, care în epocă a fost apreciată şi care a durat un an întreg, din martie 1934 pînă în martie 1935, — şi a mai avut două tentative de periodice : *Suflet tînăr* în 1930 şi *Arc* în 1936, ambele ratate, sucombînd după cel dintîi număr.

Editorial, ne-a lăsat o plachetă — atît — intitulată *Pentru sufletul copiilor*, în 1934 și o sărbătorească prezentare, imprimată ca un specimen, pe care o face poetul Traian Mihăilescu, în numele grupării de poezie „Adonis" în septembrie 1941, anunțîndu-i volumul *Cartea vibrărilor*, care urma să-i reunească între coperți toată strînsura poetică și care n-a mai putut să apară în vitregele și incertele condiții ale războiului.

Transcriu din ceea ce am la îndemînă, cîteva strofe răzlețe, care poartă vizibil pecetea „bacoviană" :

Triști, copacii-ntind în aer
Desfrunzite ramuri.
Iarăși toamnă... ciori... și ploaia
Iarăși bate-n geamuri...

*

S-a scuturat dim pomi întreg frunzișul
Iar astăzi — triști și goi, bătuți de ploaie —
Cu geamăt greu, ei prind să se îndoaie
Cînd vîntu-mplîntă-n ei adînc tăișul...

*

Petale albe-n toamnă de rugină
Pornim pe-un drum ne-ntors și plin de tină,
Un sunet sîntem din pierdutul cînt
— și trecem plini de-obidă pe pămînt —
Poeți provinciali, lipsiți de cină...

Cu Alexandru Călinescu, deși îl va devora neființa la 30 de ani, sorții au fost mai blajini, măcar în privința operei, în sensul că și-a putut vedea tipărite două volume care îi strîng poemele : *Declin* în 1934 și *Mări moarte* în 1937.

(„Mări moarte" apare în martie, iar el va închide ochii la 6 septembrie 1937 în sanatoriul de tuberculoși de la Sinaia și va fi înmormîntat în cimitirul local.) A colaborat la *Adevărul literar* și *Azi*, la *Bilete de papagal*, *Duminica Universului* și *Universul Literar*, la *Junimea literară* și la *Gîndirea*. Și să ștergem, pentru o clipă, praful gros așezat pe numele și străduniile lui, reactualizîndu-i uitatele versuri :

Dar am rămas aici, mereu înrădăcinat...
Țipătul mi-l sînger în palma ovală,
Oraș provincial, urbe natală,
Tare-s uitat !

*

Corăbiei cu cîntec de harpe sub catarg
Vai, cîtă lume-n urmă plecarea i-o regretă !....
Iar ea cu pînze albe în seara violetă
Adulmecă misterul tăcerilor din larg.

*

Mă strîng în mine, ca să-mi fiu
Tot mai aproape, — de-oi cădea...
Și-ascult cum țipă-o cucuvea
Pe crucea unui gînd pustiu.

*

Mă-năbuș.. ceață... toamnă... zări jilave și mate.
Din prăbușirea surdă a cerului în gol
Cad țipete de păsări ce s-au pierdut de stol...
Și sufletu-mi tușește, se frînge și se zbate...

*

Norii se duc, fără să scuture ploaia din coame
Grădinile-și scuipă, bolnavele poame.

Seria celor cinci „bacovieni" pe care mi-am propus să-i înfăţişez — D. N. Teodorescu, Nicolae Milcu, Dem. Bassarabeanu, Pavel Nedelcu şi Alexandru Călinescu — este isprăvită.

Mai sînt, desigur, destui — sînt încă mulţi — în poezia noastră, tributari influenţei bacoviene, dar s-a înţeles, sper, dintru început, de fiece cititor, că n-am intenţionat să alcătuiesc aici un inventar al lor minuţios, ci m-am limitat exclusiv să-i pomenesc numai pe aceştia, pe care i-am cunoscut foarte bine, cu care am fost în calde şi neumbrite relaţii de amiciţie şi către care gîndurile — în baletul lor capricios — purced deseori, ca să le ţină prezentă aducerea aminte. Şi după ce i-am evocat rezumativ, cu existenţa, destinul şi strofele lor, am cercetat pe George Călinescu, să văd cum îi menţionează şi cum îi consideră el, în a lui Istorie.

Pe trei dintre ei, adică pe D. N. Teodorescu, pe Nicolae Milcu şi pe Alexandru Călinescu — într-un spaţiu relativ generos — îi fixează, judicios şi onest, aşa cum i-a simţit. Pe Dem. Bassarabeanu îl citează pentru studiul său despre *Poezia lui Stamatiad*. Pavel Nedelcu e omis total şi lucrul mi se pare explicabil, fiindcă poetul — neglijent şi lunatec — nu reuşise să-şi adune într-o carte semnificativă poemele care să-l reprezinte şi ele zac părăsite mai departe, în cohorta de publicaţii literare pe care le-am semnalat — fragile sarcofagii de visuri ratate şi de jinduiri refuzate, de cîntece triste şi pure — din îndepărtatul şi aburitul timp de odinioară. Şi o idee fructuoasă îmi dă tîrcoale, ca să-şi sporească probabil regretul, că n-am cu treizeci de ani mai puţin, să mă dedic cu toate ardorile şi cu toată tenacitatea de care eram odată capabil — ideile bune sînt, se vede, sortite să nu vină niciodată sau să vină prea tîrziu — muncii de detectare a tuturor bacovienilor din lirica noastră de după 1916, cînd

apare *Plumb*, pînă astăzi şi să-i strîng laolaltă sub acelaşi coviltir, într-un florilegiu somptuos care n-ar fi deloc în dauna poeziei pe de-o parte, iar pe de alta, ne-ar arăta cu elocvenţă — peste orice demonstraţie — cît de întinsă şi cît de frecventă a fost contaminarea exercitată de George Bacovia, în cadrul aceloraşi generaţii, ca şi de la o generaţie la alta şi cît de mult şi de roditor a polenizat stihul românesc. Fiindcă Bacovia şi bacovienii, dincolo de harul poetic, dincolo de lexic şi de melos, reprezintă o stare de spirit şi o structură psihologică, de la care nu se poate sustrage nici o sensibilitate umană, iar bacovianismul fecundat de dezamăgiri şi de iremediabil, de veştejiri şi de agonii, de solitudini şi de întuneric, de burniţe şi de cavouri — adică de tot ceea ce viaţa cuprinde în ea ineluctabil — va dăinui întotdeauna şi aici cred că-şi află viguroasele rădăcini şi în ultima analiză durabilitatea armoniilor şi prospeţimile mesajului, ferite de caducitate şi de ridurile bătrîneţii, imune la modă şi impasibile la curente. Şi vreau să mai însemn în treacăt că, aşa cum bacovienii se trag din George Bacovia, nici el nu vine din neant ; are şi el un patronat spiritual, care porneşte din triumviratul Edgar Allan Poe, Paul Verlaine şi Maurice Rollinat, cel care a scris *Nevrozele*, trecuţi toţi trei prin alambicurile lui personale extrem de exigente şi numai după aceea să ne dea, cu un vocabular propriu, nepieritorul, maladivul şi contagiosul cîntec, cu care şi-a traumatizat în egală măsură şi prozeliţii şi lectorii.

Nu voi face, desigur, niciodată, această antologie a bacovienilor, dar îmi iau libertatea s-o propun, nu editurilor în general, cum se zice, fără adresă, ci lui Valeriu Râpeanu personal, receptiv la poezie ca şi la muzică, s-o încredinţeze unui tînăr dotat cu tot arsenalul trebuincios într-o asemenea întreprindere, adică de la răbdare la gust şi de la conştiinţă

la dragoste, ca să fie în primul rînd el însuşi mulţumit de travaliul depus şi sînt convins că nu-l va vizita — esteticeşte vorbind — nici o părere de rău şi nici o insatisfacţie. Şi să-mi fie permis, încheind, ca o cinstire a memoriei prietenilor mei bacovieni, să caligrafiez în josul acestor şiruri cîteva strofe din arhetipul lor, după ce a împlinit un secol de la naştere :

*

Verde crud, verde crud...
Mugur alb şi roz şi pur,
Vis de-albastru şi azur,
Te mai văd, te mai aud !

*

Copacii albi, copacii negri
Stau goi în parcul solitar :
Decor de doliu funerar...
Copacii albi, copacii negri.

*

Şi frunze albe, frunze negre ;
Copacii albi, copacii negri ;
Şi pene albe, pene negre
Decor de doliu funerar...
În parc ninsoarea cade rar.

*

Şi toamna şi iarna
Coboară-amîndouă ;
Şi plouă şi ninge
Şi ninge şi plouă.

*

E toamnă, e foşnet, e somn
Copacii, pe stradă, oftează ;
E tuse, e plînset, e gol
Şi-i frig şi burează.

*

Carbonizate flori, noian de negru...
Sicrie negre, arse, de metal
Veşminte funerare de mangal
Negru profund, noian de negru...

*

Sînt cîţiva morţi în oraş, iubito,
Chiar pentru asta am venit să-ţi spun ;
Pe catafalc, de căldură-n oraş,
Încet cadavrele se descompun.

*

Cei vii se mişcă şi ei descompuşi
Cu lutul, de căldură asudat ;
E miros de cadavre, iubito,
Şi azi, chiar sînul tău e mai lăsat.

LA REEDITAREA LUI GHEORGHE I. BRĂTIANU

Valeriu Râpeanu, în constantele şi lăudabilele lui preocupări de a aduce la cunoaşterea lumii noastre de azi valori ale spiritului şi ale vredniciilor româneşti, din îndepărtatul şi încenuşatul timp — care, fără să fi fost tandru şi tihnit, nu era atît de zorit şi de uituc, atît de forfotit şi de isterizat — repune în circulaţie după 35 de ani, în Editura M. Eminescu, numele lui Gheorghe I. Brătianu (1898—1953), om de certe merite şi de exemplare însuşiri şi titlul remarcabilei sale lucrări, *Tradiţia istorică despre întemeierea statelor româneşti*, peste amîndouă pînă acum lăsîndu-se, grele, obloanele amneziilor şi ale tăcerii. Şi — trebuie s-o spun — că ceea ce a săvîrşit şi desăvîrşit Valeriu Râpeanu, cu o probitate pilduitoare, îi conferă dreptul, fără nici o rezervă şi fără nici o ezitare, la recunoştinţa şi mulţumirile oricărui pasionat de sursele culturii, ale învăţăturii şi ale adevărului.

Am în bibliotecă volumul respectiv, ieşit prima oară în 1945, dar atunci oamenii erau absorbiţi de ulcerările războiului care abia se isprăvise, de convulsiunile politice şi sociale, inerente după atîtea suferinţe, jertfe şi dezastre, de înlăturarea dezorganizării şi a haosului, a incertitudinilor şi a instabilităţii, de foamete şi de lipsuri, de aşezarea păcii şi de forme de cîrmuire mai drepte şi mai umane, în sfîrşit, idealuri şi visuri care-au hrănit dintotdeauna specia, în circumstanţe similare, ca să mai aibă răgazul şi dispoziţia lecturii

sau să-şi asigure climatul propice meditaţiei ; iar cartea a dispărut vertiginos, în redusul tiraj determinat de criza de hîrtie din epocă şi pot afirma că a trecut ca şi neobservată, în vîltoarea evenimentelor, ca să fie redescoperită mai tîrziu, incidental, semnalată de lucrări ale istoricilor străini, în esenţa, temeinicia, unitatea şi caratele ei.

Va rămîne, incontestabil, o operă de referinţă. Şi, mărturisesc, că între ediţia din 1945 şi aceea de astăzi, de la Editura Eminescu, reimprimînd textul lui Gheorghe I. Brătianu *ad litteram*, optez fără nici o şovăială pentru aceasta din urmă, care, prin amplul şi substanţialul studiu introductiv întins pe 76 de pagini ce deschide volumul, ca şi prin notele şi comentariile care-l încheie, ambele absolut necesare, semnate de Valeriu Râpeanu, îi modifică sensul iniţial, de indispensabil instrument de lucru, destinat cu precădere specialiştilor, într-unul de interes captivant, de relevantă informare şi de comprehensiune clară, pentru marea masă a cititorilor neavizaţi şi nepregătiţi ca atare, dublîndu-i astfel semnificaţia şi rostul. Şi sînt convins, cunoscîndu-l pe Gheorghe I. Brătianu, aşa cum l-am cunoscut, fără orgolii sau infatuări, direct şi firesc în toate reacţiile lui, dacă ar fi trăit, el cel dintîi s-ar fi bucurat din plin de frumoasa iniţiativă şi înfăptuire, neprecupeţindu-şi elogiile si neascunzîndu-şi satisfacţia.

Cu asta, cred că am spus totul. Fiindcă nu intră în intenţia mea să fac o recenzie a strălucitului eseu, cu prezentarea de rigoare a seriozităţii omului de ştiinţă şi a bogatei lui bibliografii, ori o analiză a multiplelor izvoare utilizate, a judecăţilor şi a modernităţii de gîndire şi de interpretare, nici să subliniez sau să pun în discuţie riposta pe care implicit o serveşte, direct şi indirect, — pentru toate vremurile — tuturor hămesiţilor de bunuri care nu li se cuvin, trubadu-

rilor simbriaţi care şi-au făurit din minciună şi rea-credinţă, din răstălmăciri şi halucinaţii, postulate de absurde revendicări şi dogme de sterile agitaţii.

Ci mă voi mărgini, din cîteva fugare creionări şi amintiri răzleţe, să-i definesc structura interioară, geometria lui intimă, integritatea morală, ţinuta şi caracterul care l-au cuirasat să reziste ispitelor şi ofertelor — de oriunde ar fi pornit ele — ca să aducă în atmosfera destul de tulbure şi de tulburată a vieţii publice, un alt stil şi o altă cadenţă, o liniaritate de la care nu s-a abătut şi o hotărîre pe care n-a sacrificat-o, şi să devină — pentru mulţi dintre cei ce l-au apropiat — prin comportamentul său etic şi estetic, o călăuză a ochiului, a sufletului şi a minţii.

Era singurul copil al lui Ionel I. C. Brătianu, rezultat din prima şi scurta căsătorie cu Maria Moruzi şi ar fi fost predestinat, prin naştere şi prin obiceiurile pămîntului, să joace un rol de mîna întîi în arena politică. Nu l-a avut şi nici nu l-a interesat. N-a fost niciodată ministru şi n-a ocupat nici o demnitate în stat, deşi ocaziile nu i-au lipsit.

Numele lui începe să circule şi să capete notorietate prin gestul de insurecţie de la 6 iunie 1930, odată cu întoarcerea prinţului Carol, cînd se ridică împotriva deciziei partidului liberal prezidat de unchiul său, Vintilă I. C. Brătianu, de a lupta contra Restauraţiei, cum e ştiută ea istoriceşte, şi precizez că actul decăderii lui Carol din drepturile de moştenitor al tronului fusese încheiat şi parafat de Ionel I. C. Brătianu, la 4 ianuarie 1926.

E exclus din partid şi fondează altul. Aşa, Gheorghe I. Brătianu îşi face prezenţa activă în viaţa politică a ţării, reeditînd peste generaţii ca un început de tradiţie parcă, scindarea provocată în secolul trecut de Dimitrie C. Brătianu,

fratele mai mare al bunicului său, Ion C. Brătianu care părăsește partidul ca să pornească acțiunea așa-numitei „opoziții unite" împreună cu Lascăr Catargi și Gh. Vernescu care a contribuit la răsturnarea cabinetului liberal din 1888, în fruntea căruia se afla Ion C. Brătianu.

Atent la tot ce se petrecea, cu un raționament matur și sănătos, bun cunoscător de oameni oricît de a'ambicate le-ar fi fost psihologiile, cu intuiția sigură a desfășurării întîmplărilor și a țelurilor urmărite, care poate venea și de la vocația lui de istoric, se va dezmetici repede că nu de la mentalitatea și spiritul disprețuitor și aventuros ale lui Carol II vor veni înnoirile pe care le dorea cu ardoare, salubrizarea moravurilor, alt suflu civic, legalitatea, cinstea, salutarele și dreptele reforme ca în mai puțin de un an, de la poziția de „carlist", cum era considerat, să treacă la aceea de „anticarlist" vădit, aderînd mai apoi la „Frontul constituțional", alături de mareșalul Al. Averescu.

S-a păstrat neîntinat și vertical. N-a frecventat colcăiala culiselor, n-a intrat la Palat pe uși dosnice, n-a pîndit, n-a manevrat și nu s-a tîrguit. Carol II nădăjduise să găsească în el un instrument și a întîlnit în permanență un refuz și o rezistență.

În 1931, la 18 aprilie, Nicolae Iorga este însărcinat cu formarea guvernului, pentru ca două zile mai tîrziu să-i adreseze aceste rînduri :

„Scumpe domnule Gheorghe I. Brătianu, Dorind să rămînă o urmă scrisă a primului meu contact ca președinte de consiliu, cu d-ta, în care, ca istoric, am prevăzut ce vei însemna în domeniul științei și m-am bucurat — permite-mi să spun — părintește de tot ce ai ajuns a-i da, întrebuințez această formă pentru a-ți arăta cît prețuiesc încercarea d-tale

de a da vieții politice un caracter de moralitate și cultură și cît aș fi de mulțumit dacă împrejurările mi-ar permite. În orice formă (subl. n.) *să punem alături, eu, experiența bătrîneților mele, d-ta toată încrederea tînără pe care o aduci țării. Primește, te rog, încredințarea vechilor mele sentimente,*

N. Iorga".

E limpede, nu ? Și nu i-a fost ușor să decline invitația care venea de la N. Iorga, în a cărui publicație „Revista istorică" debutase încă de pe băncile liceului și cu care a întreținut strînse și neumbrite legături de reciprocă admirație, afecțiune și stimă.

Gheorghe I. Brătianu împlinise la data aceea 33 de ani.

Acesta a fost, în sumare linii, omul al cărui nume și a cărui carte le pune din nou să vehiculeze, după trei decenii și jumătate, Editura Eminescu. Și am ținut să însemn fapta și faptul aici, ca o tardivă, dar cu atît mai reconfortantă biruință, a justiției asupra injustiției.

„CULTURĂ ŞI ISTORIE"

Îmi avertizez cititorii să nu se aştepte, în cele ce urmează, la o cronică propriu-zis — au făcut-o doar şi pînă acuma atîţia alţii, cu sensibilitate şi competenţă şi o vor mai face desigur încă mulţi — dedicată ultimei lucrări *Cultură şi istorie*, cel de al doilea volum cu acelaşi titlu de eseistică a lui Valeriu Râpeanu, ieşit recent la Editura Cartea Românească ; el închide între coperţile lui, în afara condensatului şi tulburătorului capitol *Idealul uman al lui N. Iorga*, cele două — din toate punctele de vedere — excepţionale studii introductive care au repus în circulaţie, retipărindu-se pentru întîia dată, *O luptă literară* a lui Nicolae Iorga, după şase decenii şi jumătate de la apariţie şi *Tradiţia istorică despre întemeierea statelor româneşti* de Gheorghe I. Brătianu, care vine să aducă revelatorul şi indispensabilul spor de cunoaştere generaţiilor tinere, după 35 de ani de cordială uitare şi tăcere. Ci mă voi limita să însemn numai cîteva gînduri marginale pe care mi le sugerează relectura în paginile cărţii a celor două studii care sînt aici substanţial amplificate şi adîncite, bogate şi riguroase ca informaţii, seducătoare ca interpretare şi adevăr, reconfortante şi de bun augur în concluziile lor justiţiare, ca să înlăture pe viitor îndoieli şi confuzii şi să rămînă ca o carte de referinţă — acoperind integral sensul noţiunii — care face cinste deopotrivă şi celui ce a scris-o şi spiritului românesc. Dar din-

colo de valoarea intrinsecă, dincolo de substanță, de probitate intelectuală și de curaj moral, *Cultură și istorie* îl dezvăluie pe Valeriu Râpeanu așa cum e și așa cum îl cunosc : o conștiință a muncii scriitoricești, care nu concepe să fie cîrmuit de principiul „e bine și așa" și revine mereu peste alba filă înnegrită, ca să înlocuiască un cuvînt care i se pare vlăguit, pentru ceea ce vrea să ilustreze sau să modifice formularea unei fraze, ca să aducă un nou detaliu și o altă idee, să dea relief și pregnanță unei sublinieri, să înmulțească argumentările și să limpezească obscuritățile, obținînd pînă la urmă rotunjimile jinduite de onestitatea de simțire și de cuget, care trebuie să fie inexorabil legată de travaliul omului de călimară. Și astfel, din această constantă trudă și conștiință scriitoricească, cele două studii introductive de la volumele menționate au luat în *Cultură și istorie* — și ca fond și ca formă — alte dimensiuni, cu alte rezonanțe.

Cert, Valeriu Râpeanu are vocația Istoriei. Și pasiunea ei, cu care nu-și îngăduie nici o extravaganță și nici o fantezie. Poate că aici își află sorgintea, în lăudabilele lui preocupări de editor, să readucă în circuitul național al procesului de cultură, moștenirile lăsate de înaintași. Ca să nu mai vorbesc de concepțiile lui umane, de corectitudinea sa profesională exemplară, interesîndu-se în lungi drumuri călcate în toată țara, ca să cerceteze librăriile cu regularitate, să afle cum s-a vîndut și cît de cerută e fiece carte scoasă de Editura Eminescu. Vreau să spun prin aceasta că Valeriu Râpeanu nu ocupă un post, ci săvîrșește în locul în care e pus, zi de zi, cu toate ardorile, o misiune.

Incontestabil că toate aceste daruri care îi împodobesc individualitatea pot fi atribuite că sînt roadele unei cumulări de cultură, că pornesc de la o capacitate de discernămînt pe care ți-o dă experiența de viață sau de la înclinările sufletu-

lui ori de la comenzile minții, dar în cazul de față cred cu tărie într-o idee care îmi este scumpă și care în atîtea rînduri verificînd-o s-a validat : Valeriu Râpeanu este fiul unor pilduitori dascăli de țară de altădată și de la părinții lui vin toate, din ce-a văzut și trăit la el acasă, ca să-i fundamenteze structura și comportamentul, psihologia și seriozitatea, străduințile și idealurile.

ZIARUL „MIŞCAREA" — 1930

Am schiţat în paginile dinaintea acestora, în cîteva vorbe, figura lui Gheorghe I. Brătianu, suscitat de actul reeditării excelentei sale lucrări *Tradiţia istorică despre întemeierea statelor româneşti;* şi, din memorie, s-au stîrnit multe, vechi şi uitate amintiri. Previn cititorul să nu se impacienteze, pentru că n-am intenţia să le etalez aici, ci doar să spicuiesc, din ansamblul lor, cîteva cu o semnificaţie pentru structura şi imaginea omului, care nu e cunoscut sau rău cunoscut, să punctez unele constatări cînd mi se vor impune, dar cu precădere să dau o fişă pentru o eventuală istorie a presei.

L-am cunoscut pe Gheorghe I. Brătianu în 1928, într-unul din drumurile mele la Iaşi, în casa profesorului de Drept comercial şi a decanului Facultăţii juridice, Petre Dragomirescu. Mai apoi, l-am vizitat de fiecare dată poposind în capitala Moldovei, la locuinţa sa de acolo şi, ori de cîte ori venea în Bucureşti, îl întîlneam la prietenul său, care era şi al meu, arhitectul G. M. Cantacuzino. Dar legătura constantă, strînsă, de zi de zi, aş putea să spun, pe o durată de aproape trei ani, s-a produs după 6 iunie 1930 — adică după întoarcerea din exil a prinţului Carol —, cînd face sciziunea în partidul liberal şi-şi întemeiază partidul liberal georgist, aderînd la Restauraţie.

Scriam la „Curentul", care era angajat într-o atitudine ostilă prinţului Carol. Faptul însă era împlinit. Carol venise,

lovitura îi reuşise şi o altă eră se deschidea, aşa încît orice împotrivire ar fi părut şi ridicolă şi inutilă. Şi-mi amintesc că în noaptea aceea de 6 iunie 1930 plecînd de la Preşedenţia Consiliului de Miniştri, înconjurată de ostaşi ai regimentului 6 „Mihai Viteazu", făcînd într-un fel prizonier guvernul reunit să delibereze asupra evenimentelor şi venind la tipografie împreună cu Paul Costin, bătrînul reporter politic, am scos din pagină cu de la noi iniţiativă violentul articol de fond cu injurii la adresa lui Carol, al lui Pamfil Şeicaru, care plecase tipărit în ediţia de provincie, ca să-l înlocuim în aceea destinată Capitalei, cu un material găsit la îndemînă, gata cules, ceva anodin — dacă ţinerea de minte nu m-a părăsit — despre vînat şi vînătoare, iscălit de un baron sau conte maghiar colaborator ocazional, care nu se potrivea deloc nici cu locul rezervat zilnic directorului gazetei şi mai puţin cu împrejurările.

Evident, punctul de vedere al „Curentului" eşuase. Nu putea însă trece atît de brusc, fără consecinţe morale, de la diatribe la ditirambi — ţinuta de pînă atunci în noua situaţie creată fiind practic imposibilă — şi s-a recurs la o soluţie de tranziţie indirectă, în sensul de a se da cea mai largă publicitate, fără nici o economie de spaţiu, acţiunii pornită de Gheorghe I. Brătianu care nu avea încă un organ de presă în Bucureşti, propriu, ca în felul acesta să se uite ori să se estompeze campania anticarlistă purtată susţinut uneori, sporadic altădată, între 10 ianuarie 1928, data apariţiei „Curentului", şi 6 iunie 1930, cînd revine Carol în ţară.

Cunoscîndu-se relaţiile care le aveam cu Gheorghe I. Brătianu, ca şi cu mulţi dintre amicii lui, ca şi cu aceia care l-au urmat cînd părăseşte partidul naţional liberal, mi s-a lăsat în sarcina mea să mă ocup de noua alcătuire politică şi de manifestările ei. Aşa am ajuns să fiu prezent la toate

adunările din oraşele ţării, de la Iaşi şi Cluj, de la Timişoara şi Satu Mare, de la Craiova, Focşani şi Bîrlad, la Botoşani, Bacău şi Suceava, de la Chişinău, Bălţi şi Soroca, la Cernăuţi, Roman şi Brăi'a, în sfîrşit, am fost de faţă la toate şi de la toate relatam ziarului ample dări de seamă. Şi aşa am trăit metamorfoza lui Gheorgne I. Brătianu, ca vorbitor în întrunirile publice.

La început, îşi scria şi citea discursul. După aceea, îl rostea liber şi pe urmă l-am auzit improvizînd în teme şi probleme care se puneau de către alţi oratori în cadrul aceleiaşi dezbateri, totdeauna logic şi informat, limpede şi exemplar, în gîndire ca şi în exprimare.

În 1930, în septembrie, s-a pus pentru întîia dată ipoteza ca organizaţia lui politică să-şi aibă un ziar, oficiosul partidului liberal georgist, aşa cum partidul liberal prezidat de I. G. Duca avea „Viitorul", partidul naţional-ţărănesc „Dreptatea", partidul poporului al generalului Averescu „Îndreptarea".

Am fost chemat şi eu în casa arhitectului G. M. Cantacuzino, care îşi asumase de la început răspunderea de a se îngriji de asigurarea părţii financiare a publicaţiei, care e esenţială într-o asemenea întreprindere. De ce voi fi fost chemat şi ce experienţă de presă puteam să am la nici 22 de ani, în inconştienţa vîrstei, nu m-am întrebat în clipa aceea, ci mult mai tîrziu, peste ani. Cert este că am fost consultat, pe cine văd că ar putea conduce ziarul. Şi am propus, fără să ezit, ca redactor-şef, pe Dem. Theodorescu — inegalabil, după mine, ca ziarist — excepţională minte, cultură şi talent, şi pe Ion Pas spirit conştiincios şi robace, ca secretar de redacţie, pe amîndoi ştiindu-i foarte bine. Titlul gazetei n-a intrat în discuţie, fiindcă Gheorghe I. Brătianu — păstrător de tradiţie — hotărîse să transfere de la Iaşi la Bucu-

reşti apariţia ziarului „Mişcarea", care fusese fondat la 14 septembrie 1909 de Gh. Gh. Mîrzescu (1876—1926). Şi ziarul a ieşit aici la 23 noiembrie 1930, bine făcut profesionalmente vorbind, variat, viu, fără nimic cenuşiu şi opacizant în el, iar la Iaşi, în locul lui, va apare începînd de la 1 ianuarie 1931 „Mişcarea Moldovei".

Redacţia va fi alcătuită astfel : Dem. Theodorescu redactor-şef, Ion Pas secretar de redacţie, care va scrie şi un articol în fiecare zi, G. Spina, C. Scharff, E. Bradu, Sergiu Milorian, M. Rinea, redactori şi reporteri, Sell şi mai apoi Aurel Dragoş care vor asigura, în admirabilele lor linii, cîte un desen de şarjă politică zilnic şi subsemnatul, care am iscălit cu pseudonimul Vladimir Elka, cu iniţialele lui şi „Cronicar" sau nesemnînd deloc, fiindcă pe vremuri eram angajaţi cu semnătura noastră unde lucram şi eram împiedicaţi să iscălim simultan la două ziare de acelaşi tip, adică la două cotidiene. O puteam face la un săptămînal sau la orice revistă literară.

Între colaboratori se numărau, Horia Furtună, Alfons Furtună, G. M. Cantacuzino, I. Valjan, Alexandru Iordan, N. N. Tonitza, Radu Cioculescu, Lucian Boz, poetul focşănean Virgil Huzum, Ion Conea şi G. Călinescu care îşi publică, într-o succesiune de foiletoane, capitole din „Viaţa lui Mihai Eminescu". De la 3 ianuarie 1931, Gh. I. Brătianu, care ţinea să aibă cu orice preţ între colaboratori pe Tudor Arghezi, acesta inaugurează o rubrică intitulată „Cutia cu păpuşi", care din păcate n-a durat prea mult. În fine, menţionez la 20 februarie 1931, debutul publicistic — care în genere i se atribuie în alte publicaţii — al lui Emil Cioran, student la 20 de ani în Bucureşti, ca şi următoarele şase-şapte eseuri mai restrînse, tipărite tot în „Mişcarea", vestindu-i de pe atunci temperamentul şi judecăţile, nonconfor-

mismul și iconoclasmul. Și la împlinirea unui an de viețuire a gazetei în numărul din 29 noiembrie 1931, Gh. I. Brătianu ne va da un articol oarecum festiv, în care printre altele va spune: „Odinioară, la Iași, a răspîndit zi de zi gîndirea și cuvîntul făuritorilor României Mari, a stat fără șovăire și fără preget în serviciul ideii de unitate națională. Acum, la București, luptînd cu hotărîre împotriva înjghebărilor trecătoare de cîrmuire sau a formațiuni'or politice perimate, tot el susține avîntul generației care doisprezece ani după întoarcerea ei de pe front înfruntă a doua oară pe tărîmul răspunderilor și a înfăptuirilor păcii, judecata țării și a vremurilor.

Astăzi ca și ieri, «Mișcarea» rămîne credincioasă unei tradiții glorioase de demnitate în convingeri și de stăruință în acțiune. Ziarului, care a fost în vremuri grele strajă a ideii naționale, i se cuvine să fie astăzi purtătorul unei lozinci de libertate. După un an de luptă, sîntem mîndri de a fi liberi ca în primul ceas: liberi de orice legături de iobăgie po'itică, liberi de stînjenirea intereselor lăturalnice, liberi de povara atitudinilor părăsite și a speranțelor înșelate". (Aluzia e directă la Carol II. *N.n.*)

„Mișcarea" apare fără întrerupere în București de la 23 noiembrie 1930 pînă la 10 februarie 1938, cînd se instituie dictatura lui Carol II, care desființează partidele, suspendînd și ziarele care le reprezentau. Cu exact o lună înainte, adică la 10 ianuarie 1938, Gh. Tătărăscu părăsind partidul se face reunificarea celor două ramuri național-libera'e, sub șefia lui Dinu Brătianu.

M-am ocupat aici îndeosebi de cel dintîi an al „Mișcării" de la București și ceva din al doilea. Dar pînă în 1938, n-a mai fost „Mișcarea" de la începuturile ei. Criza economică, pe de o parte, și lipsa mijloacelor bănești pe de alta, au dus

în răstimpul acestor aproape opt ani la modificări repetate în compoziția redacției și la schimbări în responsabilitățile direcției, care n-au mai reușit să dea ziarul pe care-l făurise cu neobositele-i arderi pentru meserie și cu scînteietoarea lui inteligență, marele și incomparabilul jurnalist care a fost Dem. Theodorescu.

BUCURA DUMBRAVĂ

Nu m-am gîndit să scriu despre Bucura Dumbravă ; dar destui cititori tineri, și cîțiva mai în vîrstă chiar, întîlnindu-i numele menționat în alte ale mele note despre India, m-au întrebat pur și simplu cine-i Bucura Dumbravă, cum de a ajuns în India, ce a scris ea în general și, în mod special, asupra Indiei ?

Nu știau nimic. Și mi-am pus problema din nou, cu triste̦e și cu melancolii, că timpul atît de vertiginos, de feroce și veșnic flămînd ne mastichează cu măselele lui de oțel, pînă la urmă pe toți, otova, cu aspirații, cu trude și vieți.

Nici eu nu știu, în fond, mare lucru, deși în tinere̦tea mea am avut norocul să le fiu apropiat și să-i frecventez des pe cei doi statornici prieteni și admiratori fără limite ai Bucurei Dumbravă, poetul și esteticianul Ștefan Neni̦escu și scriitorul Emanoil Bucuța — doi oameni de pilduitoare sensivități și delicate̦e — care îi păstrau în amintire valoroasa ei imagine, cu evlavie. Și m-am îndreptat spre fișele și ciornele mele cu decolorate însemnări și cred că ceea ce am recoltat — departe de a alcătui un portret — vor fi niște date cu un specific biografic și bibliografic, capabile să satisfacă dorința lectorului neștiutor.

E adevărat că Istoriile literare nici cele vechi și nici acelea mai noi n-o pomenesc și mă surprinde că o ignorează George Călinescu și că nu e semnalată nici în Micul Dic-

ționar Enciclopedic scos în 1972. Și e cu atît mai bizar, cu cît Bucura Dumbravă a fost prețuită, la vreme, de Titu Maiorescu, de Caragiale, de Vlahuță, de Duiliu Zamfirescu, C. Stere, iar în periodicele de altădată, critici literari ca Mihail Dragomirescu, Ilarie Chendi și Caion, pînă la Perpessicius la începuturile lui, au scris elogios despre creația ei; cum nu e cu nimic îndreptățită omisiunea întregii activități publicistice de la „Ideea Europeană" excelenta revistă a lui C. Rădulescu-Motru, de la „Convorbirile Literare" din perioada Al. Tzigara-Samurcaș, de la „Lumina" lui C. Stere, ca și de la „Viața Românească".

S-o iau însă metodic: Bucura Dumbravă, pe numele ei adevărat Fanny Seculici, s-a născut la Bratislava în 1868, slovacă așadar ca obîrșie, iar la vîrsta de 5 ani dimpreună cu părinții s-au stabilit în țară. Aici a crescut, aici a învățat, aici i s-au dezvăluit frumoasele însușiri ale minții și ale sufletului, cu care și-a cucerit stima unor amiciții durabile și iubiri statornice, aici își descoperă vocația scriitoricească, împătimită de istoria noastră și de poporul nostru. Era un spirit întru totul ales, cu o cultură de adîncimi, stăpînind ireproșabil, în scris și vorbit, în afara limbii pămînturilor unde văzuse lumina zilei, și româna, care era a patriei adoptive, germana, franceza și engleza și era dominată în egală măsură de voluptatea muzicii și a poeziei.

Cele două cărți ale ei, *Haiducul* și *Pandurul*, ambele cu o canava istorică, au fost scrise în limba germană și au apărut inițial „Der Haiduc" în 1907 și „Der Pandur" în 1912 la Regensburg, pentru ca un an mai tîrziu, adică în 1908, romanul *Haiducul* care are un caracter social, inspirat din viața și acțiunile lui Iancu Jianu, să fie tradus în graiul nostru de Teodor Nica, iar *Pandurul* consacrat revoluției de la 1821 și lui Tudor Vladimirescu, în același an 1912, e trans-

pus în românește de Eliza I. Brătianu. Ar fi trebuit să urmeze încă un volum cu titlul *Sfărîmătorii de valuri* dedicat revoluției din 1848, dar care n-a mai fost făcut.

În orice caz, amîndouă aceste cărți s-au tras la noi în mai mult de zece ediții fiecare. Nu știu dacă *Haiducul* a fost retipărit în anii noștri. Dar am văzut *Pandurul* scos la Editura Tineretului în 1969 cu o frumoasă prezentare a lui D. Almaș, într-un tiraj de peste patruzeci de mii de exemplare, grabnic epuizat. Volumul reproduce și prefața scrisă de Bucura Dumbravă pentru ediția din 1921, cînd se împlinea un secol de la dramaticele întîmplări, și de unde citez: „Într-un sat ascuns prin dealurile Gorjului — unui cătun al lui i se zice Pitu'ita — sub țuguiul negru de șiță de stejar ce acoperă căsuța mică de bîrne, s-a dezvoltat conștiința care s-a simțit răspunzătoare pentru înaintarea sufletească a unui neam întreg. Ce ușor i-ar fi venit fiului de moșnean Tudor Vladimirescu să trăiască în tihnă și în belșug pe sfoara lui de moșie, pe rodnicul pămînt al României care — oricît de cumplite ar fi greșelile morale ale stăpînirii — își hrănește neamul și nu-l lasă să se prăpădească trupește." Și ceva mai departe adaugă: „Astăzi, o lume întreagă strigă ca gorjanul Tudor din Vladimiri: Dreptate! Îndrumare pe calea cinstei!"

Cea de a treia a ei lucrare este *Cartea munților*, prima pe care a scris-o direct în românește — un superb poem al naturii închinat tineretului — din care s-au scos între 1920 și 1943 trei ediții, cea din urmă cu un vibrant cuvînt înainte al lui Emanoil Bucuța. Îi transcriu finalul pentru poezia lui: „Peste capetele noastre se ridicau deodată, în aerul care părea sterp, munții veșnici. Ea îi vedea ca un cioban și ca un călugăr, ca un drumeț și ca un scriitor, ca un cavaler și ca un filosof: loc de odihnă și de frumusețe, dar și vatră de

entuziasm și de mari idei, gătită cu flori și încinsă cu fulgere.

Cartea munților nu trebuie uitată. Mulți oameni și multe locuri trăiesc în ea. E ca o zare de ideal foarte înaltă și foarte albă, pusă vieții noastre. Să ne aplecăm, din nou, peste paginile ei de argint și de safir".

A patra ediție iese în Editura „Stadion", în 1970, într-o adecvată înfățișare grafică, prefațată și cu foarte utilele note ale lui Mircea Handoca, același care ne-a dat la „Minerva" corespondența lui Moș Ghiță Kirileanu.

Bucura Dumbravă va mai tipări în 1921 un volum de povestiri intitulat *Ceasuri sfinte* și cu aceasta bibliografia ei se sfîrșește.

Mai există o cărțulie postumă, care reunește scrisori, notații și fragmente, apărută prin sîrguința lui Emanoil Bucuța și Ștefan Nenițescu, în 1927, după mai bine de un an de la deces — ea va înceta din viață la Port Said la sfîrșitul lui ianuarie 1926, după ce împlinise 58 de ani — în drumul întoarcerii acasă din călătoria în îndepărtata Indie. Ce năzuințe au dus-o acolo, privesc o altă fațetă a personalității ei.

Dar cîte n-ar mai fi încă de consemnat — biografic și bibliografic vorbind — înviate din galerele memoriei și recontrolîndu-mi fișele după aproape o jumătate de veac, în legătură cu această fascinantă și tulburătoare individualitate care a fost Bucura Dumbravă ! Și selectez din ele cîteva, menite să-i arate cititorului de azi structura, vibrațiile ei de minte și de inimă, ideile și idealurile care o călăuzeau și o tensionau, capacitatea inepuizabilă de a se dărui Omului, ca să apropie oamenii, dincolo de frontiere și de naționalități

şi asta o va duce, neîncetat, la căutări, la experienţe şi la neobosite străduinţi.

La 14 ani începe să scrie versuri şi e cîştigată de sensibilitatea poeziei noastre populare, de jocurile şi de portul naţional românesc şi, aşa, în 1905, întemeiază societatea *Chindia*, cu scopul să le pună în valoare, să le propage şi să atragă atenţia întregului neam asupra comorilor artistice inestimabile ce le avem. Timp de 11 ani, adică pînă la izbucnirea războiului din 1916, cînd societatea îşi încetează forţat activitatea, ea va depune acolo o muncă frenetică, — în ultima analiză, o adevărată pedagogie ilustrată şi demonstrativă, de gust şi de valorificări estetice. Şi ca să dovedesc cît de identificată era cu sfielnica şi trudita noastră pătură ţărănească şi totodată cît de mult îşi iubea eroii a căror viaţă a închis-o în minunata ei literatură, mă voi opri asupra unui amănunt pe care-l ştiu, desigur, foarte puţini.

Apărea la Gorj o revistă lunară *Şezătoarea săteanului*, fondată la 1898 de învăţătorul G. Dumitrescu-Bumbeşti (1861—1939) şi destinată ţăranilor. În 1916, începînd cu numărul din mai-iunie, publicaţia îşi schimbă titlul numindu-se *În slujba adevărată*, iar conducerea ei va fi preluată de G. D. Mugur şi Ion Chiru-Nanov, care vor spune, sub semnătură, în articolul program, între altele, următoarele : „Bătrîna revistă *Şezătoarea săteanului*, întemeiată cu 18 ani în urmă de G. Dumitrescu-Bumbeşti, a purces din nevoile vremii de la 1898 atunci cînd rosturile vieţii noastre erau altfel decît acum. Acolo, în partea de sus a Gorjului, nouă învăţători şi nouă preoţi, întovărăşiţi de cîţiva proprietari şi agricultori, au întemeiat societatea *Lumînarea săteanului*, cu legămînt între ei să lupte pe drum drept, cu osîrdie curată, pentru ridicarea vieţii din acel co't de ţară. Ei doreau ca în cele zece comune pe care le cuprindea societatea lor, să înfiinţeze

biblioteci, şcoale de adulţi, bănci populare, să vorbească apoi sătenilor despre tot ce le este spre îndreptarea şi ridicarea lor şi să întemeieze şi o foaie pentru a sta de vorbă asupra gîndurilor şi faptelor lor cu obştea unei ţări întregi. Acolo la Bumbeşti, a fost cîrma mişcării sociale din Cartiu, Cîineni, Curtişoara, Grui, Horezu, Musăteşti, Rugii, Schela şi Tetila". Şi G. D. Mugur şi Ion Chiru-Nanov o solicită pe Bucura Dumbravă să le aducă aportul colaborării. Era o tipăritură modestă, fără nici o aureolă, iar Bucura Dumbravă, cu toată reputaţia ce o avea, trimite, reîntorcîndu-se la poezie — fără înfumurări, fără năzureli şi fără să se considere micşorată — la obscura *În slujba adevărată* izbutita şi pierduta ei *Doină*, de şaptezeci de stihuri închinată lui Tudor Vladimirescu, ce se va publica în nr. 3 din iulie 1916 şi din care să-mi fie permis să-i transcriu sfîrşitul :

„Scoală, Tudor, Căpitane
Şi adună-ţi pe cătane
Căci pandurii n-au murit,
Cum nici munţii n-au pierit,
Şi nici Oltul n-a secat
Şi nici dorul nu s-a dat,
Dorul sfînt de înălţare,
Dor curat de îndrumare,
Dorul care te-a crescut,
Şi cu har te-a învăscut,
Tudor, Vodă oltenesc,
Dorul tău cel românesc."

Curînd însă România va intra în hora celei dintîi conflagraţii mondiale. Scrisul va fi abandonat. Bucura Dumbravă, cu neastîmpărul şi cu freneziile ei, nu va sta inactivă.

Va căuta să dea o organizare înțeleaptă și de rostuiri temeinice cercetășiei feminine, abia înființată și va fi prezentă concomitent și la spitalul de răniți aduși de pe front, unde a depus eforturi disperate, cu o grijă și o devotațiune absolut materne ; iar cînd sub ocupația germană C. Stere va scoate *Lumina*, Bucura Dumbravă în nr. 52 cu data de 23 octombrie 1917 va tipări un lung foileton intitulat *Ceterum censeo*, o apologie a păcii și a sensuri'or cu care îmbracă responsabilitățile femeii. Redau din cuprinsul lui : „Firește că în propovăduirea respectului și a dragostei între națiuni, școala trebuie puternic susținută de familie, adică înainte de toate de mame și apoi de toate femeile. Ura trebuie stigmatizată ca un păcat de moarte. Cuvîntul «ură» în gura femeii sună ca un lătrat de hienă". Și apoi, ceva mai în jos, adaugă : „Nici o mașină de război, fie ea de o sută de ori mai îngrozitoare ca cele întrebuințate azi pentru nimicirea popoarelor, nu va distruge sau învinge ura, căci materia e fără putere față de forțele sufletești. Singura armă contra urii este dragostea. Și dragostea nu poate să se răspîndească pe pămînt dacă inimile femeilor rămîn împietrite".

Am pomenit rîndul trecut de cărțulia postumă scoasă în 1927 de Emanoil Bucuța și de Ștefan Nenițescu. Ea numără 109 pagini și se deschide cu titlul *Pe drumurile Indiei* care însumează doar 14 file cu notațiile și impresiile de pe vapor, cu oamenii pe care i-a cunoscut, cu dezbaterile ce au urmat și reflecțiile ce le-a făcut, pentru ca editorii cărții în explicația ce o dau publicării ei să spună : „Toți cei cîți o prețuiau pe Bucura Dumbravă, fie pentru literatura ei puternică, fie pentru însușirile mari ale unei personalități, înflorind fără sfială între prieteni, au să citească mișcați aceste pagini. Ei au s-o regăsească în ele întreagă, cu dragoste de drum, de oameni, de India și de flori".

Bruioanele, caietul cu note care ar fi trebuit să dea cartea asupra Indiei, ca și gîndurile ei, nu s-au mai întors. Sfîrșește la Port-Said, ori în urma unei puternice crize de malarie pe care a dobîndit-o în India, ori ca o consecință a unei infecții generalizate, de la o rană la picior, așa cum rezultă dintr-o frumoasă epistolă a unui important gînditor indian cu care se împrietenise la Adyar și cu care se încheie cărțulia alcătuită de prietenii de aici. A fost incinerată la Port-Said, iar în 1928 urna funerară a fost adusă în țară de Emanoil Bucuța, Ștefan Nenițescu și de sora acestuia, Fanny, căsătorită Boerescu, iar cenușa împrăștiată la *Vîrful Omul*, în cele patru unghiuri ale lui, ca să-i împlinească vrerea olografă, așternută pe hîrtie, înainte de a se mîntui.

Se născuse în Cehoslovacia, România îi devenise patrie adoptivă și moare în Egipt la întoarcerea din India.

Și se putea oare pentru toate neliniștile și mistuirile ei, pentru toate dibuirile și aspirațiile după care a tînjit, să i se rezerve alt epilog mai potrivit decît acesta care-i rezumă ireproșabil de armonios și de tîlcuitor, destinul ?

MARTHA BIBESCU

Generația de azi o știe prea puțin pe Martha Bibescu, românca, scriitoare de limba franceză, de notorietate internațională — și dacă nu s-ar fi publicat, relativ recent, *Jurnalul politic* n-ar fi fost poate deloc știută —, unul dintre copiii rezultați din căsătoria Smarandei Emma Mavrocordat cu Ion N. Lahovari (1848—1915) — diplomat și demnitar de stat în mai multe cabinete ministeriale și frate cu impetuosul orator și intransigentul om politic Alexandru Lahovari (1841—1897) și cu generalul Iacob Lahovari (1846—1907) — devenită Bibescu la 18 ani, prin mariajul ei cu George Valentin Bibescu (1880—1941), fost ani în șir președintele Federației Internaționale Aeronautice.

Decedează la Paris în 1973, aproape nonagenară — dar, exemplu excepțional de biologie umană, conservîndu-și intacte ca și în tinerețe și ca și la maturitate aceeași memorie prodigioasă, care uluia, și aceeași luciditate săpată parcă într-un bloc de cristal, unite cu farmecul unei scînteietoare inteligențe de adîncimi și cu neistovitul ei talent, care au făcut-o proprie actului de gîndire și analizei, spiritului de observație și scrisului, pînă în clipa cînd neființa i-a înghețat mintea și i-a plumbuit privirea, — indiferent de imprecizia și de discuția nelimpezită, în privința anului ei de naștere, atribuit cîteodată în 1886 alteori în 1888, sau în 1889. După știința mea — dacă se vrea și o opinie perso-

nală — cred că a venit pe lume în 1886. Dar asta e secundar. Important este că a lăsat o operă care numără mai mult de patruzeci de volume, romane propriu-zise și romane istorice, descrieri de călătorie, eseuri, biografii, amintiri și portrete, notații de jurnal, iar unele cărți de la începuturi le-a semnat cu pseudonimul *Lucile Decaux*, toate fiind tipărite la Case editoriale care nu obișnuiau să-și sacrifice interesele comerciale și exigențele selective ale valorilor consacrate sau ale celor în certă devenire, pentru oportunități trecătoare și complezențe de salon, — cum erau *Gallimard, Hachette, Bernard Grasset, Plon, Champion, Flammarion, Albin Michel, Mercure de France*. La această din urmă editură îi iese în 1972 sub titlul *Echanges avec Paul Claudel* — și e ultimul mesaj care-i mai aduce iscălitura — dialogul epistolar dintre Martha Bibescu și poetul, dramaturgul și eseistul francez, care se poartă între anii 1926 și 1953.

Cititorul va fi înțeles desigur — fără să mai fiu obligat s-o nominalizez bibliografic — cît de prolifică și de variată i-a fost creația scriitoricească și cît de elogios a întîmpinat-o critica și au consemnat-o istoriile literare din Franța.

Și totuși... Cu transpunerea ei în graiul nostru am fost foarte zgîrciți, ca să nu spun neglijenți.

Prima carte în românește *Două portrete* (Ferdinand al României și Anatole France) îi apare la „Cultura Națională" în 1930 ; îi urmează în 1936 *Destinul Lordului Thomas of Cardington* (fost atașat militar al Angliei la București) și în 1938 *Izvor, țara sălciilor*, cu un cald cuvînt de prezentare al lui Mihail Sadoveanu, amîndouă scoase în editura „Adevărul" — și toate trei dăruite probabil limbii de obîrșie de autoarea însăși, după ce se tipăriseră în Franța,

fiindcă pe nici unul din aceste volume nu e indicat ca tălmăcitor un nume — ca apoi, în 1946, la „Fundații" să-i apară cartea debutului din 1908, *Cele opt raiuri* tradusă de Tudor Nicolaescu, sfîrșit din viață în 1943 în condiții nebuloase, și unde se publică — drept prefață — o emoționantă scrisoare pe care Martha Bibescu o trimite de la Constantinopol la 28 ianuarie 1944 cu titlul *„Lui Tudor Nicolaescu scrisoare fără răspuns către un tînăr care a murit"*, pe care după gustul meu aș reproduce-o integral, pentru rara ei frumusețe înlăcrămată și din care mă limitez să-i transcriu cîteva fraze din final :

„...„...Răspunsul meu se întîlnise cu moartea pe drum. Îmi ceruseși pentru ultima dată această prefață, pe care n-ai primit-o, vestindu-mi în același timp și plecarea ta ca ostaș în Transilvania. La Sibiu ai părăsit această lume, de nedezlegat pentru mintea omenească, în care părinții tăi, atît de nenorociți, nu mai pot regăsi decît durere și dragoste. Numele tău va rămîne legat de această carte, oglindă a tinereții mele, asupra căreia mă plec ca să regăsesc chipul tău iar nu pe al meu : un chip frumos și grav, a cărui taină nu îmi va fi niciodată dezvăluită.

Ai plecat în această călătorie nesfîrșită, înaintea și nu în urma noastră, cum se cuvenea, iar în clipa în care am aflat aceasta te-am încredințat în mîinile acelui Dumnezeu, despre care, în cea dintîi pagină din *Cele opt raiuri* ai aflat că «îndurarea-I întrece însăși dreptatea Sa»."

La atît se rezumă, exclusiv la aceste patru cărți din bogata ei bibliografie, — și în atîtea dintre ele e vorba despre noi — ceea ce lectorul român necunoscător al francezei a putut să țină în mînă în decursul a patru decenii. Și aș mai trebui să semnalez aici între ceea ce s-a mai tipărit în țară — dar în limba franceză — cartea tatălui ei Ion

N. Lahovari *Souvenirs d'un volontaire de l'Armée Roumaine* (Plevna, 1877), de la „Cultura Națională" în 1925, cu o superbă prefață a Marthei Bibescu și de un interes documentar de prima mînă pentru războiul Independenței noastre, care poate că vreo editură să aibe buna inspirație s-o traducă și s-o redea vehiculării și cunoașterii.

În vremea noastră, îngrijită de Tudor Ionescu în colecția „Restituiri" a editurii *Dacia* în 1976, s-a tradus *La bal cu Marcel Proust*, iar în 1979 la „Editura Politică" se publică de către Cristian Popișteanu și Nicolae Minei *Jurnalul politic* al Marthei Bibescu pe perioada ianuarie 1939 — ianuarie 1941. Și mai știu bunăoară că la serioasa editură „Minerva" se află gata să ia drumul tipografiei un amplu și remarcabil studiu al Martei Brăescu, soția defunctului și regretatului profesor universitar Ion Brăescu, eminentul specialist în limba și literatura franceză, consacrat implicațiilor românești în opera Marthei Bibescu.

Este însă loc pentru multe încă de făcut. Pentru foarte multe, care n-ar putea decît să îmbogățească și să onoreze registrul sensibilităților românești.

O PRIETENIE LITERARĂ : MARTHA BIBESCU — MIHAIL ANTONIADE

Şi după ce i-am citit cea din urmă a ei carte, apărută în Franţa în 1972 — cu un an deci înaintea morţii — pe care am menţionat-o şi care reuneşte schimbul de scrisori dintre Martha Bibescu şi Paul Claudel, m-am întrebat cu o legitimă curiozitate şi pot zice şi cu o incurabilă melancolie, pe unde va mai exista şi ce se va fi mai salvat din bogata ei corespondenţă, inestimabilă ca valoare — trecută prin atîtea iaduri ale Istoriei — primită de la scriitori, pictori şi muzicieni, de la cărturari şi istorici, de la diplomaţi şi oameni politici ; toţi străini şi toţi cu nume de circulaţie şi de rezonanţă internaţională, care-mi dădea emoţii şi înfiorări parcurgînd-o ; şi cînd mă duceam s-o vizitez în tinereţea mea, la Mogoşoaia sau la Posada, singur cîteodată, însoţind pe Anton Bibescu, pe Cezar Petrescu sau pe Grigore Gafencu alteori, o rugam să-mi mai arate unele din epistole, ceea ce a făcut-o să mă eticheteze *„viţiosul grafiilor"*.

Am avut de la ea dăruite — ştiindu-mă muşcat de şarpele bibliofiliei — şi cîteva rare şi foarte vechi tipărituri.

Gînduri şi imagini, oameni care nu mai sînt şi stiluri de viaţă şi de comportament, învie din lunga lor somnolenţă, de sub groasa crustă a timpului dus şi-mi amintesc, de pildă, ca o curiozitate, că Anton Bibescu, vărul ei, diplomat şi scriitor, frate cu Emmanuel — amîndoi prieteni cu Marcel Proust — dacă avea să-mi spună ori să discute ceva

cu mine, să-mi dea o informație utilă gazetei, sau dacă i se năzărea cumva o idee care era în concordanță cu atitudinea mea de jurnalist, ca să-mi sugereze un subiect de articol sau un scurt comentariu ori o notă polemică, — deși nu-i erau străine nici telefonul meu de-acasă, nici cele de la redacție, — îmi dădea de la Athenée Pallace, unde locuia, o telegramă, invitîndu-mă la el pentru a doua sau a treia zi și fixîndu-mi și ora. Nu era — vă asigur, în gestul acesta care pare ridicol, nici fanfaronadă, nici dorință de originalitate cu orice preț. Era, pur și simplu, un obicei care la început, în intimitatea mea, întîlnind pentru prima oară asemenea uzanțe care nu făceau nici un rău, nu puteau decît să mă amuze.

Mi-am mai reamintit cu prilejul acesta că văzusem la doamna Teodora Antoniade mai multe plicuri de-ale Marthei Bibescu, adresate defunctului ei soț, Mihail Antoniade, prestigiosul nostru jurist — specialist în problemele de Drept civil, internațional și comercial — de o seducătoare ascuțime mentală, de o întinsă, organizată și variată cultură și de un fond uman și de o generozitate sufletească rar întîlnite. Și doamna Teodora Antoniade, cu bunătatea care-i este organică, a avut amabilitatea să mi le pună la dispoziție, ca să le aduc la cunoștința lectorilor mei. Mai înainte însă, fiindcă uităm prea repede pe cei ce i-am cunoscut și i-am pierdut, să mi se permită să-i rezum, în cîteva linii, biografia.

Se născuse în decembrie 1883 și se stinge din viață în martie 1946, în București, ecrasat de un infarct, în chiar sala de ședințe a Curții de Apel, în vreme ce își dezvolta pledoaria într-un proces. Era frate cu valorosul diplomat Const. Antoniade și reputatul renascentist despre care am mai scris și a cărui operă filosofică și istorică — pot să vestesc —

că e în pregătire la Editura Eminescu să pornească pentru tipărire şi să reintre în circuitul culturii româneşti.

Pe amîndoi fraţii, Titu Maiorescu în „Jurnalul" lui îi consemnează prezenţi la şedinţele „Junimii" şi pentru amîndoi are cuvinte măgulitoare.

Licenţiat în Filosofie şi Drept, Mihail Antoniade pleacă în Germania să-şi treacă doctoratul în filosofie. Dar lipsa mijloacelor materiale îl obligă să-şi întrerupă studiile şi cercetările şi se întoarce în ţară ca să devină asistent al profesorului C. Rădulescu-Motru. Se dedică apoi avocaturii. A publicat eseuri de filosofie şi a tradus din Immanuel Kant, scoasă la „Cultura Naţională" în 1924, *Prolegomene la orice metafizică viitoare care s-ar putea înfăţişa ca ştiinţă.*

La înhumarea lui, într-un vibrant cuvînt de adio rostit de Demostene Botez, în numele baroului, a spus, între altele, în încheiere : „Împărţindu-şi viaţa cu echilibru, între casă şi tribunal, el aducea printr-o muncă grea şi continuă omagiul său sensului moral al vieţii, iar prin pasiunea senină de frumos omagia sensul iraţional al Artelor. Ce imensităţi vaste a cuprins mintea lui, între Justinian şi Paul Valery ! Astăzi, aceste imensităţi au rămas singure, fiindcă o viziune a lor s-a stins".

Şi trebuie să mai amintesc aici, pentru cei ce nu ştiu, că Mihail Antoniade a fost unul din iniţiatorii şi semnatarii memoriului adresat în numele Baroului, mareşalului Ion Antonescu în iunie 1944, pentru încetarea războiului.

În ce priveşte scrisorile Marthei Bibescu, sînt din 1941, din 1942, din 1944 şi ultimele două din 1946, după săvîrşirea din viaţă a lui Mihail Antoniade. Ele atestă prietenia legată între doi oameni — o prietenie literară — înrudiţi în sensibilitate, în nişte circumstanţe sufleteşti posomorîte pentru Martha Bibescu, cînd soţul ei George Valentin Bibescu

era grav bolnav, dar mai cernite pentru țara noastră, abia ieșită din dementa rebeliune legionară. Scrisorile toate — cum obișnuia Martha Bibescu — sînt în limba franceză și e de la sine înțeles că le dau în traducere, nădăjduind că nu le-am alterat prea mult nici nuanțele, nici frăgezimile de simțire. Și fac specificarea că ele se reproduc în ordinea datelor :

București, 28 ianuarie, 1941

Sanatorium Elias
Bd. Mărăști 17

Dragă maestre,

Bolnavul nostru continuă să trăiască și să vrea să trăiască. Luptăm cu el, pentru el. Aș vrea să vă văd, dar nu pot și nici nu vreau să mă mișc de aici. Poate că într-o zi puteți veni între orele trei și patru după-amiază să ne faceți, mie și fiicei mele, o mică vizită la Sanatoriu.

Avînd a vă comunica lucruri care trebuie să rămînă secrete și care trebuie să vă fie încredințate fără întîrziere, vă rog ca, în cazul in care sînteți încă reținut în casă la recomandarea medicului, să aveți bunăvoința, maestre Antoniade, să rugați din partea mea pe soția dumneavoastră să vă înlocuiască. Va fi de-ajuns să-și anunțe vizita telefonic dimineața, pentru după-amiază. Vă rog să primiți, atît pentru ea cît și pentru dumneavoastră, expresia afectuoasă și sinceră a sentimentelor pe care le cunoașteți,

Martha Bibescu

25 aprilie, 1941

Scumpe maestre,

Am telefonat la dumneavoastră, fiica mea și cu mine, una după alta, în ajunul sărbătorilor, dar fără să vă găsim. Vo-

iam să vă facem urările noastre. Acum, cînd putem spera că acestea s-au îndeplinit, iar urarea „Paște fericit" e trecută, ne putem aștepta să vă vedem aici? Ați dori să ne faceți marea plăcere de a veni împreună cu doamna Antoniade să petreceți un sfîrșit de după-amiază la Mogoșoaia și să luați ceaiul aici? Alegeți-vă ziua și telefonați-ne.

George a fost transportat aici la 7 aprilie cu îngăduința medicului și la cererea sa. Primele două săptămîni a fost mult mai bine. De alaltăieri însă ne îngrijorează din nou.

Sper atît de mult să fie salvat, încît, cîteodată, mi se pare că deja este. Dar cunoașteți zicala „adesea te îndoiești de ceea ce crezi mai mult". *În cazul acesta este adevărat.*

Veniți curînd să ne vedeți. Știu că asta îi va face plăcere și bine lui George, din toate punctele de vedere, precum și mie. Încercarea cînd se prelungește se îmblînzește și totuși e foarte dură. Vă trimit, dragă maestre, expresia sentimentelor pe care le cunoașteți.

Martha Bibescu

23 iunie, 1941

Scumpe maestre,

Conform promisiunii contez pe dumneavoastră pe acea zi din săptămînă pe care mi-o veți indica. Această scrisoare vă va fi adusă de ginerele meu, însărcinat de mine să vă ceară documentul, privitor la schimbarea numelui mezinului său, document pe care vă rog să i-l încredințați pentru cîteva ore și care vă va fi înapoiat cu exactitate. Deci, schimb de documente. El vă va explica prin viu grai măsura de precauție luată, impusă de aceste timpuri tulburi, care nu pot fi comparate cu nimic, decît poate cu căderea Constantinopolului, așa cum atît de bine ați spus-o, sau cu aceea a ora-

şului Tyr — din Biblie — pasaj care merită a fi recitit. Cu toată prietenia, a dumneavoastră,

Martha Bibescu.

P.S. Pivniţele Mogoşoaiei, în eventualitatea venirii, sînt la dispoziţia dumneavoastră.

(Dacă s-a reţinut data, era a doua zi chiar după ce se produsese agresiunea hitleristă împotriva Sovietelor. Dar scrisoarea, ca să fie înţeleasă în obiectul ei principal, comportă unele explicaţii. Martha Bibescu şi soţul ei George-Valentin Bibescu care cîteva zile mai tîrziu numai — mai exact la 2 iulie 1941 — va înceta din viaţă, erau preocupaţi de ideea că, odată cu dispariţia lor, numele Bibescu — implicat atît de des în istoria României — se va stinge. Nu mai era nimeni, nici un descendent masculin care să-l poarte. Vărul lor primar, Emanuel Bibescu, fără să fi fost însurat, în 1917, tînăr, în urma unei declarate paralizii progresive, fără leac, se sinucide spînzurîndu-se în camera în care locuia la Hotelul Ritz din Londra, iar fratele său, Anton Bibescu, ajuns bătrîn, din mariajul cu fiica fostului prim-ministru şi şef al partidului liberal al Angliei, contele Herbert Henry Asquith [1852—1928] n-a avut decît un singur copil şi acela de sex feminin, cum dealtfel a rezultat şi din alinţa Marthei Lahovary cu George-Valentin Bibescu. Fata acestora însă, Valentina, căsătorită cu Ghica-Comăneşti, are, în schimb, doi fii, care la naştere se numeau, firesc, Ghica-Comăneşti. Soluţia s-a găsit — prin consimţămîntul patern — ca cel mic botezat George să schimbe numele în Bibescu, ceea ce cu destule dificultăţi s-a obţinut juridiceşte în cele din urmă. Şi, fiindcă la 5 decembrie 1941, mai sînt legate de aceeaşi problemă cîteva şiruri doar ale Marthei Bibescu, le intercalez aici, pă-

răsind o clipă regula reproducerii în ordinea datelor : *„Scumpe maestre, Vă dau copia scrisorii Binevoitorului. De-ar putea să fie așa pînă ce veți reuși. Oare s-au făcut atîtea greutăți cînd Petrescu și-a zis Comneni ? E adevărat că era major și că tatăl său n-a știut nimic. Prietenească recunoștință, M. B.“* Nu știu cine putea să fie „Binevoitorul“. În orice caz, un om influent sau poate chiar ministrul de justiție, la care Martha Bibescu să fi făcut apel. Oricum, în 1942, nepotul drept, cel mic și fiul al doilea al fiicei ei Valentina cu Ghica Comănești, care putea să aibă un an sau doi, se chema legal George Bibescu, iar astăzi, necunoscînd dacă și-a întemeiat o căsnicie și dacă are sau nu copii, e singurul care mai poartă numele stirpei bibeștilor. Ceilalți Bibești îi întîlnim în file de cronică, în pagini de istorie literară și socială și pe coperte de cărți. Cît despre Petrescu-Comneni, la care face aluzie, este vorba de fostul diplomat și ministru de externe care își adăugase numelui său Nicolae Petrescu pe acela de Comneni. *N.n.*)

13 august, 1941

Scumpe maestre,

Iată ferparul unde se dezvăluie încă o dată lipsa de precizie a oricărui negustor bucureștean. L-am rugat pe Mützner (vechi și cunoscut tipograf în epocă, *n.n.*) *să-mi trimită ceea ce se numește o „corectură“. Imposibil s-o obțin. În ferparul franțuzesc am văzut această greșeală de tipar „La comptesse (sic) R. de Montesquiou“* (în loc de „La comtesse“, *n.n.*), *iar în ferparul românesc cuvîntul „cumnat“ nu este precedat de cuvîntul „frate“ ! Nu poți decît să te resemnezi.*

Veți arăta acest ferpar, cînd veți avea prilejul, Știrbeylor, care se îndoiesc, pe nedrept, de buna mea credință. Ce ticăloșii sînt toate astea, în marea nenorocire generală! Mă consolez cu Montaigne: „Nimic nu e mai sigur decît nesiguranța și nimic mai ticălos și mai mîndru decît omul". Vă aștept la Posada.

Prietena dumneavoastră întristată,
Martha Bibescu.

5 februarie, 1942

Scumpe maestre,

Această scrisoare va pleca cînd va putea. Dar nevoia imperioasă pe care o simt de a-ți mulțumi la această dată, în această zi și la această oră, îmi impune să ți-o scriu. Grija dumitale a contribuit ca Astyanax să-și recapete moștenirea; ai readus de două ori sufletul cel mai bun pe calea cea dreaptă; nu uit nimic.

„Captivă, mereu tristă,
Stingheră mie însămi"

Îngăduie ca, totuși, Andromaca să te iubească... cu o prietenie căreia i-ai răspuns cu acea generozitate de sentimente care nu se țese decît acolo unde inima este la înălțimea inteligenței, adică, rareori. Prietena dumitale recunoscătoare.
Martha Bibescu

24 octombrie, 1942

Scumpe maestre,

Piața George Valentin Bibescu a luat naștere în fața aerodromului Băneasa; nu-mi rămîne decît s-o împodobesc în

viitor cu o frumoasă fîntînă în stil clasic, așa cum înțelegem noi. Țineam să ți-o spun, știind că semnătura dumitale a contribuit la acest act de recunoștință publică (și care n-a fost furat). Spun în șoaptă și numai pentru dumneata acest vers al Phedrei, adresat umbrei acelui tînăr care își încearcă aripile încă din 1904 :

„Tovarăș de primejdie pe care trebuia să ți-l cauți"

Mă voi întoarce de tot la Mogoșoaia la 28 octombrie. Sper să te revăd de îndată și adesea.

Martha Bibescu

P.S. *Se pare că toate orizonturile se luminează. Nu găsești ?*

(În toiul bătăliei de la Stalingrad unde s-a conturat înfrîngerea hitlerismului. *N.n.*).

Dau mai departe cele din urmă patru epistole ale Marthei Bibescu, din care doar două au avut ca destinatar pe Mihail Antoniade, ambele din 1944, iar celelalte două din 1946 — scrisori de condoleanțe — care după decesul neașteptat al acestuia, sînt adresate, una de la Paris fratelui său Const. Antoniade, valorosul nostru diplomat, cărturar și scriitor — și alta de la Londra soției defunctului, Teodora Antoniade — remarcabilă în profesiunea sa de juristă și absolut exemplară ca om, prin toate armonioasele ei însușiri psihice și mentale, cu care a fost dăruită.

Rîndurile Marthei Bibescu către Mihail Antoniade sînt expediate de la Posada ; și în cuprinsul lor voi interveni cu lămuririle cuvenite, ca să-i evit cititorului eventuale și inutile nedumeriri :

Din casa din pădure

12 iulie 1944

Scumpe fiu al lui Socrate, îngrijit în templul zeului necunoscut! Într-o zi vom merge împreună și îi vom duce un cocoș lui Esculap, trecînd pe drumul Corintului, atunci cînd viața va fi în floare. Și scrisoarea pe care mi-ai trimis-o va face parte din viitoarele antologii; o păstrez cu dragoste și o voi îngloba în textul meu la capitolul care-ți va fi consacrat.

Nu sînt mirată că moartea, ca să-ți apară, a luat chipul strălucitor al fecioarei — zeița vînătorii — arătîndu-se lui Hypolit în pragul morții și părăsindu-l înainte să-și deie duhul, cu justificarea că fiind nemuritoare îi era interzis să vadă pe cineva murind. (La 29 iunie, într-unul din raidurile aviației americane deasupra Bucureștiului, locuința familiei Antoniade, situată în strada care se numește acum „Atena", a fost serios avariată de bombele lansate. Rănit grav, și înlocuind targa care nu se găsea în circumstanțele acelea, a fost transportat de patru oameni pe o ușă smulsă din țîțînile ei de suflul exploziilor pînă la sanatoriul francez „Saint Vincent de Paul" — foarte aproape de casa lui, — clădire veche care dăinuie adăpostind astăzi, lîngă Statuia Aviatorilor, Institutul de endocrinologie „C. I. Parhon". De acolo, de pe patul suferințelor, Mihail Antoniade își așterne pe hîrtie gîndurile lui despre moarte pe care le remite Marthei Bibescu. *N.n.*)

Totul este frumusețe pentru cei care sînt demni de ea — și faci parte dintre aceștia, cei foarte rari. Conștiința, sporirea lucidității, iată cuvintele unui neoplatonician și meriți să ai ca tovarășă de viață pe aceea care va ști să mîntuiască sufletul acestei case din care toți prietenii își făcuseră un refugiu și unde eu am găsit zambila albă și primirea mîn-

gîietoare a zeilor voştri lari. Această casă va reînvia ; vom vedea-o poate transportată printr-un miracol la Egina sau pe drumul către Nauplia la ţărmul mării ; (Egina — insulă din Grecia între Peloponez şi Atica, iar Nauplia — oraş şi citadelă în golful cu acelaşi nume din Peloponez. *N.n.*) *sau poate încă într-o vale a Bosforului, „unde curge un zeu".*

Mi-am păstrat o pădure de pini şi de chiparoşi înghesuită între două coline ca să-mi construiesc un refugiu. Dar l-aş împărţi cu dragă inimă. Şi vom cunoaşte acolo frumoasele seri ale vieţii. Pînă atunci, salută din partea mea pe „Surorile ciclamenelor albe" care te îngrijesc şi în special pe Sora Liza. (Asistenţa şi supravegherea bolnavilor era asigurată de călugăriţele catolice în albele uniforme ale ordinului religios din care făceau parte. *N.n.*) *Te rog, urcînd spre Buşteni, să faci o etapă în coliba mea* (La Posada. *N.n.*) *unde voi merge cu siguranţă să petrec o oră, de îndată ce soţia cu inimă largă îmi va permite.*

Eşti în toate gîndurile mele cele mai bune şi în rugăciunile mele pentru mîntuire. Lucile. (Iscăleşte cu prenumele pseudonimului ei literar din tinereţe — Lucile Decaux. *N.n.*)

3 octombrie 1944

Scumpe maestre, te-ai întors la Grenada cu cheia dumitale. Vreau să te văd acolo ; am spus-o tuturor ecourilor în afară de acelea de la telefon care nu vor să audă nimic la numărul care ar fi al dumitale, fără ca să fie, acesta fiind totuşi ; o voce străină îmi răspunde, casa da, stăpînul nu!

Istovită — cu toţii sîntem — am rugat pe domnii de Weck şi de Fischer, (René de Weck, poet, prozator şi eseist de limba franceză, ministrul Elveţiei la Bucureşti, iar de Fischer — în-

sărcinatul cu afaceri al legației elveține. *N.n.*) *care-și petrec week-end-urile aici, să te roage, ca și pe doamna, eroica dumitale soție, să-i însoțiți sîmbăta și duminica viitoare. O vei putea? Dacă treburile vă reține, mă voi mulțumi — cu părere de rău — cu un week-end scurtat la duminecă. Dar, vino, te rog, căci Andromaca dumitale are mare nevoie să fie în această tovărășie cel puțin pentru cîteva ore; avem de stabilit în ce punct ne aflăm; și ce punct! Avem de schimbat între noi versurile vreunui poet, ca niște parole care permit străjilor din nopțile lungi să se odihnească puțin; sînt sfaturi pe care ți le cer și pe care mi le vei da cu generozitate ca întotdeauna. În sfîrșit, e toată prietenia mea căreia îi e sete de a dumitale. Martha Bibescu.*

P.S. Dacă propunerea pe care v-o va face de Weck de a vă aduce aici pentru week-end nu reușește, atunci te voi invita la prînz luni, cînd trebuie să merg în oraș dimineața și să rămîn pînă seara. Iartă-mi indiscreta rugăminte deoarece știu că cheia n-a fost încă întoarsă în frumoasa încuietoare. Dar poate accepți să fii invitatul meu la Mon jardin. (Restaurant pe locul căruia s-a construit actualul hotel „Dorobanți" *n.n.*) *sau în altă parte?*

11 aprilie 1946, Paris

Dragă domnule Ministru, admirabilul dumneavoastră frate era sfătuitorul meu cel mai sigur și prietenul meu cel mai bun, într-o lume unde și unul și altul căutam mai degrabă Atena decît Sparta. Cui oare aș putea să mă plîng că l-am pierdut dacă nu dumneavoastră?

Voi găsi într-o zi prilejul să vă aduc o scrisoare care ar merita să fie continuarea Phedrei ; mi-a scris-o după ce a scăpat ca prin minune de la moarte, cînd o bombă, lansată de cei de la care spera victoria, a atins casa sa. Sufletul său elocvent este în întregime în această scrisoare ; o s-o vedeți ; ea vi-l va readuce în prezent ; ea este unica consolare demnă de dumneavoastră și de el pe care pot să v-o ofer. Credeți în sentimentele mele de dureroasă compasiune. Martha Bibescu.

P.S. Mi se scrie de la București că maestrul Antoniade s-a stins la tribunal. Astfel, zeii care-l iubeau au avut grijă de armonia lui pînă la sfîrșit.

7 mai 1946, Londra

Scumpa mea prietenă, îți scriu din acest oraș victorios și fulgerat aceste cîteva cuvinte de profundă simpatie, știind bine că adevărata compasiune nu face altceva decît să sufere în tăcere cu persoana care suferă. O fac și eu din toată inima. „Moarte pre moarte călcînd" (În textul francez citatul e scris în limba română. *N.n.*) *sînt singurele vorbe care pot să-ți aducă promisiunea acestei vieți, care nu a încetat să fie, pentru dumneata și pentru cei care l-au iubit și înțeles. Soțul dumitale aparținea prin forța și prin finețea gîndirii acelei lumi care a început cu Platon și care s-a desăvîrșit cu venirea lui Hristos pe pămînt. Știm ce a știut și ce a gîndit despre moarte, din acea scrisoare pe care am păstrat-o și care într-o zi va apărea, cu îngăduința dumitale, la începutul aceleia dintre cărțile mele care va fi consacrată celestei Atena. Te îmbrățișez cu afecțiune, prietena dumitale, Martha Bibescu.*

P.S. Micul George Bibescu, „finul" său în spirit și în adevăr, tocmai a sosit și a fost plasat „la școală bună". Sper că într-o zi va fi demn de „Nașul" său.

Acestea au fost — unsprezece la număr — scrisorile Marthei Bibescu. Să le comentez ? Mi se pare de prisos. Las fiecărui lector plăcerea să o facă — de va simți nevoia — după cum îi vor porunci temperamentul, gustul și judecățile. În ce mă privește vreau să subliniez doar valoarea umană și intelectuală a lui Mihail Antoniade — necunoscută marelui public — ce se desprinde din notațiile Marthei Bibescu ; care era în măsură să nu greșească în aprecierile ei, nici prin calitățile cu care era înzestrată, nici prin oamenii cu care a avut relații și prietenii — și pomenesc pe cîțiva numai — de la Anatole France la Marcel Proust, de la Maurice Barrès la Paul Claudel, de la Francois Mauriac la Jean Giraudoux, și de la Rainer Maria Rilke, Paul Valery, Max Jacob și Jean Cocteau la Paul Eluard, André Breton, Tristan Tzara și Louis Aragon. Și voi încerca să-i întregesc portretul lui Mihail Antoniade cu alte mărturii ale altor oameni de peste timp, cu care a avut tangențe, apropiate legături sau neumbrite amiciții, și s-a bucurat de stima, de prețuirea și de dragostea lor unanimă.

MIHAIL ANTONIADE

Completez sumarele amănunte biografice şi structurale pe care le-am dat mai înainte, cu noi atestări, ca să nu rămînă cineva cu impresia că scrisorile Marthei Bibescu — atît de superbe în stilul şi miezurile lor şi aşa de vibrante şi de elogioase pentru Mihail Antoniade — s-ar datora unei pure circumstanţe sau desuetelor uzanţe de curtoazie salonardă ori că ar putea fi fructul unor stări de extaz şi de reciproce înflăcărări, cînd doi oameni mistuiţi de acelaşi nelinişti şi idealuri, la aceeaşi temperatură intelectuală şi fosforescenţă mintală, identici ca disponibilităţi sufleteşti şi catifelări umane, se întîlnesc, se descoperă şi mai apoi se caută cu entuziasm şi cu febrilitate, pentru ca după un răstimp, prietenia şi afecţiunea care se profilau să obosească, să se dovedească factice şi trecătoare şi să eşueze penibil — cel mai puţin nociv dintre epiloguri — în deziluzie, în ceaţă şi în uitare.

Nu era cazul lui Mihail Antoniade ; care, pot afirma, că n-a dezamăgit, sub nici o formă, pe nimeni, niciodată. Şi cred că asta ar trebui să constituie ideea fundamentală a oricărei pedagogii educative şi să fie considerată însuşirea de căpetenie a omului în general : să nu dezamăgească. Aceasta era — după modesta mea opinie — calitatea esenţială a lui Mihail Antoniade, dincolo de talent şi de reverberaţiile simţirii, de cultură acumulată şi de volutele inteligenţei.

Dealtfel, amîndoi fraţii Antoniade — şi Constantin şi Mihail — s-au bucurat de tineri de preţuirea mai marilor lor, cum era Titu Maiorescu şi Caragiale, Delavrancea şi Vlahuţă, Duiliu Zamfirescu şi C. Rădulescu-Motru, Simion Mehedinţi, elenistul Demostene Russo şi Ramiro Ortiz, profesorul de limba şi literatura italiană de la Universitatea din Bucureşti ; şi au avut calde şi nefisurate relaţii de amiciţie cu spiritele alese ale literaţilor noştri de aceiaşi vîrstă cu ei, ca bunăoară Panait Cerna.

Mi s-au pus la dispoziţie cîteva piese pornind de la unii dintre cei numiţi, care vor grăi mai mult decît vorbele mele. Şi încep cu Titu Maiorescu. Sînt patru cărţi de vizită cu acelaşi obiect şi, deci, cu acelaşi conţinut, două din 1908 şi două din 1909. Precizez că atunci Constantin Antoniade avea 28 de ani, iar Mihail Antoniade 25. Prima carte de vizită are data de miercuri 28 mai 1908 şi sună aşa : „T. Maiorescu roagă pe Domnii C. şi M. Antoniade să-i facă plăcerea de a veni la el la masă poimîine, vineri 30 mai $7^3/_4$ ore seara."

A doua, din 1908, vineri 24 octombrie : „T. Maiorescu roagă pe d. d. Const. şi Mih. Const. Antoniade să vie poimîine, duminică 26 octombrie ora 12 la el la dejun".

Cea de a treia din 1909 : „T. Maiorescu roagă pe d. d. C. şi M. Antoniade să-i facă plăcerea de a veni să prînzească la el sîmbătă 28 noiembrie, ora $7^3/_4$ seara. Fără ceremonie, ca de obicei". Şi, în aceeaşi zi, cu data de joi 26 noiembrie 1909, pe cea din urmă carte de vizită, invitaţia se amînă : „T. Maiorescu avînd să plece sîmbătă la Iaşi, vă roagă să veniţi *marţi* 1 decembrie, $7^3/_4$ seara la el la masă în loc de sîmbătă".

Transcriu, de asemenea, de pe o ilustrată reprezentînd o panoramă în culori a oraşului Leipzig, unde se afla la studii

pentru doctoratul în filosofie, în 1912, şirurile adresate de Panait Cerna lui C. Antoniade :

Frate Const !

Rîndurile astea puţine vin să te salute călduros şi să-ţi spună că nu te-am uitat cîtuşi de puţin şi că numai şcolăria asta — bat-o focul ! — e de vină, că nu-ţi dau veşti mai multe şi mai dese de prin ţara aceasta binecuvîntată a lui Goethe şi a lui Kant...

Ce-ţi mai face frăţiorul ? Dar alde Cioflec ? Mi-e dor de voi toţi. Abia aştept să mă-întorc în ţară. Cu vechea dragoste, al tău, Cerna.

Cititorii vor fi reţinut, firește, că Mihail Antoniade a tradus din Immanuel Kant iar editura „Cultura Naţională" a tipărit *Prolegomene la orice metafizică viitoare care se va putea înfăţişa ca ştiinţă*, iar următoarele două epistole, una a lui Nae Ionescu, din 1923 — care era secretarul editurii — şi alta a profesorului Simion Mehedinţi, din 1924, sînt legate de această lucrare. Şi respectînd datele, să-l ascultăm pe Nae Ionescu :

Miercuri, 3. 10. 1923

Prea cinstite Cucoane,

Nu uit ce mi-ai spus : că Prolegomena e gata. Nu uita nici d-ta : la 22 april 1924 sînt 200 de ani de la naşterea lui Kant. Deci cartea trebuie să fie pe piaţă cel mai tîrziu la 15 martie. Mă aşez prin urmare bumbaşir pe capul d-tale : dă-mi manuscrisul ! (Bumbaşir sau mumbaşir, turcism dispărut din limbă, care semnifica în vechimile ţărilor româneşti agentul fiscal executor pus să încaseze dările. *N.n.*)

Introducere ? Nu e nevoie ! Două-trei pagini pentru plasarea istorică şi sistematică a Prolegomenelor. Altfel, conco-

mitent cu lucrarea d-tale, scot și eu o broșură în colecția „Oamenii celebri" : Kant. Că l-ai fi făcut d-ta, mai bun decît mine ? Te cred. Dar d-ta nu-l faci ! (Și nici Nae Ionescu nu l-a făcut ! Va face o notă introductivă zece ani mai tîrziu, adică în 1934, la traducerea „Criticii rațiunii practice" a foștilor săi elevi Dumitru Cristian Amzăr și Raul Vișan, care a apărut sub egida Institutului social român condus de Dimitrie Gusti. *N.n.*)

Deci, cucoane, termen ca la judecătorie : în două săptămîni trec pe la d-ta să iau manuscrisul. Să nu fie confuzie : cînd zic termen, ca la judecătorie, nu înțeleg și posibilitatea de amînare.

Să trăiești, cucoane, și să ne vedem sănătoși peste două săptămîni, cînd mă voi prezenta cu teșchereaua să iau manuscrisul în primire. Cu plecăciune, Nae.

Iată și epistola lui Simion Mehedinți :

București, 7 iulie 1924

Iubite Domnule Antoniade,

Am citit numai paginile de la început. Se pare așa de neașteptat lucru (eram cît pe ce să zic : nepotrivit) *să citești pe Kant în românește. E aproape un veac de cînd s-au tot făcut încercări în limba românească. Atît cît pot să judec eu, socot că de astă dată izbînda e deplină. E drept că și limba a evoluat mult de la 183... ? și pînă azi.*

Ce bucurie ar fi fost pe Titu Maiorescu să țină în mînă o carte ca a D-tale ! Abia acum se vede la ce a slujit munca lui atît de cinstită față de mintea tineretului. Deocamdată, sînt prins de altele. Spre toamnă sper să fiu ceva mai liber. Voi căuta atunci să citesc tot volumul, cu gîndul că ar fi o operă românească.

Totdeauna am asociat cu scrisul lui Kant două impresii: rece *și* limpede. *(De bună seamă, imagini de la apele care curg din stînca munților. Poate îl voi citi chiar la munte.)*

Pentru un moment, mulțumesc din inimă că în mijlocul atîtor sluțenii contemporane, ai avut bunul gînd să ne dăruiești o lucrare frumoasă din toate punctele de vedere. Cu cele mai bune urări pentru altele la fel. Al. D-tale, S. Mehedinți.

P.S. *Nu vreau să fiu indiscret și mai ales nu vreau să apăs conștiința nimănui; dar cînd mă gîndesc la începuturile de odinioară, eu nu mă pot împăca cu gîndul că n-ar veni o continuare, — măcar cît de tîrzie.* (Aluzia este făcută la eseurile și studiile de filosofie publicate de Mihail Antoniade în „Convorbirile literare" de sub direcția lui Simion Mehedinți. *N.n.*)

Și fiindcă sîntem la traducerea *Prolegomenei* lui Kant, cum s-a văzut din scrisoarea lui Nae Ionescu și a lui Simion Mehedinți, redau și rîndurile sociologului Dimitrie Gusti, din 22 noiembrie 1923, care era la vremea aceea unul din conducătorii editurii „Cultura Națională":

Mult stimate Domnule Antoniade,

Vi se trimite prima corectură. Dacă sînteți așa de amabil, indicați-mi, vă rog, cînd am putea să ne întîlnim la începutul săptămînii viitoare, (într-o seară) pentru a vă da și volumele pe care le am asupra „Prolegomenei" și care ar fi eventual utilizabile, pentru Prefața-Introducere a D-voastră.

Cu cele mai distinse salutări, nu pot să nu-mi exprim înalta satisfacție că literatura noastră filosofică, grație D-voastră, se va îmbogăți cu o lucrare de așa valoare excepțională. Al D-voastră devotat, Dim. Gusti.

Nădăjduiesc că cititorul atent a observat că după aproximativ o lună numai de la „ultimatumul", ca să spun astfel, al lui Nae Ionescu, din 3 octombrie 1923, prin care-l avertizează că în două săptămîni va veni cu „teşchereaua" să ia manuscrisul, Mihail Antoniade se găsea cu textul cărţii integral cules, în faza primei corecturi. Asta se petrecea, din punct de vedere tipografic, cu şase decade în urmă ! Şi continui cu altele, transcriind-o pe cea emanînd de la Emanoil Bucuţa, cu data de 14 iunie 1921 :

Stimate domnule Antoniade,

Ne-a părut la toţi rău că ai lipsit de la cea din urmă agapă, la încheiere de an, a „Ideii Europene". (Revista lui C. Rădulescu-Motru, care iese din iunie 1919 pînă la 1 iulie 1928, o lungă perioadă săptămînal şi apoi lunar. *N.n.*) *Cu ultima linguriţă de îngheţată, am intrat şi în anul al treilea. Dar mai rău decît tuturor, crede că ne-a părut nouă, mie şi soţiei mele. Pentru că eşti însă om de treburi, nu mă încumet să-ţi scriu numai despre lucruri trecute şi, poate, în ochii d-tale prea puţin serioase. De aceea, vreau, ca încheiere, să-ţi aduc aminte că aşteptăm „Prolegomenele" şi, odată cu întoarcerea volumului „Crepuscolo dei filosofi" — „Le buffonate" le trec întîi lui Ortiz* — (ambele sînt scrise de Giovanni Papini, *n.n.*) *mult dorita „Vita di Benvenuto Cellini". Mulţumiri şi strîngere de mînă,* Emanoil Bucuţa.

Dau şi cîteva şiruri, nedatate, de la marele nostru elenist Demostene Russo :

Iubite d-le Antoniade,

Pentru graţioasa d-tale invitaţie mulţumesc din inimă, dar regret foarte mult că nu pot profita de ea ; şi regretul meu e cu atît mai mare, cu cît, pe lîngă desfătarea muzicală, pierd

și ocazia de a sta de vorbă puțin cu d-ta și cu doamna și dl. Cioflec. Dar am mîngîierea că în curînd se va prezenta prilejul să ne vedem și să avem în cenaclul nostru o ședință de critică, în înțelesul cel mai larg al cuvîntului (cu excluderea criticei textelor). Prieten devotat, D. Russo.

Scrisoarea ce urmează e de la profesorul Ramiro Ortiz, vechiul și credinciosul amic al țării noastre, care ne-a iubit cu statornicie limba și tradițiile, istoria, literatura și folclorul, pe care n-a obosit, pînă la capătul vieții, să le studieze și să le popularizeze, în familia popoarelor de obîrșie latină.

Via Giordano Bruno 176-B

Padova, 6 septembrie 1934

Prea distinse prietene,

Acum cîteva zile, vorbind cu Excelența Sa Francesco Ercole, ministru al Educației Naționale și profesor de istorie politică la Universitatea din Palermo, care a scris un volum asupra lui Machiavelli, l-am informat despre excelentul studiu al fratelui dumneavoastră. Excelența Sa Ercole posedă primul volum, pe care i l-am trimis chiar eu de la București și, și-a manifestat dorința de a-l avea pe al doilea, despre care știu că a fost publicat. Vă scriu, deci, rugîndu-vă să-i spuneți fratelui dumneavoastră, a cărui adresă nu o cunosc, să aibă bunătatea de a-i trimite un exemplar.

Ce mai este pe la București? Anul acesta, se poate spune că nu am avut vacanță. Luna lui iulie am petrecut-o la Torino pentru examenul de maturitate de la Liceul Clasic, în august am fost într-un mic și cochet hotel de munte, în Dolomiți, de unde m-au alungat însă vremea rea și frigul, iar apoi am avut de făcut articolul meu (Istoria română) pentru Marea Enciclopedie Italiană. Acum chiar, m-am înapoiat de

la Vicenza, unde am asistat la o reprezentație a piesei Hipolit *a lui Euripide, la Teatrul Olimpic și mîine plec la Trento, la un congres în legătură cu tradițiile populare. Cu cele mai bune salutări, socotiți-mă al dumneavoastră,* Ramiro Ortiz.

În fine, reproduc și trei cărți poștale ale cărturarului moldovean și pasionatului epistolier Moș Ghiță Chirileanu, una din 1936, a doua din 1939 și ultima din 1940 :

6 noiembrie 1936

Iubite Domnule Antoniade,

Cu mare mîhnire în suflet am aflat că ai fost grav bolnav în cursul verii trecute. An nefast... Din toată inima îți doresc sănătate și te rog să arăți și Doamnei cele mai călduroase închinăciuni, sperînd că vara viitoare vom putea călători împreună pe la mînăstirile bucovinene și pe la podircele mamei Bistrița. Vechi și devotat prieten, Moș Ghiță Kirileanu.

Piatra Neamț, 6 noiembrie 1939

Mult iubite prietene,

Este o poveste cu vara lui Mioi (*asemănătoare cu l'été de St. Martin*) *după care bunul Dumnezeu făgăduia unui biet muncitor — care fiind silit a lucra numai pentru boier, nu putuse face sămănătură și pe ogorașul său — că-i va dărui și lui o săptămînă văratică de ziua numelui Mihai* (*în vechime rostit* Mioi).

Se vede că anul acesta Atotputernicul și-a întors fața de la noi și nu ne-a mai dat puțină căldură de ziua numelui d-tale, pentru care te rog să primești de la inima mea, cele mai călduroase urări de sănătate împreună și Doamnei și vremi mai puțin întunecate. Vechi și devotat prieten, Moș G. T. Kirileanu.

25 april, 1940

Iubiți prieteni,

La începutul acestei luni am fost la București pentru înnoirea carnetului de C.F.R., dar ninsoarea ceea mi-a adus o gripă care m-a împiedicat să am bucuria cercetării bunilor prieteni. Am plecat bolnav din București și de-abea zilele acestea, cu venirea căldurii, mă simt ceva mai bine.

Dacă războiul nu se coboară și pe la noi, cred că ați putea trage o raită înspre mînăstirile nemțene și bucovinene. Cu toată dragostea v-aș însoți. Vechi și devotat prieten, Moș Ghiță Kirileanu.

E de la sine înțeles că scrisorile parcurse se publică acum pentru întîia oară și menționez că există încă multe, destul de multe mărturii scrise de-ale celor ce nu mai trăiesc decît în amintiri, care ar rotunji portretul de suflet și de minte al lui Mihail Antoniade ; m-am limitat însă numai la cîteva dintre ele, dar și așa am convingerea că cititorii neștiutori își vor putea face o imagine exactă despre om, ca și despre rarele, realele și întru totul deosebitele lui calități.

L-am înfățișat pînă aici — condensat la maximum — așa cum îl cunoscusem pe Mihail Antoniade, cu tonica lui strălucire mintală, cu marea lui sensibilitate și omenie, cu preocuparea centrală de a fi de folos întotdeauna semenilor săi, cu probitatea morală și caracterul ferm și neînconvoiabil, care îi erau organice și deveniseră stil și postulate de existență și am reprodus și unele din opiniile acelora — toți, fără excepție, valori incontestabile — care au întreținut cu el relații statornice în întinsul timpului.

Astăzi va vorbi însuși Mihail Antoniade. Va vorbi, ca să spun așa, în manuscris.

Doamna Teodora Antoniade, în posesia unui caiet în care regretatul ei soț își notase sporadic gînduri și impresii,

a avut bunăvoința să mi-l încredințeze, și voi reproduce din el ceea ce mi se va părea semnificativ istoricește, sau ceea ce ar constitui o fișă de alcătuire lăuntrică a omului. Însemnările sînt din tinerețea lui Mihail Antoniade și provin din anii 1906, 1907, 1908 și 1909. Încep cu un crîmpei de la sfîrșitul lui ianuarie 1906, cu care, dealtfel, se deschide caietul: „Am douăzeci și doi de ani împliniți și nu am realizat încă nimic. Mi-e teamă să nu-mi iau răspunderea de a sconta o valoare, care poate nu există. Va putea mintea mea să producă ceva, cînd văd că în gîndirea mea totul trece, că ce mă preocupă într-o zi mă lasă indiferent într-alta, că trec de la o problemă la alta, fără să fi făcut tot posibilul pentru a o desluși? Nu am un mod unitar de gîndire. Aici ating punctul esențial al dezarmoniei mele interioare. Lipsa de sistem a cugetării mă face să stau în asemenea dileme, puse de forma cea mai crudă a îndoielii: îndoiala de sine. De aici se naște dezacordul între inteligență și voință. Cum voi dobîndi unitatea? Cum voi ajunge să lucrez astfel, ca fapta mea să nu fie azi într-un fel, mîine într-altul, ca ceea ce vreau azi să vreau și mîine? În mine însumi șade cel mai mare dușman al meu; pe mine însumi trebuie să mă învîng, ca să fiu mîntuit".

Și, în aceeași ordine de întrebări și de neliniști, spicuiesc din nota cu data de duminecă 12 februarie 1906: „O mare primejdie de înlăturat este aceasta. Crezi că spui mult, cînd nu faci decît să storci cu greu sucul subțire al unui fruct uscătiv. Orice subiect trebuie îndelung cugetat și fecundat cu tot ce se poate; *materialul* să fie enorm de mare. *E mai bine să vorbești mai puțin, decît mai mult decît trebuie.* Nimic nu este mai fără gust și mai fad decît o explicare de care nu mai are nimeni nevoie. Alta e următoarea: crezi că spui lucruri noi, că faci descoperiri și nu faci decît să ex-

primi altfel (uneori nici atît) lucruri spuse şi răs-spuse, banalităţi răsuflate. E în fiecare timp şi în fiece domeniu un şir de idei de acestea, care nu sînt ale nimănui pentru că sînt ale tuturor. De acestea fereşte-te. Şi în aceeaşi legătură : cît de puţin din ceea ce trăim noi, este al nostru. Ce oare e ceva ce vine din afară, în comparaţie cu ceva ce se naşte înăuntru ! Mintea ne este populată de oaspeţi, gazda se face mică pentru a le face loc. Ce ar rămîne din tine Eu al omului, dacă te-aş dezbrăca de hainele împrumutate ?"

La 14 martie 1906, pune pe hîrtie cele petrecute şi văzute în ajun, la manifestaţia din faţa fostului Teatru Naţional de pe Calea Victoriei : „Pentru alte lucruri decît pentru acelea despre care credeam că am să vorbesc aici, trebuie să scriu astăzi. Ieri, am fost martor la întîmplări a căror amintire trebuie păstrată. Am ascultat cea mai înaltă cuvîntare pe care am auzit-o în viaţa mea. Iorga a vorbit un ceas studenţilor, despre primejdia înstrăinării claselor dirigente, de popor şi de limba lui. O puternică emoţiune îl stăpînea. Potopul de vorbe calde, dar măsurate îl îneca. Avea momente în care glasul îi părea muiat de lacrimi. Puterea mîniei şi a urii nu făcea să piară tăria logicii. Îl cunoşteam din bogată vorbire rece sau de scurtă încălzire. Nu mi-l închipuiam într-o continuă incandescenţă.

A urmat apoi manifestaţia de stradă în faţa Teatrului, ciocnirea cu gardiştii, jandarmii pe jos şi călări. Am asistat de la «Cooperativa» la bombardarea cu sticle, cu aruncarea maselor sfărîmate, la huiduielile armatei. Cînd au năvălit jandarmii pedeştri, spărgînd geamurile cu puşca, m-am refugiat într-un colţ unde au tăbărît asupra mea vreo zece soldaţi care m-au luat în braţe, mi-au dat cu patul puştii în cap, mi-au spart pălăria, m-au lovit şi m-au dus arestat pînă în Teatru. Acolo m-am amestecat cu cei liberi, am vă-

zut soldaţi răniţi lungiţi pe jos, agitînd mîinile şi picioarele, gemînd. Unii ofiţeri, cu capul spart, alţii cu braţul rupt, erau întinşi într-o odaie unde erau adunate coşurile cu flori care aveau să încunune pe *binefăcătorii* care jucau... pentru plăcerea lor. Pretutindeni se vorbea în franţuzeşte de Iorga ; se cerea arestarea lui, se zicea că trebuie trimis la balamuc. Pretutindeni cea mai deplină lipsă de pricepere a rostului mişcării. Am ieşit din Teatru, în libertate, pe la 11 fără un sfert".

Luni, 27 mai 1907, Mihail Antoniade notează : „Ieri, duminică dimineaţă, vizită la d. Maiorescu. I-am dus manuscrisul *Încercări asupra superficialităţii*, pentru a îndeplini un angajament pe care-l luasem faţă de mine. Acum, că lucrul a fost făcut, privesc eseul şi soarta lui, cu o deplină indiferenţă".

La 21 ianuarie 1908, altă însemnare : „De la 1 ianuarie, Virgil Cioflec a luat proprietatea *Vieţii Literare*, o revistă condusă de Ilarie Chendi şi care nu îmi pare deloc mai bună ca celelalte, cu toate articolele lui Porn (Eugen Porn, profesor de corespondenţă şi convorbire comercială italiană la Academia de înalte studii comerciale şi industriale, *n.n.*), care se urmează regulat şi cu toate atacurile în dreapta şi în stînga ale combativului amic Cioflec. Încă de astă vară stăruise să public «o cronică juridică», în care să spun tot ce cred despre cele ce văd că se petrec la Palatul Justiţiei. Am făgăduit, numai pentru că socotesc că nu e niciodată bine să spui cuiva un *nu* hotărît, mai ales cînd este vorba de o afacere viitoare, care poate să nu se realizeze din atîtea alte pricini. Vremea a trecut şi scadenţa a sosit ; cu ea, noi stăruinţi. Cum aveam inima plină de spectacolul lecţiilor de la doctoratul în drept de curînd înfiinţat, am scris un arti-

col în care, sub o formă ocolită, spuneam tot ceea ce credeam, tot adevărul sfîşietor şi despre elevi şi despre dascăli. Nacu, Dissescu, Basilescu, Negulescu, Drăghiceanu, erau direct schiţaţi şi se întrevedeau foarte bine. A iscăli articolul, era imposibil. Am pus nişte iniţiale la întîmplare. Cioflec, căruia i-au plăcut cele spuse, mi-a arătat că trebuie neapărat să pună un nume. I-am lăsat toată libertatea să-l aleagă el şi vineri am citit în *Viaţa Literară* articolul meu iscălit: O. *Vulpe*, nume-calambur. Deşi secretul a fost ţinut faţă de toţi, Porn a ghicit numaidecît, după stilul, preocupările, conversaţia şi imaginile mele. Am primit de la *Viaţa Literară* un mandat poştal de zece lei!"

Şi, în sfîrşit, o părere caligrafiată duminică 19 aprilie 1909: „Vinerea trecută am terminat definitiv cu examenele de capacitate. De la august pînă în aprilie, nouă luni luate numai de pregătirea în vederea diferitelor încercări la care am fost supus. Mă gîndeam mereu la forma aceasta de sclavie, sau cel puţin de atentat la libertatea omenească, ce este examenul. Mă miram de mine însumi, cum mă aşezam pe scaun, înaintea unor oameni aduşi acolo prin cine ştie ce împrejurări şi cum căutam, la poftirea lor, să storc ce aveam mai bun în minte, spre a li-l pune înainte".

Opresc aici citatele. Şi consider încheiată evocarea ce mi-am propus-o, în speranţa că cei ce au urmărit-o vor avea la îndemînă toate elementele pentru o judecată de valoare şi-şi vor da mai bine seama, analizînd premisele cu care a pornit Mihail Antoniade în drumurile încîlcite ale vieţii, abia ieşit din adolescenţă, ca să ajungă deopotrivă podoaba care a fost în năzuinţele lui umaniste şi umanitariste, în actul de gîndire, în ştiinţele juridice, în comunicarea ideilor şi în evoluţia spiritului românesc.

ALTĂ FAȚĂ A LUI TITU MAIORESCU

Am lăsat înadins deoparte însemnarea din 5 iunie 1907, din „Jurnalul" lui Mihail Antoniade, privindu-l în principal pe Titu Maiorescu pentru două considerațiuni: prima, fiindcă m-a uluit pur și simplu și, secundo, fiindcă citind-o și recitind-o, gînduri vechi s-au aliniat lîngă altele noi, cerîndu-și dreptul la comunicare și amintiri din lunga mea practică profesională pe care le credeam uitate, au dat buzna ca să fie împărtășite. Și aduc la cunoștința cititorilor, acum, relatarea lui Mihail Antoniade: „Duminică am primit o carte poștală de la dl. Maiorescu, prin care mă chema într-una din dimineţile acestea, pentru a vorbi de eseul pe care i-l lăsasem, *Încercări asupra Superficialității*, și «căruia i-ar propune două scurtări».

Am fost ieri dimineața. Am găsit acolo pe dl. Mehedinți, directorul *Convorbirilor literare*, care-i citea un articol pe care avea să-l publice în numărul pe iunie al revistei. Era continuarea studiului său asupra prejudecăților ce trebuiesc înlăturate din chestia țărănească. În numărul precedent, vorbise de prejudecățile existente cu privire la țărani și privea ca o prejudecată ideea că împroprietărirea ar fi soluția chestiunii. În articolul cel nou, vorbea despre prejudecățile relative la proprietatea mare. Eu am ajuns pe la jumătatea articolului. Era vorba de proprietatea arendată,

care e numai nominal o proprietate, de trebuința înlăturării oricărei măsuri de protecție a unei asemenea proprietăți.

Am rămas mirat de felul relațiunilor dintre d. Maiorescu și directorul *Convorbirilor*. Nici o deosebire între felul cum îl trata pe acesta și felul în care m-a tratat pe mine. Nici o intimitate nu s-a stabilit între acești oameni care se cunosc de atîta vreme. Am recunoscut în aceasta pe dl. Maiorescu, care nu face nici o excepție, pentru nimeni pe lume, de la felul său de a fi. Dl. Mehedinți se grăbea să facă modificările indicate de dl. Maiorescu. Toate erau verbale : o vorbă prea tare, o gradație intervertită sau un termen omis. De-altfel, de la început, dl. Maiorescu s-a justificat către mine spunîndu-mi că ascultă articolul numai ca un profan, care se interesează de chestie, fără a o fi studiat vreodată. Articolul se termina cu o pagină în care se spunea, în concluzie, că proprietatea este o funcție socială și se citau vorbele lui Treitschke (Henric von Treitschke, născut în 1834 și decedat în 1896, profesor universitar și istoric, liberal situat ideologic la stînga partidului, care a scris și tipărit, între anii 1879 și 1894, o istorie foarte documentată, în cinci ample volume, a Germaniei din secolul al nouăsprezecelea, *N.n.*), care erau cam în sensul acesta : nici o proprietate nu este sfîntă, nici un drept de proprietate nu este legitim ; statul poate să dea proprietății forma care-i convine lui.

— «Pardon, domnule Mehedinți ; vezi, articolul e foarte interesant pînă aici. Noi ce facem, decît luptăm împotriva socialiștilor ? Pasajul acesta ar putea fi însă interpretat de ei în favoarea lor.»

Interpelarea a fost atît de categorică, încît în zadar s-a silit dl. Mehedinți să comenteze pasajul. Nu a putut nici măcar să-și expună felul său de a vedea. A sfîrșit prin a

șterge această ultimă parte a articolului, singura, poate, în vederea căreia îl scrisese. Nici atît n-a fost de ajuns ; pentru rest, directorul revistei mai trebuie să vadă ce zic Carp și Filipescu, pentru a putea publica un articol în revista pe care o conduce...

A trecut la mine. A adus manuscrisul și s-a oprit la fiecare din adnotările făcute. Partea de introducere i s-a părut grea pentru publicul unei reviste și cam dogmatică.

— «Ei, asta între noi... O poți păstra pentru o teză de doctorat, pentru o lucrare filosofică.»

O altă scurtare, de cîteva rînduri, în partea despre asociațiile logice, care ar putea părea că sînt în contrazicere cu concluzia, deși, de fapt, nu sînt. Apoi, schimbarea unor vorbe — foarte nimerit propusă — pe ici, pe colo". Și, ca un epilog la problemă, Mihai Antoniade mai însemnează la 25 iunie 1907 : „Astăzi am văzut numărul pe iunie din *Convorbiri literare*. Articolul lui Mehedinți nu mai cuprinde pasajul primejdios..."

Așadar, notele — sper că s-a observat — provin din iunie 1907, la trei luni după izbucnirea dramaticelor răscoale țărănești, atît de sîngeros reprimate de guvernul liberal prezidat de Dimitrie Sturdza. Și Titu Maiorescu se scuză față de Mihail Antoniade că, *„ascultă articolul numai ca un profan, care se interesează de chestie, fără a o fi studiat vreodată"*, — deși fusese pînă la data aceea de șapte ori ministru în diverse guvernări conservatoare și, anume, în 1874, în 1875, în 1876, în 1888, în 1889, în 1891 și în 1900, pentru ca să mai fie apoi, în 1910 și, în fine, să devină prim-ministru de la 28 martie 1912 pînă la 4 ianuarie 1914 al unei națiuni alcătuită în majoritatea ei din pătura rurală, ca să se spună cu dreptate că sîntem o țară „eminamente agricolă".

Iar după lectură, îl trimite pe Simion Mehedinți, feciorul de țărani din Soveja Vrancei, pentru o nouă cenzură, la cei doi corifei conservatori, scînteietorul și intransigentul P. P. Carp și impetuosul Nicolae Filipescu !

Straniu mi se pare că Titu Maiorescu, cu armătura lui de inteligență și de cultură, cu sensibilitatea și capacitatea lui de selecție — părinte al gustului și gestului estetic la români, cum l-a definit Vasile Bogrea — cu tot ceea ce a semănat și cu tot ceea ce a cules, generație după generație, din munca și din cugetul lui, n-a intuit atunci, în 1907, amurgul conservatorismului ca ideologie, și a alunecat peste adevărul, de atîtea ori confirmat, că și doctrinele politice mor ca și oamenii ; mor de bătrînețe, mor de anchiloze, mor pentru că nu mai corespund evoluției istorice a societății și, fiindcă le lapidează civilizația, cultura, progresul tehnic, transformările sociale și fireasca năzuință a omenirii pentru o reală și mereu jinduită mai bunăstare. Titu Maiorescu a încremenit, politicește, pînă la urmă, în conservatorism — cu o splendidă consecvență dacă vreți — uitînd că acolo unde începe sectarismul și fanatismul, misticismul și fetișismul, încetează să mai acționeze reflexul și spiritul uman normal. Și eșuăm, în cel mai bun dintre cazuri, în morbid.

Am trăit, în cariera mea de ziarist, la atîtea doctrine — dacă vor fi fost cu adevărat — care au decedat. A decedat și liberalismul și nu numai la noi, ci și aiurea. A decedat și averesceanismul — care, ce e drept, n-a avut o osatură doctrinară, ci a fost un fenomen de masă, născut în tranșeele celui dintîi război mondial, cum din cel de al doilea s-a ivit gaullism-ul, care a sombrat și el — ca să nu mai vorbesc de neagra pestă hitleristă, cu ideologia în cuptoarele de la

Auschwitz şi Dachau, sau de sucursala băştinaşă — legionarismul — care, ca subtilitate de gîndire, n-a inventat decît asasinatul. Şi, regretînd că „Jurnalul" lui Mihail Antoniade mi-a dezvăluit o altă faţă a lui Titu Maiorescu, mă consolez cu ideea că, oricîte greşeli va fi făcut, îi vor fi iertate, fiindcă fără el n-am fi avut, poate, niciodată, luminile astrului de cîntec şi de grai românesc de la Ipoteşti.

G. VÂLSAN ŞI „LOGICA“ LUI TITU MAIORESCU

Am mai scris despre George Vâlsan (1885—1935), excepţionalul om şi prestigiosul profesor şi geograf, care a deschis un ansamblu de drumuri noi şi variate perspective neiscodite pînă la el în domeniul ştiinţei căreia i se dedicase, şi pe care sorţii orbi şi necruţători în ferocitatea lor l-au smuls vieţii şi creaţiei la 50 de ani ; şi am scris, firește, cu nenumărate prilejuri şi despre Titu Maiorescu — luminoasa şi luminata seminţie transilvăneană — născut la Craiova în 1840 şi decedat la Bucureşti în 1917, cînd Capitala ţării se găsea cotropită de armatele duşmane. Niciodată însă despre amîndoi laolaltă — dascăl şi elev — despre legăturile care au existat între ei, sau despre apropierile ce se pot naşte dintre învăţător şi învăţăcel, dintre magistru şi discipol. Meritul, incontestabil, revine integral lui Titu Maiorescu, care avea — poate ca nimeni altcineva în epoca sa — harul să descopere valorile, să se intereseze de evoluţia lor şi să le sprijine, ca pînă la urmă să ne dea tezaurul de spirit care va purta întotdeauna blazonul sîrguinţelor şi al şcoalei maioresciene. Şi iată cum, după mai bine de şase decenii, un document inedit vine să ratifice afirmaţia de mai sus, să-l definească pe Titu Maiorescu în omogenitatea şi reacţiile lui organice şi să lămurească în acelaşi timp — negru pe alb — un episod privind una dintre lucrările lui din tinereţe. Este vorba, cum se va vedea, de manualul de Logică şi de o scri-

soare pe care George Vâlsan o trimite de la Cluj la 4 februarie 1921 lui Mihail Antoniade, anexînd în copie olografă o alta primită de el din străinătate de la Titu Maiorescu, în 1910. Şi arăt, deocamdată, că în 1910 Vâlsan, proaspăt licenţiat, numit profesor de liceu, avea 25 de ani şi — dacă ţinem seama că, în noiembrie 1909, Titu Maiorescu, cerîndu-şi pensionarea, părăseşte catedra de Logică şi Istoria filosofiei contemporane, încheindu-şi cariera din învăţămîntul universitar — e sigur că fusese dintre ultimii săi studenţi, îl remarcase, îl urmărise şi îl alesese.

Cu asta fac loc cuprinsului ambelor epistole — limpede formulat — pentru ca cititorul de azi să intre în temă fără nevoia vreunei explicaţii din parte-mi :

„Stimate domnule Antoniade,

La 1 ianuarie 1910, printr-o scrisoare din Arco, al cărei original îl păstrez, fostul nostru profesor Titu Maiorescu mi-a încredinţat, în deplină proprietate, manualul său de Logică. Alătur copia acelei scrisori.

În cursul anului 1920 librăria Socec a scos o nouă ediţiune a Logicei. Nu ştiu dacă de la 1910 pînă la 1920 a mai scos vreo altă ediţie. Nu ştiu nici dacă răposatul Titu Maiorescu a luat alte dispoziţiuni cu privire la manualul său, de la 1910 încoace. Dacă se dovedeşte că librăria Socec nu a avut dreptul să dispuie publicarea manualului fără autorizarea mea, doresc ca tot ce va rezulta băneşte din această dovedire şi din vînzarea ediţiilor neautorizate să fie depuse ca un început de fond pentru monumentul lui Titu Maiorescu.

În amintirea profesorului nostru comun, pe care l-am admirat împreună, te rog să ajuţi fapta mea şi să iei asupra

D-tale lămurirea acestei chestiuni. Eu te autorizez să lucrezi așa cum vei crede de cuviință. Al D-tale recunoscător, G. Vâlsan, Profesor la Universitatea din Cluj.

4 februarie 1921, Cluj
Domnului Mihail Antoniade, profesor și avocat, București."

„*Domnule Vâlsan,*

Dacă ești de părere că o nouă ediție a manualului meu de Logică ar fi de folos pentru cei ce învață în școalele noastre secundare și superioare, te rog și-ți dau dreptul să o faci cum vei crede mai bine: adaugă la textul meu, șterge din el, schimbă cuvintele după cum te va povățui gîndul de a potrivi lămurirea formelor abstracte ale cugetării, cu feluritele și variabilele trebuințe intelectuale ale generației D-tale. Încredințîndu-ți astfel în deplină proprietate manualul, care purta pînă acum numele meu de autor, îți mulțumesc de mai nainte pentru tot ce vei face spre a întineri lucrarea vechiului D-tale profesor.

Titu Maiorescu

Arco, 1/14 ianuarie 1910
Domnului George Vâlsan, licențiat în litere, profesor.
Plicul: R.(ecomandat) Arco nr. 398.
Domnului G. Vâlsan, profesor, Bukarest, strada Miron Costin, 4. Rumänien, Recom(andat)"

S-a observat, desigur, că amîndouă textele sînt în așa fel redactate ca să poată fi eventual folosite în fața unei instanțe de judecată și că Titu Maiorescu îi trece încă din viață lui

Vâlsan dreptul asupra beneficiilor ce vor rezulta din imprimarea viitoarelor ediții ale Logicei.

Nu cunosc ce urmări va fi avut și cum s-a soldat demersul lui Vâlsan pe lîngă Mihail Antoniade. Cunosc însă faptul că lucrările importante ale lui Titu Maiorescu, în majoritatea lor, au fost scoase la Socec, unde îi apare și ediția primă din manualul de Logică în 1876 — cuprinzînd doar „Logica elementară" — și căreia, 11 ani mai tîrziu, mai precis la 1887, cînd îi iese a doua ediție, i se adaugă și „Metodologia". Edițiile III, IV, V și VI, ce s-au mai tipărit, respectiv în anii 1890, 1894, 1898 și 1913 — toate la Socec, în timpul cît trăia Titu Maiorescu — nu intră în discuție, deși cea din urmă din 1913, ulterioară scrisorii lui Titu Maiorescu, ar fi putut să constituie un pretext de litigiu juridic ; dar George Vâlsan se prevalează de dreptul lui, ca să zic așa, de moștenitor, învestit de Titu Maiorescu, exclusiv pentru ediția a VII-a, care are pe copertă ca an de apariție 1920, cu toate că în realitate ea s-a pus în vînzare la sfîrșitul lui noiembrie 1919. Ar mai fi fost de cercetat edițiile din 1913 și 1920, dacă diferă întrucîtva de celelalte din secolul trecut, dar nu le-am avut la îndemînă. Și mă simt obligat să o fac altă dată, dintr-o curiozitate personală, și să văd dacă George Vâlsan, la imboldul lui Titu Maiorescu, a intervenit sau nu, *ca să-i întinerească lucrarea vechiului său profesor.*

Cea mai bună ediție însă, din cîte le-am avut în mînă din Logica lui Maiorescu, este neîndoios aceea pe care ne-a dat-o în 1940 — cînd, se știe, nici Maiorescu nici Vâlsan nu mai existau — rigurosul și onestul gînditor *I. Brucăr*, scoasă sub auspiciile Academiei Române în seria „Studii și cercetări", *cu îndreptările, adăugirile și însemnările autografe ale autorului și cu adnotări, note și un studiu introductiv*, cum precizează pe copertă și pe pagina de gardă alcătuitorul ei.

Este, cu adevărat, un model exemplar de ediție critică și filologică, așa cum se cuvine unei lucrări științifice temeinice. Și eruditul și valorosul profesor I. Brucăr mă retrimite, peste voia lui, cu prefața pe care o face Logicei, din nou la George Vâlsan.

Citez: „Cu tot adaosul de note și adnotări ea (logica) rămîne mai departe a fi întrebuințată *la cea dintîi învățare a Logicei*, cum spune Maiorescu în prefața tuturor edițiilor. Nici notele din josul paginilor Logicei nu-i schimbă acest caracter. Aceste note sînt transcrierea exactă a *însemnărilor* pe care însuși Maiorescu le-a făcut pe un exemplar al Logicei sale (ediția V). Acest exemplar a fost proprietatea răposatului G. Vâlsan și am putut să-l consult fiindu-mi pus la dispoziție de dl. G. T. Kirileanu prin mijlocirea d-lui I. A. Rădulescu-Pogoneanu (cel care a îngrijit tipărirea tot la editura Socec a celor trei volume cu *Însemnări zilnice* ale lui Titu Maiorescu, *n.n.*) care de la început a arătat un interes deosebit pentru publicarea acestei ediții."

Cîteva întrebări se ridică: i-a dat Titu Maiorescu lui Vâlsan exemplarul ediției a cincea din 1898 cu întregirile, rectificările de erori grafice și cu însemnările lui manuscrise ca să le utilizeze pentru viitoarele ediții? Și unde poate fi exemplarul? Există la Academie? Se găsește la Piatra Neamț în fondul de cărți și documente rămas de la G. T. Kirileanu? Sau s-a pierdut în vîltorile istoriei ca atîtea altele? Voi încerca unele investigări. Adaug aici numai că Vâlsan a fost prieten cu Moș Ghiță Kirileanu, că putea foarte bine să-i ofere volumul, știindu-l pasionat în egală măsură de studiu ca și de bibliofilie, și mai precizez în încheiere, pentru cei ce n-au avut preocupări de istorie literară, că după apariția Logicei în 1877 în *Columna lui Traian* nr. 6—7 care ataca în genere pe „convorbiriști" și „convorbirismul", Has-

deu găzduieşte o recenzie semnată *Dr. G. Zotu* care denigrează şi Logica şi pe autorul ei, ceea ce a atras în „Convorbiri literare", numărul triplu din august-septembrie-octombrie 1877, o remarcabilă replică a lui Eminescu, foarte la obiect din punctul de vedere al unei dezbateri filosofice, şi strălucită ca argumentare şi însuşiri polemice, care se reproduce şi în volumul de opere complete al lui Eminescu, — şi, în treacăt fie spus, foarte departe de a fi complete — întocmit de A. C. Cuza şi tipărit la Iaşi în 1914.

O ÎNTÎMPLARE DE ALTĂDATĂ ŞI MORALA EI

Evoc un episod din existenţa poetului Dimitrie Anghel asupra căruia nu s-a stăruit îndeajuns, ca să nu spun deloc, şi care practic e necunoscut generaţiilor tinere. Şi nu-l mai ştiu exact nici cei vîrstnici. L-am întîlnit menţionat doar în treacăt, atîta cît i-a trebuit — şi nici nu se putea altfel — la rigurosul Şerban Cioculescu, în excelentul şi întinsul studiu pe care i-l închină vieţii şi operei sale tipărit în 1945, la editura „Publicom" ; şi vreau să-l reîmprospătez pentru toate semnificaţiile lui etice, ca şi pentru spiritul care anima odată tagma sciitoricească.

Povestea are — e de la sine înţeles — o certă vechime şi ea s-a petrecut în seara de 30 ianuarie 1911 : un incendiu — obişnuit fapt divers — a izbucnit la palatul Luvru (aşa era numit în epocă), a cărui construcţie fusese isprăvită în 1904 ori 1905. Clădirea, refăcută atunci, mai dăinuie pe Calea Victoriei, colţ cu intrarea Const. Mille (fostă Sărindar), făcînd vizavi cu braseria „Capşa" şi care adăposteşte acum elegantul hotel „Capitol".

Focul, declarat la parter, la marele magazin *Luvru*, a cuprins vertiginos cele trei etaje pe care le avea, încenuşînd totul, ca să nu mai rămînă decît scheletul zidurilor înnegrite. Pagubele au însumat mai multe milioane. La etajul al treilea era primul sediu al „Societăţii scriitorilor români" care luase fiinţă în 1909 şi tot acolo, în două camere, locuia Dimitrie

Anghel. Nu s-a putut salva nimic şi Dimitrie Anghel s-a trezit, ca să zic aşa, pe rigolă de trotuar. Poate însă că asta n-ar fi fost atît de dramatic şi, mai curînd sau mai tîrziu, şi-ar fi încropit bunurile materiale, strict necesare. Dar valorile afective strînse, fără putinţă de a mai fi recuperate, i-au dat lui Dimitrie Anghel o depresiune nervoasă gravă care a impus internarea lui în sanatoriul „Elisabeta" de la Şosea. Şi colegii de breaslă au sărit, într-o impresionantă solidaritate profesională (cît de reconfortant e să ştii cînd te încearcă vitregii şi cumpene, că se pot îndrepta spre tine, ca să te mîngîie, mîinile de velur ale atîtor gingăşii !), solicitînd ajutorarea celui năpăstuit de intempestiva grindină a destinului.

Mi se pare că cel dintîi care a dat alarma a fost Cincinat Pavelescu, în „Adevărul" din 26 martie 1911, de unde transcriu şirurile acestea patetice : „Incendiul brutal care i-a distrus toată avuţia lui agonisită cu strădania unei vieţi întregi şi-a întins parcă flacăra mistuitoare pe întreaga fiinţă a poetului. Ochii lui buni, vioi şi plini de visuri par stinşi. Orbitele s-au adîncit sub fruntea lui largă de gînditor. Privirea e abătută, mersul şovăitor, vorbele cad rar şi descurajate din buzele arse de frigurile insomniilor. Nu mai e Anghel cel plin de vervă, de avînt şi de ironie. E un altul. E aproape umbra celui care a fost. Resortul moral, care da energie şi spor vieţii lui de muncă aprigă şi concentrată, s-a rupt într-însul."

În „Universul", Emil Gârleanu, într-un lung articol — în care blamează societatea românească şi oficialitatea ei — încheie astfel : „Bolnav, poetul e într-un sanatoriu, — singurul adăpost, care înaintea veşnicului şi blajinului pămînt, deschide braţele scriitorului român. Voi, care aţi citit de atîtea ori minunatele pagini ale lui Anghel, cu atît mai mult să ţi-

neți la poet, cu cît vedeți din ce jertfă a înflorit frumusețea scrisului său."

Au scris de asemenea în presa din Transilvania Ilarie Chendi și în aceea din Bucovina Sextil Pușcariu. Dealtfel, Sextil Pușcariu, care era prieten din tinerețe al lui Dimitrie Anghel și care ocupa și demnitatea de vicepreședinte la „Societatea pentru cultura și literatura română" de la Cernăuți, a propus — și propunerea s-a votat cu unanimitate — să i se trimeată un ajutor de trei sute de coroane și odată cu el i s-a expediat o vibrantă epistolă de alinare și de încurajare, ce s-a tipărit în „Junimea literară" și care începe așa: „Precum scrisul tău deșteaptă în fiecare dintre noi, oriunde ar trăi el ca Român, fior de înălțare sufletească, astfel a simțit orice Român cu tine nenorocirea ce te-a lovit. Pentru cultura și literatura românească nu există granițe provinciale."

La ziarul „Minerva" din București, după ce mai înainte scrisese D. Karnabat, în numărul cu data de 14 aprilie 1911, intervine și Mihail Sadoveanu, intitulîndu-și articolul „Cronică bucureșteană" și de unde redau un fragment: „Toate i-au ars, îmi spunea el încet. Și rafturile de poeți aleși pe care i-a adunat cu răbdare ani și ani de-a rîndul, poeți ai tuturor literaturilor care au cîntat toate bucuriile, toate disperările și toate amorurile lumii și ale veacurilor; s-au dus toți prietenii cei buni ai ceasurilor de liniște. Au ars amintirile familiare — acești penați ai interioarelor noastre, în care stăruiesc parcă sufletele părinților. Au ars și scrisorile cu șoaptele prietenilor depărtați ori duși. Au ars și notele risipite pe foi — lumini de-o clipă — spre care în anume ceasuri se îndreaptă fantezia cu lumea ei. Ne apropiem de ruina *Luvrului* înconjurată de schele. Acolo sus au fost toate. Acuma n-a rămas decît un punct închipuit fără sprijin în

spațiu. O vreme vor trece pe acolo zboruri de paseri, fumurile orașului, vînturile depărtărilor. A stat acolo, mai aproape de cer, cineva care le-a cîntat. Pe urmă se va ridica o clădire în locul cel vechi, în odăițe se va adăposti o durere ca într-un sălaș cunoscut..."

Și tot în „Minerva" cu nr. 818 Dimitrie Anghel din sanatoriul „Elisabeta" se adresează cu recunoștință tuturor acelora pe care i-a simțit lîngă suferințele lui. Citez : „Dacă flăcările mi-au luat tot ce am avut pămîntesc, dacă a fost scris să mi se distrugă toate pioasele amintiri, trebuie să fiu fericit că viața a pus cu prisos puteri în mine, ca să pot renaște. Dacă am pierdut atîtea însă, sufletul meu a avut și bucurii, căci numai în asemenea împrejurări se cunosc prietenii și simpatiile. Ele au urcat unanim înspre mine și acum că reîncep să cred în viață și să scriu îmi simt o datorie sfîntă să mulțumesc celor de departe ori de aproape care au scris un cuvînt bun despre mine și s-au înduioșat de soarta mea privind jocul capricios al flăcărilor care nu ține seama de nimic."

Nu știu cîte amiciții și inamiciții va fi avut Dimitrie Anghel cît a trăit. (El își va pune capăt zilelor cu un glonte de revolver, la 42 de ani, în 13 noiembrie 1914, în urma unui conflict conjugal cu soția sa, scriitoarea Natalia Negru.) Ceea ce știu, de la Cincinat Pavelescu și de la Ion Minulescu, dar mai ales de la bătrînul meu prieten A. Clarneț cu care și-a împărtășit boema de la Paris și care a scris acele tandre pagini de calde amintiri, din placheta *Mitif, poetul florilor* e că Anghel era întru totul o structură aparte, ca sensibilitate și talent, ca inteligență și cultură și că întotdeauna era înconjurat pentru toate aceste daruri de dragostea și prețuirea prietenilor. Cît despre concluziile ce se desprind din întîmplarea în sine, pe care am reactualizat-o după șapte decenii,

ca și despre evoluția de moravuri parcursă, ele n-au nevoie să fie subliniate.

Duse timpuri, cu alte reacții umane, în care lumea era efectiv guvernată de adagiul, care nu-și irosesc conținutul, că *e loc sub soare pentru fiecare*, în care noțiunea de om și de omenie erau catehisme intangibile și cutume firești și care astăzi, grăbiți, obosiți și civilizați cum sîntem, nu le mai înțelegem și le repudiem organic, ca pe un lest demodat și ca pe un eres inutil și incomod.

DEM. THEODORESCU

Am mai adus vorba, ocazional, de încercările mele de a reînsufleți timpuri și tipuri de demult, despre fascinantul Dem. Theodorescu, scriitorul, ziaristul de excepție și judecătorul de teatru fără egal.

Am avut, desigur, între cronicarii teatrali destui de valoare și poate că fiecare în parte, cu individualitatea, culoarea și resursele ce le aveau, ar merita să fie scoși de sub mușchiul vînăt al uitării care le-a îngropat pînă și amintirea, dar parcă nici unul nu-i atît de viu în memoria mea ca Dem. Theodorescu, — Șacalul, cum era poreclit, — alături de care am lucrat în tinerețea mea în cîteva redacții ; era neîntrecut ca profesionist și, zi de zi, aveam cu toții ceva de admirat la el — ca să ne fie în năzuințele noastre model — și de învățat de la el.

Înalt, uscățiv, emaciat, cu o liniște și cu un soi de resemnare parcă, avea în înfățișarea fizică ceva care-mi sugera asemănări cu călugării benedictini. Asta, privindu-l. Dar dacă-l ascultai vorbind sau îl citeai, îți dădeai repede seama că omul era dăruit cu o excepțională, fosforescentă și sărbătorească inteligență, slujită de o vastă și sedimentată cultură, cu neostenire alimentată, puse în valoare armonios și totdeauna surprinzător, de talentul lui scriitoricesc și de speciala lui sensibilitate pentru lexic. Era, pentru oricine, un festival al spiritului să te afli în preajma lui ; și unul dintre constanții săi admiratori

a fost Nicolae Iorga, mărturisind-o, în lungi dedicații pe cărțile sale, pe care nu o singură dată le-am cercetat cu aviditate, în bogata și variata bibliotecă a lui Dem. Theodorescu, care nu știu ce va fi devenit după moartea lui din 1946, în vîrstă de cincizeci și șapte de ani, și mai apoi a soției sale, cunoscuta și atît de personala actriță Marioara Zimniceanu, care l-a îngrijit în cumplita și întinsa lui maladie cu o mucenicie și un devotament absolut legendare.

Articolele risipite în gazete la „Dimineața" și la „Adevărul", la „Curentul", la „Cuvîntul", unde a semnat și cu pseudonimul *Ravaillac*, la „Mișcarea" ca și în revistele din epocă — și multe din ele au, cert, o brizâ de genialitate — ar trebui să fie adunate într-un volum sau două de un editor înțelept, care și-ar asigura și recunoștința lectorilor de azi și a tinerilor ce vor să îmbrățișeze nobila și superba noastră meserie ; iar cronicile lui dramatice, strînse laolaltă, ar constitui, neîndoios, prin judecățile, analizele și observațiile lor, o revelație și ar deveni pentru viitorii critici de teatru ca și pentru actori un adevărat breviar.

Și regret că n-am în clipele astea tihna trebuincioasă, ca să-i fac amplul portret pe care l-aș fi dorit și cu care îi sînt îndatorat și sufletește și mental.

Rămîne, ca un deziderat, pentru altădată.

Îmi aduc însă aminte de o replică de-a lui, care-i va defini poate mai bine, mai integral și mai rotund spiritul — și era imbatabil în riposte ca și în polemică — și nu mă pot abține să n-o împărtășesc cititorilor.

Apăruse „Curentul". În același birou lucrau, îngrămădiți, Cezar Petrescu, Nichifor Crainic, Victor Rodan, Ion Vinea, Tudor Teodorescu-Braniște, și Dem. Theodorescu. Pamfil Șeicaru, care era patronul gazetei, intră furibund și urlînd — cum îi era temperamentul —împotriva cafenelei „Capșa",

care lansase, spunea el, zvonul că I. G. Duca îi pusese la dispoziție trei milioane de lei ca să scoată ziarul, ceea ce era perfect adevărat. Precizez că înainte de înființarea „Curentului", Nichifor Crainic și Dem. Theodorescu avuseseră o încăierare, ca să zic așa, publicistică și lui Dem. Theodorescu îi ieșise, împotriva lui Nichifor Crainic, teoretician al ortodoxiei, mistagog și teologizant, o imagine dură : *păduche de lemn de icoană* ; și de unde înainte erau buni prieteni și se tutuiau, acuma amîndoi erau la raporturi strict protocolare. Și Dem. Theodorescu intervine :

— Ce te superi, Pamfile ? Mie dacă mi-ar da Papa trei milioane ca să scot gazeta, aș avua deschis tipărind sub frontispiciu : „Curentul", *care apare cu cele trei milioane dăruite de Papa.*

Intervenția lui Crainic :

— Asta înseamnă, domnule Theodorescu, că ești cinic !

Și răspunsul tăios și fulgerător al Șacalului :

— Pardon, domnule Crainic ; n-ai auzit suma : sînt mistic !

Așa era Dem. Theodorescu : uluitor prin jocurile minții și unic întotdeauna.

REFLECȚIE CITIND GAZETE VECHI

În timpul din urmă am parcurs colecții de ziare vechi ca să împlinesc unele verificări cîteodată, sau să-mi îndepărtez incertitudini alteori și îndeosebi am întîrziat mai mult peste gazetele politice, adică peste cele ale partidelor de odinioară — declarate — care le reprezentau oficial în ideologie și în atitudine ; și trebuie să recunosc dintru început că ele dacă pot da climatul și stilul epocii respective cu umbrele, luminile și culorile ei, nu sînt în aceeași măsură și un izvor de istorie, ca ziarul neînfeudat, ca ziarul cu adevărat independent, liber de orice servitute, neîntunecat de patimă, de sectarism și de interese, care înregistra cu onestitate informația și evenimentul, manifestările și comentariul.

Dar cînd vrei să faci cronică de vremi le poți consulta cu utilitate ca să redai atmosfera politică și socială a țării, aspectul taberelor în neastîmpărul încăierărilor, modalitatea înfruntărilor, punctele de vedere ale unora și ale altora și să le cunoști astfel cugetul și simțămintele, rostirea și temperamentul, dar nici într-un caz ca să întîlnești judecăți de valoare reci, calme, trecute prin filtrul olimpian al gîndirii, aprecieri senine și imparțiale despre oamenii prezenți și învălmășiți în dispute.

Viitorul se răfuia vehement cu național-țărăniștii ; *Dreptatea* vitriola pe liberali ; *Mișcarea* era în luptă cu I. G. Duca și acesta lovea în Gheorghe I. Brătianu ; *Îndreptarea* mare-

şalului Averescu critica actele de guvernare liberale şi acelea ale naţional-ţărăniştilor, iar oficioasele acestora nu rămîneau datoare să amintească bătrînului şi gloriosului ostaş eşecurile şi falimentările scurtelor lui cîrmuiri, — şi aşa mai departe, de la cei mari la cei mărunţi, cu observaţia obligatorie din parte-ne că, în genere, se realiza parcă o coaliţie unitară în ţinuta presei de opoziţie împotriva celor chemaţi să guverneze.

Tonul polemic era tăios şi violent, vocabularul — insuficient controlat, ca să nu spun deloc — devenea libertin, cu predilecţie pentru atacul *ad hominem* şi, dacă tînăr cercetător de istorie, te îndrepţi astăzi spre publicaţiile partidelor de altădată, te încîlceşti într-o înlănţuire interminabilă de cercuri vicioase şi viciate în care zadarnic vei căuta adevărul. Şi consultîndu-le pe toate ajungi pînă la sfîrşit la o tulburătoare derută. Fiindcă sursele sînt esenţialmente partinice, minate de subiectivism, alterate de antagonisme, de acerbe şi ireductibile duşmănii, de ambiţii şi uri, de o înverşunare şi de un fanatism pe care le puneau în apărarea crezurilor şi convingerilor proprii, uitîndu-se de regulă, în această sarabandă nesfîrşită a invectivei, că oamenii politici nu se găseau, cum nu se vor găsi niciodată, în faţa unei instanţe de judecată a posterităţii, ci în mijlocul învăpăiat al opiniei publice şi al adversităţilor neînduplecate şi necruţătoare, — şi de aici, consemnate, atîtea erori de interpretare şi atîtea orori de raţionamente, atîtea veninoase calificative şi atîtea injuste acuze azvîrlite cu o generoasă reciprocitate şi de unii şi de alţii care aduc o imagine falsă, trunchiată şi de cele mai multe ori eteroclită şi degradată, dincolo de liniile oricărei caricaturi.

Aşa că pentru adevărul istoric, cînd vorbim de oameni care nu mai sînt şi cînd vrem să emitem păreri asupra lor şi să le fixăm fizionomia morală, e bine să fim atenţi de unde

ne culegem materialul informativ și ce provenienţă și tinctură are.

Oricum, ziarele de partid de acum 50—60 de ani ca și cele de dinaintea lor cîte le știu, cu o incapacitate organică de obiectivare, nu sînt concludente, nici recomandabile unei asemenea întreprinderi, ci ca să ne dea doar o fișă pentru o eventuală sociologizare de moravuri — în afara bineînțeles a orientărilor doctrinare și a ţelurilor ce își propuneau să le atingă în militantismul lor. Și iată că o nouă și tardivă învățătură cu bucuria caloriilor ei vine să mă scoată din îmbătrînitele mele resemnări și să-mi confirme încă o dată durabila și fericita formulare a cronicarului „...că nu este alta mai frumoasă și mai de folos în toată viaţa omului zăbavă decît cititul cărţilor“ și cu siguranţă, că dacă la timpul său ar fi existat ziarul, Miron Costin, lîngă îndemnul de a citi cărţile, nu l-ar fi omis.

ALEXANDRU-SADI IONESCU

Publicului larg, ca și imensei majorități a tinerilor intelectuali de azi, numele lui Alexandru-Sadi Ionescu nu le va spune nimic, cum n-a spus nici generației mele, exceptînd, atunci ca și acum, numai pe aceia preocupați de trecut, de cele ce au fost, siliți din necesități profesionale sau din curiozități personale, să pună întrebări dusului timp, ca să adîncească probleme sau să-și limpezească dubii, să-și cristalizeze adevăruri, să urmărească evoluția ideilor, eventual și dezvoltarea noastră socială, — în genere, istoriografi care și-au propus ori își propun să lumineze în nu importă ce zone și în ce sectoare cîte o lucarnă, unde s-au stins de mult toate feștilele.

Dintre cei de altădată, sîntem din ce în ce mai puțini care să-l știm ; din cei noi doar împătimiții de miresmele istoriei ; și vreau, dedicîndu-i rîndurile de față, să-l readuc în amintire cu strădaniile și munca sa fără preget, cu înfăptuirile și meritele ce i se cuvin recunoscute și subliniate. Și arăt, de la început, că n-a fost decît un sîrguincios și exemplar bibliotecar și un înzestrat și riguros bibliograf, al cărui foc sacru pentru carte și document îl va intui în el Ion Bianu, strîngătorul și păstrătorul, cu evlavie și fanatism, al tezaurului de la Academie.

Știa, incontestabil, Ion Bianu, să-și aleagă oamenii care-i trebuiau și n-a greșit cu nici unul, de la Alexandru Pop la Axente Petruțiu, de la Nerva Hodoș la Cezar Colescu-Vartic,

de la Septimiu Sever Secula la Ştefan Orăşanu, de la Al.-Sadi Ionescu şi Octavian Lugoşianu, la Alexandru Dornea şi Ilarie Chendi, de la N. Zaharia şi Ştefan Pop la Iuliu Tuducescu, Al. T. Dumitrescu şi Victor Lazăr, ca să nu-i menţionez decît pe aceia foarte vechi, care l-au secondat în directivele şi eforturile, ca şi în veghea şi tendinţele lui de modernizare, trasînd făgaşul unei nobile tradiţii, ce se păstrează la prestigioasa instituţie de cultură.

Al.-Sadi Ionescu s-a născut în 1873 în Franţa, unde tatăl său, medic veterinar, tînăr căsătorit, venit la studii de specializare, se afla împreună cu soţia. A absolvit clasele secundare la liceul din Bucureşti „Matei Basarab", iar Facultatea de Litere şi Filosofie cu teza de licenţă : *Bibliografia critică a călătoriilor făcute în Principatele Române de la 1700 la 1859*.

A lucrat o vreme, începînd din 1899, la Ministerul de Externe, de unde demisionează ca să plece în Franţa şi Belgia, să-şi îmbogăţească ştiinţa biblioteconomiei cu toate ramurile ei, trece apoi în Anglia, în Italia şi în Germania, cercetînd importantele biblioteci şi rînduiala lor şi din nou poposeşte în Belgia la Bruxelles, de unde va aduce — el cel dintîi — în ţară, sistemul „clasificării zecimale" inventat de americanul Melvil Dewey care fiinţează astăzi în întreaga lume.

Firește că orice drum nou se străbate cu dificultăţi. După trei ani de învăţătură, de experienţe şi de cumulări în cunoaştere, revine la Bucureşti şi în 1902 e angajat bibliotecar la Academie, unde primeşte sarcina să organizeze secţia periodicelor, care va intra în vigoare, după o muncă titanică, abia în 1908, cum şapte ani mai tîrziu, adică în 1915, va extinde aceeaşi metodă a „clasificării zecimale" şi în catalogarea fondului de carte. Lui trebuie să-i fim îndatoraţi,

atunci cînd voim să consultăm o lucrare, că o avem din depozit în sălile de lectură ale Academiei, fără să zăbovim în prelungi aşteptări. Dar dincolo de stăpînirea problemelor de biblioteconomie, el a fost şi un pasionat bibliograf. Prea multe lucrări tipărite nu ne-a dat, dar una ne-a rămas, în colaborare cu Nerva Hodoş şi ea este esenţială : *Publicaţiunile periodice româneşti* (ziare, gazete, reviste) tomul I, din catalogul alfabetic de la 1820 pînă în 1906, care numără peste opt sute de pagini, ieşit de sub teascurile tiparniţei în 1913, cu o remarcabilă introducere semnată de Ion Bianu iar al doilea tom, continuînd pe primul, apare după 56 de ani, în 1969, îngrijit de Gheorghe Baiculescu, Georgeta Răduică şi Neonila Onofrei.

Mai cunosc din ce a publicat notele biografice şi bibliografice, din volumul omagial închinat lui Ion Bianu în 1916, cu titlul „Tovarăşi de muncă dispăruţi", în care sînt prezentaţi — un model al genului — opt bibliotecari ai Academiei, decedaţi şi, de asemenea, cele 160 de pagini tipărite, din ceea ce ar fi trebuit să fie opera lui capitală : *Bibliografia călătorilor străini în ţinuturile româneşti*, şi pe care le-am cercetat la secţia „Cartea rară" a Academiei. Uneori, lucrarea o întîlnim citată. Ştiam că, de fapt, ea nu există. Există, însă, — ca să zic aşa, — parţial şi în jurul ei s-au brodat varii poveşti, care sînt lămurite abia în anii noştri, de profesorul şi bibliograful Ioan Lupu, adică mai precis în 1967, în „Cartea centenarului" scoasă sub egida Academiei R.S.R. cu ocazia împlinirii unui secol de la întemeierea instituţiei.

Ioan Lupu, care i-a fost învăţăcel şi care-l evocă în tandre gînduri, spune în legătură cu această operă următoarele : „Extinzînd cuprinsul iniţial al lucrării pentru perioada 1246—1858, el o prezintă în anul 1915 sau 1916,

spre tipărire, dar o întîmplare nefericită face ca tipografia unde se imprima să fie mistuită de incendiu, aşa încît din bibliografia tipărită nu au rămas decît primele 160 de pagini, în 2—3 exemplare dintre care unul se păstrează la secţia «Cartea rară» de la Biblioteca Academiei. O soartă tragică urmăreşte această valoroasă lucrare şi mai tîrziu. Manuscrisul ei, pe care autorul îl perfecţiona necontenit şi-l împrumuta — cu bunăvoinţa şi generozitatea ce-l caracterizau — tuturor acelora care i-l cereau, s-a aflat la moartea lui în nişte mîini fără îndoială impii şi nerecunoscătoare, căci de atunci a dispărut şi cu toate cercetările întreprinse nu a mai putut fi găsit".

Aşadar, un dublu negru destin, înverşunat împotriva unei cărţi. În ce priveşte manuscrisele lăsate şi bogatul lui fişier, care rotunjesc imaginea lui Al.-Sadi Ionescu şi îi definesc preocupările de fiece zi, eminentul profesor şi istoriograf Dan Simonescu le semnalează într-o admirabilă prezentare pe care o face în 1941 în „Hrisovul", buletinul anual al Şcoalei de Arhivistică îngrijit de Aurelian Sacerdoţeanu.

Al.-Sadi Ionescu moare la 20 septembrie 1926 în vîrstă de 53 de ani. N-am mai avut cînd să-l cunosc. Îl ştiu însă foarte bine din relatările istoricului literar şi bibliografului Gheorghe Adamescu care îi era prieten statornic şi cu care am avut pe o întindere de ani apropiate legături.

Era un rob al muncii şi al datoriei. Aşa îl conserv în memorie de la Gheorghe Adamescu. Nu venea nimeni înaintea lui la Academie şi nimeni nu pleca după el. Era inteligent, cultivat, vorbind curent franceza, engleza şi germana, spiritual, generos, sprijinind elementele tinere care îmbrăţişau cariera de bibliotecar şi care-l numeau „Babacu", fericit să-i iniţieze în meserie, care nu te chema dacă n-aveai harul şi dragostea ei şi obişnuia să spună că aici nu e loc nici

pentru chiulangii, nici pentru incompetență, — această formă evoluată a parazitismului. Știința lui n-o păstra pentru el, ci o dăruia tuturora și, astfel, a fost pe rînd solicitat să organizeze biblioteca Institutului Economic Român, a Ministerului de Agricultură și Domenii, a Ateneului Român și a Ministerului de Externe. Și coincidența a făcut să-și încheie socotelile pămîntești în biroul lui de la Academie, acolo unde între fișe și cărți a mucenicit un pătrar de veac, fulgerat de pînda atacului de anevrism, în vreme ce discuta cu bunul și credinciosul său amic profesorul Gheorghe Adamescu, proiecte și năzuințe, care n-au mai știut găsi drumul unui atît de omenesc, mereu nădăjduit și de atîtea ori ostil și refuzat „mîine".

NERVA HODOȘ

Un alt bibliotecar și bibliograf — și, judecîndu-l după ansamblul activității lui, nu numai atît — care l-a secondat și l-a ajutat pe Ion Bianu, în pionieratul său de la Academie cu un zel, o pasiune și o abnegație pilduitoare, a fost neîndoios Nerva Hodoș; cu arderi mai vertiginoase decît ale colegului său Alexandru-Sadi Ionescu — cu toate că unul ca și altul și-au sfîrșit existențele prematur și în pline și fecunde puteri de muncă, dar mai norocos întrucîtva decît acesta, fiindcă a putut înfăptui mai mult din ceea ce își propusese să împlinească.

Se trăgea dintr-o veche stirpe de tradiție cărturărească din Transilvania înrudindu-se cu Alexandru Papiu-Ilarian, cu Ioan Axente Sever și Simion Balint. Era fiul cel mai mic al Anei Balint, — fiica lui Simion Balint — și al lui Iosif Hodoș (1829—1880), care participă cu arma în mînă la revoluția din 1848 din Ardeal — și, deși tînăr student, va juca un rol însemnat în desfășurarea evenimentelor — pentru ca douăzeci de ani mai tîrziu, adică în 1868, imediat după înființarea Academiei Române în țara veche, să fie cooptat între membrii ei odată cu celălalt ardelean Alexandru Roman, recunoscîndu-i-se astfel meritele pe tărîmul național și cultural.

Nerva Hodoș s-a născut în 1869 și decedează în 1913. Era frate cu Alexandru I. Hodoș, cunoscut mai ales sub

numele scriitoricesc Ion Gorun (1863—1928), căruia în 1926 i s-a decernat premiul național pentru proză, și cu Enea Hodoș (1858—1945), folclorist și scriitor, cel mai mare dintre ei, care le-a supraviețuit amîndurora aproape nonagenar și care, între altele, a fondat și a condus „Biblioteca noastră" de la Caransebeș, unde în 1897 a fost editat și G. Coșbuc cu o culegere de versuri și proză.

În 1891, la 22 de ani, Nerva Hodoș, student în București, e angajat la Academie ca ajutor de bibliotecar și va rămîne acolo — cu pauza unui singur an — mai bine de două decenii, învățînd necontenit și muncind fără întreruperi pentru cultura românească. Așa ne-a lăsat, în colaborare cu Ion Bianu, monumentala operă *Bibliografia românească veche*, excepțională realizare grafică a stabilimentului „Socec", instrument de lucru indispensabil pentru cunoașterea culturii noastre medievale, o adevărată scriptură a spiritului și spiritualității românești, hrisovul riguros — fără vacuități, ca să zic așa, de hemerologie — al nașterii noastre întru duh, simțire și slavă.

Lucrarea a fost concepută să iasă în fascicole și prima dintre ele apare în 1898, iar strîngerea lor în cel dintîi volum se face în 1903, cuprinzînd epoca 1508—1716 ; al doilea volum, continuînd perioada 1717—1808, iese în 1910 ; iar al treilea în 1912, pentru răstimpul dintre 1809 pînă la inclusiv 1830, cînd practic *Bibliografia românească veche* se oprește, însumînd în totalitatea ei peste una mie nouă sute de pagini. Și trebuie să precizez aici, pentru vredniciile lui, că în 1944, profesorul Dan Simonescu ne-a dat, imprimat în același format și în aceleași condiții tipografice, un al patrulea op cu „Adăugiri și îndreptări" care completează fericit strădaniile lui Ion Bianu și Nerva Hodoș, adăugînd pentru lectorul neavizat că o lucrare de asemenea întindere

și de asemenea profil nu de multe ori se realizează într-o singură viață.

Să urmărim însă mai departe pe Nerva Hodoș. Între 1903 și 1904 scoate pe a lui cheltuială *Revista bibliografică* — cea dintîi publicație de genul acesta în România, din păcate cu o existență efemeră și transcriu de pe dosul primei coperți rîndurile lămuritoare ale lui Nerva Hodoș: „*Revista bibliografică* apare la două luni o dată și cuprinde lista tuturor cărților apărute în țară, a celor publicate de români în țările străine și a celor străine care prezintă un interes pentru români. Ea va publica și scurte recenzii asupra cărților mai importante și va da cîteva suplimente de natură pur bibliografică. Abonamentul este de 3 lei pe an pentru România și țările locuite de români și 5 lei pentru străinătate. Toate comunicările relative la Revistă se vor trimite pe adresa Nerva Hodoș, București, Calea Victoriei 135."

Revista bibliografică a apărut în șase numere pe anul 1903 și doar trei în 1904, iar „dările de seamă" despre cărți, idei și probleme sînt semnate de N. Iorga, Vasile Pârvan și Ovid Densusianu.

Paralel cu activitatea de bibliotecar și bibliograf va face critică literară și cronică dramatică în periodice ale epocii și, în tovărășie cu Ilarie Chendi, ne va da în 1902 la editura Minerva *Literatura populară* a lui Mihai Eminescu (Scrieri inedite).

La 1910 — după transcrierea textului din chirilice imprimat la Buda în 1826 — restituie limbii moderne într-o frumoasă tipăritură, cartea lui Constantin Golescu (1777—1830) „Însemnare a călătoriei mele făcută în anul 1824, 1825 și 1826", cu o amănunțită introducere și comentarii pe mai mult de 60 de pagini, în care după ce va spune: „Aceasta

este într-un slab rezumat cartea omului de inimă, a profundului observator, a patriotului fără seamăn care a fost Constantin Golescu", încheie astfel : „Mi-ar mai fi rămas o datorie scumpă inimii mele, aceea de a mulțumi aici unei ființe alese, moștenitoare a tuturor însușirilor rare ale Goleștilor care s-a arătat întotdeauna plină de bunăvoință pentru mine încă de pe vremea cînd eram copil, dar care nu mai e printre noi — e *Felicia Racoviță*. De aceea memoriei ei slăvite vreau să închin această retipărire încredințat fiind că prin aceasta nu-mi îndeplinesc decît o datorie și o datorie sfîntă." (Felicia, devenită Racoviță prin căsătorie, era unica fiică a marelui logofăt Constantin Golescu și sora celor patru cunoscuți frați Golești : Ștefan, Nicolae, Radu și Alexandru.) Și, rememorez, pentru savoarea limbii și parfumul vremii, de pe dosul paginii de titlu, justificarea marelui logofăt : „Însemnare a călătoriei ce am făcut eu Constantin Golescu, cuprinzătoare de cîte orașe am văzut și într-însele orice vrednic de însemnare cum și prin sate sau pre drumuri, orice deosebit lucru am văzut. Așijderea și deosebirea neamurilor și a sămănăturilor cum și apele și poștele și orice obiceiuri și faptă bună am văzut spre folosul Nației mele am însemnat, arătînd și urmările cele rele ce cunosc că se urma în Patria noastră, — carele nelipsind, hotărît, nici noi cinste, nici norodul fericire nu putem dobîndi."

Un an după apariția cărții, adică în 1911, editura „Socec" va face să iasă într-o colecție populară o nouă ediție, iar Nerva Hodoș va nota în scurta ei prefață : „Cartea aceasta trebuie să fie, după cum s-o spus, în mîna tuturor, a celor mai mici și a celor mai săraci ca și a stăpînitorilor. Ediția mea desfăcîndu-se în întregime, Dl. Emil Socec s-a gîndit să scoată o ediție populară și pentru aceasta, ca pentru

orice faptă în adevăr bună, concursul meu dezinteresat i-a fost asigurat."

În 1913 publică *Simion Balint* (Viața și luptele lui în munții Apuseni ai Ardealului la 1848—1849), fără să menționeze autorul ; era cartea fratelui său Enea Hodoș, care trăia în Transilvania stăpînirii habsburgice și care ar fi riscat grele sancțiuni dacă i s-ar fi dezvăluit identitatea. De aceea în „Cuvîntul înainte" Nerva Hodoș arată : „Acum trei ani s-a împlinit o sută de ani de la nașterea lui popa Balint, cel mai popular și mai binefăcător dintre românii ardeleni ai veacului al XIX-lea. Un scriitor distins și un om de valoare a scris atunci o carte crezînd că neamul românesc o să-și aducă aminte cu recunoștință de acel erou și om de bine și a trimis-o aici în București ca să se dea la lumină de un prieten, dealtfel, un iubitor de neam care a fost ajutat de Tata-Moș și de nepoții săi.

Dar nu s-a putut...

De aceea o tipăresc acuma eu și nu-mi pare rău decît de un singur lucru, anume că autorul ei nu vrea cu nici un preț să i se dea numele pentru ca să-i pot mulțumi aici de față pentru binele ce-l va face sufletelor alese și oamenilor de inimă care vor citi-o."

Nu mai relev nimic din bogata lui bibliografie, din studiile lui de istorie, din aportul lui valoros adus la celebra colecție de documente Hurmuzaki și din atîtea alte roade ale ostenelilor lui, risipite și uitate, ci mă voi limita să mai semnalez placheta cu titlul : „Vitejiile lui Mihai Vodă apreciate în Apus 1595—1599 documente din vremurile acelea" tipărită în 1913, cînd el participă la războiul balcanic și o iscălește „Nerva Hodoș, locotenent în rezervă, comandantul primei baterii de etapă".

Placheta are — drept prefață — o lungă baladă, intitulată *Gorăslău* și semnată N. Iorga, din care redau un crîmpei :

„Dar în foc și pară
Bucură-te țară ;
Ai voinici destui,
De amar sătui
Ca să-i ia de coarne
Și să mi-i răstoarne
Pe acești făloși
De pradă setoși
Și nesățioși
În luptă fricoși.“

Nerva Hodoș moare la 14 noiembrie 1913 la Sibiu în spitalul de boli nervoase după ce, cu două luni înainte, un simun neștiut și vrăjmaș îi răvășise mințile. Și, sfîrșind aici, nu pot rezista tentației să nu reproduc cîteva gînduri răzlețe din necrologul pe care i-l închină Nicolae Iorga : „A citit ce s-a simțit dator, a cercetat ce i-a fost drag în adevăr, a scris în ceasurile lui, cu acea adîncă iubire pentru subiect din care se fac operele mari și temeinice. L-am văzut astfel ani de zile aplecat asupra frumoaselor tipărituri vechi dintre foile cărora se desfac amintiri care înfioară, farmecă și stăpînesc... Pentru acești popi tiparnici, pentru acești meșteri de frontispicii, pentru acești evlavioși săpători de sfinte chipuri trăia și tot mai mult era al lor, iar între vremea aceea în care-și așternea podoabele și semnele pe paginile «Bibliografiei românești vechi» și între vremea noastră care urmărește în asaltul ambițiilor, în încîlceala intrigilor și furia lăcomiilor, alte scopuri, tot mai puțin era el în stare să găsească legătura.

...In momentul cînd o vreme eroică părea că învie, Nerva Hodoș, «ofițer român» cum scrie pe ultima lui carte, simți în sufletul lui de aspră energie tăcută, o atît de puternică zguduire încît resorturile obișnuite care țin sănătatea cugetării noastre se rupseră. Se afundă în vedeniile grozave, de unde nimeni nu l-a putut izbăvi decît îngerul care ieri bătu la ușa chiliei din casa de nebuni de la Sibiu. Pace ție, frate!"

Acesta a fost succint și așa s-a mîntuit, la 44 de ani, omul Nerva Hodoș.

SACRA INSTITUȚIE

Am evocat, așadar, pe Alexandru-Sadi Ionescu și pe Nerva Hodoș, oameni de însușiri excepționale și de dăruiri absolute, cărturari de seamă și muncitori neobosiți la Academie, ajutîndu-l pe Ion Bianu în trudele și visurile lui de a organiza și moderniza prestigiosul nostru edificiu de cultură după modelul celor văzute în Italia, în Franța, în Germania și în Anglia, în repetatele călătorii, mai lungi sau mai scurte, de cercetări și de documentare. Fiindcă Ion Bianu și-a trăit idealul cu o fervoare de habotnic ; și, cert, nu numai Alexandru-Sadi Ionescu și Nerva Hodoș l-au secondat în eforturile și împlinirile lui, întinse statornic pe aproape șase decenii, adică de la 1879, data angajării sale ca modest slujbaș, pînă în 1935, cînd decedează. Mai sînt și alții. Pe unii i-am menționat în treacăt. Pe cîțiva, probabil să-i fi omis fără voie. Dar în intenția mea n-a stat ideea unui răboj nominalizat al tuturor valoroaselor individualități care s-au dovedit ca atare și care s-au succedat ca funcționari, în variatele sectoare ale Academiei. Ci să dau doar două pilde de bibliotecari de altădată care și-au iubit meseria și au înnobilat-o. Sînt încă destui care ar trebui pomeniți și poate că odată o voi face. Pentru astăzi, însemn cîteva gînduri mai vechi și mai noi, legate de *Sacra Instituție*. Și din memorie sare viu momentul cînd am intrat pentru prima oară în sala de lectură, ca să consult colecțiile revistelor *Facla* și *Cronica*

și să mă edific asupra polemicei dintre cei doi prieteni — cum erau proiectați în ochii mei — N. D. Cocea și Tudor Arghezi, pe care-i despărțiseră temporar curentele politice și încăierările din perioada neutralității dinaintea primului război mondial, unul fiind „antantofil" înverșunat, celălalt partizan al „puterilor centrale".

Era în 1928 și aveam 20 de ani. Și de atunci, sînt fidel *Sacrei Instituții* către care mă îndrept întotdeauna cu nădejdile nedezmințite cînd vreau să desfac un încîlcit nod al timpului, să dau o precizare exactă într-un impas de cunoaștere, să lămuresc un fapt petrecut cu ambianța lui, de care mă împiedic în lucrul meu, în fine, ca să-mi aduc licărul de lumină necesar, acolo unde hălăduiesc beznele și vin în avalanșă ipoteze și incertitudini.

Reținînsă amintire cu prospețime reconfortanta tăcere din colectiva sală de lectură de pe vremuri, în care nu se auzea decît foșnetul întoarcerii cu grijă a filei de carte, de revistă sau de ziar. Și frecventînd des Academia, am ajuns să-i cunosc bine structura cu toate secțiile ei, care laolaltă alcătuiesc pergamentul nașterii ca neam și al evoluției ca spirit, într-un cuvînt *Istoria* poporului nostru în multiplele lui dezvoltări.

Nu știu dacă de la început chiar am realizat sensul sacru al Instituției. Cred să nu. Sentimentul sacralității s-a conturat, desigur, mai tîrziu, odată cu maturitatea. Într-o tinerețe zvăpăiată și demolatoare — ca orice tinerețe — cînd atacam pe oricine și nu ne plăcea nimic, generația mea avea bunul simț, militînd pentru dărîmări și înnoiri, să gîndească mai întîi și să propună după aceea, ce punem în loc și în ce formă, indiferent dacă era sau nu pe gustul cîrmuitorilor. Vreau să spun că nu loveam pentru voluptatea sau capriciile loviturii, iar în țelurile noastre de luptă, nu intrau institu-

ţiile în sine, ci oamenii care le reprezentau, cu închegarea lor psiho-mentală şi cu sensibilitatea lor, pentru că de cînd e lumea lume de la ei au purces stilul, practicile şi pînă la urmă, fizionomia, care erau în stare să înalţe un aşezămînt sau să-l degradeze. Aşa încît, instituţiile propriu-zis nu intrau în obiectiv decît tangenţial.

O asemenea filipică am adresat şi eu Academiei. Una singură în 1936, cu prilejul respingerii lui Eugen Lovinescu de a fi cooptat între „nemuritori". Scriam la „Zorile" şi o pagină era consacrată, aproape integral, problemelor şi informaţiilor culturale, unde, pe rînd, la rubrica fixă intitulată „Povestea vorbei" dădeam cîte un „cursiv", cum era numit în limbajul tipografic, în care ne spuneam punctul de vedere. „Cursivul" meu era intitulat *Eugen Lovinescu* şi a apărut în „Zorile" cu data de 1 iunie 1936. Reproduc, în întregime aproape, lăsînd deoparte doar cîteva violenţe de expresie, cu care vroiam să înfierez injustiţia şi patima cît mai aprig, care mi-au caracterizat în tinereţe scrisul, temperamentul şi, poate, — după unii adversari — pur şi simplu „impertinenţa". S-au scurs patruzeci şi cinci de ani şi în perspectiva vremii sînt de acord cu ei, fără să se înţeleagă prin aceasta că reneg un singur rînd din ceea ce am simţit şi am pus pe hîrtie în văpăile clipei. Iată însă textul : „Aşadar, Eugen Lovinescu n-a putut intra la Academie ; n-a putut intra fiindcă i-a lipsit un vot. Eu cred că, oricum, nu putea fi academician. Fiindcă Eugen Lovinescu are tot ce nu trebuie să aibă un membru al Academiei : are pasiunea marilor cărturari şi a marilor cercetători ; are un planturos şi masiv talent de creator de artă ; are o superbă pregătire spirituală, făurită la masa de lucru şi din experienţa vieţii, ceea ce-i permite să fie cel mai perfect şi cel mai autorizat judecător al litera-

turii românești ; și peste toate acestea, firea l-a dăruit cu o largă comprehensiune umană care îl face apropiat tuturor.

Vreme de trei decenii, criticul, eseistul, romancierul, nuvelistul s-a risipit lîngă călimară și condei — cu filotimie de nabab — deschizînd sensuri noi inspirațiilor, despicînd făgașuri îndrăznețe pe unde n-au mai avut să pășească nici falsele valori, nici mediocrițățile prezumțioase. Este explicabil, deci, că Eugen Lovinescu n-avea ce căuta la Academie. Eugen Lovinescu nu trebuie să fie academician ; prezența lui — necesară pe șantierul acțiunilor permanente — ar fi produs o oribilă notă disonantă, un contrast baroc în sanctuarul cu pensionari și uituci, cu absenți fizici și leneși cerebrali și ar fi însemnat ca la fiecare colocviu săptămînal, în locul cafelelor gingirlii și a anecdotelor libidinoase să se producă altceva, — ceva mai de cinstire și de mîndrie. Dar «aleșii» sînt tradiționaliști. Ei nu pot fi urniți din nămolul în care s-au împlîntat ; ei iubesc cafeaua gingirlie și anecdota libidinoasă ; și se ridică moșnegii ori de cîte ori cineva ar veni să le tulbure somnul sau să-i scuture din marasm.

Alegerea lui Eugen Lovinescu la Academie ar fi fost un act revoluționar ; pe care ea nu-l putea face, pentru că a doua zi chiar s-ar fi transformat într-un templu de artă. Și ea — vai ! — nu poate fi decît Academie ; Academie cu pensionari și uituci, cu absenți fizici și leneși cerebrali. Acceptat să intre în muzeul cu lelițe și unchieși, Eugen Lovinescu ar fi aparținut unei clici ; respins de unde n-avea ce căuta, Eugen Lovinescu este restituit întreg țării și spiritualității românești pe care o onorează și care îl revendică".

Și punînd stavilă aici gîndurilor vechi cred că rememorarea cîtorva date privind nașterea Academiei nu vor fi considerate inutile — chiar dacă cei mai mulți le cunosc — dar ele mi se impun mai ales cînd vreau să afirm că ea s-a

ivit ca o consecință și ca o necesitate a dezvoltării noastre spirituale, a luptelor purtate pentru drepturile și unitatea limbii vorbită în teritoriile românești subjugate, ca și a strădaniilor acelor mari patrioți, care au militat și au înfăptuit Unirea Principatelor.

Evident, că fără un Gheorghe Asachi în Moldova și fără un Heliade-Rădulescu în Muntenia, fără un Andrei Șaguna și un Timotei Cipariu în Transilvania, fără Mihail Kogălniceanu, Nicolae Bălcescu, August Treboniu Laurian și, mai înaintea lor, fără un Dinicu Golescu, care au inițiat societăți și publicații de cultură națională, climatul și sorocul zămislirii *Sacrei Instituții* n-ar fi fost propice și ar fi pus-o în întîrziere. Așa însă, în iulie 1867 se ține ședința inaugurală a *Societății Literare Române*, cum s-a numit la început — înființată de fapt în aprilie 1866 — ca să se transforme curînd în *Societatea Academică română*, iar după războiul Independenței, adică prin reorganizarea din 1879, să devină ca titulatură *Academia Română*. Oricum ar fi însă, și la oricare dintre ani ne-am opri, *Sacra Instituție* a păşit în cel de-al doilea veac al existenței. Și se cuvine să-i însemn aici cine erau membrii Academiei, care atunci nu erau aleși, ci numiți prin decret Domnesc, dar cu vădita preocupare de a îngloba, ca într-o hartă geografică, realele noastre valori din toate ținuturile locuite de români : Ion Heliade-Rădulescu, care a fost cel dintîi președinte al Societății, August Treboniu Laurian și I. C. Massim, Const. Negruzzi, Vasile Alecsandri, V. A. Urechia, Titu Maiorescu, Nicolae Ionescu, profesorul universitar, omul politic și ziaristul care după suspendarea ziarului „Steaua Dunării" a lui Mihail Kogălniceanu a scos la Bruxelles „L'Etoile du Danube", Timotei Cipariu, Gheorghe Bariț, dascălul și cărturarul Gavril Munteanu, Iosif Hodoș, Alexandru Roman, Vincențiu Babeș.

Alexandru Hurmuzaki, Ion Sbierea, Alexandru Hasdeu, Ioan Străjescu, Ştefan Goanţă, Ioan Caragiani junimistul şi Dimitrie Cozacovici, ambii ca reprezentanţi ai aromânilor.

Aceştia au fost pornitorii la drum la 1867 şi drumul, desigur, n-a fost nici simplu, nici uşor ; iar acela care după 1879 va da arhitectura morală şi spirituală Instituţiei, cu o putere de dăruire şi un devotament absolut sălbatec, întins zi de zi pe cincizeci şi şase de ani, va fi neîndoios Ion Bianu despre care la decesul lui, în 1935, Nicolae Iorga îşi va începe astfel rîndurile pe care i le închină : „S-a dus întemeietorul cel adevărat, păzitorul statornic, cinstitul şi harnicul străjer al cărţilor, aşa de multe şi de scumpe, aflate, aşezate, catalogate şi cu străşnicie apărate de dînsul, însuşi sufletul viu al Academiei Române, zeul ei tutelar, viu acolo pentru eternitate, Ion Bianu".

Şi el este făuritorul frumoasei tradiţii care se păstrează şi astăzi, peste generaţii.

La cabinetul de manuscris, documente şi carte rară, pe care îl conduce cu grijă, competenţă şi dragoste Gabriel Ştrempel, bibliotecarul şef adjunct — unul din cei mai vechi slujbaşi ai Academiei —, la cabinetul de stampe unde Elena Niculescu aduce pe lîngă cultură şi sensibilitate, cunoaşterea şi discernămîntul pe care le implică desenul şi gravura, la cabinetul de numismatică, sigilografie şi filatelie, întemeiat de eminentul specialist Const. Moisil, care a trudit acolo patruzeci şi opt de ani şi care se află în excepţionalele mîini ale lui Octavian Iliescu, la cabinetul de hărţi şi atlase unde şi-a ars pasiunea pînă la pensionare Ana Turdeanu, la cabinetul de muzică înţelept gospodărit de Ion Magnea, peste tot se simte respectul pentru tradiţie şi înaintaşi şi temeinicia şi seriozitatea, pentru fiece lucru care trebuie făcut.

De cîțiva ani n-am mai cercetat sectoarele acestea, dar n-am nici un motiv să-și facă loc îndoiala că ceva s-ar fi schimbat în stilul de muncă și ordinea ce domnea la profilurile respective, din moment ce oamenii sînt aceiași. Și mai vin apoi cărțile și periodicele cu serviciile lor de prelucrare și „informare științifică" unde depune susținute eforturi, fără delăsări în ritm și fără reticențe în acțiune, Nicolae Burghelea și colectivul care-l ajută, compus din Elena Mironescu, Miralena Tudoran și Gh. Negraru, și unde au lăsat lăudabile urme Simona Nistor, pensionată, și Salomeea Rotaru, mutată în același așezămînt, la alt compartiment. Și trebuie să notez dintre cei care au activat în cadrele Academiei, pentru tot ceea ce au realizat, cu sobrietatea și rectitudinea lor, cu constanța și conștiința lor, pe Ioan Lupu, pe Traian Popovici, pe Nestor Camariano, pe Georgeta Răduică, pe Cosma Holban, pe regretatul George Baiculescu, cum vreau să menționez pe Marta Anineanu și pe Neonila Onofrei, fiecare în parte și toți laolaltă figurînd cu numele lor pe mai puține sau pe mai multe lucrări merituoase.

Am pomenit mai înainte de serviciul „informarea științifică" pe care-l diriguiește Nicolae Burghelea. S-au tipărit cu ani în urmă o serie de biobibliografii absolut indispensabile ca instrumente de lucru, riguros elaborate de acest serviciu. Au ieșit din ele ca număr patrusprezece : David Emanuel, Gheorghe Țițeica, Traian Lalescu și Aurel Vlaicu în 1955 ; Emil Racoviță, Anghel Saligny, D. Voinov, Dimitrie Brândza și Emanuel Bacaloglu, în 1956 ; Vasile Pârvan și Petre Poni în 1957 ; Emanoil C. Teodorescu în 1960 ; Grigore Antipa în 1961 ; și Ștefan Hepites în 1964, și de atunci s-au scurs 16 ani fără să mai apară nici una și e de prisos să spun că nu serviciul de „informare științifică" e vinovat ; cum nu el trebuie făcut răspunzător că indici de periodice gata ispră-

viți zac de ani de zile, fără să fie trimiși la tipografie și, cum caietele trimestriale „Creșterea colecțiilor", așa de folositoare cercetărilor, n-au mai fost scoase din 1976, pe o simplă și consternantă hotărîre luată de un trecător angajat al Bibliotecii. Același lucru se întîmplă cu excelenta publicație *Studii și cercetări de bibliologie* din care ieșea un masiv volum anual foarte solicitat și în străinătate. Au apărut cu regularitate din 1955 pînă în 1974 și de șase ani nici unul. Și e regretabil.

Supun aceste lacune inexplicabile atenției profesorului universitar Victor Emanuel Sahini, noul director al Bibliotecii Academiei, care se bucură de sufragiile unanime că este un om de comprehensiune și de rodnice creații, sensibil la actul de cultură și receptiv la acela de utilitate și nădăjduiesc că va face să viețuiască din nou publicațiile care au dat un nimb *Sacrei Instituții*, cu atît mai vîrtos cu cît — ceea ce știm cu toții — Academia are o editură proprie unde, logic și elementar, e de presupus că lucrările ei ar trebui să aibă privilegiul priorității, în ordinea tipăririlor. Nu ?

THEODOR CORNEL

Nu e numele lui real : se născuse în București, în mai 1874, ca fiu al soților *Dumitriu*, căpătase prin botez prenumele *Toma* și decedează cînd încă nu împlinise 37 de ani, la 20 februarie 1911, în urma unei duble pneumonii, fiindcă la vremea aceea antibioticele, adică micinele salvatoare, erau departe de a fi descoperite.

A fost înhumat la cimitirul Sf. Vineri.

Theodor Cornel este pseudonimul lui scriitoricesc care-l făcuse în epocă știut și prețuit pentru inteligența și cultura, pentru talentul și sensibilitatea, pentru rectitudinea și judecățile lui — totdeauna surprinzătoare ca noutate și îndrăznețe ca perspectivă — cu o știință uluitoare de a intui și de a diagnostica valorile românești în devenire. Era poet și prozator, gazetar, critic și istoriograf literar și de artă, dar mai frecvent de artă, unde-l ducea lîngă celelalte remarcabile daruri și o specială vocație pentru pictură și desen, și trebuie să mărturisesc că am înregistrat o cu totul aparte bucurie să-l văd amintit succesiv în aceeași publicație : *Studii și cercetări de istoria artei* nr. 2 din 1965 de către Amelia Pavel în eseul „Orientări în critica românească de artă" și în nr.2 din 1966 de către Petre Oprea, ocupîndu-se de „Pseudonimele unor cronicari plastici", după o generoasă și complotată parcă amnezie care-i acoperă — de împlinite șapte decenii — și rîvnele și meritele.

Leatul meu nu l-a apucat. Şi puţini dintre noi am avut pasiunea să frunzărim vechile colecţii de periodice ca să ne aflăm mai în amănunt înaintaşii. Eram prea tineri şi prea absorbiţi, prin profesie, de trepidanta şi congestiva actualitate, ca să ne mai rămînă răgazul escalelor în trecut.

Am fost, incontestabil, în culpă şi noi, dar mai vinovată îmi apare generaţia lui care n-a depus nici un efort ca să-i lumineze măcar cu un opaiţ memoria şi să i-o conserve. Se vede însă că asta e, în fond, natura umană : să uităm. În ce mă priveşte nu m-a ocolit norocul să am relaţii şi să le caut cu o aviditate niciodată saturată ca pe nişte adevărate sărbători ale spiritului, cu oameni care ştiau multe din cele ce fuseseră şi care-l cunoscuseră bine pe Theodor Cornel ; şi nu numai o dată, în juneţea mea, i-am auzit pomenindu-l cu tandreţe şi melancolii, pe Ion Minulescu şi pe Cincinat Pavelescu, pe N. D. Cocea şi pe Gh. Petraşcu, pe I. Al. Steriade, pe Cecilia Cuţescu-Storck, pe soţul ei, blîndul şi în genere taciturnul sculptor Frederic Storck şi mai ales pe Tudor Arghezi. Aşa am ajuns să-i păstrez şi acum cele cîteva cărţi pe care le-a lăsat, dintre care două superb prezentate grafic — perioada pariziană îi deschisese probabil gustul bibliofiliei şi era preocupat şi de veşmîntul cu care să-şi îmbrace gîndurile — şi aşa am pornit să-i calc urmele, ca să nu-mi fie străine drumurile parcurse, visurile şi trudele, risipirile şi — cîte i-au fost hărăzite — împlinirile sale, iar din note şi fişe disparate, care s-au strîns şi care mi l-au făcut familiar, să pot da contur unei imagini şi să-i însufleţesc o clipă, pentru lectorul de azi, trecerea prin viaţă şi amintirea, rechemîndu-l din pierderile şi părăsirile lui între lespezi şi cruci de la cimitirul Sf. Vineri. Şi încep, ca să zic aşa, cu sfîrşitul. În frumoasa *Junimea Literară* ce o scoteau lunar la Cernăuţi sub stăpînirea habsburgică istoricul Ion Nistor şi profesorul şi

scriitorul Gheorghe Tohan — feciorul de țărani săraci, mort și el în plină tinerețe la 40 de ani — se publică necrologul pe care revista bucovineană i-l dedică în nr. 4—5 din aprilie-mai 1911 și din care extrag : „Am amintit în treacăt că Theodor Cornel, directorul publicației *Dicționarul figurilor contemporane din România* a încetat din viață în floarea vîrstei și a fost condus la locul de veșnică odihnă plîns de numeroșii săi amici în mare parte ziariști, scriitori și artiști. Theodor Cornel și-a cîștigat o educație solidă și aleasă și o întinsă cultură literară și estetică pe care a desăvîrșit-o printr-o ședere mai îndelungată la Paris. În cercul aderenților direcției moderniste în literatură, la așa-numiții decadenți, parnasieni sau simboliști, volumele tînărului literat au fost primite cu admirație.

...Ca critic de artă, avînd o cultură artistică desăvîrșită și o înțelegere înnăscută pentru problemele și curentele artei moderne era o autoritate recunoscută." Și, fiindcă am început cu sfîrșitul, voi reproduce și cîteva linii din cuvîntul de adio pe care l-a citit Tudor Arghezi în numele revistei *Viața socială* — valoroasa înjghebare literară a lui N. D. Cocea — la înmormîntarea lui Theodor Cornel, amplul și vibrantul elogiu funebru tipărit în nr. 2 din februarie 1911 pe mai bine de trei pagini, în care se îmbină reminiscențele dintr-un Paris comun și prietenia de nezdruncinat care i-au legat, realizînd în manieră argheziană un emoționant portret.

Citez : „Viața lui Theodor Cornel, viața lui cea adevărată, începe la Paris, unde s-a exilat acum vreo 15 ani, într-o împrejurare ce trebuie indicată. Pentru ca să scape de închisoare pe un tovarăș al lui de redacție vinovat de un articol ce privea pare-se justiția moravurilor, Cornel preferă să nu denunțe pe autorul adevărat al acelui articol ; preferă să-și ia răspunderea unei crime ce n-o făcuse și pleacă în

surghiun. Cornel a fost ceea ce se numește cu un cuvînt ce mai figurează și astăzi prin vocabulare un *om*, un om întreg, un om de caracter. E singura mîndrie de care nu s-a temut în viața lui : că a fost un om de caracter !" Și apoi adaugă : „Cred că nu mă înșel nici cînd voi spune că mai scumpă și decît arta și decît viața lui pe care s-a grăbit să și-o sleiască, a fost lumea, omenirea. I-au fost scumpi, mai presus de toate, oamenii cei nenumărați care suferă și se sting ; i-a fost scumpă minunea acelei taine ciudate care zămislește zilnic ființe noi pentru suferințe și luptă, ființe veșnic noi, îngenunchiate sub lanțuri veșnic vechi. I-au fost scumpe mulțimile acelea negre de muncitori care put a fum, a sudoare și sînge : miile de priviri învăpăiate ce se îmbulzesc tăcute, în jurul amvoanelor sociale și care reprezintă forța și drepturile pămîntului, drepturile acestui pămînt ce, iată, ni-l cere și căruia trebuie să-i dăm peste cîteva clipe un prieten duios. I-au fost scumpe holdele de oameni pe care un vînt de ideal ce nu se poate compara cu nici o mișcare omenească de pînă astăzi le clatină din ce în ce mai mult și cărora li se tăgăduiește cu înverșunare tocmai cele mai pline și mai groase spice. Cornel și-a zis : din aceste g!oate adînci, din sufletele, din brațele, din mîinile acestea ies toate și voi fi cu ele oriunde se vor îndrepta."

Astfel s-ar înfățișa sumar fizionomia de structură și de acuitate și articulațiile de simțiri și gîndire ale lui Theodor Cornel. Și să ne oprim puțin și bibliografic asupra lui ca să ne dăm seama cît a putut realiza într-un răstimp atît de vrăjmaș de scurt. Mi se pare, după însemnările mele, că a debutat cu un ciclu de sonete la *Lumea Nouă* în 1895 sau 1896, organul zilnic al social-democrației române și a continuat cu o serie de schițe, în aceeași perioadă, în *Lumea Nouă științifică și literară* care apărea ca supliment al coti-

dianului socialist. A mai scris la *Evenimentul* în 1897, la *Adevărul* în 1899, a fondat la Paris, împreună cu compozitorul şi criticul muzical Stan Golestan şi scriitorul francez Fernand Brulin, publicaţia lunară *Revue Franco-Roumaine* (de care mă voi ocupa într-o notă aparte), la *Tribuna Literară* din Sibiu, la *Conservatorul*, la *Revista Albă* şi *Le Courrier européen*, ambele de la Paris, iar după reîntoarcerea în ţară la *Ordinea* din 1908, la *Prezentul*, la *Noua Revistă Română* a lui C. Rădulescu-Motru, la *Românul* şi la *Românul literar*, *La Roumanie* şi, în fine, în anul în care decedează se prenumăra între colaboratorii permanenţi de la *Viaţa Socială* a lui N. D. Cocea. Şi cert, nu sînt toate numai acestea unde şi-a împrăştiat munca şi năzuinţele, ideile şi lupta.

Ce ne-a rămas de la Theodor Cornel ca volume ? Prima lui carte e scoasă la Paris în 1903 în prestigioasa editură E. Sansot unde în 1906 va ieşi şi *Calvaire du feu* a lui Al. Macedonski. E un admirabil studiu întins pe 50 de pagini intitulat *La Roumanie littéraire d'aujourd'hui*, care începe aşa : „Doi mari poeţi domină şi inspiră literatura noastră modernă : Poporul şi regretatul Mihail Eminescu."

În 1908 îi apare *Mentalia*, un soi de povestiri care sugerează mai curînd poemul în proză, ca şi placheta din 1910 *Cîntări pentru inimă*, amîndouă imprimate în condiţii grafice de excepţie, şi aceasta din urmă decorată cu delicatele ilustraţii ale Ceciliei Cuţescu-Storck. În 1909 începe să publice la „Socec" *Figuri contemporane din România* (Dicţionar biografic) care apărea în fascicole, pe o hîrtie de superioară calitate, ilustrat, impecabil tipărit, şi din care a reuşit să termine doar literele : *A* şi *B*. Lucrarea, după moartea lui Theodor Cornel, a fost preluată, ca să fie dusă mai departe, de Nerva Hodoş şi de publicistul René C. Polizu care au făcut să mai iasă, dacă nu mă înşel, două sau trei fascicole, pen-

tru ca pe urmă să fie definitiv abandonată. Şi, tot în 1910, concomitent cu placheta *Cîntări pentru inimă*, menţionată mai înainte, i se iveşte de sub tiparniţă catalogul muzeului A. Simu cu o avizată şi strălucită introducere în care se analizează fiece piesă de artă a lăcaşului — care se va tipări şi într-o broşură separat — şi din care îi redau finalul : „Dar muzeul mai este în sensul lui social şi o operă eminamente altruistă, întărită prin caracterul de devotare patriotică ce porneşte dintr-o dorinţă atît de naturală care a muncit pe fondator, aceea de a servi naţiunea în marginile puterilor sale. Ca să se înţeleagă şi mai bine această gîndire ocîrmuitoare şi sentimentul altruist care atît de frumos caracterizează acţiunea dlui A. Simu, ridicînd şi înzestrînd acest muzeu e de ajuns să reproducem spre sfîrşire acea deviză pe care privirea noastră o descoperă cînd păşim pragul intrării, — deviza : *Nu numai pentru noi, dar şi pentru alţii.*"

Şi, ca o primă concluzie, pînă aici precizez că de la Vasile Haneş la Nicolae Iorga, de la G. Adamescu la Eugen Lovinescu şi de la G. Cardaş la George Călinescu, dintre cei de altădată, nici unul — dar absolut nici unul — nu-i înseamnă numele în Istoriile lor şi e de la sine înţeles că situaţia s-a perpetuat intactă şi în istoriile literare alcătuite în vremurile noastre, ceea ce mi se pare deopotrivă de nedrept şi de regretabil.

Nu mai insist asupra catalogului muzeului A. Simu, alcătuit în 1910 de Theodor Cornel — după cele mai judicioase şi mai exigente legi ale lui, care se practică şi azi în lucrări similare — fiindcă el n-ar mai avea decît sensul unei atestări, adică al unui document, pentru un eventual istoric de artă, ispitit să afle unde poate fi cercetată în ansamblul ei toată agoniseala de-o viaţă a fondatorului şi a donatorului. Nici asupra construcţiei în sine a clădirii — una din podoabele

arhitectonice ale Bucureştiului — care e la un trecut ireversibil şi care, dacă privim vechi fotografii, nu mai stîrnesc — esteticeşte grăind — decît melancolii. Şi nu vreau să încerc aprecieri privind studiile lui de istorie literară ori restrînsa creaţie de poet şi de prozator — poet şi în proza sa — căreia dacă ar fi să-i aduc o obiecţiune e că în preocupările lui de a repudia tiparele vetuste, şabloanele şi de a deschide pîrtii spre curente noi şi spre modernitate, era tentat uneori să forţeze vocabularul, fără însă să-i altereze cu nimic sensibilitatea şi intuiţia, judecăţile şi valoarea. Ci mă voi mărgini să stăruiesc mai mult şi să-l însufleţesc pe criticul de artă care îi întregeşte portretul. Nu mai înainte însă de a reproduce din nou cîteva rînduri din cuvîntul de adio, citit de Tudor Arghezi la înmormîntarea lui : „Ne uitam într-o zi amîndoi la vîrfurile catedralei Notre-Dame. Sînt aproape şase ani de atuncea, era prin decembrie şi era cam pe la prînz. Cornel ducea subsuoară un ghiozdan de cărţi şi printre cărţi proviziile pe ziua aceea : şocolată şi franzele. Era masa lui obişnuită : un baton de şocolată şi două franzeluţe.

Frugal pînă la spiritualitate, muncind toate muncile, scotocind prin toate bibliotecile, dar vesel şi voios, Theodor Cornel a trăit un şir întreg de peripeţii realiste care îţi evocă infernul Parisului, cu hohotul lui de trudă şi de frămîntări, cu revoltele lui, cu ceaţa şi ploile lui, cu podurile depărtate de peste Sena, sub care călătoresc rostogolindu-se învinşii către Morgă.

În acelaşi timp, Cornel întemeia o societate de belearte şi sfîrşea de scris o călăuză amănunţită a Luvru'ui, lucrare de proporţiile unei enciclopedii.

... Ultimul său studiu a fost să se publice la noi în *Viaţa socială*. Vorbind despre Muzeul Simu, Cornel mai proclamă

încă o dată, înainte de a închide ochii, dumnezeirea artei și în același timp valoarea educativă a celei mai frumoase colecții de la noi".

Și cu asta revin la Theodor Cornel, *criticul de artă*, și trebuie să reîmprospătez un episod din 1910 care face parte din istoria scu'pturii și picturii românești. Se deschisese expoziția anuală a societății „Tinerimea Artistică", unde a expus pentru întîia dată Const. Brâncuși, piesa lui *Cumințenia Pământului*. Era după șase ani de la plecarea lui din țară, în condiții grele, făcînd drumul mai mult pe jos, cu obstacole și boală, ca să se stabilească la Paris. Brâncuși — e de la sine înțeles — nu era încă Brâncuși, care-și redusese opera printr-o stilizare continuă la pure efecte de materie, de volum și de ritm, dar îl vesteau. Și *Cumințenia Pământului* a stîrnit protestele pictorilor academici Nicolae Vermont, Arthur Verona și Kimon Loghi și a criticei oficiale în frunte cu Al. Tzigara-Samurcaș, iar de cealaltă parte a baricadei s-au situat I. Al. Steriade, Gh. Petrașcu, Cecilia Cuțescu-Storck și sculptorul Frederic Storck care au și demisionat din rîndurile societății „Tinerimea artistică", — și Al. Vlahuță.

În circumstanțele acestea, Theodor Cornel pub'ică în *Viața socială* nr. 4 din mai 1910 o lungă și documentată analiză cu titlul „Îndrumări noi în artă" de unde spicuiesc:

„În răstimp de doi ani, am văzut înflorind o nouă expresiune artistică susținută de elementele cele mai distinctive ale mișcării, de cele mai robuste talente pe care le avem. Bate de atunci o suflare de idealism și de avînt artistic care umflă pînzele corăbiei ce poartă aspirații'e și speranțele celor «noi». Aceia care o propagă sînt: Const. Brâncuși în sculptură, d-na Cecilia Cuțescu-Storck, Iser, Camil Ressu, Petrașcu, Müntzner și întrucîtva Theodorescu-Sion în pictură. Dar dînșii sînt pe nedrept nesocotiți. Pe Brâncuși, unul din

cei mai iubiți, pedantismul critic îl discreditează, dacă aceasta se poate numi discreditare, făcînd din el un «farsor» de prost gust. I se impută că nu respectă «forma» și proporția corpului omenesc și că s-a întors la o artă arhaică, al cărui sens este altul. Astfel de imputări aberative ne fac să ghicim că simbolismul operei lui Brâncuși n-a fost deloc înțeles. Cuminţenia Pămîntului *este o creație de idee, o simbolizare intelectuală mai mult decît sculpturală, a primitivei așezări, ticsiri în viața universală, a principiului existenței. Forma aceasta indică o rusticitate naturală, pe care o oferă omul de demult, mai apropiat de pămînt decît omul modern. Simbolul, în artele plastice, este arta cea mai grea. Din cauza imediatei materialități, care atinge mai întîi simțurile și le impresionează ca formă și existență, simbolul pierde, dacă artistul n-a știut să distrugă forma sau, mai bine, s-o reducă la cea mai esențială sintetizare materială, spre a impune cu putere simbolizarea concepută. La Brâncuși găsim această grijă. Forma l-a preocupat numai întrucît ea nu covîrșește această tendință. Opera lui Brâncuși se ține printr-o corelație strînsă între sensul ideii, atitudinea de repaos și mister, între armonioasa îmbinare de linii domoale (brațele, picioarele și spatele) și constructiva poziție a omului rustic. Acestei armonii Brâncuși i-a dat o vervă sobră, sub cea mai desfidătoare disprețuire a formelor clasice".*

Și ceva mai încolo, va spune: *„Lipsa de înțelegere și teama de noutate au făcut pe mulți să considere anapoda cea mai semnificativă îndemnare a artei. I-au speriat Parisul si centrele artistice de acolo, iar un spirit, mai critic, afirmă că «asemenea produse exotice nu-și au rostul lor, la noi». Dar acestia uită că exotismul lui Puvis de Chavannes și idealismul mitologic al lui Gustave Moreau au fost privite la fel în Franța cînd s-au manifestat. Seurat moare disprețuit de*

tot ce e în stare să spuie o prostie ; Cézanne este dintre impresioniști acela care suferi cele mai grave și dureroase atacuri : o lume întreagă s-a ridicat contra simplicității naive a artei lui «primitive». Cît e vorba de Paul Gauguin, dînsul întronează în Franța acea splendoare barbară a vieții tahitiene, acele picturi «exotice» care azi constituiesc podoabele colecțiunilor și muzeelor din Europa și care nu mai sperie pe nimeni".

Sper că nu s-a pierdut din vedere că Theodor Cornel și-a pus pe hîrtie gînduri'e acestea în 1910. Și în același an în numărul dublu 5-6 din iunie-iulie al *Vieții Sociale* și le continuă, răfuindu-se cu conducerea „Tinerimii artistice" și cu spiritul îmbîcsit și învechit care îi domină actele și hotărîrile, ca să spună : „Astfel se pomeni societatea «Tinerimea Artistică», din cuminte ce se făcuse, cu o întorsătură aproape revoluționară care de fapt nu era nici în spiritul nici în năzuințele ei. Se găsea acolo un factor deosebit și cu totul opus firii ei, un artist înaintat, — era acolo în adevăr Luchian, dar dînsul cîștigase prin calitățile lui extraordinare o situație așa de specială, atît de personală lui — numai lui — încît arta viguroasă și plină de simțire pe care o expunea nu supăra cu noutatea ei estetică pe ceilalți. Luchian nu era dăunător nimănui, tocmai pentru că era prea mare. Luchian avea o cetățenie excepțională".

Puțin mai înainte Theodor Cornel arată că supărau Iser și Cecilia Cuțescu-Storck, supăra Brâncuși *„pe care nici criticii, nici mulți artiști nu-l pricepeau"*, supărau Petrașcu și Ressu, Theodorescu-Sion și Șirato și nu le mai strica rosturile cu tendințe opuse Abgar Baltazar *„din nenorocire pierdut pentru artele noastre, căci moartea l-a răpit devreme"*, ca pe urmă să adauge „că peste Andreescu și Grigorescu nu s-a trecut nici ca tehnică, nici ca intensivitate de sentiment și

că nimeni nu putea aştepta o evoluţie şi un progres de la *artiştii-profesori* pe mîna cărora încăpuse un clasicism fals şi demodat".

În sculptură admira realizările lui Ioan Georgescu şi credea cu fermitate în plăsmuirile din marmură şi bronz ale lui Dimitrie Paciurea şi Frederic Storck.

Nu mai redau din cronicile lui suculente şi riguros exacte ca raţionamente şi observaţii alte mostre, care să ilustreze străduaniile şi capacitatea, resursele lui de percepţie şi justeţea diagnosticărilor, fiindcă, şi aşa, cititorul îşi va da seama că a avut merite care se cuveneau semnalate şi că în scurta lui trecere prin viaţă a lăsat suficiente urme care îi conferă dreptul să nu-l abandonăm nesfîrşitelor şi iremediabilelor uitări. Şi încheind aici, întreb dacă n-ar fi cazul ca un editor sensibil să-i tipărească măcar un volum care să reunească pierdutele lui cronici de artă din ziare şi reviste, studiile de istorie şi de critică literară, ca şi o culegere din cărţile lui de literatură. Ar fi un tardiv — un foarte tardiv — act de reparaţie şi de cultură, venind după şapte decenii şi pentru care cel ce îl va împlini va avea dreptul la recunoştinţa tuturor acelora care gonesc neistoviţi după azima inteligenţei şi după miresmele corolelor răsărite din rarul şi bunul pămînt al gingăşiilor şi al frumosului.

REVUE FRANCO-ROUMAINE

La debutul secolului nostru — şi ca să mă exprim exact — pornind cu primul număr din mai 1901, începe să apară lunar, la Paris, cu titlul „Revue Franco-Roumaine", în condiţii grafice impecabile, o excelentă publicaţie de literatură şi de artă, scoasă de Theodor Cornel, de Stan Golestan, care iscălea atunci *Stan Golesteanu* şi de ziaristul şi scriitorul francez Fernand Brulin.

S-au împlinit opt decenii şi nimeni, după cunoştinţele mele, n-a fost tentat să se ocupe de această merituoasă înfăptuire românească din capitala Franţei, pe care am întîlnit-o doar menţionată, în strict două linii, în ampla şi temeinica lucrare *Publicaţiunile periodice româneşti* a lui Al. Sadi-Ionescu şi Nerva Hodoş. Şi mă voi osteni s-o prezint şi ca sensuri şi bibliografic, cît mai concentrat cu putinţă.

Din articolul program imprimat şi în limba franceză şi în româneşte — ca dealtfel şi alte texte — rezultă că „o intelectualitate puternică şi o puternică tendinţă către Frumos stăpîneşte spiritul popoarelor înaintate şi că a nu contribui la această mişcare intensă ar fi să ne condamnăm la o viaţă intelectuală leneşă şi fără nici un folos". *Dacă îndrăznim să ieşim la lumină, e ca să ne apropiem de acest curent intelectual ; mai e ca să încercăm a forma o legătură trainică între ceea ce se produce aici şi ceea ce se face în ţara noas-*

tră atît de depărtată și mai e ca să arătăm activitatea noastră artistică.

Țelurile sînt, așadar, limpezi. Și sufletul întreprinderii a fost, incontestabil, Theodor Cornel pe care l-am înfățișat cît de cît cititorilor, ca să fie nevoie să mai insist asupra lui. Mă voi mărgini să dau cîteva lămuriri cu privire la Stan Golestan.

Născut la Vaslui în 1875 și decedat la Paris în aprilie 1956, a trăit de tînăr în Franța, unde și-a făcut studiile și și-a desfășurat, cu talent și competență, munca de compozitor și de critic muzical. Timp de douăzeci de ani a deținut constant rubrica de specialitate în ziarul *Le Figaro*, ca și în diverse alte periodice, iar întreaga lui operă lăsată îl definește ca pe un împătimit plenipotențiar al melosului popular de acasă pe care l-a făcut răspîndit și apreciat, prin compozițiile lui, în toată lumea. Cît despre Fernand Brulin, nu-l știu. Am dat peste semnătura sa în gazeta „La Roumanie" scoasă de Alexandru C. Florescu (1867—1925), diplomat, ziarist și autor dramatic, care s-ar părea că a susținut financiarmente apariția publicației „Revue Franco-Roumaine".

Revista a viețuit din mai pînă inclusiv în decembrie 1901 și au ieșit din ea șapte numere. Ea era învestmîntată într-o foarte reușită copertă colorată întotdeauna în sanguin, desenată de pictorul Nicolae Gropeanu și gravată în lemn de Léon Ruffe, cunoscutul gravor care împreună cu Auguste Lepère scoteau frumoasele caiete de artă „L'Image", care în epocă erau foarte căutate. Dar se vede treaba că gravura în lemn s-a deteriorat, nerezistînd mai mult de cinci numere în uzura tiparului, fiindcă cele din urmă două, care încheie existența revistei, reproduc în zinc o altă copertă — izbutită și ea — desenată de însuși Theodor Cornel.

Din sumarul celui dintîi număr semnalez studiul profesorului Dimitrie A. Teodoru, vechiul publicist socialist, prilejuit de sărbătorirea împlinirii unui sfert de veac de activitate literară a lui Caragiale, scris în limba franceză. Şi precizez că el moare în 1910, într-un accident de automobil, la Bucureşti, în vîrstă de 44 de ani. De asemenea, portretele pe care le face Theodor Cornel, Elenei Văcărescu şi gravorului Léon Ruffe, primul semnat cu numele lui, celălalt cu pseudonimul *Le Petit Roumain* atît de frecvent în revistă, ca şi cronica muzicală iscălită *Jactal* — pseudonim al lui Stan Golestan, rezervîndu-şi numele consacrat ca să semneze cronica la *Astarté*, operă în patru acte pe versuri de Louis de Gramont şi muzica de Xavier Leroux ; mai relev bibliografia comentată critic a tuturor cărţilor de literatură scoase în Franţa pe care o asigură Fernand Brulin, lunar, în toate cele şapte numere apărute. În nr. 2 din «Revue Franco-Roumaine» se dă în traducere franceză — şi cred că este prima într-un grai de largă circulaţie — *Fata babei şi fata moşneagului* a lui Creangă, traducere pe care o face Louis Forest scriitor francez — pe care nu l-am citit niciodată — care ne ştia perfect limba şi care declară că nu cunoaşte nici o literatură populară aşa de frumoasă ca a poporului român. În acelaşi număr Theodor Cornel prezintă, avizat ca în tot ce scrie, pe pictorul şi gravorul Pierre-Eugène Vibert, în adevăr de mare clasă şi care înainte şi după primul război mondial, a ilustrat majoritatea cărţilor tipărite în prestigioasa şi elevata editură „Georges Cres".

În nr. 3 apar semnăturile lui Al. Macedonski — cu o scrisoare şi un poem — şi a lui Delavrancea cu schiţa „Două lacrimi" tradusă de Speranţa P. Pîrîianu care va pub'ica în nr. 5 din lunile septembrie şi octombrie traducerea, tot din Barbu Delavrancea, a povestirii „Sentino". În nr. 4, acelaşi

Louis Forest publică *Venise* (Veneția), *Sonnet d'après poète roumain Mihail Eminesco* și Theodor Cornel traduce în românește un capitol din *„L'Irreligion de l'Avenir"* a lui M. Guyau. În numerele 3 și 5 se mai ivește o semnătură : O. *Neuschatz de Iassy* care iarăși nu știu cine e, iar în nr. 5 Stan Golestan elogiază opera „Petru Rareș" a compozitorului Eduard Caudella a cărei premieră fusese în București. Așijderea, se reproduce după *Guide Musical* din 1 septembrie 1901 o amănunțită relatare-portret făcută de criticul muzical Henry de Curzon celebrei cîntărețe Nouvina, născută în Moldova, pe numele de botez și de familie Margareta Zina Diamandy ca și a marilor ei succese obținute pe toate scenele importante ale Europei. În două numere se dau traduceri după G. Coșbuc din volumul „Fire de Tort" și, în sfîrșit, în nr. 7 din decembrie 1901 — ultimul ca apariție — se dă în grai francez, de către Theodor Cornel, o povestire de V. A. Urechea și se publică o poezie intitulată „In extremis" de B. P. Hasdeu.

Asta ar fi, condensată la maximum, bibliografia periodicului din 1901 de la Paris și trebuie să spun că sînt foarte puține pagini în care să nu fie vorba de români care bineînțe'es nu mai sînt de mult și de probleme care veneau în atingere cu spiritul și creația noastră, — atîtea osteneli pierdute și uitate și atîtea mîini încremenite de destulă vreme, care s-au întins și ele după nălucile unui ideal de caldă umanitate și de nobile simțiri. Și, sigur, un istoriograf literar sau de artă va găsi acolo un material bogat — în ceea ce ne privește — care-l va surprinde, pe care nu-l știe și care să-i deschidă fructuoasele drumuri de investigații și de analize, de asocieri, de cunoașteri și de meditații.

AXINTE FRUNZĂ

Nu l-am cunoscut pe scriitorul, traducătorul și profesorul de limba și de literatura latină, Axinte Frunză, de la Iași și din gruparea *Vieții Românești*, decît din lecturi și din istorisirile orale ale lui Cezar Petrescu și Victor Iamandi, Mihai Codreanu și Toader Zipa, Ionel și Păstorel Teodoreanu, Ion Simionescu și Ion Petrovici, Demostene Botez și M. Sevastos și, cred, — după știința mea — că aceștia doi din urmă sînt singurii dintre foștii lui elevi care, în memorialistica publicată în anii noștri, i-au schițat portretul, după ce mai înainte, Calistrat Hogaș, co'eg cu el de dăscălie latinească, prieten și tovarăș de drumuri și de poteci — bătînd împreună munții Moldovei — îl descrie în povestirea *La Tazlău*, așa cum era, nedîndu-i însă în vileag identitatea reală, ci numindu-l criptic „Domnul Arsene". Și absolut toți erau de acord, fără nici o rezervă, că Axinte Frunză făcea parte dintr-o familie umană în afara seriilor întîlnite.

Nu știu nici cînd s-a născut, nici cînd și-a isprăvit zilele. Știu doar că a poposit în țara veche, tînăr, către sfîrșitul secolului trecut, hăituit de zbirii Ohranei țariste, pentru activitatea lui național și social revoluționară și că prin felul lui de a gîndi și de a simți, prin cultura și umanismul lui — sensibil la noțiunea de dreptate și receptiv la aceea de progres — a rămas un revoluționar. Și mai reținde la Lu-

creţiu Pătrăşcanu, o mărturisire, pe care mi-a făcut-o în 1931 sau 1932, că şi soţia lui Axinte Frunză era un exemplar omenesc de absolută excepţie şi că în timpul ilegalităţii casa lor de la Iaşi era deschisă întotdeauna membrilor Partidului Comunist.

Dealtfel, în „Amintiri" de la *„Viaţa Românească"*, M. Sevastos afirmă că Frunză militase în Rusia ţaristă în lagărul socialist şi că în 1898 juriul de onoare prezidat de B. P. Hasdeu, instituit să cerceteze calomniile aduse de autorităţile noastre vechiului luptător socialist dr. Petru Alexandrof „s-a folosit în darea verdictului de nevinovăţie a celui prigonit şi de un act de apărare subscris şi de Axinte Frunză, alături de Dobrogeanu-Gherea, C. Stere, Zamfir C. Arbore, dr. F. Codreanu şi dr. Victor Crăsescu" (numele adevărat al nuvelistului care iscălea Ştefan Basarabeanu), — toţi victime ale despotismului ţarist, toţi fugiţi din împărăţia pravoslavnică.

Axinte Frunză a predat în liceu, fără întrerupere, trei decenii, latina şi era considerat, la vremea lui, ca unul din cei mai străluciţi latinişti români, preţuit de Hasdeu ca şi de fiul-ogul Al. Philippide. Dar marea lui dragoste era limba greacă. Şi comparînd odată limba greacă — îşi aminteşte M. Sevastos — cu cea latină, a spus în redacţia „Vieţii Româneşti" : „De la una la alta, e o depărtare ca de la cer la pămînt. Literatura latină e făcută de soldăţoi, de bădărani... pe cînd literatura greacă e opera unor oameni subţiri".

Cum un coleg de redacţie — precizează mai departe M. Sevastos — îşi arătă dorinţa de a învăţa latineşte, Frunză îl povăţui : „Păcat de muncă şi de timp, frate. Mai bine învaţă greceşte. Limba greacă — da, e limbă... Literatura greacă — da, e literatură..."

Așa era Axinte Frunză și așa îl reținem în memorie din istorisirile celor care l-au cunoscut : de o dezarmantă și uluitoare obiectivitate.

Semăna fizic leit cu Cehov și era cehovian și în structura lui lăuntrică, pretindea Demostene Botez. Era distrat și absent, absorbit exclusiv de gîndurile lui pînă la uitarea de sine, ceea ce excita de multe ori năstrușnicia și fantezia școlarilor să-i organizeze farse, care nu numai că nu le pedepsea dar în bunătatea și îngăduința lui făcea haz de ele dacă erau izbutite.

A scris totdeauna cu talent și simțire, a tradus din rușește pe Cehov, Gorki și pe Goncearov și din perioada aceasta dau în cele ce urmează două scrisori — ambele din 1931 — netipărite pînă acum, avînd ca destinatar pe profesorul și academicianul Ion Simionescu, care, cum am mai spus-o și altădată, era un factor hotărîtor la întreprinderea „Cartea Românească" și pe care le socotesc îndeajuns de grăitoare și de ilustrative și pentru spiritul lui Axinte Frunză și pentru conștiința lui scriitoricească, ca și pentru toate așezările lui interioare. Dar să citim împreună textul lor :

Iași, 2 martie 1931

Stimate Domnule Simionescu,

Poate mai demult ar fi trebuit să-ți scriu, că volumul lui Cehov „Oameni de prisos" trimis deja de două ori pentru corectură, l-am dat gata, „bun de tipar" și l-am expediat la București încă acum vreo 4—5 zile. Sau vei fi știind și D-ta mai exact decît mine ?

În cazul din urmă vei interveni să se execute întocmai cele cîteva observații făcute de mine chiar pe 1-a pagină a corecturii : de pildă, zețuirea paginii mi se pare, 52, scă-

pată din vedere, și desființarea altei pagini, culeasă de două ori.

S-ar naște întrebarea, dacă sînt mulțumit de corectura mea, măcar eu... Cred că la urma urmelor trebuie să ținem seamă și de ortografia zețarilor și de resursele tipografiei: mi se pare destul de baroc accentul acesta din mergeà, lucrà (pentru cine acest accent, pentru străini?) și lipsa lui tocmai unde ar trebui, spre a nu se confunda urcă și urcà, șueră și șuerà, etc. (bun chiar pentru români).

Dar obiectul scrisorii nu-i Cehov, ci Gorchi: „Copilăria mea" e gata, tradusă în stilul autorului, fără omisiile obișnuite de franțuzi (în cazul de față capitole întregi și cele mai bune), fără „ameliorarea" autorului, exact, chiar cu micile lui dadaisme, întreprinse chiar la bătrînețe...

S-ar putea expedia peste 3—4 zile, dar mi-au mai rămas de aranjat cîțiva termeni tehnici, care ar putea să mă ție pe loc și vreo lună...

Și cu asta îți doresc toate cele bune, D-tale și la toți, să fie toate cel puțin așa cum sînt azi...

A. Frunză
Sărărie 36

Stimate Domnule Simionescu,

Ți-am trimis în sfîrșit pe Gorchi. Fiindcă la publicare, adecă la corectură, aș putea să fiu și eu în București se vor mai putea drege poate și cele cîteva adjective, cîțiva termeni etc., care-mi stau pe suflet și pentru care aici zădarnic am consultat cunoscuți și necunoscuți, specialiști, profesori de limbi, dicționare, gardiști, covrigari, bucătari etc.

Poate să te cam surprindă faptul că manuscriptul iese mult mai mare decît ți-ai închipuit, sau mi-am închipuit; încît are să iasă cel puțin 300, 320 de pagini. Și atunci?...

Nu mă îndoiesc că cele cinci „bilete albastre" (cinci bancnote de o mie de lei. *N.n.*) *îmi vor sosi imediat după expedierea manuscriptului dar dată fiind incomensurabila muncă depusă, tare te-aș ruga, Domnule Simionescu, să fii așa de bun, să convingi — dacă mai e nevoie de convins încă cineva de acolo — să mi se mai adauge ceva. Nu uita, că și „Oameni de prisos" au ieșit mult mai lungi decît mi-am închipuit chiar eu. Nu mi-am putut da seama că paginile mele sînt mai mari decît paginile „Cărții Românești"...*

Dar poate zadarnic aș mai stărui, căci trăim în cruda epocă a capitalismului, cînd munca e maltratată rău... Mai ales în epoca unui capitalism oriental, tînăr încă și cu atît mai nemilos (care a început dealtfel a fi maltratat și el la rîndu-i și va mai fi...)

În chestia lui Hogaș nu știu ce să-ți spun. Mai întîi de toate tare bănuiesc că volumele lui au putrezit de mult prin pivnițele „Vieții Românești", căci la librărie nu s-a găsit niciodată nimic, (funcționarii se leneau să le aducă la librărie). Al doilea nu cred că i-ai putea da de urmă, decît adresîndu-te D-șoarei Hogaș, profesoară de desen la Piatra Neamț (dacă mai trăiește), sau directorului de la liceul din Roman, ginerele lui Hogaș. Dar i-am uitat numele, și nu știu iarăși, dacă mai există și azi.

Poate ar trebui întrebat Ibrăileanu, sau altă persoană ana'oagă.

Încolo, pe aici — bună pace și sănătate, ceea ce-ți doresc și D-tale din suflet.

A. Frunză
Sărărie 36

P.S. Poate n-ar trebui să mai adaug și acest „P.S.", dar tînărul, nemilosul, agresivul capitalism oriental se dă pe față la tot pasul, se cere să fie comentat, admirat. Știi că n-am primit din „Oameni de prisos" nici un singur exemplar ? *Sau poate n-ai să mă crezi ?...*

Astea sînt epistolele. Și închei succinta prezentare cu un citat semnificativ din *Memoriile* lui Demostene Botez ieșite la „Minerva" în 1970, unde face această observație cu gust amărui : *„Axinte Frunză a fost mai puțin norocos, cu toate că schițele și nuvelele lui aduc aminte — ca și chipul lui — de Cehov. După moartea sa, o culegere a fost dată la Editura de Stat pentru Literatură, dar a rămas pesemne într-un sertar și cu siguranță nu va mai apare niciodată. Avem, se vede, de unde irosi !"*

RÎNDURI PENTRU UN ANONIM: NECULAI STOLERIU

N-a fost Neculai Stoleriu — o spun din capul locului — nici personaj politic, nici savant prestigios, nici medic ilustru şi nici celebru avocat, n-a fost nici un fascinant profesor universitar ca atîţia pe care i-am avut, nici romancier sau poet, ca să se bucure în vremea lui, cît de cît, de o faimă şi să fie, prin consecinţe, menţionat într-un dicţionar ori într-o enciclopedie, — ci un simplu şi modest învăţător de ţară, fiu de ţărani din neam în neam, pe care nu-l mai ştie nimeni din cei mulţi de azi, pe care nu-l ştiam nici cei din generaţia mea, un om retras, cumpănit şi sfielnic, dar hotărît şi neînduplecat în atingerea ţelurilor şi în înfăptuirea năzuinţelor, care a trecut vertiginos prin viaţă, cu un ideal de existenţă şi de luptă, din ridicarea satului nostru şi a lumii lui, ce întruchipa pentru el şi marele şi micul Univers. Şi îl dau ca un exemplu strălucit, ca să aduc laudă muncii şi rîvnelor, abnegaţiei şi cinstei, patriotismu'ui şi jertfei.

L-am auzit întîi incidental pomenit în tinereţele mele, în istorisirile lor din trecut — pe care le ascultam întotdeauna cu o indelebilă voluptate şi recunoştinţă —, de Const. Meissner, de Nicolae Iorga, de Simion Mehedinţi, de Ion Mihalache, de drul N. Lupu, de Ion Simionescu, de Mihail Sadoveanu, de Artur Gorovei şi de Moş Ghiţă Kirileanu, dar numele nu-mi spunea nimic, nu-mi ridica nici o interogare şi

nu-mi aţîţa nici o curiozitate — altele, firește, sînt lucrurile care te încălzesc şi te interesează, cînd ai 20 şi 25 de ani — ca să recadă grăbit într-o genună a timpului dus, de unde parcă, evadase meteoric şi din nou se întorcea, ca să-l devoreze cu dinţii lor de fier, nopţile uitării.

Anii s-au scurs. Şi i-am mai dat de urmă încă o dată în 1939 într-o haltă făcută la Baia — la Baia judeţului Suceava de azi — cea dintîi capitală a Moldovei cu atîtea vestigii istorice străvechi, unde şi-a desfăşurat cea mai mare parte a activităţii lui dăscăleşti, cultural-educative şi sociale, unde şcoala primară a comunei se chema întru amintirea soţi'or — amîndoi învăţători — „Maria şi Neculai Stoleriu" şi unde cu doi ani mai înainte, adică în 1937, se dezvelise, zămislită din gîndurile pioase ale colegilor şi foştilor elevi, statuia cu bustul său în bronz, iar pe soclu, în basorelief, un medalion înfăţişînd portretul Mariei N. Stoleriu.

De atunci s-au mai încenuşat cîteva decenii, ca acum, umblînd prin hîrtii de altădată, să dau peste două epistole pe care i le trimite profesorului Ion Simionescu şi ele să-mi fie pretext şi să-mi dea îndemnul să-i evoc strădaniile şi ardorile.

Le transcriu mai jos, aidoma, gîndind că poate o dată, cuiva, vor fi de folos şi le reproduc în ordinea datelor :

Mult stimate Domnule Profesor,

Am cunoscut îndată bunul efect al mijlocirii Dvoastră prin aceea că am primit ordonanţa cu banii pentru foaie, care într-o vreme ca aceasta au prins mult bine.

Nădăjduiesc că aceeaşi înrîurire hotărîtoare veţi fi avut şi asupra chestiunei despre care v-am pus în cunoştinţă. Aflu din zvon public că acel ce e interesat pentru locul din Fol-

ticeni (V. Costăchescu) stăruie mereu pe lîngă oamenii cu influență din localitate să-mi caute pricină și să mă înlăture. Pentru aceea aud mereu de amenințări cu anchete continue. Pe de altă parte, aflu tot din zvon public, că în caz cînd voi rămîne bun numit în Folticeni, atunci îmi vor numi în locul meu un om de aici, ca în loc să continue munca mea, s-o nimicească. Mai mult încă: să numească un învățător cu soție învățătoare și astfel să-mi mute și soția mea de aici. Se vorbește de Octav Cernescu învățător pe Domeniul Coroanei la Drăceni-Găinești. Socot că la numirea aceasta se va cere cuvîntul Dvoastră care va putea fi hotărîtor.

Aș dori să aflu că ați numit un învățător inimos, curat la suflet, imparțial și departe de a fi părtaș cutărei sau cutărei grupări căci numai așa va putea munci cu folos în acest sat unde mișună intrigele și minciunele ca duhurile necurate în lumea întunerecului. Și Doamne, mult mai are de lucru. Dacă voi avea răgaz, vă voi arăta cu cifre, în lucrarea de care v-am vorbit, ce e Baia de azi!

Eu am dus-o într-o întinsoare 10 ani. De aceea în caz cînd sînt numit în Folticeni vă rog să aveți ochii ațintiți asupra școalei acesteia și dați-o în mîna unui om destoinic. Poate aș abuza prea mult de bunătatea Dvoastră dacă mi-aș permite să vă recomand eu pe cineva.

În curînd veți primi numerele apărute din foaia „Vestitorul Satelor". Vă rog însă să aveți toată indulgența asupra aprecierii ei deoarece, ca multe lucruri ieșite din mîini imperfecte, are multe lipsuri.

Vă salută respectuos și vă mulțumește cu recunoștință,

N. Stoleriu,

Baia, 25 august 1914

Mult stimate Domnule Profesor,

Ori de cîte ori vă scriu, mă simt încurcat şi nu ştiu cum să mă adresez mai bine. După oarecare ezitare, parcă mai degrabă îmi vine să vă zic „Domnule Profesor" decît „Domnule Secretar General". (Lămuresc, cum am mai făcut-o şi altădată, că Ion Simionescu era secretar general la Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii publice. *N.n.*) *Vă rog să mă iertaţi dacă greşesc şi cînd veţi avea prilej puteţi să-mi daţi un ibrişin* („ibrişin" în Moldova, „ibrişim" în Muntenia, acelaşi turcism scos din uz, care semnifica o lecţie moralizatoare, o mustrare cu o ironie în ea, o dojană mai tăioasă. *N.n.*). *Am primit o scrisoare din partea Domnului Profesor Popescu din Iaşi prin care mă înştiinţează că sînt numit în comisia pentru cercetarea manuscriselor de geografie pentru curs primar şi mă cheamă la treabă la Iaşi pe ziua de vineri 6 mai. Noroc că tocmai acum am căpătat concediu de la militărie de 30 de zile. Înainte de a-mi începe noua însărcinare simt datorie de a vă mulţumi pentru cinstea ce mi-aţi făcut. În acelaşi timp însă vă rog a-mi da lămuriri şi îndrumări îndestulătoare ca să nu am şi eu parte de hula cu care au fost acoperite în mare parte pînă acum aceste comisii de cercetare ale cărţilor didactice. Făcînd vreo ispravă ar fi un cîştig îndoit : şcoala ar fi folosită şi eu aş scăpa de vorbă ră. Cred că aceleaşi dorinţe vor fi avînd toţi membrii comisiilor ce au avut cinstea de a fi aleşi de Dvoastră.*

Vă salut şi vă mulţumesc cu recunoştinţă,

N. Stoleriu,
Baia, 4 mai 1916

Nu mai ştiu dacă la Baia şcoala se mai numeşte „Maria şi Neculai Stoleriu". Nici dacă statuia din 1937 mai dăinuie

sau nu. Vor fi trecut și pe acolo viforniţele războiului, ca și urmările lui.

Am dat în schimb, la Academie, de un volum omagial intitulat „Neculai Stoleriu" scos în editura „Școala Poporului" din București sub egida „Asociației generale a învățătorilor din România, secția județului Baia" pe care nu-l văzusem niciodată și de unde extrag datele de prezentare. Omagiul nu precizează anul de tipărire, dar interpretînd o afirmație din cuprinsul volumului pot fără nici un risc să-i stabilesc apariția în 1941 ; iar din semnăturile care îl alcătuiesc, de la C. Meissner și Ion Simionescu la Simion Mehedinți și Ioan Mitru, directorul reputatei școli normale „Vasile Lupu", unde îi fusese — și o recunoaște — între cei mai buni ai lui trei elevi, la Ion Mihalache și D. V. Țoni și continuînd cu învățătorii — unii cunoscuți ca sîrguincioși folcloriști — Teodor Iacobescu, Al. Vasi'iu-Tătărușl, V. Tomegea, Petre Gheorgheasa, bunul și statornicul său prieten care-i povestește cu dragoste și duioșie toate trudirile și aspirațiile existenței, Simion T. Kirileanu, I. Teodorescu-Broșteni, I. G. Dumitrașcu, V. Ciurea, I. D. Timofte, G. N. Rădășanu, G. Chiriţescu, Ion Popovici, G. C. Țintilă și A. I. Gheorghiu, sînt unanimi în a-i aprecia virtuțile și însușirile cu totul în afara comunului, indicîndu-l ca un model de urmat în iubirea de țară și în ostenelile fără preget pentru drepturile și luminarea păturii țărănești din care se trăgea.

Neculai Stoleriu se născuse în Călinești Botoșanilor la 17 septembrie 1878 și a încetat din viață, răpus de gloanțele inamicului la 12 septembrie 1916, în crîncenele bătălii de la Rusca — Pietrosul-Unguresc. N-are un mormînt ca și atîția alți eroi căzuți acolo și aiurea. Stela lui însă, care nu va pieri niciclnd, stă altundeva ; stă, luminoasă și mărturisitoare, în ceea ce i-a rodit simțirea și cugetul.

A întemeiat la 4 aprilie 1909 în Baia cercul „Deșteptarea Sătenilor" la care invita să adere — și adeziunile s-au produs — cărturari de valoare ai țării ca : Nicolae Iorga, Simion Mehedinți, C. Meissner, Ion Simionescu, Ioan Mitru, Gh. Ghibănescu, Gh. T. Kirileanu, Dimitrie Cădere și Mihai Lupescu, în scopul *de a trezi gustul de citit în popor și de a lupta pentru începerea unei vieți culturale la sate*, după ce mai înainte, la Fălticeni, între 1907 și 1909, — cît a viețuit publicația — a fost inspiratorul și înfăptuitorul gazetei „Răvașul Poporului", cu un cuvînt decisiv în conducere, alături de Mihail Sadoveanu și de Artur Gorovei.

În cadrul cercului „Deșteptarea Sătenilor" a tipărit nenumărate broșuri de popularizare culturală, scrise pe înțelesul țăranilor, care priveau părți din istoria românilor, povestiri, portrete și figuri reînviate din trecutul neamului. A mai făcut să iasă, în fiecare an, între 1904 și 1916 „Calendarul Sătenilor", ca și ziarul bilunar „Vestitorul Satelor" începînd de la 1 ianuarie 1912 pînă la 27 decembrie 1915. Astea sînt doar cîteva din realizările lui. Iar ca substanță etică — atunci cînd i se comunică propunerea de a părăsi frontul la un serviciu auxiliar care să-l ocrotească de primejdii — el răspunde, în scris, cu demnitate : „Aș putea ca tocmai eu care toată viața am propovăduit dragostea de neam și țară și mi-am pregătit pe foștii mei elevi, azi ostași, pe care-i comand pentru marea jertfă de întregire a neamului, să mă dau în lături de la această sfîntă și sublimă datorie ? Aș putea eu ca acum, în momentele cele mai grele dar și cele mai înălțătoare, să-i las ? Fapta mea n-ar fi o dezertare de la datorie, ci cea mai rușinoasă trădare, care ar însemna sinuciderea mea morală. De aceea nu primesc cu nici un preț să plec de pe front. Rămîn aici, căci aici mi-i locul. Sînt fericit că a venit vremea ca ceea ce am propovăduit prin

vorbă și scris să pot săvîrși prin faptă — care e totul — prin însăși brațele și sîngele meu."

Și s-a prăbușit în crezul și iluminările lui, lîngă steag, la 38 de ani ; iar tovarășa sa Maria N. Stoleriu, care l-a secondat cu un impresionant devotament, în toate vrerile lui de mai bine, în ideile și visurile lui de mai drept și de mai frumos, s-a retras între zidurile posace ale mînăstirii Agafton din ținutul Botoșanilor, ca să-și toarcă în singurătăți și tăceri durerile, nerostul și reminiscențele și să-și mîntuie și ea zilele în 12 iunie 1917, la exact nouă luni de la moartea lui Neculai Stoleriu. Împlinise 35 de ani.

Și întreb : am greșit dedicînd rîndurile de azi anonimului și modestului învățător de la Baia ? Și poate, oare, pretinde cineva unui om să dea patriei lui și neamului căruia îi aparține, mai mult decît a dăruit și cum s-a dăruit Neculai Stoleriu ?

ALT DASCĂL DE ȚARĂ: ION D. ISAC

Am evocat mai înainte pe Neculai Stoleriu, bravul și exemplarul învățător de la Baia, care n-a știut ce-i osteneala și nu și-a drămăluit dăruirea în rîvnele lui de a-și ridica, prin culturalizare, clasa țărănească din care se trăgea și care a căzut eroic, ucis de gloanțele vrăjmașilor, la 38 de ani, în fruntea plutonului ce-l comanda în războiul Întregirii Naționale. Și gîndurile au purces printr-o explicabilă asociație de idei să dea contur figurii altui dascăl de sat românesc, pe care l-am cunoscut foarte bine, Ion D. Isac, din Pojogenii Gorjului, unul moldovean, cestălalt oltean, dar amîndoi înrudiți în structură, în tenacități și în țeluri, cum atîția au fost în învățămîntul rural, pierduți și uitați astăzi, venind de pe aceleași drumuri deschise de marele reformator și educator care a fost Spiru Haret.

L-am văzut și l-am auzit vorbind pentru întîia dată la tribuna Camerei în 1929 ca deputat al județului Gorj, unde s-a ales cu regularitate în toate Parlamentele pînă la desființarea partidelor, fie că era candidat pe listele național-țărăniste, fie pe acelea ale grupării drului N. Lupu pe care l-a urmat după ce acesta se despărțise temporar de național-țărăniști, ca să se reîntoarcă împreună cu el la aceeași matcă.

Era un om înalt, bine clădit, voinic și liniștit, frumos în portul lui țărănesc pe care nu l-a abandonat niciodată, cu un bun-simț în judecăți și o grijă în exprimarea lor, care-l

făceau întotdeauna ascultat; ironic, sfătos și colorat cînd trebuia, dar vehement și dîrz în expuneri ca și în intervenții, ori de cîte ori crezul pentru care milita — care era al clasei lui țărănești și al sărăcimii — i se părea lezat sau amenințat. Și îl păstrez viu în memorie, așa cum era: statornic în convingeri, linear în cuget și în atitudine, prezent în luptele care se purtau pe vremuri împotriva retrogradului cuzism și a dezmățului legionar. Îmi aduc aminte că în 1931, în Camera guvernului Iorga-Argetoianu, pătrunseseră ca deputați cîțiva partizani de-ai lui A. C. Cuza — nu mai reținem cîți, dar în orice caz erau șase sau șapte, opt sau maximum nouă — și între ei un oarecare Nichifor Robu, haidamac prin definiție, gălăgios, afacerist și demagog, care nu s-a ilustrat decît prin răgete cavernoase și forța brahială — constant client al peniței noastre — opunînd argumentelor și problemelor în dezbatere pumnii pe care-i împărțea în dreapta și-n stînga; și, într-o zi, cînd la tribună vorbea Ion D. Isac, se repede spre el amenințător, iar alesul gorjenilor, atent și agil, îi prinde mîna, ca la luptele libere, parcă într-un clește, i-o răsucește și îl așază pe Nichifor Robu în genunchi în aplauzele și desfătarea întregii Adunări. Doi se dovediseră mai puternici: Ionel Lupescu de la Rîmnicu-Sărat, care îi servise odată o lecție de pugilat bine meritată, și Ion Isac acum, — și pe amîndoi mardeiașul ideologiei cuziste îi evita după aceea cu precauție. Nu-i știu prea multe date biografice fiindcă nu asta mă preocupa cînd l-am cunoscut. Ceea ce știu e că a făcut ca sublocotenent cu arma în mînă tot primul război mondial, că a participat — după propria lui mărturisire — cu unitatea sa la 98 de atacuri în diverse zone ale fronturilor, că a fost decorat pentru fapte de vitejie și că a fost înălțat pînă la gradul de căpitan în rezervă. Și mai știu că în 1933 îi iese cartea cu însemnări din

campanie, intitulată *Zile de zbucium și de glorie* și subintitulată „Pe Valea Jiului 1916", cel dintîi volum dintr-o trilogie anunțată, al doilea urmînd să fie „De la Jiu la Trotuș, Mărăști și Mărășești 1917" și cel cu care ar fi trebuit să se încheie „De la Jiu la Budapesta. Pacea 1919". Nu am decît volumul I și nu cred că celelalte două făgăduite să mai fi fost tipărite. Volumul apărut e prefațat de generalul Ion I. Anastasiu comandantul grupului de armate Jiu și al diviziei 1/17 și care între altele spune: „Este narată aici măreața epopee a zilelor de glorie în care un colț de țară, într-o cinstită frăție de dureri și de arme, ostași și popor și-au amestecat sîngele și viața pe acest pămînt sub'im al Olteniei." Și sînt dator să o spun, ca să nu-și facă loc nici un echivoc și nici o îndoială, că Ion D. Isac în școală, pe front, în arena politică, s-a purtat cu demnitate, consecvență și curaj; și fiindcă am pomenit de viața politică mi se impune obligatorie semnalarea că prin toate actele și acțiunile lui se situa la stînga cea mai avansată a partidelor în care a activat și pe care le-am menționat.

Dar portretul său moral, întreg și inalterabil, stă prefigurat în gîndurile și ideile care l-au animat, în luptele ce le-a dus pentru seminția lui de plugar, împotriva dijmelor și a dijmuitorilor, împotriva legilor nedrepte și a impozitelor împovărătoare, împotriva silniciilor, a asupririlor, a bunu'uiplac, a tuturor strîmbătăților și a tuturor formelor de exploatare.

Din două discursuri rostite în Parlament pe care le am la îndemînă — și toate cîte le-a ținut sînt ca o radiografie în care se poate vedea altitudinea unei conștiințe umane — redau cîte un crîmpei care îi va defini profilul, sensibilitatea și năzuințele. Citez din acela din 1929:

„Gospodării înfloritoare, bine rînduite, cu vite de muncă și unelte, dinainte de război, au fost distruse și din cei 370 de bărbați plecați la primul semn al goarnei pentru îndeplinirea idealului lăsat moștenire de strămoși, 120 au murit pe cîmpul de luptă. Alții s-au reîntors ciungi, șchiopi sau cu boala în ei, care i-a răpus. După război, văduva și orfanul cu lacrimi pe obraji de dorul celor ce nu mai soseau, s-au apucat să lege două-n tei. Și au lucrat țarina cu brațele și odată cu un petec rămas pîrloagă a rămas o suferință neîmplinită și a lor, și a neamului. Parte din ei au cumpărat vite și unelte cu bani împrumutați cu dobînzi de camătă, iar produsul muncii lor n-a ajuns să acopere aceste dobînzi. Și au mai venit și trei ani de secetă. M-am dus, după vacanța parlamentară, în satul meu la Pojogeni și primul sunet pe care l-am auzit a fost dangătul de clopot. Murise Ioana Andrițoiu din cauza slăbirii prin foame și Matei Necșoiu în urma unei congestii pulmonare contractată pe drumul tîrgului unde plecase să aducă o bucată de pîine gloatei de copii de acasă. În ziua a treia de Crăciun două coșciuge așteptau dinaintea bisericii să fie înhumate. În satul meu oamenii erau plecați să cîștige o pîine pentru această viață de nesuferit și nu s-au găsit oameni cîți trebuia, să facă două gropi, ci numai pentru una. Groapa Ioanei Andrițoiu a fost săpată de înșiși copiii ei. Acesta este tabloul durerilor satului meu și ca el sînt majoritatea satelor din județul Gorj."

Și, mai departe, în altă ordine de idei: *„La școală s-a lăsat totul în sarcina învățătorului. S-a plecat de la o concepție foarte curioasă: se cerea învățătorului, în primul rînd, să-și facă școala și se nota în inspecțiile pe care le făceau învățătorului de către inspector dacă și-au făcut școli sau nu. Aceasta vine cam totuna cu pretenția de a i se cere*

unui președinte de tribunal să-și facă tribunal, unui comandant de regiment să-și ridice cazarmă și unui mecanic să-și facă mașină. În 1926, începusem să fac în satul meu o școală de meserii și fiindcă se dăduse ordin să se desființeze, am fost nevoit să mă împrumut cu sute de mii de lei prin bănci, ca să pot isprăvi clădirea. A trebuit să fac eu sacrificiul ridicării școlii pentru că pînă în 1925 nu se găsea în toată regiunea nici un meșter ca să facă cea mai mică lucrare".

Și mai reproduc un paragraf din cuvîntarea din martie 1933, la legea pentru asigurarea liniștei publice și a siguranței statului privind greva de la Griviţa : *Li s-a dat dreptate lucrătorilor. S-a găsit că greva lor a fost îndreptățită. Sîngele vărsat a fost nevinovat și atunci vinovați au fost acei care au provocat aceste nemulțumiri, călcînd drepturile lucrătorilor.*

Ce măsuri s-au luat împotriva acestor vinovați? Nici una. Ați venit cu legea stării de asediu ca să asigurați liniștea celor vinovați. Ați venit cu legi represive ca să acoperiți pe cei vinovați și să-i apărați în contra furiei poporului. Căutați țapi ispășitori în lumea muncitorilor și a lucrătorilor hămesiți de foame? Căutați țapi ispășitori în lumea celor nedreptățiți, deznădăjduiți și disperați de nelegiuirile pe care le văd și de nedreptățile pe care le îndură? Și vreți să aveți liniște în țară? Stîrpiți cauzele adevărate ale răului, băgați cuțitul pînă la os și scoateți putregaiul de unde a luat ființă în organismul statului."

Acesta a fost, în fugă schițat, dascălul de sat oltenesc Ion D. Isac, care și-a istovit toată existența pentru semenii și clasa lui, și vreau să mai adaug doar spre știința lectorului tînăr de azi, că legea conversiunii datoriilor agricole adusă în 1932 de Ministerul de tehnicieni prezidat de Nicolae

Iorga era în bună măsură şi rodul acţiunii desfăşurată cu nestăvilite elanuri de „Liga contra cametei", căreia Ion D. Isac i-a fost secretar general şi unul dintre principalii şi cei mai zeloşi ai ei întemeietori.

Şi în memorie, vechile reminiscenţe aduse din firidele timpului scurs s-au reîmprospătat şi s-au însufleţit, ca să-şi ceară cu impetuozitate parcă dreptul la mărturisiri, menite să rotunjească imaginea omului admirabil şi a pilduitorului învăţător de ţară care a fost vlăstarul din Pojogenii Gorjului, Ion D. Isac. Desigur, nu e locul să le înşir aici pe toate, fiindcă n-am gîndit să-i fac biografia şi nici să-mi scriu amintiri, dar cîteva din ele care au o indubitabilă încărcătură de substanţă şi care-i vor defini comportamentul şi simţămintele, cugetul şi individualitatea, le voi nota ca pe un elevat exemplu de bun-simţ ţărănesc, sănătos şi inalterabil şi de stegar politic neînfricat, înfiorat de actul patriotic şi împătimit, pînă la fanatism, de acela de dreptate.

Era la început de an 1936. Două alegeri parţiale, la Mehedinţi şi Hunedoara, fuseseră sorocite pentru completarea a două locuri de deputaţi vacante în Parlament.

Fascismul şi nazismul — negre şi pustietoare surori gemene — erau în plină şi zgomotoasă ofensivă. Mussolini pornise războiul împotriva Etiopiei, iar Hitler repudiase rînd pe rînd tratatele care legau Germania de Liga Naţiunilor ca să se aventureze — sub privirile rătăcite şi minţile amurgite ale cîrmuitorilor de pretutindeni — în frenetica lui campanie de înarmare şi de anexiuni teritoriale, care va duce la declanşarea dementială a ultimei conflagraţii mondiale.

În momentul acela şi în contextul acesta confruntarea politică de la Mehedinţi şi Hunedoara depăşise întru totul

luptele uzuale în asemenea circumstanţe dintre partide şi fracţiuni, ca să devină două coaliţii puse faţă-n faţă, una care grupa toate forţele democratice şi de stînga din judeţele respective, alta pe cele de dreapta, iar rezultatele finale urmau să fie considerate ca un sondaj asupra realităţilor şi orientării spiritului public românesc.

Victoria a fost categorică a democraţiei. La Mehedinţi s-a ales drul Nicolae Lupu şi la Hunedoara fruntaşul transilvănean Ghiţă Pop. Şi voi spune că Ion D. Isac, consecvent cu crezurile lui şi intuind ireproşabil primejdiile ce veneau de la dreapta, — năimiţi organizaţi în sucursale stipendiate de Berlinul revanşard şi de Roma cămăşilor negre — s-a avîntat cu întreaga lui dîrzenie şi cu toată pasiunea care îi era proprie în această încăierare acerbă, prezent alternativ şi la Hunedoara, dar mai ales la Mehedinţi, călcînd sat cu sat şi cătun de cătun în perioada propagandei electorale şi să fie lîngă ceilalţi unul dintre cei mai activi şi mai neobosiţi combatanţi ai răsunătoarelor izbînzi din epocă, denunţînd cu inteligenţă şi curaj, atunci ca şi altă dată, demagogia dreptei, pseudo-doctrina ei, ideologia-i fundamentată pe aservire şi trădare, pe bîtă şi glonţ. Şi alături de I. G. Duca, de Victor Iamandi, de George Fotino, de Mihail Berceanu, de Tiberiu Moşoiu şi de Costel Tătăranu, de Armand Călinescu, de Virgil Madgearu, de Petre Andrei, de profesorul Traian Bratu, de Mihail Ralea şi de Dinu Simian, de Nicolae Iorga, de Gr. Iunian şi de drul Nicolae Lupu, ca şi atîţia alţii încă, numele lui Ion D. Isac trebuie însemnat printre cei care au militat contra pestei verzi şi care a figurat pe liste de condamnaţi la moarte emanate din misteriosul tribunal legionar. Că unii au fost ucişi şi alţii erau în perspectivă este o altă poveste, dar lucrurile, în nuditatea lor, aşa au stat.

Ion D. Isac n-a fost în viaţa noastră publică un reticent, un calculat sau un ezitant. Şi cu atît mai puţin un capitulard. Vocea lui se făcea auzită şi gîndul şi-l spunea deschis înfruntînd întotdeauna cauzele cele mai spinoase şi cele mai delicate care veneau în atingere cu interesele ţării, ale clasei lui ţărăneşti, ale muncitorimii, ale celor exploataţi şi năpăstuiţi, ale libertăţii, ale dreptului şi ale dreptăţii. Şi ducea o acţiune pînă la capăt cu toate riscurile pe care le comporta şi în toate răspunderile şi consecinţele ei ; iar pentru stînga românească, Ion D. Isac a fost mai mult decît un sprijin : era un stîlp al certitudinilor. Pe Ion D. Isac se putea conta.

Îmi amintesc că în 1936 începuseră şi la noi, după reţeta hitleristă, autodafeurile. Bande de huligani ai dreptei împiedicau expediţia pachetelor cu ziare democratice în provincie ca şi distribuirea lor la chioşcurile din Capitală, le strîngeau şi le dădeau foc la răspîntii de străzi mai populate sau în pieţe publice.

În Bucureşti problema s-a tranşat repede odată cu intervenţia echipelor de muncitori comunişti de la Griviţa şi cu lucrătorii socialişti din tipografie. Dar molima idioată pătrunsese şi în alte oraşe din ţară.

Scriam la „Zorile". Em. Socor, directorul gazetei, l-a chemat pe Ion D. Isac şi l-a pus în temă cerîndu-i să zădărnicească prin oamenii lui de la Tg. Jiu tentativele de a opri difuzarea şi de a arde gazetele. Şi Ion D. Isac s-a executat cu promptitudine, astfel încît la Tg. Jiu situaţia s-a păstrat normală, fără nici un incident.

Dar toate actele lui poartă pecetea marei sale omenii : contribuţia la legea conversiunii datoriilor agricole, întemeierea Ligii contra cametei, asistenţa medicală la sate, şcoli şi cărţi de şcoală gratuite pentru copii — şi pentru amîndouă

acestea s-a zbătut în Parlament —, sprijin efectiv pentru zonele lovite de vitregiile naturii, și-mi aduc aminte că în urma cuvîntării lui din Cameră, în 1929, s-a venit cu propunerea — care s-a votat cu unanimitate — ca deputații să cedeze diurna pe o zi în favoarea cantinelor școlare din județele bîntuite de secetă și de foamete. Mai ilustrativă însă, pentru structura și sensibilitatea lui, mi se pare însemnarea pe care o face între două asalturi spre inamic în ziua de 24 august 1916 în cartea sa *Zile de zbucium și glorie*, de unde citez : *„Ce fac sentinelele ? Știu că sînt la locul lor. Uzi, chinuiți de frig și oboseală, concentrîndu-și toate puterile fizice și toate speranțele sufletului stau neclintiți la datorie. Mă duc să-i văd. Cîteva vorbe și apoi :* «mergeți la tranșeu, domnule sublocotenent, că avem noi grijă». *Ce poate fi mai frumos, mai înălțător, mai sublim decît urmele ce-mi lasă-n suflet acele vorbe pline de curățenie sfîntă ?*

Viața de școală mi-a procurat multe mulțumiri. Dar nici una din ele nu mi-a dat fericirea pe care o simt astăzi dovedind calități atît de scumpe în sufletul acelora pe care societatea mai înaltă i-a socotit dezmoșteniții soartei, robii pămîntului. Ei dovedesc acum că sînt moștenitorii idealului național și că tot ce au îndurat în cursul deceniilor de la străinii fără suflet și de la cîrmuitorii nerecunoscători și fără milă au făcut-o numai ca să-și păstreze și să-și întărească ființa pentru momentul încercării cînd va trebui să întregească neamul."

Dealtfel, în toate faptele și trudele lui, în tot ceea ce a sădit și mai nădăjduia să sădească se vede limpede că a mers — oricît de greu va fi fost — pe un drum rectilin și că n-a cunoscut nicicum absențe sau abateri de la țeluri și năzuințe, asta consfințindu-i în fond valoarea-i umană și

noblețea lui de spirit. Și, încheind aici, voi da și amănuntele pe care nu le știam și pe care le-am aflat întîmplător că Ion D. Isac s-a născut la 18 martie 1893 și a încetat din viață la 7 martie 1962, iar tatăl său, Dumitru, plugar din neam în neam, a fost între primii țărani din Pojogenii Gorjului știutori de carte.

TRADIȚIE ȘI GENERAȚII

Am scris mai înainte despre luminoasa și pilduitoarea figură a dascălului de țară și a luptătorului politic și social Ion D. Isac din Pojogenii Gorjului. Și curînd după aceea, dînd curs invitației tînărului și sensibilului meu confrate întru călimară, Tudor Octavian — om cu studii de arhitectură și filologie, dar care vrăjit, pesemne, mai mult de demonul slovei a renunțat la riglă și compas (și n-a greșit în opțiunea lui), ca să ne dea suculentele pagini de excelentă și modernă proză din cărțile care i-au fost tipărite — am pornit cu mașina într-o promenadă prin Argeș, Gorj și Vîlcea și așa am poposit la Pojogeni. Nu-l mai văzusem din 1929; și uitate și pierdute amintiri s-au reînsuflețit și s-au adunat. Venisem acolo, atunci, cu dr. Nicolae Lupu, cu fratele său Costache, cu Ioan M. Leon și Octav Livezeanu.

Satul nu mai e același din memorie: s-a lungit de-o parte și de alta a drumului și parcă s-a extins și-n adîncime, iar multe puncte de repere din retină nu mai sînt așa cum le știam și am găsit cu dificultăți unele din ele, amestecate printre alte gospodării înjghebate. Numai cele două biserici, amîndouă din secolul al nouăsprezecelea — una ridicată după revoluția lui Tudor în 1824, cealaltă construită între 1834 și 1838 — glăsuiesc despre vechile și dusele timpuri ca și pietrele și crucile din cimitir, unde hodinește Ion D. Isac, cu toți bunii și cei din stirpea sa.

Casa lui Ion D. Isac e intactă și locuită de fiul său Pompiliu, profesor la Pojogeni, căsătorit, cu doi băieți, medici

— care şi-au luat zborul — şi ei cu familii întemeiate şi copii. Şi am realizat cît de bătrîn sînt şi cît de mult am trăit — în 1929 eram cel mai tînăr, sfidător de tînăr — dintre cei pe care-i însoţisem la Pojogeni, cînd Pompiliu Isac, care a dus torţa aprinsă a tradiţiei părinteşti mai departe, era de-o şchioapă şi astăzi e bunic şi că am supravieţuit la dezvoltarea şi ivirea a trei generaţii, obîrşită din acelaşi falnic şi nealterat arbore al ruralităţii româneşti, care în speţă poartă numele Isac.

Dealtfel, într-o haltă pe care o făcusem mai înainte de a ajunge în Pojogeni, la Copăcioasa, găzduiţi peste noapte, ca să intru parcă în atmosfera şi în obiceiul familiei şi să-mi deschidă apetitul nostalgic, unde vieţuiesc fiica lui Ion D. Isac, Angela şi soţul ei Virgil Dobran, ambii învăţători, din aceeaşi suşă a părintelui, care considera şcoala misiune şi apostolat şi nu profesie, şi ei la rîndul lor cu copii, care le-au dăruit nepoţi.

Angela Dobran avea în 1929 doi ani ; iar Virgil Dobran, înalt, trupeş, aducînd în înfăţişare şi în gesturile cumpănite cu Ion D. Isac, — confirmîndu-mi, după mai mult de jumătate de veac, o vorbă auzită în adolescenţă la un mocan din Soveja Vrancei mele : „Apăi ginerele e aşchie sărită din pulpa socrului". Şi aici, la Copăcioasa, Angela Dobran mi-a scos dintr-un dulap cu miresme de levănţică superbele straie ţărăneşti, înflorate în negru pe abaua şi pînza albă, pe care le purta Ion D. Isac cu mîndrie şi pe care numai fetele ştiu să le păstreze, ca pe o moştenire sacră, cu o evlavie, cu o grijă şi cu o gingăşie care întotdeauna vor stîrni emoţii ; şi pentru o clipă am zărit parcă, prezentă în mijlocul nostru, într-un soi de bruscă evanescenţă şi de aburi, umbra lui Ion D. Isac, cum îl cunoscusem şi cum era şi mi-am spus cu o totală mulţumire sufletească şi mintală că asta e, în fond,

tradiția și mai mult decît atît : rodul creșterii și al educației, care a dus la o stare de *spirit* și, aș zice, la o stratificare biologică în descendenții lui.

M-am despărțit de Copăcioasa și de Pojogeni cu sentimentul net că am întîlnit aceiași oameni integri și dintr-o bucată cum se cuvenea să fie urmașii lui Ion D. Isac. Și făcînd cale întoarsă la Pitești, celălalt fiu al său, inginerul Ilariu Isac, mi-a pus sub ochi o fotografie de grup, cu rugămintea — dacă pot bineînțeles — să identific personajele și din nou m-a vizitat un alt prilej de melancolii.

Era în primăvara anului 1932. Plecasem într-o delegație mai mare de la București la Sofia, să punem bazele unei asociații culturale româno-bulgare, care să conducă la o apropiere între cele două țări învecinate. Nu mai reții din cine și din cîți membri se compunea delegația ; dar privind o fotografie din vremea aceea, în prim-plan am recunoscut pe Emil Hațieganu, pe Vasile Serdici, pe Ion D. Isac, pe Ion Răducanu, profesorul și rectorul Academiei Comerciale, un ministru din guvernul de atunci al Bulgariei care nu știa la ce departament era titular, apoi, lîngă el, pe dr. Nicolae Lupu, pe Ioan M. Leon, între ei, în spate, pe profesorul C. C. Giurescu, după el, lîngă cel cu ochelarii fumurii, care era Octav Livezeanu, pe Traian Brudariu și în fața lor, chel și bătrîn, pe ziaristul A. Clarnet, după care vine Mihail Ralea, avînd înaintea lui pe N. St. Graur și alături, eu, care nu împlinisem încă 24 de ani. Și cum ai putea oare să-ți birui tristețea, cînd într-o scurtă evadare din București te-ai întîlnit cu atîtea reminiscențe și, făcînd inventarul celor înșiruiți aici, constați că toți — dar absolut toți — au plecat demult să culeagă stele și că singurul care mai dăinuie e numai amintitorul lor.

O ŞCOALĂ ŞI O MONOGRAFIE

Relativ de curînd, într-o ireproşabilă prezentare grafică, s-a tipărit la Combinatul „Casa Scînteii" o valoroasă monografie a prestigiosului — cum i se spune astăzi — *Liceul Pedagogic „Vasile Lupu" din Iaşi*, pe care generaţia mea l-a cunoscut ca *Şcoala Normală „Vasile Lupu"* şi care, la înfiinţare, în 1855, s-a numit, după legea de organizare, *Institutul Preparandal de Învăţători Sătesti*.

Volumul însumînd 480 pagini — un extrem de izbutit model al genului, din păcate scos doar într-o mie două sute de exemplare, fără să fie destinat vînzării în librării — este rodul sîrguinţelor şi al muncii unui comitet alcătuit din oameni, în majoritatea lor *vasilieni*, care în afara rigorii profesionale şi a cunoaşterii, au adus în fiece şir scris şi aportul inimii, ca lectorul să simtă pe toată întinderea operei suflul alintător al dragostei, adierile recunoştinţei, cucernicia şi respectul pentru înaintaşi şi tradiţie.

N-am ştiut cartea şi n-am văzut-o nicăieri semnalată într-un ziar sau într-o revistă din toate cîte le parcurg zi de zi, măcar ca o simplă apariţie, pînă cînd zilele trecute un vechi prieten sesizat de rîndurile mele închinate modestului şi pilduitorului învăţător de la Baia, Neculai Stoleriu, să aibă frăgezimea de gînd şi de gest să mi-o ofere şi să-i fiu îndatorat în neuitare, pentru frumoasa iniţiativă şi excepţionala înfăptuire a cărturarilor moldoveni, pe care alt-

fel n-aş fi aflat-o decît cine ştie cînd incidental şi să fiu privat de o efectivă, deplină şi rotundă bucurie.

Lucrarea a fost sorocită să se ivească la împlinirea a 125 de ani (1855—1980) de la întemeiere şi ea trebuie considerată că se confundă cu începutul de modernizare a învăţămîntului românesc ; şi în prima ei parte, după ce se face, meticulos, istoricul propriu-zis al institutului în toată evoluţia şi progresul lui de la etapă la etapă, se învie amplu şi documentat figurile tuturor directorilor care s-au succedat din 1855 pînă în 1945 — douăzeci şi patru la număr — fiecare cu contribuţia respectivă şi toţi laolaltă dînd prin străduaniile, tenacitatea şi spiritul lor aureola de seriozitate şi de temeinicie a şcoalei, blazonul ei „vasilian".

Cel dintîi director a fost Anton Velini între 1855 şi 1863, căruia îi urmează Titu Maiorescu, timp de cinci ani, din 1863 pînă în 1868 — şi nu vreau să-i nominalizez pe toţi fiindcă spaţiul nu-mi îngăduie — apoi Samson Bodnărescu, Petre Cujbă, care a condus şcoala nouă ani şi care e înlocuit la catedra de istorie de Calistrat Hogaş, transferat de la Tecuci, Const. Meissner care în idealurile de înnoire în directive şi pedagogie trebuie pus alături de Titu Maiorescu, Ioan Mitru, care a avut — ca durată — cea mai lungă direcţie între 1896 şi 1919, Ştefan Bîrsănescu, Valeriu Buţureanu, Vasile Petrovanu şi Dumitru Cotoranu, ultimul din 1945. În aceste nouă decenii din 1855 şi 1945 sînt, de asemenea, portretizaţi sau menţionaţi cu interesante şi necunoscute amănunte, membrii corpului didactic care au fost titulari de catedre la diverse discipline ; iar în cea de a doua parte a lucrării sînt prezentaţi foşti elevi de la „Vasile Lupu", care s-au remarcat atît în domeniul învăţămîntului cît şi pe teren extraşcolar, în năzuinţele lor de culturalizare a maselor şi de ridicare a clasei ţărăneşti din care se obîrşeau.

Reţin medalioanele folcloriştilor Mihai Lupescu, Gh. T. Kirileanu, Ion Teodorescu-Broşteni, Alex. Vasiliu-Tătăruş, Petre Ghiorgheasa, Simon T. Kirileanu, Neculai Stoleriu, Vasile Tomegea şi Leon Mrejeriu, ca şi acelea consacrate merituoşilor Mihai Busuioc, care i-a fost învăţător lui Mihail Sadoveanu, Gh. N. Rădăşanu, Atanasie Ilarion, Octav Vasiliu, Dimitrie C. Lambrino, Teodor C. Cumpătă, Mihai D. Stamate, Ioan Gh. Niculiu, Gheorghe Polcovnicu, Teodor Bratu, C. Constantinescu, Vasile Ionescu-Paşcani — şi mă opresc aici cu înşiruirea numelor dintre atîţia cîţi sînt — ca să relev că la sfîrşitul secolului al XIX-lea mulţi dintre elevii şcolii frecventau cercul „Contemporan"-ului al fraţilor Ion şi Gheorghe Nădejde şi întrunirile socialiste din capitala Moldovei.

Transcriu de pe contrafilă de gardă, lîngă elogiile cuvenite integral, comitetul de organizare a întocmirii şi redactării monografiei, ca să-i reţină cititorii noştri : prof. Vasile Nistor — preşedinte şi prof. Elisabeta Alexandrescu, inspector general şcolar al Judeţului Iaşi, prof. Vasile Uglea, redactor coordonator şi Gh. Buga, Dumitru I. Platon, Mihai Tonegaru, Gh. Cepoiu, Vasile Lămăşanu, Vasile Găboreanu, Gh. Vîlcu, Gavril Trofin, Gheorghe Ciureanu, C. Cardaş, Gh. Ungureanu şi directorul liceului, colaboratori.

Iniţial, au mai figurat în comitet — se spune mai departe — şi alţi absolvenţi care au depus mult suflet în acţiunea de realizare a monografiei, dar care nu mai sînt între noi : Ioan Niculiu, Vasile N. Tomegea, Gh. N. Rădăşanu, Vasile Leonte, Ioan Ignat, Ion Lupaşcu, Const. Rollea, N. C. Enescu, Mihai Stamate, Ioan Copcea.

Referenţi au fost : prof. dr. Ioan Grigoraş şeful catedrei de pedagogie-psihologie şi prof. dr. I. D. Lăudat de la catedra de literatură română şi universală. Şi textul explicativ

se încheie astfel : „Lucrarea de față este opera întregului colectiv prin munca ce a depus-o fiecare la realizarea ei, dar cel care a dus greul acestei munci, cel care a colectat materialul, l-a triat, l-a selectat, l-a ordonat, a scris sute de scrisori și a răspuns la alte sute este Vasile Uglea, căruia întregul comitet îi aduce mulțumirile sale".

Cartea va rămîne ca un document și ca o sursă neistovită de autentică istorie, un catehism al trudelor anonime iar școala ca o pepinieră fertilă care a zămislit, de-a lungul vremii, pe „smeriții dascăli" — cum îi numea Nicolae Iorga — ai energiei, ai vitalității și ai speranțelor românești. Și sfîrșind aici, redau un gînd al altui dascăl din pămîntul național al Transilvaniei — Constantin Diaconovici-Loga — ca să se vadă mai bine cît de greu a fost drumul, — care în apelul pentru înființarea unei societăți cu dreptul de a cultiva limba română, după răscoala înecată în sînge și înfășurată în dolii a lui Horia, scria ca un vizionar : „Deși sîntem robi, totuși limba noastră va stăpîni odată țara aceasta. Și dacă o revoluție nenorocită ne-a umilit, alta mai norocoasă ne poate înălța".

Fiindcă se știe — nu-i așa ? — că nu toate generațiile sînt sortite să samene idei și convingeri și să poarte lupte, ca să culeagă și fructele lor.

REVISTELE ŞCOLARILOR, O ŞCOALĂ A REVISTELOR

S-a păstrat la noi, de-a lungul vremurilor cu rădăcini adînci, puternice, înfipte în fertilul sol al spiritului românesc şi s-a transmis de la o generaţie la alta, ca o ştafetă sacră, sănătoasa şi superba tradiţie a publicaţiilor şcolăreşti, adică a revistelor ieşite în cadrul învăţămîntului liceal, iniţiate şi îngrijite, de regulă, de un profesor capabil şi inimos sau de către un colectiv selecţionat din variate discipline şi scrise, în genere, de elevi şi eleve.

Asemenea publicaţii am avut dintotdeauna pe lîngă liceele de prestigiu şi de seriozitate din Capitală şi din ţară, am văzut multe dintre ele în întinsa mea existenţă şi le reţin în memorie — ca pe nişte repere incandescente pentru toate evoluţiile noastre — de la cele şapirografiate pînă la acelea din diferitele faze ale tiparului, ca să culmineze cu *Revista noastră* a liceului UNIREA din Focşani — absolut excepţională din punctul de vedere al conţinutului şi al prezentării grafice care apare acolo de zece ani prin energia neobosită şi entuziasmul nesecătuit al profesorului Petrache Dima, reînnodînd firul întrerupt al fondatorului din 1912, Dimitrie Papadopol şi al poetului simbolist I. M. Raşcu, poposit după primul război mondial la Focşani, — amîndoi dascăli la UNIREA.

Nu ştiu care este prima şi cea mai veche tipăritură a elevilor din ţara noastră — dar începînd de la Gheorghe

Asachi în Moldova și Gheorghe Lazăr în Muntenia, întemeietori de școli românești — și pînă în prezent ne lipsește o bibliografie a revistelor scoase de școlari, după modelul lui Sadi Ionescu pentru *„Publicațiunile periodice românești"*. Sadi Ionescu menționează cîteva dintre ele ; cum altele sînt semnalate în cel de al doilea volum, continuînd eforturile începătorului, care se ivește tot sub egida Academiei după mai bine de jumătate de secol, în 1969, prin străduaniile lui Gheorghe Baiculescu, Georgetei Răduică și Neonilei Onofrei.

E o idee care mă vizitează din cînd în cînd și o sugerez unui tînăr cercetător care vrea să-și lege numele de o înfăptuire merituoasă, indispensabilă istoriografiei naționale, să se dedice acestei munci ca să înlăture o lacună în posibilitățile de informare și să ne dăruiască pînă la urmă bibliografia exclusivă a revistelor școlărești care sînt în concluzie și o școală a științei de a face o revistă. Am cunoscut în profesia noastră trei secretari de redacție de clasă atrași de vraja și atmosfera tipografiei și care, ca să zic așa, și-au „format mîna" ucenicind fiecare la revista liceului respectiv : Barbu Cecropide, O. Feld și Mircea Grigorescu. Și vom mai găsi în multe din paginile acestor publicații nume care au ilustrat atîtea domenii ale profesiunilor de mai tîrziu, matematicieni și medici, chimiști și naturaliști, ingineri și arhitecți, pedagogi și muzicieni, poeți, prozatori și pictori, fiindcă în revistele astea de licee se relevă în stare embrionară și se dezvoltă aptitudinile, vocația, talentul și se aleg drumurile vieții ca să confirme parcă aforismul : *școala este însuși viitorul țării.*

Curios mi se pare că în cele patru masive și frumos imprimate opuri care alcătuiesc *Istoria școalelor* a lui V. A. Urechiă, capitala lui lucrare, după opinia mea, și cea mai va-

loroasă din tot ce ne-a lăsat, tipărită în ultima decadă a secolului trecut, nu se pomenește nici într-un loc de vreo revistă de elevi a vreunui liceu. Aşijderea şi la Nicolae Iorga în *Istoria învățămîntului românesc* pe care ne-a dat-o în 1928. Cu atît mai vîrtos se impune ca cineva îndrăgostit de trecut şi avid de cunoaşteri să înceapă să calce terenul care îşi aşteaptă defrişarea. Şi pentru c-a venit vorba de V. A. Urechia mi-aş lua îngăduința, încheind aici, să propun unui editor comprehensiv să repună din bogata lui bibliografie în circuitul actului de cultură măcar *Istoria şcoalelor* care va fi întotdeauna o operă de referință pentru tema abordată, dacă nimeni n-a fost ispitit pînă acum, să ofere lectorului de azi o culegere cît mai substanțială din *Legende române*, care închide între coperțile lor miresmele unor neştiute vremi de altădată.

TÎRGUL DE FETE DE PE MUNTELE GĂINA

Am cunoscut bine, în tinereţea mea, doi bătrîni intelectuali din Transilvania : pe ziaristul şi omul politic Ion Rusu-Abrudeanu (1870—1934) şi pe juristul şi dîrzul luptător pentru cauza naţională, Amos Frâncu, ce se evidenţiase la începuturile lui profesionale ca un curajos şi vehement apărător al memorandiştilor şi, mai apoi, ca un înflăcărat şi neostenit susţinător — mereu prezent — în toate revendicările sociale şi dreptele nevoi de viaţă ale Moţilor, care îl învestiseră, dealtfel oficial, procurator al lor şi sol de deziderate, în faţa guvernelor şi autorităţilor constituite.

Nu ştiu dacă de la Amos Frâncu — mai în vîrstă decît Ion Rusu-Abrudeanu şi căruia, mi se pare, să-i fi supravieţuit — a rămas vreo operă scrisă şi tipărită în legătură cu Moţii lui, dar ziarele timpului din Transilvania de dinaintea Unirii, ca şi celelalte din România Întregită, îi consemnează în dese rînduri, entuziast şi elogios, iniţiativele, demersurile şi străduinţile, ca să-şi ridice, din istoviri şi obide, semeinţia din care se obîrşea. Ştiu că din aceeaşi stirpe venise şi Teofil Frâncu, decedat în 1903, care ne dăduse în colaborare cu învăţatul ardelean George Candrea (1862—1903), atît de grăbit să încheie socotelile pămînteşti, două studii remarcabile : *Rotacismul la Moţi şi Istrieni* şi *Românii din Munţii Apuseni*, care, dacă nu mă înşel, a fost încununată cu Premiul Academiei ; şi, precizez, ca să înlătur orice ipotetice confuzii,

că nu e nici un grad de rudenie — în afară de înrudirea de spirit — între George Candrea Moțul și Aurel Ion Candrea bucureșteanul, care nu și-a pierdut total notorietatea, valorosul lingvist și titularul catedrei de dialectologie și folclor romanic de la Universitatea din București, de pe vremuri.

În schimb însă, Ion Rusu-Abrudeanu ne-a lăsat mai multe volume — peste activitatea lui de ziarist începută la „Tribuna" de la Sibiu ; stabilindu-se din 1890 în București și-a continuat-o la „Timpul", la „Conservatorul" și pe urmă, ani îndelungați, pînă în 1916, la „Adevărul".

După primul război mondial, n-a mai militat în presă și s-a dedicat politicii, fiind ales de mai multe ori deputat și senator pe listele partidului liberal. Citez cîteva din titlurile cărților lui : „Habsburgii și Românii" în 1915, împreună cu regretatul diplomat și omul de rectitudine și de inimă, care a fost Vasile Stoica ; „România și războiul mondial" în 1921, „Moții", amplă și muncită lucrare întinsă pe 540 de pagini, cu o bogată și frumoasă ilustrație, scoasă în 1928 și în același an va mai tipări : „Originea, degenerescența și tragedia Habsburgilor", apoi, în 1930, „Păcatele Ardealului față de sufletul vechiului regat" și, în fine, „Tragedia aurului" și „Aurul românesc", ambele din 1933.

Am dat aceste reduse detalii, pe de o parte, fiindcă cititorul de azi n-a avut cum să mai audă nici de Ion Rusu-Abrudeanu, nici de Amos Frâncu și, pe de alta, pentru că luat de ei, am asistat, în vara lui 1929, la desfășurarea îndătinatului obicei, conservat din străvechimile noastre, al Tîrgului de fete de pe Muntele Găina. El era sorocit să fie ținut anual, în cea dintîi duminică după 29 iunie, cînd calendaristic cade onomastica sfinților Petru și Pavel. Sărbătoarea nu avea nici un caracter religios și în regiune asemenea bîlciuri mai existau : acela de pe Muntele Călineasa și

acela din comuna Hălmagiu, la poalele Găinei, care era numit Tîrgul sărutatului sau al nevestelor.

Mai fuseseră altele două, de pe Munţii Bihariei şi Lespezi, care au fost abandonate succesiv, unul în 1828, al doilea în 1830. Dar Tîrgul de fete de pe Găina era cel mai popular şi cel mai populat şi se pare că acuma e singurul care mai păstrează tradiţia aşezărilor noastre milenare.

Am văzut atunci, în dumineca respectivă, urcînd spre platoul Găinei, moţi şi moaţe, crişeni şi crişence, în superbele lor straie festive, însoţiţi de lăutari, cu strigături şi chiote şi am înţeles mai bine din structura lor stîncoasă şi din chipurile lor dîrze şi neînduplecate, jertfa sublimă a trinităţii Horia, Cloşca şi Crişan, cu toate visurile care i-au iluminat, ca şi tăiosul răspuns al lui Avram Iancu dat împăratului, care-l chemase la sfat şi la împăciuire :

— *N-am a veni acolo, fiindcă nu avem vorbă împreună. Un nebun ca mine şi un mincinos ca tine nu se pot înţelege.*

Şi am priceput, tot atunci, uitîndu-mă la mîinile lor muncite şi la frunţile lor ridate, şi amara strofă de jale şi tînguire a Moţului :

Nu am pîne, nu am sare,
Toate le-a dus darea mare,
Darea mare ce m-apasă,
De stă sufletu-mi să iasă.

Au trecut, din 1929, cincizeci şi doi de ani. Şi astăzi, cînd tinerii mei colegi de tagmă se întorc din Apuseni în paginile „Flacărei", ca albinele la stup, cu rodul ochilor şi al minţii — altă generaţie de împătimiţi sclavi ai efemerului, care va rămîne de-a pururi meseria noastră *de-o zi* şi de fiece zi, — mă simt îndatorat să le mulţumesc că mi-au

descuiat o firidă lăcătuită din memorie, care să-i reînsufleţească o clipă pe Ion Rusu-Abrudeanu şi pe Amos Frâncu, laolaltă cu tulburătoarea datină a Tîrgului de fete de pe Muntele Găina, care m-a înfiorat la 21 de ani, cu toată taina ei nepătrunsă şi nedescifrată de naştere şi de supravieţuire.

PICTORUL ŞI ARBORII

L-am ştiut foarte bine — fiindcă de el va fi vorba aici — pe Ştefan Popescu (1872—1948) şi ca artist şi ca om şi m-am bucurat cît a trăit, de constanta sa afecţiune, ca să nu-l păstrez în amintire cu recunoştinţă, intact, aşa cum a fost: drept şi onest cu semenii lui, generos şi bun, săritor la un necaz şi sensibil la orice apel, inteligent, cultivat, de o modestie rar întîlnită, străin de ambiţii şi de infatuări, neschimbat la succese şi egal cu sine însuşi în notorietatea şi preţuirile dobîndite, ca şi în cununile recompensărilor care veneau să-i consfinţească merite, strădanii şi împliniri — trecînd peste ele cu sfieli parcă şi cu un soi de pudoare — care vor da întotdeauna un spor de strălucire oricărei certe individualităţi şi oricărei valori reale.

Era fiu de ţăran din satul Finţeşti al judeţului Buzău şi fusese trimis la şcoală sortit să fie institutor, cum a şi fost cîţiva ani în Bucureşti, dar dăruit nativ cu un surprinzător talent la desen, curînd îl va atrage — şi pentru tot restul vieţii — cu o forţă irezistibilă, magia liniei şi a culorilor.

O bursă din partea statului nostru îi va asigura studii la vestita Academie din München şi pe urmă în Franţa. Îl va pasiona ca literatură Gogol şi Dostoievski — mai cu deosebire însă Dostoievski — şi nu-mi dau seama dacă destule din pînzele lui care-mi sugerau un transfer de atmosferă dostoievskiană, cu alternările de întuneric şi de lumină, nu

erau în fond tributare paginilor giganticului neliniştit, — şi avea o voluptate cu totul predilectă pentru Edgar Allan Poe, din care va traduce volumul „Nuvele extraordinare", ce va ieşi înaintea primului război mondial la Craiova, în editura Ralian şi Samitca şi, iarăşi, nu sînt dumirit dacă sentimentul chinului şi senzaţia de fantast şi de halucinaţie, care îi bîntuie în genere peisajele, nu sînt roadele care l-au marcat mintal şi psihic, ale acestei mereu reluate lecturi, de care nu se despărţea, cum nu se desparte habotnicul de filactera lui.

Şi-a stăpînit şi şi-a iubit meseria cu o patimă exemplară şi cu o conştiinţă nezdruncinată şi a fost unul dintre cei prestigioşi şi prodigioşi pe care i-am avut. A pictat în ţară, în satul natal, la Finţeşti, la Răduceşti, pe Valea Oltului la Şopîrliţa, la Cozia şi la Horezu, la Balcic, în Deltă şi pe litoralul Mării Negre, la Dîrste, la Reşiţa şi în alte regiuni din Transilvania, la Tălmaciu şi de-a lungul Bistriţei, apoi — şi de multe ori în acelaşi an — va lucra în Franţa, în Germania, în Elveţia şi în Italia, în Turcia, în Maroc şi în Algeria şi este, dintre pictorii români, participant cu cele mai numeroase prezenţe în expoziţiile internaţionale şi care figurează — unicul, cred, de la noi — în cîteva din muzeele europene. Asta nu-l va împiedica, în 1947, cînd va tipări albumul „Ştefan Popescu", tras într-o ediţie de lux, numerotată, în doar 1700 de exemplare, ce se va vinde în folosul Muzeului „Toma Stelian", pentru crearea unui fond de achiziţii de la pictorii tineri, să spună: „Într-o cunoscută stampă veche, care reprezintă scara vieţii, omul înainte de a coborî în mormînt, cu palma înaintea ochilor, se uită în zare în urma lui. Îşi aminteşte trecutul, îşi examinează activitatea. E ceea ce fac eu acum. Şi rămîn uimit de modesta însemnătate a operei mele, de cît de puţin am realizat din ceea ce acum cincizeci de ani doream şi speram să pot înfăptui.

Știu, totuși, că nici autorul nici contemporanii nu pot să aibă justa măsură în aprecierea unei vieți. Timpul singur așează omul și opera la locul lor".

Dealtfel, ideea de a-și publica albumul „Ștefan Popescu", în filantropicul scop arătat, nu e un gest izolat în existența lui — ceea ce va face ca cititorul să-i priceapă mai ușor structura umană — și dînd timpul înapoi, vom vedea că în 1932, donează Ministerului Artelor suma de 100 000 lei, valoarea Premiului Național pentru Pictură care i se decernase în 1928, ca să se înființeze fondul „Leon Gh. Palade", fiul decedat prematur din cea dintîi căsătorie a soției sale, ca să se instituie un premiu anual pentru tinerii artiști plastici; iar în primăvara anului 1934, după ce organizase grandioasa sa retrospectivă de la Dalles, donează o serie de tablouri, desene și litografii, ca și o importantă sumă de bani Muzeului „Toma Stelian", cu precizarea de a-și spori colecțiile, prin cumpărări de lucrări din expoziții și din atelierele artiștilor.

Concis prezentat, acesta a fost omul Ștefan Popescu. Dar artistul? Nu știu ce cadru i se va rezerva și la ce altitudini îl va situa o istorie a picturii naționale, care deocamdată n-a fost scrisă. El obișnuia să spună că nu-i decît un peisagist. Și dacă îmi este permisă o opinie personală — firește, nu de specialist, ci de profan — dincolo de variata și bogata lui paletă care va încînta întotdeauna ochiul — am fost impresionat, în contact cu pînzele lui, de trei elemente distincte: desenul — și a fost incontestabil unul din marii noștri desenatori — știința de a distribui lumina și, în sfîrșit, ultimul, — dacă vreți — cu un caracter subiectiv și obsesiv, *copacul* care nu lipsește din nici unul din peisaje. Copacii în toate anotimpurile, cu suferințele, cu redresările și

biruințele lor, pe care Ștefan Popescu i-a imortalizat, ca nimeni altcineva. Și, în încheiere, îi reproduc o scrisoare inedită, care îi va explica, poate mai întreg, mozaicul lui lăuntric de gingășie și de sensibilitate, decît palidele mele cuvinte. Epistola e din 15 februarie 1943 și e adresată profesorului Ion Simionescu care era și președintele Academiei Române. Îi apăruse ediția a doua din frumoasa și educativa carte *„Tinere, cunoaște-ți arborii"*, pe care i-a trimis-o cu o măgulitoare dedicație pictorului. Ștefan Popescu îi răspunde :

„Dragă Domnule Președinte, nu-ți pot spune cîtă plăcere mi-ai făcut cu cartea d-tale. O bănuiești, poate — dacă n-o știi chiar — eu sînt mai rudă cu copacii decît cu oamenii, îi înțeleg și niciodată nu mi se urăște cînd sînt numai în lumea lor. Îți poți închipui cu ce drag am să citesc cartea. Deja, nerăbdător, am și citit capitolul «Stejărișul».

La Răducești (R. Sărat) avem un ulm pe care trei oameni înalți ca mine nu-l pot cuprinde. A fost trăznit și ajunsese o scorbură aproape uscată. Răposatei mele neveste i-a fost milă de el și acum vreo patruzeci și ceva de ani l-a strîns în cercuri groase de fier, ca să nu-l despice vîntul mai mult, i-a curățat scorbura de tot putregaiul adunat de vremuri și apoi l-a zidit, sclivisind cimentul pe deasupra. Și — minune — din coaja scorburei, care nu mai avea decît puține crăcuțe plăpînde, au dat ramuri viguroase și acum, falnic, îi atîrnă crengile groase pînă-n pămînt, spre fericirea mea și admirația tuturor ce-l văd.

...Vezi dar, în ce atmosferă de adorație pentru copaci și natură am trăit și pricepi, desigur, bucuria mea cînd am o carte care-mi vorbește atît de frumos de ei și de tot ce am mai drag!... Cu cele mai vii mulțumiri, îți urez sănătate și-ți strîng mîna prietenește, Ștefan Popescu".

FILATELIŞTII DIN FOCŞANI

Nu m-a vizitat niciodată ideea să scriu ceva despre filateliști, adică despre mania timbrologilor, timbrofililor și timbrofagilor — cu toate că am înțeles întotdeauna pasiunile și slăbiciunile oamenilor și chiar curiozitățile și marotele lor. Și i-am socotit, în genere, niște adorabili vicioși ai inocenței, care orice vîrstă ar atinge — dedicîndu-se cu statornicie jocului acesta — înseamnă că și-au păstrat nealterat fondul de candoare al copilăriei care-i fac parcă mai apți să înfrunte, cu o reconfortantă seninătate și detașare, toate avalanșele de întrebări ce se ridică și de evenimente pe care le înregistrăm — din ce în ce mai încîlcite și mai acute, mai neguroase și mai neliniștitoare, pe toată întinderea planetei — în acest sfîrșit de veac și de mileniu.

Dar să-mi pun lectorii în curent cu subiectul ; cu subiectul care-mi generează gîndurile și-mi însuflețesc amintiri.

Gestul pornește de la cercul filatelic „Unirea" din Focșani și-l însemn aici, felicitîndu-l cu toată căldura inimii și cu toată prețuirea minții, că peste vremi și vremuri nu-și uită înaintașii care au ostenit întru fapta de bine și năzuința de frumos.

Între 20 și 30 iunie 1981 cercul „Unirea" a organizat o expoziție filatelică, prilejuită de împlinirea a 130 ani de activitate teatrală și cu această ocazie am primit trei plicuri puse în circulație, unul cu pecetea în triptic reprezentînd

portretele lui Ion Lupescu (1837—1893), al lui Petre Liciu (1871—1912) și al maiorului Gheorghe Pastia (1847—1929), iar celelalte două extrem de reușite consacrate fiecare separat lui Petre Liciu și maiorului Gheorghe Pastia.

Oamenii de teatru, ca și oamenii de cultură știu, desigur, că actorul Ioan Lupescu și soața sa Anghelina au construit cel dintîi teatru la Focșani în secolul trecut, că amîndoi odihnesc în cimitirul sudic al orașului și că Petre Liciu — marele Petre Liciu — acolo se născuse.

Mai necunoscut — sau poate chiar total necunoscut în alte părți ale țării — este maiorul Gheorghe Pastia, care n-a fost nici actor, nici cîntăreț, ci militar de carieră, care s-a distins în luptele din războiul independenței noastre de la 1877 și care, avînd o bună situație materială, a înțeles să înzestreze tîrgul de baștină, pe a lui cheltuială, cu două edificii care dăinuiesc și astăzi: teatrul orașului (o adevărată bijuterie arhitectonică în toată Moldova, cu excepția, poate, a „Naționalului" de la Iași) și a Ateneului popular de lîngă ce a mai rămas din fosta grădină publică.

Nu știu cînd au început exact lucrările de ridicare a teatrului. Cred însă că în primăvara lui 1909; cert îmi apare că a durat destul timp, din moment ce inaugurarea lăcașului de cultură s-a făcut în noiembrie 1913, chemîndu-se de atunci, cu dreptate, ca să se respecte dorința donatorului, teatrul „Maior Gh. Pastia" pînă în 1949, cînd fantezia unor edili care nu mai sînt i-au schimbat numele dîndu-i unul — firește onorabil — dar străin total de viața orașului nostru, pe care sînt sigur că nu l-a văzut niciodată și fără nici o atingere cu creația literară sau cu teatrul decît ca spectator, să dispară și el după cîțiva ani, iar pe urmă să primească denumirea: „Casa de cultură municipală".

De ce ? De ce înverşunarea asta împotriva binefăcătorului, împotriva ctitorului ?

Transcriu din catalogul „Viaţa teatrală la Focşani" (1851—1980), editat de ziarul local „Milcovul", următoarea scrisoare adresată Primăriei, în 1908, de maiorul Gh. Pastia : „Subsemnatul maior Gh. Pastia, urmaş al unei vechi familii din Focşani, cetăţean al acestui oraş în care sînt născut, văzîndu-l lipsit de una dintre cele mai importante instituţii culturale, adică de un teatru, clădire care ar fi o podoabă a oraşului şi ar contribui mult să înalţe spiritul şi sentimentul naţional al concetăţenilor noştri. În acest scop, m-am decis să înzestrez oraşul cu un asemenea edificiu, dotînd Focşanii, oraşul meu natal, cu un teatru clădit din propriile mele mijloace".

L-am cunoscut în juneţea mea pe maiorul Gh. Pastia şi nimeni nu i-ar fi putut aduce vreodată nici o critică de nici un ordin. Trăia retras şi modest, preocupat exclusiv de binele general al societăţii. N-a făcut nici o politică, n-a figurat în nici un consiliu de administraţie şi-l văd, ca acum, cînd începuse construcţia Ateneului popular, aşezat pe treptele magazinelor din piaţa Munteni, ca să supravegheze ore întregi, din diferite unghiuri, lucrările, de multe ori venind odată cu lucrătorii şi plecînd împreună cu ei.

Şi mulţumind încă o dată bravilor şi nevinovaţilor filatelişti din Focşani că nu l-au uitat şi că mi l-au reamintit aşa cum era, întreb din nou : de ce să nu-i poarte numele teatrul zămislit din osîrdia şi dania lui, afară de cazul dacă nu urmărim să pedepsim bunul exemplu al măreţiilor umane de dăruire şi vredniciile înfăptuirilor ?

CÎTEVA SCRISORI DE LA OTILIA CAZIMIR

În vara ce a trecut, a anului acesta, care-şi tîrăşte agonia celor din urmă file de calendar, vizitînd cimitirul „Eternitatea" de la Iaşi, am dat de mormîntul Otiliei Cazimir, aşezat lîngă acela al lui G. Topîrceanu, sortită parcă să vegheze mai departe la chinurile şi nenorocul lui şi să i le aline cu insomniile şi grija, cu devotamentul şi dragostea ei. Şi, din memorie, au sărit, murmurîndu-le, ca o potrivealã şi ca un epitaf, cele opt versuri ale poetei intitulate „Amintire" :

E mult de-atunci, — îţi mai aduci aminte ?
Era o seară limpede de munte...
Tăceam alături ; mîna ta cuminte,
Îmi mîngîia şuviţele pe frunte.
Acum stăm iar alături, — şi e seară.
Dar mîna-ţi parcă uită să m-alinte.
O, nu-ntreba ce gînd mă-nfioară !
Eu n-am uitat, tu nu-ţi aduci aminte...

Au fost, desigur, destule femei în scrisul românesc, care au ştiut să-i dea un nimb şi o strălucire — şi le pomenesc numai pe acelea care-mi vin în grabă în minte şi nu mai sînt — de la Elena Văcărescu la Elena Farago, de la Bucura Dumbravă la Claudia Milian-Minulescu, de la Alice Călugăru, ivită şi dispărută misterios ca un meteor, la Hortensia

Papadat-Bengescu, de la Lucia Mantu la Constanța Marino-Moscu și de la Mărgărita Miller-Verghi, care a sfîrșit oarbă, pînă la Alice Voinescu, atîtea gingășii de simțire și atîtea rotunjimi de gîndire, care vor face întotdeauna onoare spiritului uman și, între ele — fără să încerc o ierarhizare pe criterii de valoare — incontestabil, la loc de prim rang și de cinstire, Otilia Cazimir.

I-am iubit, dincolo de talent și de sensibilitate și poezia și proza, pentru caratele lor de nepieritoare sentimentalitate estompată, mereu parcă plecată la o întîlnire unde nu vine nimeni, ca să-și dăruiască dragostea și cîntecul oamenilor și naturii și să-mi confirme, ca nimeni altcineva, superbul gînd — apropo de natură — pe care-l reținem din inimitabilul *Jurnal* al lui Jules Renard: *copacii stau de vorbă între ei cu păsări.*

Și mai e nevoie s-o prezint bio-bibliografic? Cred că e cunoscut pentru fiece lector, bătrîn, matur sau tînăr, că Otilia Cazimir, pe numele ei adevărat Alexandrina Gavrilescu, s-a născut la 18 februarie 1894 în mica așezare rurală Cotul Vameșului, de la marginea orașului Roman și că a decedat la 8 iunie 1967, la Iași, unde a trăit — prin strămutarea familiei — de pe cînd era de-o șchioapă și vocabularul ei nu număra mai mult decît treizeci de cuvinte.

La 18 ani, adică în 1912, debutează la „Viața Românească" și se va atașa grupării, unde va publica statornic pînă la prima conflagrație mondială, iar după intervenirea păcii și reapariția revistei, își va continua colaborarea constant ca, dealtfel, și la alte numeroase periodice din epocă.

Cel dintîi volum de versuri *Lumini și umbre* îi apare în 1923 la editura ieșeană „Viața Românească", urmat de *Fluturi de noapte* scos la „Cartea Românească" din București, în 1926 și de atunci sînt două din cele patru scrisori ce le

posed, adresate profesorului Ion Simionescu și care se vor reproduce mai încolo, în ordinea datelor.

Cu *Fluturi de noapte*, Otilia Cazimir își dobîndește o dublă consacrare : e încununată cu premiul pentru poezie al Academiei Române și, simultan, cu prestigiosul premiu francez *Femina*, instituit încă din 1904 din inițiativa unor scriitoare franceze, care se decerne anual, pentru o operă de imaginație, scrisă de o femeie, indiferent în ce limbă.

În 1930 tipărește încă două volume de versuri *Licurici* (Cronici fanteziste și umoristice) la „Cartea Românească" și *Cîntec de comoară* la editura „Națională-Ciornei", acesta din urmă aducîndu-i recompensa Marelui Premiu Național pentru poezie. Și tot la „Cartea Românească", în 1938, vor ieși strofele pentru copii *Jucării*, gen nou abordat, care vor cunoaște mai multe ediții iar, un an mai tîrziu, în 1939, la Fundații, frumosul op botezat simplu *Poezii*.

Proza Otiliei Cazimir numără și ea cîteva titluri pe copertă : *Din întuneric*, în 1928 și *Grădina cu amintiri*, în 1929, ambele la „Cartea Românească" ; *În tîrgușorul dintre vii*, în 1939, la „Alcalay" și *A murit Luchi*, la Fundații, în 1942. Toate lucrările ei vechi au fost reeditate în tiraje mari în vremea noastră — și meritul de a fi ostenit fără întrerupere cu sîrguință, rigoare și pasiune, e al profesorului Constantin Ciopraga — iar Otilia Cazimir ne-a mai dat, în 1960, la „ESPLA", volumul de tandre evocări *Prietenii mei scriitori*, pentru ca, după aceea, să se dedice cu precădere muncii de traducător pînă la decesul ei din 1967. Așadar, dacă îi socotim creația literară, dintre 1923 — anul de debut editorial — și 1942, vom vedea că în această perioadă, atestată bibliografic, din cele zece volume care îi vehiculează numele, cinci au fost tipărite la „Cartea Ro-

mânească", iar celelalte cinci la alte patru edituri, ceea ce va invedera cu prisosință, că sprijinul acordat de profesorul Ion Simionescu — dealtminteri ca și atîtor altora din tagma scriitoricească — a fost și efectiv și eficient.

Și cu asta, s-o lăsăm pe Otilia Cazimir să ne vorbească peste timp :

Iași, 18 martie 1926

Stimate domnule profesor,

Vă trimit manuscrisul pe care mi l-ați cerut pentru „Cartea Românească", cu nădejdea că, de rîndul acesta, datorită intervenției d-voastre voi fi scutită de neplăcerile din trecut.

Cu acest prilej, vă mulțumesc din toată inima, atît d-voastră cît și d-lui Brătescu-Voinești, pentru interesul ce mi-l arătați. Cu cea mai deosebită stimă, Otilia Cazimir.

11 decembrie, 1926

Stimate domnule Profesor,

Îmi permit să vă scriu din nou, întîi ca să vă mulțumesc pentru binevoitoarele cuvinte de răspuns pe care mi le-ați adresat, al doilea, ca să vă rog să dați o atenție cît de mică următoarelor doleanțe.

Volumul meu „Fluturi de noapte" apărut — și anunțat ! — cu peste o lună în urmă, n-a fost pus în vînzare decît abia zilele acestea, în urma intervenției mele epistolare și telegrafice la editură. În tot acest interval, după mărturisirea vînzătorilor de la librăriile Socec *și* Viața Românească, *volumul a fost cerut necontenit, dar în zadar, de către feluriți cumpărători eventuali. Cu numai patru zile în urmă, au sosit, în sfîrșit, 8 exemplare la* Viața Româ-

nească *și 3 (trei) exemplare la* Socec, *care s-au epuizat imediat.*

D-voastră cunoașteți psihologia cumpărătorului de cărți literare : dacă nu-i dai atunci cînd cere, el uită să mai ceară ori se răzgîndește și nu mai cumpără. Pe de altă parte, cumpărătorul, dacă e de la țară și numai în trecere prin oraș, nici nu poate *să mai ceară volumul a doua sau a treia zi. Nu cunosc obiceiurile editurii. Dar sînt sigură că un volum nou apărut trebuie pus în vînzare (într-un număr cît mai mare de exemplare) în momentul cînd e anunțat și cînd i se face reclamă. După ce se „răcește", nu se mai vinde cu aceeași ușurință.*

„Fluturi de noapte" a avut o suficientă reclamă. Au apărut recenzii extrem de favorabile și de laudative (citiți numai recenzia făcută de doamna Izabela Sadoveanu în „Adevărul Literar", ultimul număr și pe a lui Șăineanu din „Adevărul" politic. „Viața Românească" anunță volumul, cu laude, la Miscellanea ; etc.).

Vă rog, așadar, mult stimate domnule Profesor, ca să nu vă dau de rușine față de ceilalți domni din comitetul Editurii — fiindcă d-voastră ați fost acela care a determinat editarea acestui volum și i-a prezidat apariția, precum și fiindcă m-ați luat odată sub aripă — vă rog mult să scrieți cîteva cuvinte la editură, ca să trimită, cel puțin la Iași și cît mai urgent, un număr cît mai mare de exemplare. Dar să nu cumva să spuneți că am intervenit chiar eu la d-voastră, pentru că nu vreau să-mi fac dușmani din funcționarii acelei edituri (unde, poate, voi mai tipări în curînd un volum de proză, dacă cel de versuri se epuizează.)

Vă rog să primiți, domnule Profesor, cele mai distinse salutări din partea protejatei d-voastră, Otilia Cazimir.

Otilia Cazimir (Alexandrina Gavrilescu)
Str. Bucşenescu nr. 6
Iaşi

31 martie, 1930.

Stimate domnule Profesor,

Vă trimit cu grabă şi cu plăcere, manuscrisele pe care mi le cereţi. Am spus lui Topîrceanu despre ce e vorba şi se va executa şi el. Doresc din toată inima ca ideea d-voastră să aibă succes (mai cu seamă că-s şi interesată). Dacă doriţi, după terminarea expoziţiei, să păstraţi d-voastră foile, — asta nu poate decît să-mi facă plăcere. Vă mulţumesc pentru grija pe care o purtaţi intereselor noastre, ale celor care nu prea ştim să ne purtăm de grijă singuri şi vă rog să primiţi cele mai alese salutări de la, Otilia Cazimir.

Iaşi, 26 februarie 1933.

Stimate domnule Profesor,

Mi-a adus doamna Şoarec, încă de acum o săptămînă, biletul de la d-voastră. Nu v-am răspuns imediat; am aşteptat să mi se limpezească înaintea mea drumul, cam tulbure, ca să ştiu ce să vă spun. În primul rînd, vă mulţumesc că, de acolo, vă mai gîndiţi la noi cei de aici. Dacă împrejurările, din cale-afară de potrivnice pentru moment, îmi vor da răgazul unei săptămîni de linişte, voi scrie şi voi trimite la adresa indicată de d-voastră povestirea pentru copii. Angajamentul acesta mă cam sperie. E mult mai greu de scris pentru copii, decît pentru oamenii în toată firea. Dacă o s-o fac, o să fie pentru că mi-aţi cerut-o d-voastră. În privinţa fotografiei pentru „Cartea Românească", mă voi executa imediat ce chipul meu va lua altă înfăţişare decît cea

de acum, ca să mă pot fotografia. Așa cum sînt, nu dă nimeni bani pe fotografia mea, — ba mă tem că pun pe fugă și puținii cititori de poezie lirică (dac-or mai fi).

Vă rog să amintiți D-nei Simionescu vechea mea afecțiune. Iar d-voastră să primiți asigurarea celor mai alese și mai distinse sentimente din partea, Otiliei Cazimir.

Acestea sînt epistolele Otiliei Cazimir, foarte limpezi în conținutul lor, ca să mai aibă trebuință de vreo lămurire. O singură nedumerire poate ridica cititorului din generația tînără, acolo unde se vorbește de expedierea paginilor de manuscris și de fotografia poetei. Editura „Cartea Românească" avusese ideea să organizeze la apariția fiecărui volum semnat de un nume căutat vitrine în care etala și file de manuscrise din lucrarea tipărită, lîngă fotografia scriitorului. Deosebit de aceasta, „Cartea Românească" imprima, în formatul cărților poștale, fotografii de-ale scriitorilor români contemporani, destinate amatorilor, contra cost. Precizez că, în vremea aceea, amîndouă ideile — din punct de vedere comercial — au dat rezultatele scontate și, mi se pare, că scriitorul primea un procentaj din partea editurii și la pozele vîndute, peste drepturile lui de autor. Și, cred că publicarea scrisorilor nu e lipsită de interes pentru istoria literară, ca și pentru raporturile de altădată dintre scriitor și editor.

MIHAI CODREANU

Încercînd să pun ordine în dosare cu însemnări şi fişe vechi, dau cu totul pe neaşteptate — şi se înţelege că bucuria e cu atît mai mare — peste un plic rătăcit, pe care-l căutasem de neumărate ori fără să-l găsesc, cu patru epistole de-ale poetului Mihai Codreanu (1867—1957), adresate toate profesorului Ion Simionescu, două din septembrie 1914, una din mai 1915 şi ultima — de cîteva şiruri doar — nedatată, care vin peste atîtea scurse decenii să aducă precizări utile istoriografiei literare pe de o parte, iar pe de alta, să definească în economia şi structura lor intimă oameni de altădată. Şi gînduri planează către amintirea lui Mihai Codreanu şi revin, ca o dojană parcă, pentru cît de repede îi uităm pe cei ce i-am ştiut, i-am iubit şi nu mai sînt şi lîngă care am trăit desfătări ale minţii şi încîntări sufleteşti, aşa cum se întîmplă, îndeobşte, numai la festinurile spiritului.

L-am cunoscut bine şi totdeauna, între 1929 şi 1940, în popasurile mele la Iaşi rămînea ca o ţintă principală să-l vizitez, uneori singur, în cele mai multe dăţi cu prieteni comuni mai în vîrstă, iar în sporadicele lui sosiri la Bucureşti ne reuneam în jurul aceleiaşi mese din care nu lipseau Cezar Petrescu, Păstorel, Demostene Botez, Victor Iamandi, N. N. Tonitza, sculptorul O. Han, Toader Zipa, retoricul Tiberiu Moşoiu şi, cît au mai trăit pînă în 1935, tumultuosul Panait Istrati şi blîndul şi sfiosul Gib Mihăescu.

Inteligență cuprinzătoare și tăioasă, cultivată, era o delectare să-i înregistrezi reflecțiile, sublinierile și ripostele și, cu regularitate, despărțindu-mă de el, îmi lăsa un gust amar, cugetînd la negrele capricii ale sorții, care hotărăsc așa de nedrept și de odios, ca un muzician să surzească și un predestinat călimării și lecturii să-și piardă vederea. Și cei pe care-i consideram bătrîni, de dinaintea mea și noi din leatul nostru, ca și aceia ce ne-au urmat, care au venit în contact cu el, ne dădeam seama, fără greutate, că avem în fața noastră un infirm. O privire fixă, alburie, alunecînd peste cei prezenți ca și peste lucruri, ca să fie aruncată parcă undeva neantului și genurilor, consecință a unei maladii oculare progresive și incurabile, ivită, se pare, după 1900, l-a dus, treptat-treptat, pînă la orbirea totală. Cînd l-am cunoscut, se uita pieziș spre dreapta ca să poată vedea aburit într-un fascicul de lumină, subțiat, ca un fir de borangic, ce-i mai dănuia încă neînnoptat în pupilă.

L-am întrebat odată dacă n-ar face bine să suspende lectura, ca să-și cruțe ochii și mi-a răspuns: „Eu nu mai citesc demult. Am prieteni statornici, care mă ajută și cînd ceva mă interesează în mod special, îi pun să-mi recitească paginile sau pasajul respectiv."

Ajunsese însă să ne identifice pe unii dintre noi — chiar dacă ne întîlneam rar — după timbru.

A urcat Golgotele vieții cu o resemnare de stoic și și-a învins invaliditatea cu o glumă corosivă uneori, sau cu o ironie salvatoare altă dată, ca în atîtea dintre strofele lui, și reproduc, spre exemplificare, *Mîngîierile unui orb:*

Pe cînd vedeam și eu odinioară,
Priveam la lumea asta cu uimire

Și, fascinat de-ntinsa-i strălucire
Credeam cum că lumina e-o comoară.

Dar azi, cînd cugetarea mea măsoară
Deșertul din trecuta amăgire,
Eu n-aș schimba a zilei nălucire
Pe-adîncul nopții care mă-nfășoară.

Pătrund mai bine-acum realitatea
Și-i cîntăresc mai bine vanitatea,
Căci astăzi nu mă mai înșală Visul.

Și-apoi... cunosc și-ntunecimi senine :
Cînd Milton, orb, își scrise Paradisul,
Vedea prin întuneric foarte bine.

Era, poate, o consolare, dar tristă și mereu deprimantă consolare !

I-am luat, cu prilejul acesta, din nou în mînă, volumele ; și las de-o parte *Diafane*, cel de debut, din 1901, tributar influenței lui Eminescu și lui Baudelaire, ca și, *Din cînd în cînd*, scos în 1904, ca să mă opresc o clipă la *Statui*, sonetele din 1914, care îi vor statornici drumul, care au făcut școală și prozeliți și care i-au conferit cu dreptate cununa de meșter al sonetului românesc. Și trebuie să mărturisesc că n-am împărtășit opinia criticii de pe vremuri, ca și vocile de mai tîrziu, care i-au adus obiecțiunea că poezia lui nu radiază caloric, că adică, e glacială și inaderentă.

E adevărat că Mihai Codreanu s-a mișcat pe Idee și pe Cuvînt și le-a slujit pe amîndouă cu o înaltă sensibilitate și cu o conștiință scriitoricească exemplară și, dacă stihul lui pare dăltuit, numai sugerarea marmurei poate, eventual, determina impresia răcelii.

În 1921 tipărește al patrulea volum, *Cîntecul deșertăciunii*, iar în 1929 *Turnul de fildeș*, cu care se încheie propriu-zis creația sa poetică, pentru ca zece ani după aceea, în 1939, îngrijită de el, să iasă frumoasa ediție de la Fundație, *Statui* (sonete și evadări din sonet), care-i înglobează opera.

Dar cea mai bună ediție, după părerea mea, care îl reprezintă integral pe Mihai Codreanu, este aceea care ne-a fost dată la Editura pentru Literatură, în 1969, de profesorul Const. Ciopraga și Ilie Dan. O singură obiecțiune le-aș aduce : în lungul tabel bibliografic al acelora care au scris în timpul vieții, ca și după deces, despre Mihai Codreanu, sînt semnalate trei articole „Un sonetist : Mihai Codreanu", iscălite *Lucullus*, apărute succesiv în ziarul *Rampa* din 1920, pe care alcătuitorii ediției le atribuie poetului D. Anghel care se știe că moare în 1914. Și dau amănuntul, că Dimitrie Anghel n-a folosit niciodată pseudonimul *Lucullus*, dar că are un volum de proză intitulat *Cireșul lui Lucullus*, de unde poate proveni confuzia.

N-aș vrea, însă, să trec mai departe, fără să amintesc aici — și o fac, mai ales, pentru masa largă a cititorilor, fiindcă noi ceilalți, care aparținem mai mult sau mai puțin branșei, o știm prea bine — că, dincolo de zămislirile lui, care i-au adus cu *Statui*, în 1915, răsplătirile Academiei, iar în 1925, pentru întreaga operă poetică, încununarea cu laurii Marelui Premiu Național de poezie, Mihai Codreanu s-a dedicat cu aceleași ardori și cu aceeași rîvnă și evlavie pentru Idee și Cuvînt, muncii de traducător, ca să ne dea, în 1901, echivalența în românește a piesei *Martira* a lui Jean Richepin, în 1903, *Prințesa îndepărtată* de Edmond Rostand — ambele jucate pe diverse scene și în repetate

stagiuni, cu succes, — și, în sfîrșit, în 1919, după adunați ani de migăloasă trudă, de același Edmond Rostand, *Cyrano de Bergerac*, o adevărată capodoperă și un model excepțional de transpunere în graiul nostru — care a înlesnit, la distanțe de timp, unul de celălalt — două mari creații, lui Tony Bulandra mai întîi și lui Ion Iancovescu mai pe urmă, în extrem de dificila interpretare a lui Cyrano.

Rolul feminin — Roxana — i-a sugerat lui Mihai Codreanu, elegant și parnasian, să adauge la terminarea traducerii, ca un simbol și ca o parafă, un *Post-Scriptum* de opt stihuri, semnat cu inițialele prenumelui și numelui său, care se află imprimat pe ultima filă a tuturor edițiilor scoase din *Cyrano* și pe care îmi îngădui să-l reproduc :

Acest poem etern
L-am spus Roxanei mele
În graiul ei matern
Ca s-o înalț spre stele ;

Iar ea, cui niciodată
Iubirea-mi n-am s-o spui,
Se va-ntreba mirată :
„Cine-i Roxana lui ?“...

Și cu asta, să-i parcurgem scrisorile :

Iubite D-le Simionescu,

Deși a trecut mai bine de o săptămînă, nu am primit încă nimic oficial relativ la numirea mea. Nici vreo adresă de la Minister, nici restituirea actelor trimise de mine la concurs. Nu știu care să fie pricina și sînt foarte afectat că

vă necăjesc atît de mult cu acest concurs, dar nu știu însumi cum să fac mai bine, ca să se isprăvească odată lucrurile. Poate că funcționarul respectiv va fi uitat să facă lucrările, de aceea vă rog să fiți atît de bun să-i aduceți aminte.

Multumindu-vă încă o dată mult, de tot ce-ați făcut pentru mine, vă rămîn recunoscător și devotat,

Iași, 11 din septembrie 1914

M. Codreanu

(Epistola e în legătură cu numirea lui ca profesor suplinitor la Conservatorul de muzică și artă dramatică din Iași, la propunerea lui Ion Simionescu, care a fost secretar general al Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice, pe o perioadă de patru ani, adică de la 4 ianuarie 1914 pînă la 29 ianuarie 1918 inclusiv, șef al departamentului fiind I. G. Duca.)

Iubite D-le Simionescu,

Am cercetat încă o dată la poștă, cu amănuntul și nu am găsit că ar fi venit nimic relativ la numirea mea. De aceea vă rog să mă iertați că vă mai supăr din nou cu cererea de a cerceta d-voastră la Minister, căci numai acolo este pricina că nu am primit nimic.

Această întîrziere îmi produce și o scădere de salariu, căci nu pot depune jurămîntul; iar pe de altă parte, mi-e foarte teamă că, față de împrejurări, să nu rămîn fără nici un sprijin la Minister și tot zbuciumul meu de pînă acum să fie în zadar. Vă salut respectuos al D-voastră devotat

Iași, 15 din septembrie 1914

M. Codreanu

(După cum se vede, la patru zile de la prima scrisoare — cel dintîi război mondial izbucnise de aproape două luni şi nu se ştia ce schimbări politice puteau interveni într-o situaţie generală deteriorată şi fluctuantă — Mihai Codreanu, neliniştit, i se adresează iarăşi, solicitîndu-i urgentarea numirii, care se va materializa abia către finele lui noiembrie. Precizez că va fi titularizat profesor în 1920 şi va funcţiona, în această calitate, timp de 18 ani, ca să devină, din decembrie 1933 pînă la începutul lui 1939, rectorul Conservatorului de la Iaşi.)

Mult stimate D-le Simionescu,

Vă mulţumesc din toată inima pentru tot ce-aţi făcut pentru mine, atît acum cît şi cu prilejul numirii mele ca profesor la Conservatorul din Iaşi. Vă rog să credeţi că nu este numai o frază banală ori afectată, cînd vă scriu că mă găsesc atît de emoţionat, încît mintea şi sufletul meu nu au la îndemînă cuvintele pe care le-aş socoti destul de calde, pentru exprimarea viilor mele sentimente de mulţumire şi recunoştinţă.

Vă pot asigura că acest premiu este pentru mine una din cele mai puternice încurajări, ca să muncesc şi de aici înainte cît voi putea mai cinstit şi mai rodnic. Sprijinul pe care mi l-aţi dat este pentru mine un îndemn puternic ca şi pe viitor să caut a mă face cît voi putea mai vrednic de el şi nădăjduiesc, cu cît va trece timpul, vă veţi încredinţa tot mai mult, că protecţia şi atenţia pe care mi le daţi, sînt destul de întemeiate.

Vă salut respectuos şi încă o dată vă mulţumesc din tot sufletul.

Iaşi, 28 din mai 1915.

Mihai Codreanu

(Scrisoarea aceasta se referă, în principal, la premiul „Năsturel Herescu" în valoare de patru mii de lei aur, acordat de Academia Română în 1915 pentru volumul *Statui*, iar şirurile lui Mihai Codreanu îi arată deopotrivă — nu înfumurarea şi aroganţa celui care crede că i se cuvine totul — ci sfielile şi modestia lui organică.)

Stimate Domnule Simionescu,

Trimit Sonetul cerut, în manuscris. După ce se va tipări, te rog să păstrezi la mata manuscrisul, pînă ce ne vom vedea. Te rog să mă ierţi dacă nu-i tocmai citeţ, dar mai bine decît aşa nu am putut să fac din pricină că aproape nu văd să scriu. Toate cele bune,

Mihai Codreanu

Închei scurta escală lîngă amintirea lui Mihai Codreanu, omagiind memoria lui Ion Simionescu, vrednicul moldovean, care unind inteligenţa inimii cu a minţii şi-a jertfit consecvent întreaga existenţă, ca să fie de folos altora şi cu o pildă umană unică, a adus întotdeauna alinarea şi reparaţia, acolo unde se cuibărise obida şi nedreptatea şi sprijinul şi recompensa, cînd întîlnea valoarea şi meritul.

A fost, cum se spune cu dreptate atît de rarisim, un Om între oameni.

Gîndurile pornesc cu anticipație în întîmpinarea lui 13 Decembrie — care e Ziua tipografului — ca să nu ajungă la el *post-festum.*

El, culegătorul, care așază literă lîngă literă, ca să ne dăruiască revista și ziarul și cartea, el, culegătorul, care e prietenul statornic și cel mai apropiat al tuturor jertfelnicilor întru spirit, întru frumos și armonii, ca să ne împace poate cu munca noastră și să ne răsplătească parcă ostenelile, el, culegătorul anonim și fără glorie din tipografie, care e cel dintîi cititor al articolului și al poemului, al eseului și al nuvelei, al piesei de teatru și al romanului — pe care le fac să înflorească în plumb, ca să nu-ți mai aparțină și să capeți sentimentul detașării de zămislirile tale — el, culegătorul de semne, are dreptul, măcar o dată în fiece an, să-i declarăm public recunoștința, mulțumirile și iubirea, pentru trudele lui de zi și noapte, ca și pentru opțiunea de a fi îmbrățișat această grea și nobilă profesiune. Fiindcă, dintre toate meseriile manuale — cugetînd drept — toate respectabile și toate utile, asta a tipografului, dincolo de orice subiectivism, are un hrisov al ei din străvechimi seculare — ca nici una alta — sau, cum spune, mereu covîrșitorul Arghezi :

„O sută de veacuri, cusute-n cotoare
Aduc mărturie și semn cunoscut
Că oameni în vremuri, aleși, te-au văzut
Întreg, în odăjdii de brumă și soare".

Și tiparnița și osîrdnicii ei vor fi întotdeauna candelabrele aprinse, care să alunge beznele din sufletele și din mințile semenilor noștri, oricine ar fi ei și oriunde ar viețui, pentru că numai slova ne-a deschis drumurile cunoașterii și ne-a hărăzit întrebărilor, evoluției și culturii.

Firește, noi, ca națiune, n-am simțit de-a lungul istoriei noastre răsfățul circumstanțelor și în instabilitatea și lăcomia atîtor hoarde care ne-au călcat pămînturile, era normal ca și dezvoltarea tiparului să fie pusă în întîrziere.

Totuși, prima atestare de carte românească știută este de aproape jumătate de mileniu, mai exact din 1508, *Liturghierul* lui Macarie, tipograful — cum va preciza Nicolae Iorga — care curînd, pentru meritele sale va fi înscăunat Mitropolit al țării de către Radu supranumit „cel Mare", cu reședința domnească de deasupra Tîrgoviștei, în frumoasa mînăstire înălțată de el „Sfîntul Nicolae din vii". După Macarie, vine la Brașov Coresi, care imprimă între 1560 și 1581 ; episcopul Dosoftei apare în Moldova după Coresi, înjghebîndu-și o tipografie în proprietate. În Muntenia tiparul cunoaște o prosperitate sub domnia lui Șerban Cantacuzino și mai apoi a lui Constantin Brâncoveanu, cu meritul de neuitat — va arăta tot Nicolae Iorga — al lui Antim Ivireanul, — după ce drumul mai înaintea lor fusese deschis de Ștefan, Mitropolitul Țării Românești, supranumit „Tipograful", care ne-a dat pe a lui cheltuială cîteva remarcabile tipărituri, între care cea mai de seamă *Pravila* sau *Îndreptarea legii.* În fine, se tipărește la Rîmnic, la Tîrgoviște, la

Buzău, la Neamț, la Iași sub înrîurirea lui Veniamin Costache și a lui Gheorghe Asachi și la București din inițiativele și îndrumările lui Gheorghe Lazăr și Ion Heliade-Rădulescu.

Dar nu vreau să fac o cronică a tiparului și a tipăriturilor românești și, mai puțin a breslei însăși la noi, ci doar să trasez în cîteva vorbe drumul sinuos și spinos pe care l-a avut litera de străbătut, anatemizată de dușmani, de aventurieri și de despoți, dar totdeauna, în cele din urmă biruitoare, în drepturile, în dorurile .și în dezideratele colectivității naționale. Și fără să mai adaug din parte-mi nici un cuvînt laudativ pentru tipograf la aniversarea lui, voi transcrie dintr-un almanah al graficei române din 1929 — unul din multele scoase de editura craioveană „Scrisul românesc" excelente și ca fond și ca prezentare — o uitată poezie semnată de Ștefan Bălcești, poet și traducător, absolut necunoscut marei mase a cititorilor de azi. Născut în 1899 la Bălcești în Vîlcea, a făcut să apară, în 1914, împreună cu Marcel Romanescu și cu Al. Iacobescu, revista „Viața literară". A tipărit la Craiova două volume de versuri : *Fum de aur* și *Prour pentru porți uitate*, ne-a dat tălmăciri izbutite cu titlul *Miresme de departe* din Elena Văcărescu și contesa de Noaille și a colaborat în epocă la „Ramuri", „Flamuri", „Convorbiri literare", „Țara noastră", „Neamul românesc", „Universul literar" și „Gîndirea". Și am voit să văd dacă mai trăiește sau a decedat și am cercetat lucrarea semnată Florea Firan, *De la Macedonski la Arghezi*, să aflu acolo lămurirea necesară. Nici o mențiune, cu toate că este oltean. A fost omis și se întîmplă. Să-i ascultăm însă oda pe care o închină zețarului, *Cîntec din tipografie* și pe care o socotesc cea mai potrivită încheiere și cel mai nimerit elogiu pentru Ziua tipografului :

Din plumbul greu al literelor moarte
Voi rînduiți cu trudă pagini vii,
Și mîna voastră neagră, toamna-mparte
Mănunchiuri de lumină la copii...

Prin gîndul vostru trece-abecedarul
Și cartea grea de-nțelepciunea vieții,
Și vă uitați tristețile și-amarul
Cu ce vă dau de lucru cîntăreții...

Din manuscrise vechi cronicărești,
Silabisind bucoavne cu chirilice
Trecutu-acestei nații românești
Voi l-ajutați din colb să se ridice.

Din stupii mari și negri cu albine
De litere cursive și aldine,
Ca dintr-un fagur nesecat de bun,
Voi scoateți mierea bună a graiului străbun.

Pînă mai ieri-alaltăieri un veac
În liniști de chilii prin mînăstiri,
Călugări în sutane de șiac
Ne tipăreau cazanii și psaltiri...

Și voi acum, în strane gîrboviți
Sub patrafirul bluzelor albastre,
Cu fiecare tom ce tipăriți
Slujiți pentru neliniștile noastre...

CUPRINS

Deziderate 5
Impresii ieşene 8
Eternitatea lui Creangă 11
Delavrancea îşi amintea... 14
Semn de la Titu Maiorescu 18
C. Stere — omul din furtuni 24
„Clocotitorul Paul Bujor" — Contribuţii la istoricul „Vieţii Româneşti" 65
Nicolae Iorga, gazetăria şi calul 131
N. Iorga: „Istoria românilor prin călători" . . 136
Ion Agârbiceanu 140
Handicapaţii 144
Subiectivism şi obiectivitate 147
I. Al. Brătescu-Voineşti epistolier 150
Controversatul Camil Petrescu 163
Tudor Arghezi — caligraful familiei 166
Bacovienii 170
La reeditarea lui Gheorghe I. Brătianu . . . 185
„Cultură şi istorie" 190
Ziarul „Mişcarea" — 1930 193
Bucura Dumbravă 199
Martha Bibescu 207
O prietenie literară: Martha Bibescu — Mihail Antoniade 211
Mihail Antoniade 225
Altă faţă a lui Titu Maiorescu 238
G. Vâlsan şi „Logica" lui Titu Maiorescu . . . 243
O întîmplare de altădată şi morala ei . . . 249
Dem. Theodorescu 254

Reflecţie citind gazete vechi 257
Alexandru-Sadi Ionescu 260
Nerva Hodoş 265
Sacra Instituţie 272
Theodor Cornel 280
Revue franco-roumaine 291
Axinte Frunză 295
Rînduri pentru un anonim: Neculai Stoleriu . . 301
Alt dascăl de ţară: Ion D. Isac 308
Tradiţie şi generaţii 318
O şcoală şi o monografie 321
Revistele şcolarilor, o şcoală a revistelor . . . 325
Tîrgul de fete de pe Muntele Găina 328
Pictorul şi arborii 332
Filateliştii din Focşani 336
Cîteva scrisori de la Otilia Cazimir 339
Mihai Codreanu 346
Litera 354

LECTOR : MARIA CORDONEANU
TEHNOREDACTOR : ELENA PREDA

APĂRUT 1982. BUN DE TIPAR 22.05.1982.
COLI TIPAR 22,50.

TIPARUL EXECUTAT SUB COMANDA NR. 942
LA ÎNTREPRINDEREA POLIGRAFICĂ
„13 DECEMBRIE 1918"
STR. GRIGORE ALEXANDRESCU NR. 89—97.
BUCUREȘTI, REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA

Trecutul face parte din existența mea și îl duc cu mine prezent — așa cum a fost — în zumzetele și foșnetele lui, în articulațiile și desfășurările pe care le-a avut, cu împrejurări de viață care nu pot fi șterse sau răstălmăcite, cu oameni și locuri — ce nu suportă escamotarea — care finalmente nu sînt decît istorie, și istoria trebuie scrisă cu o unică și elementară condiție: să fii paznic credincios al adevărului și să faci din el ritualitate. Să nu-l ascunzi. Niciodată. Și, mai cu seamă, să nu-l falsifici. Niciodată. Să lăsăm altora voluptatea de a fabula în istorie și noi s-o scriem pe a noastră așa cum s-a derulat, modestă și aprigă, nedreaptă de cele mai multe ori și smerită.

În ce mă privește, aparțin unei generații care a crescut în cultul istoriei, iar neamul acesta — dincolo de toate invaziile și de toate asupririle, de toate viscolirile și cumpenele destinului care ne-au încercat de-a lungul secolelor — are o conștiință a istoriei, aș zice, în biologia sa, care nu s-a sleit și nu s-a alterat, transmisă din buni și străbuni, pe care o găsim nepieritoare în cîntecele de leagăn poporane, în doinele și baladele anonime de pe toate pămînturile noastre, ca să ne dea o geografie a spiritualității și a etnicității lui și mai apoi în toată literatura cultă de dinaintea lui Eminescu, la Eminescu și de după Eminescu, pe care așa de superb l-a definit Nicolae Iorga: *expresia integrală a sufletului românesc.*

L. KALUȘTIAN

Editura Eminescu

Lei 14